

Національна академія наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

В. А. Явір

ЕТНОПОЛІТИЧНА
ІНТЕГРАЦІЯ
ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ
КОНЦЕПТ

Монографія

Київ
2018

УДК 323.1
Я19

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 4 від 26 квітня 2018 р.)*

Рецензенти:

О.В. Картунов – доктор політичних наук, професор
Г.М. Малкіна – доктор політичних наук, доцент
Є.В. Перегуда – доктор політичних наук, професор

Явір В.А.

Я19 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ: Логос, 2018. 468 с.

ISBN 978-617-7446-26-1

Досліджено процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, їх взаємозв'язок, взаємозумовленість та взаємну трансформацію у сучасному світі (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм). Проаналізовано основні наукові підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції у політичній науці. Акцентовано широке розуміння інтеграції/дезінтеграції як вектора розвитку всіх етнополітичних процесів та вузьке – як об'єднання/розпаду етнополітичної системи.

Систематизовано найбільш поширені класифікації та досліджено моделі етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Запропоновано авторське визначення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, класифікацію рівнів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Проаналізовано зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, особливості перебігу цих процесів на Корейському півострові, Кіпрі, у Грузії та Молдові. Досліджено перспективи для застосування в Україні стратегії, політико-правові механізми протидії дезінтеграції та забезпечення інтеграції (реінтеграції).

Розглянуто передумови, фактори, етапи та особливості етнополітичної дезінтеграції України, яка розпочалася в 2014 р. Досліджено прояви зовнішньополітичних дезінтеграційних чинників, які становлять загрозу територіальній цілісності держави. Проаналізовано процес етнополітичної реінтеграції України. Обґрунтовано розгляд політики реінтеграції в контексті державної етнонаціональної політики України. Особливу увагу приділено умовам, особливостям та політико-правовим механізмам реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу.

Для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, політиків, державних службовців та широкого кола читачів, хто цікавиться проблемами консолідації нації і суспільства.

УДК 323.1

ISBN 978-617-7446-26-1

© Явір В.А., 2018
© Видавництво «Логос», 2018

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції	13
1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції у сучасному світі.	13
1.2 Основні теоретичні підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції	33
1.3 Методологія дослідження інтеграції та дезінтеграції як етнополітичних процесів	43
1.4 Інтеграція/дезінтеграція як вектор розвитку етнічних (етнополітичних) процесів.	67
Розділ 2. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як предмет етнополітичних досліджень	83
2.1 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція: основні класифікації та рівні розгортання	83
2.2 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як тенденція розвитку сучасного світу (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм)	123
2.3 Основні передумови та наслідки етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів.	138
Розділ 3. Зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції та інтеграції	168
3.1 Дезінтеграція та інтеграція Кореї у контексті північно- й південнокорейського наукового осмислення	168
3.2 Етнополітична інтеграція Кіпру як дезінтегрованої держави.	187

3.3 Історія дезінтеграції та реінтеграції Грузії	203
3.4 Баланс інтеграційно-дезінтеграційних процесів у Молдові	227
Розділ 4. Етнополітична дезінтеграція України: передумови, чинники, етапи, особливості перебігу	260
4.1 Передумови етнополітичної дезінтеграції України	260
4.2 Анексія Автономної Республіки Крим як етнополітична технологія дезінтеграції України	285
4.3 Сецесія окремих районів Донецької та Луганської областей як прояв етнополітичної дезінтеграції.	307
Розділ 5. Етнополітична реінтеграція України.	341
5.1 Реінтеграція тимчасово окупованих територій у контексті державної етнонаціональної політики України	341
5.2 Умови та особливості реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу.	356
5.3 Політико-правові механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу	381
Висновки	407
Список використаних джерел	421

Вступ

Характерною тенденцією розвитку сучасного світу стала інтенсифікація етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, що обумовлює науковий інтерес до цієї проблематики. Хоча взаємодія етнополітичних процесів вважається в етнополітології однією із закономірностей розвитку людства, вона не знайшла належного наукового обґрунтування. Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції досліджувалися окремо, причому акценти зміщувалися в бік етнополітичної інтеграції. Це обумовлено тим, що дезінтеграція сприймається переважно як деструктивний етнополітичний процес, який проявляється в іредентизмі, сепаратизації, сецесії, що досліджуються як окремі етнополітичні явища. Суверенні держави намагаються заблокувати ці дезінтеграційні прояви з метою збереження територіальної цілісності. На нашу думку, слід відмовитися від фрагментарного підходу, комплексно дослідивши процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, а не лише їх окремі види та прояви.

Незважаючи на солідний науковий доробок, присвячений окремим аспектам етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, взаємообумовленість та природа цих етнополітичних процесів, особливості перебігу, основні характеристики та закономірності, причини виникнення та наслідки недостатньо досліджені. Особливо в контексті етнополітичної ситуації в Україні, яка зазнала етнополітичної дезінтеграції і потребує напрацювання ефективної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції можуть спостерігатися на рівні однієї держави одночасно, що означає їх нерозривний зв'язок і вказує на необхідність їх системного

дослідження. Для сучасного світу вже типовою стала ситуація, за якої держава, котра виникла внаслідок етнополітичної дезінтеграції, в тому числі реалізації права народів на самовизначення, бере участь в інтеграційних проектах, але при цьому продовжує боротися з дезінтеграційними тенденціями всередині.

Процес дезінтеграції поліетнічної держави юридично завжди обґрунтовується правом народу (нації) на самовизначення, процедура реалізації якого не передбачена ні міжнародним правом, ні національним правом абсолютної більшості незалежних держав. У доктрині міжнародного права домінує ідея примату принципу територіальної цілісності над принципом самовизначення народів, хоча всі принципи міжнародного права мають однакову юридичну силу. Це залишає відкритим питання щодо можливості одночасної реалізації цих принципів у межах однієї держави, хоча юристи і політологи виокремлюють такі умови реалізації права народів (націй) на самовизначення та вихід зі складу держави: 1) порушення прав етноспільноти, дискримінація, асиміляція, відсутність можливостей для збереження етнічної самобутності, розвитку культури, мови; 2) етнічний склад з обов'язковим домінуванням етноспільноти, яка реалізовує право на самовизначення — понад 50% населення регіону, що намагається відокремитися, та компактне розселення в ньому. Однак абсолютна більшість процесів етнополітичної дезінтеграції держав відбувається поза межами правового поля.

Етнополітична інтеграція та дезінтеграція завжди сприймалися виключно як об'єктивні закономірності етнонаціонального розвитку людства, але в сучасному світі ситуація під тиском інформаційних технологій, нових гібридних методів ведення війни змінилася. До ХХІ ст. дезінтеграційно-інтеграційні процеси практично не застосовувалися як політичні технології, інструменти тиску на суверенні держави, пропаганди та маніпулювання міжнародною громадською думкою. В жодній концепції, стратегії розвитку держав не зустрічаємо намірів, які стосуються дезінтеграції держави або її участі в дезінтеграційних проектах. Однак на практиці виявляється,

що зовнішня етнонаціональна політика багатьох країн містить дезінтеграційну складову щодо сусідніх держав, до яких має етнотериторіальні претензії і де проживає її національна меншина. Наприклад, Угорщина постійно вимагає від України та Румунії надання автономії територіям, населених угорцями, цим самим підживлюючи в них сепаратистські настрої та дезінтеграційні тенденції.

Приклад України демонструє, що етнополітична дезінтеграція з подальшою інтеграцією чи без неї може бути застосована як політична технологія у будь-якій державі, яка має поліетнічний склад населення, міжетнічні суперечності або суперечності щодо історичної належності територій, населених переважно представниками національних меншин. Оскільки такі характеристики притаманні абсолютній більшості поліетнічних держав, всі вони можуть стати об'єктом етнополітичної дезінтеграції та подальшої інтеграції анексованих територій у позаправовий спосіб. Тому етнополітична інтеграція та дезінтеграція як глобальна взаємопов'язана проблема сучасного світу потребує ретельного наукового вивчення, а також напрацювання політико-правових механізмів стримування та контролю цих процесів.

Необхідність дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції в межах вітчизняної етнополітології беззаперечна — Україна виявилася не готовою протидіяти дезінтеграційним тенденціям і в 2014 р. втратила контроль над частиною своїх територій (Автономною Республікою Крим та частинами Донецької і Луганської областей). Після Революції Гідності 2013-14 рр. Україна постала перед принципово новими викликами — етнополітичним конфліктом внаслідок агресії РФ, гібридною війною, анексією Криму та сепаратизмом окремих районів на Сході. Це прояви глибшого за сукупністю причин і наслідків та більш тривалого процесу — етнополітичної дезінтеграції, визначення, суті, змісту, причини та наслідки якого вимагають ретельного наукового аналізу. Дезінтеграція може мати різні форми і прояви, які характеризуються більш звичними для політичного дискурсу означеннями — сепаратизм, агресія, загарбання, іредентизм, анексія,

сецесія. В Україні етнополітична дезінтеграція супроводжується воєнними діями, окупацією частини території, яка незаконно увійшла до складу іншої держави або оформилася у невизнані квазідержавні утворення. Неповне або викривлене розуміння природи етнополітичної дезінтеграції, її закономірностей може призвести до подальшого дистанціювання та ізоляції тимчасово окупованих територій (Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей) від України.

Перед Україною стоїть завдання відновлення територіальної цілісності, повернення контролю над тимчасово окупованими територіями Криму та Донбасу, тобто їх етнополітичної інтеграції. Етнополітична інтеграція є актуальним, але малодослідженим процесом в контексті українських подій. Найчастіше в політичному дискурсі активно обговорюється лише один із різновидів етнополітичної інтеграції – реінтеграція. Однак неможливо ставити завдання етнополітичної реінтеграції (повернення) тимчасово окупованих територій без вивчення особливостей, природи, суті та змісту етнополітичної інтеграції загалом. Україна – не єдина держава, яка зазнала етнополітичної дезінтеграції на пострадянському просторі. Молдова, Грузія, Азербайджан також втратили частини своїх територій внаслідок етнополітичних конфліктів і намагаються реінтегрувати їх.

У світі є приклади країн, дезінтеграція яких відбулася багато десятиліть тому, породивши феномен розколотих (дезінтегрованих) держав, а врегулювання етнополітичних конфліктів та реінтеграція не завершилися досі. Вивчення зарубіжних моделей та стратегій етнополітичної реінтеграції сприятиме більш глибокому науковому розумінню процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції загалом та напрацюванню практичних рекомендацій для етнонаціональної політики України зокрема. Реінтеграцію України необхідно розглядати в контексті етнонаціональної політики України, адже саме прорахунки в цій сфері призвели до використання фактора етнічної належності як підстави та легітимації дезінтеграції.

Різні аспекти етнополітичної дезінтеграції, протидії її деструктивним наслідкам у межах етнонаціональної політики досліджують у своїх працях: О. Антонюк, М. Долішний, К. Вітман, З. Варналій, В. Євтух, І. Зварич, І. Кресіна, В. Крисаченко, О. Куць, Л. Лойко, В. Луї, О. Майборода, Л. Нагорна, О. Нельга, М. Обушний, І. Оніщенко, Т. Панфілова, М. Панчук, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко, М. Товт, М. Ходаківський, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.

Запобігання етнополітичним конфліктам та їх врегулювання є предметом вивчення В. Ананьїна, М. Байрака, О. Балдинюка, І. Варзара, П. Гай-Нижника, Г. Жирова, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Маруховської-Картунової, Ю. Мацієвського, В. Пальчука, Г. Перепелиці, С. Римаренка, М. Розумного, О. Рудіка, С. Ситника, О. Стадніченко, В. Трощинського. Питання забезпечення етнополітичної стабільності та етнополітичної безпеки держави досліджують А. Асланов, М. Вавринчук, В. Горбатенко, В. Гулай, А. Іванова, Ю. Калиновський, Ю. Косьмій, І. Набок, Л. Перепелкін, І. Хусаїнов, Н. Ціцуашвілі.

Феномен розколотих (невизнаних) держав, який виникає внаслідок етнополітичної дезінтеграції, аналізують вітчизняні вчені — Т. Далявська, В. Дівак, Д. Шеліговський; зарубіжні — Г. Ганум, Д. Гелден'юс, Р. Джексон, Г. Ерасмус, Н. Касперсен, Дж. Кер-Ліндсей, Ч. Кінг, А. Кірчнер, П. Колсто, Д. Лінч, К. Мацузато, С. Пег, Н. Попеску, Г. Стенсфілд, С. Хантінгтон, Г. Хесль, П. Холл.

Явища соціальної інтеграції та дезінтеграції вивчають Е. Богардус, Л. Візе, Ю. Габермас, Ф. Гідінгс, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ф. Знанецький, К. Калгоу, О. Конт, Р. МакАйвер, Т. Парсонс, Е. Росс, П. Сорокін, Г. Спенсер. Деякі дослідники, зокрема Дж. Бевз, С. Додд та Г. Лундберг, навіть намагалися застосувати для пояснення процесів інтеграції та дезінтеграції соціальних груп та їх причин моделі точних наук — математики, фізики, хімії.

Інтеграцію та дезінтеграцію як етнополітичні процеси досліджують В. Арбеніна, В. Ачкасов, М. Егала, Д. Єлін,

А. Забродська, Н. Кожевнікова, Н. Космарська, О. Кривицька, А. Лібман, Н. Пашкевич, Ю. Попков, Н. Резнікова, Р. Робертсон, Л. Хашиєва. Питання класифікації процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції цікавлять С. Андрущенко, Б. Ашкрофта, Д. Вітер, Т. Вороніну, М. Заболотну, Г. Купріяновича, В. Перевезій, Д. Скурчевського, Т. Тимофeyчика. Реінтеграцію досліджують Ю. Володіна, Ю. Георгієвський, В. Наконечний, О. Солонько, А. Фонсека, В. Черноус, Т. Чорновіл.

Процеси етнополітичної дезінтеграції Кореї та подальшої інтеграції цієї розколотої держави були предметом дослідження таких учених, як Ан Син Те, І Ка Юнг, Нам Сон Ук, Кан Ден Сік, Кім Ге Тун, Кім Кан Ньон, Кім Кюнг Кю, Кім Йон Су, Кім Чан Хі, Кім Юн Хе, Ом Сан Юн, Пак Мін Чхоль, Пак Мьон Су, Чжи І Донг, Чон Гьон Хван, Чон Йон Хун, Чон Те Гук, Чу Бон Хо, Чхве Йон Чін, Ю Пхаль Му, Ю На Юн, Ян Тун Ан.

Кіпрська дезінтеграційно-інтеграційна проблематика дістала відображення у працях Е. Ахмедової, Б. Бартмана, Т. Бахчеллі, Е. Берга, Ч. Бретертона, Г. Волеса, Ю. Волошина, А. Гарабеджана, А. Емільянідіса, Б. Єславіч, В. Ладіш, Дж. Ліндсея, С. Ноел, С. Ковальського, Т. Ковзірідзе, Р. Коктідіса, Я. Мавромматіса, П. Осівіча, Т. Оузоглу, Н. Перістіаніса, О. Річмонда, Н. Сребрнік, О. Троніної, К. Чрисостомідеса, Х. Яллурідіса, В. Ярового.

Дезінтеграцію та реінтеграцію Грузії досліджують А. Астров, Є. Белецкі, К. Волжук, Л. Делкур, Р. Додонов, М. Дорошко, А. Джолікера, П. Кабачнік, А. Коен, Ф. Лабарре, Ю. Мелешко, Н. Нільсон, Дж. Нічол, Г. Шелест, К. Пашуто, Ф. Перметьер, А. Плиев, В. Пряхин, Т. Саркісян, Н. Шпакова. Дезінтеграцію Молдови, стан та перспективи реінтеграції Придністров'я аналізують М. Балмаседа, М. Бобіск, В. Бузало, К. Бусчер, С. Волф, Ш. Гарнетт, В. Георгіу, Е. Дан, А. Девятков, М. Дмитрієнко, Д. Забарах, М. Капітоненко, Н. Кожокару, К. Клаус, В. Колосов, Р. Косто, Р. Лебенсон, А. Малгін, О. Нантой, М. Плаксенко, Н. Попеску, О. Процок, С. Ропер, А. Санчес, К. Сіуреа, О. Сіобану, Ж. Схинн, М. Спіннер, Г. Тоал, Ж. Толструб.

Міждисциплінарний характер даного дослідження (розгляд етнічних, політичних, правових та економічних аспектів) передбачає використання загальнонаукових, міждисциплінарних та конкретно-наукових методів. Автор є прихильником міждисциплінарного підходу, адже саме ця методологія вивчення етнополітичних явищ та процесів дає можливість побачити та пояснити їх характеристики, котрі неможливо відслідкувати за допомогою лише інструментарію етнополітології, вузькоспеціалізованої галузі політичного знання. Міждисциплінарні методи пізнання притаманні сучасним науковим дослідженням, оскільки відображають інтегративні тенденції у розвитку науки. Ми виходимо з припущення, що етнополітологія не може розвиватися без вивчення тенденцій та запозичення методології інших наук, без міждисциплінарних досліджень, адже сама наука виникла на стику етнології (націології) та політології.

Тому за допомогою методології екстраполяції, системного, порівняльного та структурно-функціонального аналізу, моделювання та класифікації спробуємо вивчити характеристики інтеграції та дезінтеграції як етнополітичних процесів та визначити їх місце серед інших етнополітичних явищ та процесів. Метод екстраполяції, що полягає в поширенні висновків, прогнозів отриманих зі спостережень та досліджень одного явища на інше, яке володіє схожим набором характеристик та властивостей, слід визначити як один з найперспективніших в етнополітології, відносно молодій науці, в межах якої величезна кількість явищ та процесів залишаються недостатньо дослідженими.

Діалектичний метод широко використовуватиметься для дослідження взаємозв'язку процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки передбачає можливість переходу однієї якості в іншу відповідно до змін в навколишньому середовищі. Для етнополітичної інтеграції та дезінтеграції характерна діалектична взаємодія, позаяк ослаблення інтеграційних тенденцій завжди означає посилення дезінтеграційних у будь-якій етнополітичній системі.

Загальнонаукові методи аналогії, абстрагування, індукції та дедукції будуть використані для виявлення місця (позиціонування) етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. За допомогою системного, порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методу спробуємо детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Порівняльний та історичний аналіз застосовуватимуться для дослідження політико-правових особливостей процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції різних держав.

За допомогою цієї методологічної бази буде перевірено авторську наукову гіпотезу про взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, їх взаємозумовленість, взаємну трансформацію та рівновагу на певних етапах розвитку. На перший погляд, етнополітична інтеграція та дезінтеграція протилежні, взаємовиключні процеси, але їх діалектична взаємодія є одним із джерел етнополітичного розвитку. Це дає підстави розглядати державу як етнополітичну систему, яка перебуває в стані дезінтеграції, інтеграції або рівноваги. Етнополітична інтеграція може розвиватися у напрямку зміцнення єдності або навпаки трансформуватися в етнополітичну дезінтеграцію.

Не залишається поза нашою увагою сучасні західні підходи до науки, керованої цифровими технологіями, які спростовують необхідність будь-яких фундаментальних досліджень, нівелюють роль методології в пізнанні та вченого як суб'єкта дослідження явищ і процесів, пропонуючи їм поступитися місцем комп'ютерним технологіям (візуалізації, прогнозуванню, моделюванню) та штучному інтелекту. Ми не поділяємо такого підходу і ставимо за мету концептуалізацію етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, обґрунтування взаємозумовленості цих процесів як єдиної глобальної тенденції розвитку сучасного світу, вивчення їх суті, сучасних вимірів, закономірностей та особливостей перебігу на прикладі конкретних держав, у тому числі і України.

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції у сучасному світі

«Характерною тенденцією розвитку сучасного світу стала інтенсифікація процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, що зумовлює науковий інтерес до цієї проблематики»¹. «Хоча діалектична взаємодія і взаємозумовленість етнополітичної дезінтеграції та інтеграції вважається в етнополітології однією із закономірностей розвитку людства, вона не знайшла належного висвітлення та обґрунтування в етнополітології»². На взаємозв'язок явищ вказує О. Картунов, «підкреслюючи нескінченну зміну процесів дезінтеграції та інтеграції в сучасному світі»³. Вчений констатує одночасне існування цих двох зрізів етносоціальної і етнополітичної історії людства. «Згідно з концепцією пульсуючого Всесвіту поширеною у західній та вітчизняній етнополітології, якою характеризується етнічна

¹ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 204.

² Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2018. Вип. 8. С. 55.

³ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. Київ: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. С. 211.

сфера людського буття, — на думку О. Картунова, — ця «пульсація» відбувається у двох напрямках: з одного боку, відбуваються процеси роз'єднання (дезінтеграції), а з іншого — об'єднання (інтеграції) етнічностей, націй та держав»⁴.

Дослідник переконливо доводить, що коріння етнополітичної інтеграції та дезінтеграції сягають прадавніх часів. Тоді дезінтеграційний процес був обумовлений намаганнями етнічних спільнот відмежуватись і зберегти свою окремішність. Саме внаслідок етнополітичної дезінтеграції виникли перші міста-поліси в Давній Греції та перші етнічні протодержави. Однак відокремлене, ізольоване існування невеликих держав не забезпечувало повної реалізації потреб та інтересів їх населення. В такий спосіб почав зароджуватися природний, об'єктивний процес етнополітичної інтеграції: етнічні спільноти зрозуміли переваги спільного існування і почали об'єднуватись у перші поліетнічні держави. «З тих давніх часів так і йдуть поруч, змінюючи один одного, процеси дезінтеграції та інтеграції», — констатує О. Картунов⁵. Характерно, що цитована нами праця була написана в 1999 р., втім не втратила свої актуальності і з того часу погляди вченого щодо взаємопов'язаності інтеграційно-дезінтеграційних процесів не змінилися. Однак у своїх пізніших дослідженнях О. Картунов наголошує на «ослабленні глобалізаційної парадигми, яка робить наголос на інтеграції, універсалізації та уніфікації, та піднесенні глокалізаційної парадигми, яка провіщає диференціацію, фрагментацію, регіоналізацію, автономізацію чи навіть дезінтеграцію міжнародних утворень та окремих держав»⁶. Це твердження є відображенням зростаючої кількості випадків етнополітичної дезінтеграції в сучасному світі.

І. Савченко, досліджуючи соціокультурну інтеграцію, також вказує на її дихотомічний характер — «явище постає діалек-

⁴ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. Київ: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. С. 211.

⁵ Там само. С. 213.

⁶ Картунов О. В. Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України) // Politicus. 2017. Вип. 5. С. 157.

тичною єдністю диференціації і зближення, збереження споконвічної ідентичності, що супроводжується лояльністю до особливостей інших культурних ідентичностей, їх прийняттям і прагненням до взаємодії. І це сприяє інтеграційному процесу»⁷. Вчена переконана, що полікультурний соціум може бути організований кількома різними способами — серед класичних називає націю-державу та імперію. Для нації-держави пріоритетними є політичні завдання державного будівництва, але вирішуються вони примусово-асиміляційними і культурно-маніпулятивними методами. Тому нація-держава, зауважує І. Савченко, як форма інтеграції безперспективна, позаяк вона суперечить головній закономірності розвитку: від простого до складного, від однакового до різноманітного. Натомість держави-імперії не мають на меті подолання етнокультурної гетерогенності і певною мірою навіть заохочують її. Це дає підстави окремим представникам російської школи етнополітології вважати імперію ідеальною моделлю організації багатоетнічного соціуму.

Однак І. Савченко шкодує з приводу того, що імперія не вкладається в рамки сучасного концепту громадянського суспільства, що свідчить про необхідність пошуку більш прийнятних рішень для державного оформлення багатоетнічного суспільства. На її думку, гомогенізація ідентичностей членів поліетнічної спільноти в контексті соціокультурної інтеграції неприйнятна, оскільки суперечить диференційно-об'єднувчій природі явища. «Тиск на представників різних етноспільнот в напрямку культурної уніфікації призводить до нівеляції базових елементів рідної культури і недостатнього, поверхневого засвоєння нових етнокультурних стандартів»⁸. Наслідком такої внутрішньодержавної етнополітичної інтеграції є поширення явища культурної маргінальності, що стимулює агресивну, ксенофобську поведінку. В свою чергу етнокультурна ідентичність, яка нав'язується, як і та, що втра-

⁷ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ: дис. ... доктора социологических наук: 22.00.06. Нижний Новгород, 2012. С. 5.

⁸ Там само. С. 7.

часться, сприяють соціокультурній дезінтеграції. Незважаючи на те, що в цьому випадку йдеться про внутрішній вимір етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, а саме їх соціокультурну складову, взаємозв'язок інтеграційно-дезінтеграційних процесів простежується неозброєним оком.

К. Вітман також доводить, що етнополітична дезінтеграція стає неминучим наслідком, продовженням етнополітичної інтеграції. «Його інтенсивність, а також віддаленість у часі залежить від того, якими методами здійснювалася інтеграція – добровільними (внаслідок згоди, домовленостей держав) чи примусовими (внаслідок війн, незаконного захоплення територій)»⁹. На думку дослідника, чим масштабнішою і глибшою була етнополітична інтеграція, тим більш дестабілізаційною буде дезінтеграція цих державних або наддержавних утворень. Т. Лібман доводить, що інтеграція та дезінтеграція моделюються наукою як принципово однопорядкові явища: увага до одного з цих двох процесів визначається лише фокусом конкретної роботи вченого¹⁰.

«Повертаючись до сучасного світу, зауважимо, що процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції можуть спостерігатися на рівні однієї держави одночасно, що означає їх нерозривний зв'язок і вказує на необхідність дослідження в межах однієї роботи. Для глобалізованого світу вже типовою стала ситуація, за якої держава, яка виникла внаслідок етнополітичної дезінтеграції, бере участь в інтеграційних проектах і при цьому продовжує боротися з дезінтеграційними тенденціями всередині. Прикладом можуть бути пострадянські держави – Грузія, Молдова, Російська Федерація, а тепер і Україна, а також балканські держави – Косово, Сербія, Хорватія, Македонія»¹¹. «Це дало підстави науковцям зробити припущення щодо ланцюгового характеру перебігу дезінтеграційних про-

⁹ Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 20.

¹⁰ Лібман А. Модели корпоративной интеграции: региональные особенности // Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 5. С. 47.

¹¹ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 127 (№ 12). С. 333.

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції...

цесів. Його можна відстежити на прикладі кожної зі згаданих (і не лише їх) держав. Наприклад, Грузія взяла активну участь в процесі дезінтеграції СРСР, прагнучи вийти зі складу радянської імперії. Втім після формування власної незалежної держави, в 1990-х роках державі довелося вести боротьбу зі сепаратизмом на власних теренах — в Абхазії, Південній Осетії, Аджарії, які вимагали більшого рівня самостійності — аж до відокремлення»¹². Як зауважує К. Оніщенко, «національні меншини на території Грузії активізувалися для того, щоб домогтися унезалежнення, однак Грузія відповіла придушенням відцентрових тенденцій — націогенезу власних меншин, покликаючись на принцип непорушності територіальної цілісності суверенної держави»¹³.

К. Оніщенко доводить, що «для запобігання територіальним загрозам для держави з боку автономії важливо законодавчим шляхом передбачити розподіл повноважень щодо внесення змін до статуту автономії, оскільки це дає змогу уникнути подальшого небажаного розвитку подій для однієї зі сторін — автономії у бік централізації або центру у бік дезінтеграції»¹⁴. Окремі територіальні автономії передбачають можливість еволюції їх статусу, наприклад, автономія Аландських островів в Фінляндії¹⁵. Процедура зміни статусу цієї автономії виписана в законодавстві країни. Проте Комісія юристів під час розгляду питання статусу Аландських островів у Фінляндії постановила, що плебісцит для визначення долі тієї чи іншої території може бути проведено лише за рішенням усієї держави, а не за бажанням певної територіаль-

¹² Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 205.

¹³ Оніщенко К. О. Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин // Держава і право. 2010. Вип. 49. С. 712.

¹⁴ Оніщенко К. О. Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій // Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 632.

¹⁵ Vieitez E., Kallonen M. Territorial Autonomy and European National Minorities: South Tyrol, the Basque Country and the Aland Islands // European Yearbook of Minority. 2002. Vol. 2. № 1. P. 247-281.

ної або етнічної групи¹⁶. З цього випливає, що легітимний вихід зі складу незалежної держави етносу (нації), яка еволюціонувала до створення власної держави (згідно з поки нечітко визначеними у міжнародному праві критеріями), потенційно можливий на підставі внутрішнього самовизначення, але лише в тому випадку, якщо ця держава сама визнає можливість чи право на самовизначення. А це скоріше виняток, ніж правило в світовій практиці, тому що передбачити право етноспільноти на вихід зі складу держави означає – підживлювати дезінтеграційні тенденції на державному рівні та провадити таку етонаціональну політику, яка в кінцевому підсумку загрожує самому факту існування поліетнічної держави.

«Головна проблема полягає в тому, що у сучасному світі процес дезінтеграції поліетнічної держави юридично завжди обґрунтовується правом націй (народів) на самовизначення, процедура реалізації якого не визначена ні міжнародним, ні національним правом абсолютної більшості незалежних держав»¹⁷. Адже самовизначення одного народу (етносу, нації) може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів¹⁸. Тому доктрина міжнародного права базується на тому, що принцип самовизначення народів не повинен реалізуватися на сепаратистських засадах на шкоду територіальній цілісності і політичній єдності суверенних держав. Принцип територіальної цілісності і непорушності кордонів домінує над правом народів на самовизначення і був закріплений в Статуті ООН. Зокрема, в п. 4 ст. 2 документа передбачається, що «всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної незалежності або політичної незалежності будь-якої держави, так і в будь-якому іншому вигляді».

¹⁶ Косюк Т. П. Актуальні аспекти тлумачення та реалізації принципу самовизначення народів // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2014. Т. 160. С. 19.

¹⁷ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації. С. 334.

¹⁸ Заяць Н. В. Право нації на самовизначення та глобалізація // Право і суспільство. 2015. № 4 (3). С. 20.

ді, несумісному з цілями Об'єднаних Націй»¹⁹. Водночас серед цілей ООН в п. 2 ст. 1 Статуту визначено необхідність «розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності і самовизначення народів, що залишає відкритим питання щодо можливості одночасної реалізації цих принципів в межах однієї держави»²⁰.

У доктрині міжнародного права спостерігається примат принципу територіальної цілісності над принципом самовизначення народів, хоча всі принципи міжнародного права мають однакову юридичну силу. На думку Б. Чернікова, «це ще не означає, що не можна здійснити територіальні зміни на підставі принципу самовизначення народів, оскільки в теорії та практиці міжнародного права все частіше відбуваються спроби визначити певні умови, за яких народ отримує право реалізувати своє право на самовизначення всупереч принципу територіальної цілісності»²¹. Під такими умовами розуміють: геноцид, етнічні чистки, дискримінацію, які надають етноспільноті право на захисну сецесію. Однак, підкреслює дослідник, вищезгадані умови не закріплені формально, а тому до кожної ситуації слід застосовувати індивідуальний підхід.

Подібну точку зору зустрічаємо в працях К. Вітмана, який вказує на вже «давно назрілу необхідність розмежувати в міжнародно-правовій доктрині право народів на самовизначення (право націй на формування власної держави) та принцип непорушності кордонів і територіальної цілісності держав. Наразі доводиться аналізувати етнічний склад населення регіону, що бажає відокремитися: чи має етнос ознаки нації, яким є його соціально-економічне, етнокультурне становище

¹⁹ Устав ООН // Организация Объединенных Наций. URL: <http://www.un.org/ru/charter-United-nations/index.html> (дата звернення: 28.12.2017).

²⁰ Цимбрівський Т. Принцип рівноправ'я та самовизначення народів у сучасному міжнародному праві // Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 2 (1). С. 78.

²¹ Черніков Б. Ю. Право народу на самовизначення як принцип міжнародного права // «Молодий вчений». 2017. № 10 (50). С. 709.

в країні»²². К. Вітман перелічує подібні чинники, які можуть спонукати етноспільноту до виходу зі складу поліетнічної держави, а саме: «порушення прав представників етносу, дискримінація, асиміляція, відсутність можливостей для збереження етнічної самобутності та розвитку культури, мови»²³. З цього випливає, що і юристи, і етнополітологи стоять на схожих позиціях у питанні етнополітичної дезінтеграції держави, зокрема щодо умов реалізації права народів (націй) на самовизначення та вихід зі складу материнської держави.

Значно менша частина вчених, зокрема Д. Грушкін, наголошує на вищому статусі «права на самовизначення» над «принципом самовизначення» в міжнародно-правовій доктрині: «Трансформація, еволюція з принципу самовизначення до права відбулася в Резолюції ООН 637 (VII) «Право народів і націй на самовизначення» 1952 р., в якій підкреслювалося, що право націй на самовизначення є передумовою для використання повною мірою прав людини; кожна держава — член ООН має поважати і підтримувати це право відповідно до Статуту ООН; населення несамоврядних і підлеглих територій має право на самовизначення, а держави, що відповідають за управління цими територіями, повинні вживати практичних заходів для реалізації цього права»²⁴.

«Однак держава, яка утворилася внаслідок етнополітичної дезінтеграції, в тому числі реалізації права народів (націй) на самовизначення, набула міжнародного визнання, потім відмовляє своїм територіям та національним меншинам, які їх населяють, в реалізації цього права, блокуючи ланцюгову реакцію дезінтеграційних процесів. Іншими словами, застосовує політико-правові механізми етнополітичної інтеграції (реінтеграції)»²⁵. К. Оніщенко стверджує, що «якщо одна з меншин домагається автономії або навіть суверенізації, пере-

²² Вітман К. М. Сецесія Каталонії як невдала спроба дезінтеграції Іспанії // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 100.

²³ Там само.

²⁴ Грушкін Д. Право народов на самоопределение: идеология и практика. Москва: Звенья, 1997. С. 9.

²⁵ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 206.

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції...

творюючись таким чином з етносу на націю, успіх заохочує інші етнічні групи до етнополітичної мобілізації та виходу на політичну арену»²⁶. «Політизація однієї етнічності на терені держави неодмінно активізує політизацію інших етнічностей, які висувують свої вимоги до держави. Тому більшість держав так обережно ставляться до задоволення вимог одного етносу, побоюючись вимог інших етносів і в результаті дезінтеграції самої держави»²⁷.

«Як відомо, Грузії не вдалося зберегти свої території, населені національними меншинами. Внаслідок російсько-грузинської війни 2008 р. держава втратила контроль над Південною Осетією та Абхазією, які за збройної підтримки Російської Федерації сепаратизувалися в невизнанні державні утворення. Наразі Грузії доводиться проводити політику реінтеграції Південної Осетії та Абхазії. Починаючи з 2008 р., держава працює над напрацюванням політико-правових механізмів, спрямованих на пришвидшення реінтеграції між окупованими територіями та іншими регіонами Грузії, що сприяє відновленню відносин і діалогу з громадянами Грузії, які проживають на території самопроголошених республік»²⁸. С. Асланов зауважує, що «питання забезпечення громадянської інтеграції (консолідації) як всередині країни, так і за її межами є настільки важливим для етнонаціональної політики Грузії та політики національної безпеки, що проблематика громадянської інтеграції навіть розглядається як потенційне джерело загроз національній безпеці»²⁹. У Концепції національної безпеки Грузії наголошується на тому, що «громадянська інтеграція вимагає створення таких умов, за яких всі грузинські громадяни можуть вивчати національну мову, що сприятиме їх повній

²⁶ *Онїщенко К. О.* Витоки та перші спроби застосування інституту національно-культурної автономії // *Держава і право.* 2009. Вип. 44. С. 713.

²⁷ Там само.

²⁸ *Явір В. А.* Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 206.

²⁹ *Асланов С. А.* Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. С. 233.

участі в політичному, економічному, соціальному та культурному житті політичної нації»³⁰.

«Такий зріз громадянської інтеграції, її складові дають всі підстави стверджувати, що йдеться про етнополітичну інтеграцію, у випадку Грузії – реінтеграцію територій, які відкололися внаслідок збройного конфлікту»³¹. Не випадково О. Маруховська-Картунова вказує на «зростання етнополітичної турбулентності на регіональному, державному, континентальному та глобальному рівнях»³². «Короткий екскурс в дезінтеграційно-реінтеграційну історію лише однієї пострадянської країни, Грузії, переконливо свідчить про тісний зв'язок та взаємозумовленість між процесами етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, які мають вивчатися комплексно. В попередньому науковому доробку вони досліджувалися окремо, причому акценти зміщувалися в бік етнополітичної інтеграції, тоді як дезінтеграція не отримала належного наукового обґрунтування. На нашу думку, це обумовлено тим, що дезінтеграція сприймається як деструктивний етнополітичний процес, що відображається в автономізації, сепаратизації, які досліджуються не комплексно у взаємозв'язку, а як окремі етнополітичні явища. Суверенні держави намагаються їх заблокувати, адже кожна держава намагається зберегти свою територіальну цілісність, суверенітет та недоторканність кордонів. Маємо намір відмовитися від такого фрагментарного підходу, комплексно дослідивши процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, в тому числі держави як етнополітичної системи»³³, а не лише їх складові»³⁴.

³⁰ *National Security Concept of Georgia* // Ministry of Foreign Affairs of Georgia. URL: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US> (дата звернення: 27.12.2016).

³¹ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 207.

³² Маруховська-Картунова О. Філософсько-релігійний та політологічний виміри витоків наук про мир і врегулювання етнополітичних конфліктів // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 10.

³³ Асланов С. А. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі // *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 116–123.

³⁴ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 207.

«У жодній концепції, стратегії розвитку ми не побачимо намірів, які стосуються дезінтеграції держави або участі в дезінтеграційних проектах. Інша справа, якщо йдеться про сусідні держави, особливо ті, в яких присутня власна національна меншина»³⁵. «Зовнішня етнонаціональна політика багатьох країн містить дезінтеграційну складову стосовно інших держав, до яких має етнотериторіальні претензії і де проживає її національна меншина. Наприклад, Угорщина тривалий час вимагає від сусідніх держав (України, Румунії) надання автономії територіям, населених своєю національною меншиною, цим самим підживлюючи сепаратистські настрої та дезінтеграційні тенденції. В середині 1990-х років держава проголосила, що несе відповідальність за угорські спільноти за кордоном і збирається їх всіма способами захищати. Навіть тими, які суперечать принципам невтручання у внутрішні справи інших держав, збереження їх територіальної цілісності. Найбільше від угорських претензій потерпає Румунія, де в минулому столітті функціонувала угорська автономія і де проживає найчисленніша угорська національна меншина»³⁶. Угорська автономна область в Румунії створювалася під тиском Радянського Союзу, як зауважує К. Вітман, для використання трансильванської проблеми в політичних цілях, «щоб підтримувати потрібний угорсько-румунський баланс в регіоні»³⁷. «Трансильванська проблема полягає у тому, що ця історична територія зі змішаним угорським та румунським населенням, що становить майже четверту частину території Румунії, неодноразово переходила від Угорщини до Румунії, та навпаки»³⁸. Безумовно, якщо праві радикальні політичні

³⁵ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 57.

³⁶ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації. С. 335.

³⁷ Вітман К. М. Культурна автономія як потенційний механізм забезпечення прав національних меншин Румунії // Актуальні проблеми політики. 2007. Вип. 30. С. 396.

³⁸ Gioielli E. Between States: the Transylvanian Question and the European Idea during World War II // European Review of History: Revue européenne d'histoire. Vol. 18. № 4. P. 603.

сили Угорщини зацікавлені в дезінтеграції Румунії, то Румунія докладает максимум зусиль для блокування дезінтеграційних тенденцій — угорського сепаратизму.

Що ж стосується України, то періодично Угорщина також вимагає розширення прав угорців та їх автономізації в межах Закарпатської області, підживлюючи дезінтеграційні настрої серед угорського населення області³⁹. Нещодавно прем'єр-міністр Угорщини зажадав надання угорцям, які проживають на території України, автономії та подвійного громадянства. «Становище 200 тисяч угорців за національністю, які живуть в Україні, надає цьому питанню особливої гостроти. Угорська громада там повинна отримати подвійне громадянство, всі права національної спільноти, а також вона має отримати можливість самоврядування», — наголосив, виступаючи в угорському парламенті, В. Орбан⁴⁰.

«Це дає підстави стверджувати, що, якщо раніше процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції сприймалися виключно як об'єктивна закономірність етнонаціонального розвитку людства, в сучасному світі ситуація під тиском інформаційних технологій, нових гібридних методів ведення війни змінилася. До останнього часу дезінтеграційно-інтеграційні процеси спрямовано практично не застосовувалися як політична технологія, інструмент тиску на суверенні держави, маніпулювання міжнародною громадською думкою. Досвід України демонструє, що етнополітична дезінтеграція з подальшою інтеграцією чи без неї може бути застосована у будь-якій державі, яка має поліетнічний склад населення, міжетнічні суперечності або суперечності щодо історичної належності територій, населених національними меншинами. Оскільки ці характеристики притаманні абсолютній більшості поліетнічних держав, вони можуть стати об'єктом етнополітичної

³⁹ Kardos G. The Culture of Conflict: Hungary's Role in Resolving Ethnic Disputes // World Policy Journal. 1995. Vol. 12. № 1 P. 102-106.

⁴⁰ Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства // Політика. URL: <http://www.beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/38-polityka-ukraina/4582-uhorshchyna-vymahaie-dlia-uhortsiv-na-zakarpatti-avtonomii-i-podviinoho-hromadianstva> (дата звернення: 10.12.2017).

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції...

дезінтеграції або інтеграції сепаратизованих територій в позаправовий спосіб. Тож етнополітична інтеграція та дезінтеграція як глобальна взаємопов'язана проблема сучасного світу потребує ретельного наукового вивчення, а також напрацювання політико-правових механізмів протидії, рекомендацій стримування та контролю, враховуючи негативні наслідки цих процесів.

Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції слід розглядати як об'єктивні, незалежно від передумов та джерела їх виникнення, однак поряд з позитивними вони завжди мають негативні наслідки»⁴¹. Brexit став відповіддю на зростання кількості мігрантів в Європейському Союзі, на збільшення терористичних актів та ознаменував домінування дезінтеграційних тенденцій над інтеграційними на теренах Європи⁴². «Наразі європейські держави схиляються до проведення більш жорсткої міграційної політики, відмови від інтеграції мігрантів, повернення до політики ізоляціонізму, яку обстоюють націоналістичні партії, що стоять на позиціях євроскептицизму»⁴³.

«Проблематика етнополітичної дезінтеграції та інтеграції особливо актуальна для України, яка виявилася не готовою протидіяти дезінтеграційним тенденціям як на політичному, так і на правовому рівні»⁴⁴. «Ситуація ускладнювалася тим, що на момент застосування дезінтеграційних технологій в 2014 р. поліетнічне українське суспільство характеризувалося високим рівнем деконсолідації, розколотістю щодо зовнішньополітичного та етнополітичного векторів розвитку України. Адже держава приділяла мало уваги подоланню чинників етнополітичного розколу, гармонізації, узгодженню

⁴¹ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 208.

⁴² BREXIT 2016 Policy Analysis from the Centre for Economic Performance. London: Centre for Economic Performance, 2016. 155 p.

⁴³ Вітман К. М. Євроскептицизм як прояв дезінтеграційних тенденцій в ЄС // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 13. С. 8-13.

⁴⁴ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 208.

інтересів, пошуку компромісів, прийнятних для поліетнічного суспільства. Іншими словами, не сприяла інтеграційним тенденціями всередині суспільства, а саме внутрішній етнополітичній, етнокультурній консолідації»⁴⁵. Тоді як «Україна належить до поліетнічних держав зі складною історичною спадщиною та значними регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями, які не вдалося згладити в межах етнонаціональної політики за роки незалежності і які створили сприятливий ґрунт для виникнення етнополітичного конфлікту та дезінтеграції України»⁴⁶. Тому після Революції Гідності 2013-14 рр. Україна постала перед принципово новими викликами – етнополітичним конфліктом внаслідок агресії РФ, сецесією окремих регіонів України. Анексія Автономної Республіки Крим, посилення відцентрових тенденцій на Південному Сході України вперше за роки незалежності гостро актуалізували проблему сепаратизму та іредентизму⁴⁷. «Все це прояви більш глобального етнополітичного процесу – дезінтеграції. В Україні етнополітична дезінтеграція супроводжується воєнними діями, втратою контролю над частиною території, яка незаконно увійшла до складу іншої держави або оформилася у невизнані квазідержавні утворення – ДНР та ЛНР, які за підтримки РФ ведуть війну з Україною. Наразі перед Україною стоїть завдання – відновлення територіальної цілісності, повернення контролю над тимчасово окупованими територіями Криму та Донбасу. Тобто їх етнополітичної інтеграції, яку в зарубіжній етнополітичній практиці категоризовано як реінтеграцію. Україна – не єдина держава, яка зазнала етнополітичної дезінтеграції на пострадянському просторі. Молдова, Грузія, Азербайджан також втратили частини

⁴⁵ *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І., Лойко Л., Явір В., Грицяк Д., Стоєцький С. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 13.

⁴⁶ *Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу та Криму: наукова записка* / Кресіна І., Горбатенко В., Явір В., Стойко О. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 21.

⁴⁷ Kolsto P., Edemsky A, Kalashnikova N. The Dniester conflict: Between Irredentism and Separatism // *Europe-Asia Studies*. 1993. Vol. 45 № 6. P. 973–1000.

своїх територій внаслідок етнополітичних конфліктів і намагаються реінтегрувати їх. Вивчення зарубіжного досвіду моделей та стратегій етнополітичної реінтеграції сприятиме глибшому науковому розумінню процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції загалом та напрацюванню практичних рекомендацій для етнонаціональної політики України зокрема»⁴⁸.

Про актуальність концептуальних та науково-практичних розробок аналізу викликів та процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, свідчать численні дискусії фахівців та експертів як в Україні, так і за кордоном. Різні аспекти етнополітичної дезінтеграції, протидії її деструктивним наслідкам у межах етнонаціональної політики досліджують у своїх працях: О. Антонюк, К. Вітман, В. Євтух, І. Зварич, І. Кресіна, О. Кривицька, В. Крисаченко, О. Куць, Л. Лойко, О. Майборода, Л. Нагорна, О. Нельга, М. Обушний, І. Оніщенко, Т. Панфілова, М. Панчук, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко, М. Товт, Л. Шкляр, М. Шульга. Запобігання етнополітичним конфліктам та їх врегулювання є предметом вивчення В. Ананьїна, М. Байрака, О. Балдинюка, І. Варзара, В. Дівак, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Маруховської, Ю. Мацієвського, Г. Перепелиці, С. Римаренка, М. Розумного, О. Рудіка, С. Ситника, О. Стадніченко, В. Трощинського.

«Незважаючи на вагомий доробок, присвячений окремим аспектам етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, взаємозумовленість та суть цих етнополітичних процесів, особливості перебігу, основні характеристики та закономірності, причини виникнення, що визначають сучасний етап етнополітичного розвитку, видаються недостатньо дослідженими. Особливо в контексті етнополітичної ситуації в Україні, що зазнала етнополітичної дезінтеграції протягом останніх років і потребує напрацювання ефективної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій в межах державної етнонаціональної політики.

⁴⁸ Явір В. А Аналіз основних суперечностей української етнополітики // Правова держава. 2011. № 22. С. 475 – 482.

Слід згадати, що виклики та наслідки, якими супроводжуються сучасні дезінтеграційно-інтеграційні процеси у світі, також неможливо залишити поза увагою етнополітичної науки. Серед деструктивних — інтенсифікація міграційних процесів, зростання міжетнічної напруги, проявів тероризму, сепаратизація територій компактного проживання національних меншин, інформаційна, гібридна війна, нелегітимний перегляд кордонів суверенних держав. Такі наслідки можуть постати як в ході етнополітичної дезінтеграції, так і інтеграції, що вкотре вказує на їх тісний нерозривний взаємозв'язок»⁴⁹. Адже етнополітичну інтеграцію можна розглядати як вид етносамоорганізації, яка «наштовхується на протидію з боку цивілізаційних та етномоделних типів і систем самоорганізації, які вбачають загрозу нівеляції і перспективу розчинитися у глобальних вимірах»⁵⁰.

Наприклад, якщо подивитися на ситуацію в Україні неупереджено, то дезінтеграційні прояви сепаратизму на Сході та Півдні України стали першим етапом етнополітично об'єднувачого процесу. Самопроголошена влада як Автономної Республіки Крим, так і невизнаних утворень — ДНР і ЛНР задекларували інтеграцію цих територій України до складу Російської Федерації. Однак не все населення підтримало цей вектор етнополітичної інтеграції, зокрема українці, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, а також кримські татари як національна меншина. Вони почали чинити активний спротив в політичній площині та на міжнародній арені такому вектору етнополітичної інтеграції. Цей приклад лише підтверджує гіпотезу про постійну зміну процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, взаємотрансформацію та перетікання один в одного.

О. Картунов, аналізуючи процеси етнічного розмежування (дезінтеграції) та етнічного згуртування (інтеграції), виокрем-

⁴⁹ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 209.

⁵⁰ *Етнологічне вивчення. Теоретико-методологічні засади: підручник* / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 55.

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції...

лює основні риси та особливості, які, на нашу думку, підкреслюють їх нерозривний зв'язок та черговий раз легітимізують право на їх комплексне вивчення в межах одного дослідження. Це, по-перше, універсальний характер інтеграційно-дезінтеграційних процесів. О. Картунов стверджує, що ці «процеси відбувались і відбуваються в усі часи, серед усіх народів і на всіх континентах і в майбутньому відбуватимуться доти, доки існуватиме людство у його сучасному розумінні»⁵¹. По-друге, на думку вченого, процеси етнічного згуртування та розмежування є хоч і суперечливими, але взаємопов'язаними і взаємозалежними, оскільки вони збігаються у часі й просторі, у масштабах та швидкості. «Етнічне розмежування та етнічне згуртування — це парні категорії. Вони становлять єдиний нерозривний процес: один процес просто не може відбуватися без іншого», — стверджує О. Картунов⁵². По-третє, вони мають природний, об'єктивний характер, але як і вся етнічна сфера людського буття, найбільш вразливі й чутливі до впливу як внутрішніх, так і зовнішніх політичних чинників. Саме цю характеристику, на нашу думку, необхідно дослідити більш детально та доповнити, адже вона передбачає можливість використання етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як політичних технологій.

«Єдине, в чому ми не погодимося з одним з найбільш авторитетних у вітчизняній етнополітології вчених, так це з твердженням, що процеси етнічної диференціації та етнічного згуртування не ведуть безпосередньо до етнічного роз'єднання або етнічного об'єднання. Однак, базуючись на теорії О. Картунова, виокремимо такі спільні риси процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. 1) Об'єктивний характер, оскільки етнополітична інтеграція та дезінтеграція супроводжують процес еволюції та розвитку етносу, в тому числі держави як етнополітичного організму (організаційної, інституціоналізованої форми існування і розвитку етносу). Підхід до держави як етнополітичного організму, етнополітичної систе-

⁵¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

⁵² Там само.

ми, ядром якої є етноспільнота, досить поширений в українській етнополітології»⁵³. Його започаткували Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр⁵⁴, в подальшому розвинули у своїх працях Н. Ціцуашвілі⁵⁵, К. Вітман⁵⁶, С. Асланов⁵⁷. Зокрема, С. Асланов вивчає «феномен етнополітичної стабільності, досліджує особливості її забезпечення у різних державах як етнополітичних організаціях (системах)»⁵⁸.

2) «Взаємопов'язаність, взаємозумовленість та трансформацію одне в одного процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. На перший погляд, вони виключають один одного, але глибинний аналіз їх суті, особливостей та прикладів підтверджує те, що взаємозв'язок інтеграції та дезінтеграції є втіленням та ілюстрацією одного з основних філософських законів діалектики — єдності та боротьби протилежностей, який визначає діалектичну суперечність як джерело руху, розвитку предметів, процесів і явищ. Згідно з ним всі предмети, процеси та явища суперечливі — тотожні і нетотожні собі, тобто складаються з однієї чи більше пар протилежностей⁵⁹, полярних начал (інтеграція і дезінтеграція). Закон єдності та боротьби суперечностей розглядає будь-який об'єкт як складне утворення, що містить взаємовиключні елементи, які перебувають в боротьбі між собою, що і дало нам підстави визначити предметом дослідження інтеграцію та дезінтеграцію»⁶⁰. Єдність протилежностей полягає в тому, що вони нерозривно пов'язані

⁵³ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 56.

⁵⁴ *Етніодержавознавство*. Теоретико-методологічні засади: підручник. 263 с.

⁵⁵ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності // *Політологічний вісник*. 2011. Вип. 53. С. 271-279.

⁵⁶ Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 629-636.

⁵⁷ Асланов С. А. Етнополітична стабільність: етнічні аспекти феномена // *Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Sciences*. 2014. № II (4). Р. 51-55.

⁵⁸ Асланов С. А. Взаємозв'язок етнополітичної стабільності та характеристик політичної системи // *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv 2. 3 v. S. 182.

⁵⁹ *Філософія*: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Київ: Вікар, 1997. С. 210.

⁶⁰ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 56.

1.1 Взаємозв'язок процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції...

між собою; взаємно обумовлюють одна одну і водночас взаємно переходять, трансформуються одна в одну⁶¹. «Протилежності (в досліджуваному випадку — інтеграція та дезінтеграція) — це основні тенденції, сторони, властивості предметів, процесів, явищ (систем) — їх співвідношення може бути різними (залежно від ступеня їх гостроти тощо). Особливо чітко взаємодія протилежностей помітна, якщо розглядати державу як етнополітичну систему, яка перебуває в стані дезінтеграції, інтеграції або ж рівноваги. Одним з джерел розвитку такої етнополітичної системи стає взаємодія між етнополітичною інтеграцією і дезінтеграцією. Вона й визначає співвідношення між цими протилежностями: починаючи від їх тотожності (рівноваги) і завершуючи домінуванням котроїсь з них. Від цього співвідношення залежить територіальна цілісність держави. Це й дає нам підстави визначити процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як протилежності, боротьба між якими визначає/задає розвиток держави як етнополітичної системи»⁶².

Обидва процеси перебувають в дихотомічному зв'язку (з грец. διχοτομία: διχῆ, «на двоє» + τομή, «ділення»), який означає роздвоєність, послідовний розподіл на дві частини, більше пов'язані всередині явища або процесу, ніж між собою⁶³. Цей метод поділу певного класу явищ/предметів на підкласи полягає в тому, що поняття повністю ділиться на два взаємовиключних поняття, що найкраще підходить для характеристики інтеграції та дезінтеграції. Цей метод є простим і зручним, оскільки під час його застосування доводиться мати справу лише з двома формами явища, які вичерпують обсяг досліджуваного поняття⁶⁴. «І хоча він частіше застосовується для класифікації як кількісний метод, водночас дає змогу виявити

⁶¹ *Філософія*. Хрестоматія: навч. посіб. / за ред. Дротянко Л. Г., Матюхіної О. А., Онопрієнка В. І. Київ: Вид-во НАУ, 2009. 244 с.

⁶² Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 57.

⁶³ Мальшев В. В. Методы оптимизации в задачах системного анализа и управления: учеб. пособ. Москва: МАИ-ПРИНТ, 2010. С. 70.

⁶⁴ Гончаров В. А. Метод оптимизации: учеб. пособ. для вузов. Москва: ИД Юрайт, 2014. С. 24.

важливі характеристики етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, зокрема взаємовиключність.

3) Залежність від політичних, геополітичних, економічних, соціальних та інших зовнішніх і внутрішніх факторів. Держава як етнополітична система не існує у вакуумі, її розвиток задають також інші фактори, процеси, які позначаються на етнополітичній сфері, зокрема на процесах інтеграції та дезінтеграції. Ці фактори можуть бути штучно інспірованими, що дає можливість політичним акторам використовувати етнополітичну дезінтеграцію та інтеграцію як політичну технологію досягнення певних цілей»⁶⁵.

«У такий спосіб вдалося довести тісний дихотомічний взаємозв'язок, взаємозумовленість та трансформацію одне в одного процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі на прикладі України та інших держав, а також вказати на перспективи дослідження цього напрямку етнополітології, зважаючи на інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. Крім того, в сучасному світі спостерігаються спроби застосування процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як політичних технологій, елементів гібридної війни, інформаційної пропаганди та тиску на суверенні держави. Це вимагає більш уважного ставлення до відцентрових (дезінтеграційних) тенденцій та доцентрових (інтеграційних) всередині поліетнічних суспільств з боку етнонаціональної політики та етнополітичної безпеки сучасних держав, які намагаються зберегти суверенітет та територіальну цілісність в сучасному світі»⁶⁶.

⁶⁵ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 58.

⁶⁶ Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі. С. 209.

1.2 Основні теоретичні підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції

«Актуальність дослідження етнополітичної дезінтеграції беззаперечна, особливо для вітчизняної етнополітології. Анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, втрата контролю над частинами Донецької та Луганської областей — все це прояви глибшого за сукупністю причин і наслідків та тривалішого у часі процесу — етнополітичної дезінтеграції. Він може мати різні форми і прояви, які характеризуються більш звичними для політичного дискурсу означеннями — сепаратизм, агресія, загарбання, втрата державою частини її територій, іредентизм, анексія, сецесія. Однак всі вони є проявами етнополітичної дезінтеграції, визначення, суть, зміст, причини та наслідки якої вимагають ретельного наукового аналізу.

Для більш повного розуміння явища, його особливостей і характеристик проаналізуємо спочатку визначення дезінтеграції та інтеграції, поширені в інших гуманітарних та соціально-економічних науках»⁶⁷. Автор є прихильником міждисциплінарного підходу, адже саме ця методологія вивчення етнополітичних явищ та процесів дає можливість побачити їх найменш очікувані ракурси, які потім допомагають помітити та пояснити важливі характеристики, котрі неможливо відслідкувати за допомогою лише інструментарію етнополітології, вузькоспеціалізованої галузі політичного знання. Міждисциплінарні методи пізнання притаманні сучасним науковим дослідженням⁶⁸, оскільки відображають інтегративні тенденції в розвитку науки⁶⁹. Вивчення за їх допомогою

⁶⁷ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 126 (№ 11). С. 432.

⁶⁸ Устїнова В. О. Міждисциплінарний підхід при структуруванні змісту гуманітарних дисциплін // Педагогіка вищої та середньої школи. 2016. Вип. 48. С. 89-92.

⁶⁹ Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності // Соціальна економіка. 2014. № 1-2. С. 76-83.

об'єктів та явищ допомагає отримати принципово нове знання про них.

Малий академічний та енциклопедичний словники пропонують ідентичне визначення дезінтеграції як «розпаду, розчленування єдиного цілого на складові частини»⁷⁰. Зауважується, що це поняття є протилежним до інтеграції. «Це визначення, як і багато інших, містить дуже важливу характеристику поняття етнополітичної дезінтеграції зокрема. А саме: дезінтеграція може бути процесом цілеспрямованого впливу, проводиться певним суб'єктом політичних відносин щодо об'єкта примусово, у позаправовий та навіть у насильницький спосіб»⁷¹. На це вказує використання у визначенні іменника «розчленування», похідного від дієслів «розчленувати, розчленовувати». Академічний тлумачний словник української мови дає наступні визначення цих дієслів: 1) розділяти що-небудь суцільне, єдине на окремі частини; 2) розбивати на основні складові елементи⁷². «З них випливає, що процес дезінтеграції (розчленування) може бути як об'єктивним, так і результатом певних політичних дій, спрямованого впливу суб'єкта на об'єкт дезінтеграції. Зокрема, на поліетнічну державу з метою загарбання, повернення територій, втрачених раніше, в тому числі за допомогою таких механізмів, як етнополітичний, міжетнічний конфлікти⁷³, гібридна війна»⁷⁴.

Наприклад, згідно з соціологічними опитуваннями більшість росіян вважають дезінтеграцію України, анексію Криму не чим іншим, як відновленням історичної справедливості,

⁷⁰ *Дезинтеграция* // Энциклопедический словарь, Малый академический словарь. URL: dic.academic.ru (дата звернення: 15.13.2017).

⁷¹ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 433.

⁷² *Розчленування* // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/rozchlenovuvaty> (дата звернення: 15.12.2017).

⁷³ Раджабов И. Ш. Современные концепции этнократии и их политический анализ // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-5 (207) С. 306-309.

⁷⁴ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 433.

поверненням територій, незаконно переданих Україні за радянських часів⁷⁵. Зокрема, російський Президент, виступаючи зі щорічним посланням до Федеральних зборів в 2014 р., вказав на сакральне значення Криму для росіян: «Саме тут знаходиться духовне джерело формування багатолікої, але монолітної російської нації й централізованої російської держави. Адже саме тут у Херсонесі прийняв хрещення князь Володимир, а потім і хрестив усю Русь. Для Росії Крим, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне й сакральне значення – таке, як у Єрусалимі храмова гора для тих, хто сповідує іслам і іудаїзм»⁷⁶. Глава сусідньої держави, яка використала етнополітичну дезінтеграцію як технологію для анексії Криму, виступаючи на засіданні Державної Думи РФ шостого скликання, підкреслив, що вважає історичним підсумком її роботи інтеграцію до складу Росії Криму і м. Севастополя. С. Асланов називає це «прикладом застосування російською владою етнополітичних технологій компенсаторного характеру, спрямованих на мобілізацію російського суспільства. Ці заяви покликані переконати населення Росії у тому, що здобуття Криму набагато важливіше етнополітичне досягнення ніж будь-які економічні кризи, викликані санкціями»⁷⁷. Дослідник зауважує, що «російська влада переконує російське суспільство у тому, що Крим для Росії завжди лишався і залишиться її територією, незважаючи на його фактичні пострадянські кордони, тобто належність до сусідньої держави – України»⁷⁸. «Саме тому, на нашу думку, протизаконна анексія Криму, а отже і спрямована, примусова етнополітична дезінтеграція України, була схвально оцінена російським населенням, більшість якого сприймає незалежність

⁷⁵ Республика Крым в составе Российской Федерации: год спустя // ВЦИОМ. 2015. URL: <http://old2.wciom.ru/fileadmin/news/sobytiya/Krblm2015.pdf> (дата звернення: 16.12.2017).

⁷⁶ Ключові тези виступу В. Путіна // ТСН. URL: <http://tsn.ua/svit/klyuchovitezi-vistupu-putina-sakralniy-krim-padinnya-rublya-i-grizna-armiya-395537.html> (дата звернення: 16.12.2017).

⁷⁷ Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. С. 134.

⁷⁸ Там само.

України як непорозуміння, тимчасове явище. Це підтверджує й рейтинг російського Президента, який після анексії Криму сягнув безпрецедентних показників — 86%, передусім за рахунок повернення Росії «статусу великої держави»⁷⁹. Це був приклад ролі зовнішнього суб'єкта (у цьому випадку Росії) у процесі примусової дезінтеграції зі застосуванням зброї (відокремлення частини території) від сусідньої України та її легітимації»⁸⁰.

«Проаналізуємо інші визначення дезінтеграції у пошуку характеристик та особливостей явища, притаманних етнополітичній дезінтеграції. Філософська енциклопедія дає визначення соціальної дезінтеграції в контексті інтеграції, що є додатковим аргументом на користь комплексного вивчення дезінтеграційно-інтеграційних процесів. Інтеграція та дезінтеграція (від лат. *integer* — цілий и франц. *dés* — префікс, який означає заперечення) визначаються як поняття, якими означаються процеси об'єднання соціальних явищ в єдине ціле (інтеграція) та розпад цілого на елементи, частини, складові (дезінтеграція). Якщо інтеграція — це гармонізація та об'єднання різноманітних соціальних груп, асиміляція різноманітних культурних елементів в єдиній гомогенній культурі (культурна інтеграція), примирення та узгодження норм (суспільна інтеграція), то дезінтеграція охоплює процеси розпаду суспільств на групи, а групи — на індивідів»⁸¹. У цих соціологічних визначеннях зустрічаємо елементи, які є об'єктом дослідження етнополітології — асиміляцію, етнокультурну інтеграцію, що вказує на правильність обраного напрямку наукового пошуку»⁸². А також поширене в соціології уявлення про те, що стан інтеграції/дезінтеграції та

⁷⁹ *Февральские рейтинги одобрения и доверия: социологический опрос, февраль 2015* // Левада — центр. URL: <http://www.levada.ru/26-02-2015/fevral'skie-reitingi-odobreniya-i-doveriya> (дата звернення: 16.12.2017).

⁸⁰ *Явір В. А.* Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 434.

⁸¹ *Интеграция и дезинтеграция социальные* // *Философская энциклопедия*. URL: dic.academic.ru (дата звернення: 18.12.2017).

⁸² *Явір В. А.* Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 434.

трансформації одного процесу в інший є важливими етапами суспільного розвитку⁸³.

Інтеграція ж (з лат. *integratio* — об'єднання) означає: 1) процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, що супроводжується взаємним зближенням та утворення спільних зв'язків, поєднанням елементів, їх взаємопроникненням; 2) згуртування, об'єднання політичних, економічних, соціальних, державних, наддержавних, недержавних структур в межах регіону, країни, світу⁸⁴. У соціальні науки поняття «інтеграція» ввів Г. Спенсер, який припускав, що розвиток суспільства можна порівняти з розвитком живих організмів. Згідно з соціологічною теорією Г. Спенсера інтеграція є процесом переходу від простого до складного⁸⁵. Тоді як Е. Гідденс розглядав інтеграцію як упорядковану взаємодію між індивідами, колективними утвореннями, засновану на відносинах відносної автономії і залежності між учасниками інтеракції⁸⁶. К. Дойч вказує на системну природу інтеграції. В цьому випадку інтеграція передбачає формування відносин між частинами, в яких вони взаємопов'язані і спільно утворюють системні якості, котрих окремо не мають⁸⁷. А. Іноземцева наголошує на тому, що «в суспільстві інтеграційним процесам завжди протистоять протилежні процеси — дезінтеграційні, пов'язані з розпадом суспільства на частини і роз'єднанням елементів, які колись були об'єднаними»⁸⁸.

Інтеграція як широка методологічна концепція використовується практично у всіх науках. Економічна інтеграція озна-

⁸³ *Trenz H. Narrating European Society: Toward a Sociology of European Integration.* London: Lexington Books, 2016. P.15.

⁸⁴ *Світова та європейська інтеграція: організаційні засади: навч. посіб.* / за ред. Я. Й. Малик, М. З. Мальський. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. С. 209.

⁸⁵ *Спенсер Г. Основные начала.* Санкт-Петербург: Альфарет, 2016. 488 с.

⁸⁶ *Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации.* Москва: Академический Проект, 2005. С. 76.

⁸⁷ *Deutsch K. Analysis of International Relations.* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1968. P.161.

⁸⁸ *Иноземцева А. В. К вопросу о понятиях «интеграция», «дезинтеграция» и «реинтеграция» // Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности.* Тамбов, 2015. С. 67.

час: 1) зближення та поглиблення взаємодії національних економік⁸⁹ або ж 2) процес формування взаємозв'язків та створення міжнародних господарських комплексів у межах держави⁹⁰. Політична інтеграція означає процес зближення двох або більше політичних структур задля взаємної співпраці, у більш вузькому сенсі — це формування цілісного комплексу політичних систем на міждержавному рівні⁹¹. Розрізняється зовнішній (міждержавний) рівень політичної інтеграції та внутрішній (внутрішньодержавний). Культурна інтеграція означає як глобальний процес зближення національних культур і цінностей, зміцнення культурних, комунікаційних, цивілізаційних зв'язків, так і асиміляцію різнорідних гетерогенних культурних елементів в єдину гомогенну культуру⁹². З цього випливає, що майже скрізь інтеграція має як внутрішній (національний), так і зовнішній (міждержавний, наддержавний) рівень. Соціальна інтеграція означає процес встановлення зв'язків між відносно самостійними соціальними об'єктами (індивідуумами, групами, соціальними класами, державами) і подальше їх перетворення у єдину, цілісну систему, складові якої взаємозалежні між собою та узгоджуються на основі спільних цілей, інтересів⁹³.

Явища соціальної інтеграції та дезінтеграції досліджували Е. Богардус, Л. Візе, Ф. Гідінгс, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ф. Знанецький, О. Конт, Р. МакАйвер, Т. Парсонс, Е. Росс,

⁸⁹ *Ethier W., Horn H.* A New Look at Economic Integration // World Scientific Studies in International Economics. 2014. Vol. 35. P. 172.

⁹⁰ *Baier S., Bergstrand J., Feng M.* Economic integration agreements and the margins of international trade // Journal of International Economics. 2014. Vol. 93. № 2. P. 349.

⁹¹ *Weiner M.* Political Integration and Political Development // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271626535800107> (дата звернення: 28.01.2018).

⁹² *Bijlsma-Frankema K.* On managing cultural integration and cultural change processes in mergers and acquisitions // Journal of European Industrial Training. 2001. Vol. 25. № 2-4. P. 192-207.

⁹³ *Соціологія.* Короткий енциклопедичний словник / за ред. проф. Воловича В. І. Київ: Укр. центр духовної культури, 1998. С. 625.

1.2 Основні теоретичні підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції

П. Сорокін, Г. Спенсер. Деякі дослідники, зокрема Дж. Бевз⁹⁴, С. Додд⁹⁵ та Г. Лундберг⁹⁶ навіть намагалися застосувати для пояснення процесів інтеграції та дезінтеграції соціальних груп та їх причин моделі точних наук – математики, фізики, хімії. Методологічною основою теорій соціальної інтеграції та дезінтеграції тривалий час були постулати теорії рівноваги. Хоча остання здобула найбільшої популярності вже в економічних науках⁹⁷.

Засновником теорії рівноваги в економіці вважається французький економіст Л. Вальрас. Він довів, що в умовах ринкової економіки є тенденція до встановлення рівноваги на основі співвідношення пропозиції і попиту, яка забезпечується умовами вільної конкуренції⁹⁸. Ринкова рівновага досягається в результаті взаємодії попиту та пропозиції. «Здавалося б, економічна теорія рівноваги не має жодного відношення до етнополітичних процесів інтеграції та дезінтеграції. Однак це хибне враження, позаяк у більшості підручників з економіки, особливо міжнародної економіки, знаходимо положення щодо рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних процесів, їх взаємозв'язку та домінування в певні періоди одного процесу над іншим.

Соціологи та економісти небезпідставно вважають, що інтеграція та дезінтеграція є об'єктивними та взаємопов'язаними процесами. До того ж, дезінтеграція формує передумови інтеграції на нових кількісних та якісних засадах, а у окремих випадках можуть складатися умови для реінтеграції⁹⁹. Всі ці постулати можуть бути застосованими і для аналізу етнополі-

⁹⁴ Bews J. W. Human ecology. London: London Oxford university press, 1935. 312 p.

⁹⁵ Dodd S. C., Hull C. L. Dimensions of Society // Philosophy and Phenomenological Research. 1946. № 6 (3). P. 472-473.

⁹⁶ Lundberg G. Foundations of sociology. New York: David McKay, 1964. 179 p.

⁹⁷ Arrow and the Ascent of Modern Economic Theory / ed. Feiwel G. Palgrave Macmillan UK, 1987. 698 p.

⁹⁸ Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. Москва: Изограф, 2000. С. 407.

⁹⁹ Відоменко О. О. Міжнародні економічні відносини. URL: http://lubbook.org/book_407.html. (дата звернення: 03.09.2017).

тичної дезінтеграції. Про те, що дезінтеграція створює умови для інтеграції і за певних умов може завершилися реінтеграцією втрачених територій свідчить досвід ледь не кожної дезінтегрованої держави та територій, що відокремилися від неї. Наприклад, Автономна Республіка Крим, що незаконно вийшла зі складу України (дезінтеграція), увійшла до складу Російської Федерації (інтеграція), однак за певних обставин (зміна влади в РФ, тиск міжнародної спільноти, домовленості з РФ) може повернутися до складу України (реінтеграція). Або Косово, частково визнана держава на Балканах, яка внаслідок війни вийшла зі складу Сербії (дезінтеграція), більшість населення якої становлять албанці, може взяти участь в інтеграційному проєкті формування Великої Албанії¹⁰⁰ (інтеграція). Або ж за певних обставин, наприклад війни в Європі, може повернутися до складу Сербії¹⁰¹ (реінтеграція). Адже згідно з Конституцією цієї держави територія Косово залишається частиною Республіки Сербія, входячи до її складу під назвою – Автономний край Косово та Метохія¹⁰².

Економісти також відзначають «динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції в цілому, зумовлений як дією об'єктивних факторів, так і ланцюговою реакцією; нерівномірність розвитку й реалізації форм міжнародної економічної інтеграції, що спричинена проявами очевидних відмінностей економічного розвитку країн і регіонів світу; розвиток поряд з інтеграційними дезінтеграційних процесів, які мають глибокі корені в історичних, політичних, економічних і соціальних закономірностях світового розвитку»¹⁰³.

«Те, що всі ці тенденції тією чи іншою мірою притаманні етнополітичному виміру інтеграційно-дезінтеграційних про-

¹⁰⁰ *Markedonov S., Romanenko S.* Kosovo: A Precedent or an Exception? // Security Index: a Russian Journal on International Security. 2008. Vol. 14. № 2. P. 63-72.

¹⁰¹ *Вітман К. М.* Досвід Косово: висновки для української етнополітології та практичної етнополітики // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 1. С. 208-210.

¹⁰² *Явір В. А.* Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 435.

¹⁰³ Там само.

1.2 Основні теоретичні підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції

цесів, свідчить приклад Європейського Союзу як не лише економічно, а й етнополітично інтеграційного проекту¹⁰⁴. Для європейської інтеграції такою ж мірою характерні динамізм, нерівномірність розвитку й реалізації форм інтеграції¹⁰⁵, оскільки одним державам Європейський Союз пропонує політику сусідства, другим – асоціацію, третім – членство в ЄС»¹⁰⁶. Щонайбільше європейській інтеграції притаманні розвиток поряд з інтеграційними дезінтеграційних процесів як всередині держав-членів, так і в Євросоюзі в цілому¹⁰⁷. Як стверджує К. Вітман, в межах ЄС «достатньо етнополітично нестабільних точок (регіонів), які своїми вимогами створюють нові етнополітичні виклики для регіональної європейської етнополітичної безпеки, провокуючи дезінтеграційні тенденції»¹⁰⁸. Логіка розвитку етнополітичних процесів вказує на те, що будь-яка етнополітична інтеграція має кілька шляхів розвитку: 1) поглиблення інтеграції, 2) дезінтеграція. Дослідник переконаний, що «еволюціонувати етнополітичне наддержавне утворення може лише за рахунок поглиблення інтеграції, інакше приречене на розпад та дезінтеграцію»¹⁰⁹.

«Наразі у Європейському Союзі спостерігається тимчасовий взаємний баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, який не дозволяє жодній з них взяти гору. І це дає змогу вкотре провести паралелі між вже згадуваною економічною теорією рівноваги та балансом, рівновагою інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Якщо, наприклад, складне, багаторівневе, гетерогенне етнополітичне утворення не розпадається, це свідчить про рівновагу інтеграційних та дезінте-

¹⁰⁴ *European Union Politics* / ed. by Cini M., Borrigan N. OUP Oxford, 2009. P 17.

¹⁰⁵ Niemann A., Ioannou D. European economic integration in times of crisis: a case of neofunctionalism? // *Journal of European Public Policy*. 2015. Vol. 22. № 2. P. 197.

¹⁰⁶ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 435.

¹⁰⁷ Hay C., Rosamond B. Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives // *Journal of European Public Policy*. 2002. Vol. 9. P. 147-167.

¹⁰⁸ Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 28.

¹⁰⁹ Там само.

граційних тенденцій. Якщо ж при цьому до його складу продовжують інтегруватися інші держави – про домінування етнополітичної інтеграції над дезінтеграцією¹¹⁰. Однак у випадку Євросоюзу йдеться саме про рівновагу, можливо, з ухилом у бік етнополітичної дезінтеграції, на що вказує популярність ідеології євроскептицизму на його теренах та вихід Великої Британії зі складу ЄС (Brexit), а також дезінтеграційні тенденції всередині держав членів – Британії (референдум про вихід Шотландії) та Іспанії (референдум про вихід Каталонії)»¹¹¹.

Водночас економісти стверджують, що у сучасному світі інтеграція і дезінтеграція розвиваються асинхронно як два різноспрямовані процеси. При цьому дезінтеграційні явища і процеси можуть мати не тільки локальний характер (провінція Квебек у Канаді, Корсика у Франції), але й глобальний (розпад Радянського Союзу)¹¹². «З першим твердженням дозволимо собі не погодитися, оскільки дезінтеграція та інтеграція підпадають під дію філософського принципу діалектики – єдності та боротьби протилежностей. Яка б частина держави не виходила з її складу, яке б наддержавне утворення не дезінтегрувалося навіть внаслідок дії об'єктивних чинників, відцентровим завжди протистоятимуть доцентрові сили, які намагатимуться зупинити процес розпаду та втримати територію, щоб зберегти державу в колишніх кордонах»¹¹³. Прикладом може бути розпад СРСР, що відбувався за згодою держав-членів цього утворення. Однак певні політичні сили спробували протистояти дезінтеграційному процесу – ними в 1991 р. був створений Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС) та проведено серпневий путч з метою збереження СРСР в колишніх кордонах шляхом усунення від влади

¹¹⁰ Pettifor A. Brexit and its Consequences // Globalizations. 2017. Vol. 14. № 1. P. 127-132.

¹¹¹ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 435.

¹¹² Козак Ю. Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2017. С. 174.

¹¹³ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 435.

Президента та оголошення недійсними законів, рішень органів влади союзних республік¹¹⁴ (Литви, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Молдови та України), які на той момент уже ухвалили Декларації про державний суверенітет.

«Таким чином, проаналізовано визначення дезінтеграції та інтеграції для більш глибокого вивчення явища, виявлення його особливостей. З цією метою застосовано міждисциплінарний метод, притаманний сучасним науковим дослідженням, оскільки він дає змогу отримати принципово нове інтегративне знання та характеристики інтеграційно-дезінтеграційних процесів, які неможливо відслідкувати за допомогою лише інструментарію етнополітології¹¹⁵. Серед них: об'єктивний або ж примусовий характер етнополітичної дезінтеграції, яка може бути процесом цілеспрямованого впливу, тиску на державу; розуміння інтеграції та дезінтеграції як станів суспільного розвитку, які трансформуються, змінюють одне в одного; рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних процесів, їх взаємозв'язку та домінування в певні періоди одного процесу над іншим: дезінтеграція створює умови для інтеграції, і навпаки; притаманність динамізму, багаторівності, нерівномірності розвитку й реалізації форм інтеграційно-дезінтеграційним процесам»¹¹⁶.

1.3 Методологія дослідження інтеграції та дезінтеграції як етнополітичних процесів

Перед Україною стоїть завдання повернення контролю над тимчасово окупованими територіями¹¹⁷, — і цей процес слід визначати як етнополітичну інтеграцію держави загалом або

¹¹⁴ Янаєв Г. ГКЧП против Горбачева. Последний бой за СССР. Москва: ЭКСМО, 2010. 237 с.

¹¹⁵ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації. С. 335.

¹¹⁶ Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук. С. 433.

¹¹⁷ Кресіна І. О. Треба виробити політику української національної ідентичності // Національна безпека і оборона. 2016. № 3-4. С. 122.

ж реінтеграцію тимчасово окупованих територій зокрема. Водночас він характеризується невисоким рівнем розробки, зокрема у вітчизняній науці. При цьому прикладні аспекти етнополітичної дезінтеграції та інтеграції досліджені (С. Асланов, К. Вітман, В. Дівак, В. Євтух, В. Котигоренко, І. Кресіна, Г. Перепелиця) значно глибше, ніж теоретичні (Т. Далявська, О. Картунов, О. Маруховська). «Етнополітична інтеграція є актуальним, але малодослідженим процесом в контексті українських подій. Найчастіше в політичному дискурсі активно обговорюється лише одна складова (один з різновидів) етнополітичної інтеграції – реінтеграція. Однак неправильним буде ставити завдання етнополітичної інтеграції України шляхом реінтеграції (повернення) тимчасово окупованих територій без вивчення особливостей, природи, суті та змісту етнополітичної дезінтеграції та інтеграції загалом. Неповне або викривлене розуміння природи цих процесів, їх закономірностей, позиціонування серед інших етнічних (етнополітичних) явищ та процесів може призвести до зворотнього ефекту – подальшого дистанціювання та ізоляції тимчасово окупованих територій (Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей) від України»¹¹⁸.

Тому за допомогою методології екстраполяції, системного, порівняльного та структурно-функціонального аналізу, моделювання та класифікації спробуємо вивчити характеристики дезінтеграції та інтеграції як етнополітичних процесів та визначити їх місце серед інших етнополітичних явищ та процесів. З цією метою також скористаємося загальнонауковими методами аналогії, абстрагування, індукції та дедукції. Для початку визначимося з категоріальним апаратом. Аналіз наукового доробку дає підстави зробити однозначний висновок, що етнополітична інтеграція і дезінтеграція належать до етнічних (етнополітичних) процесів, оскільки відповідають всім характеристикам та закономірностям їх розвитку та пере-

¹¹⁸ Явір В. А. Етнополітичні передумови реінтеграції Криму // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії: матеріали міжн. наук.-практ. конференції. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2016. С. 96-102.

бігу. Цей теоретико-методологічний підхід до дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції притаманний не лише українським етнополітологам, але й зарубіжним. Хоча іноді в Західній науці зустрічаються приклади дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції не як процесів, а як явищ. Зокрема, В. Зартман пропонує науковій спільноті 11 тематичних африканських досліджень, які стали результатом вивчення явища (феномена) дезінтеграції держав (Чаду, Уганди, Гани, Сомалі, Ліберії, Мозамбіку, Ефіопії, Анголи, Заїру, Алжиру та Південно-Африканської Республіки). Вчений цікавиться причинами виникнення дезінтеграції, політико-правими інструментами і заходами запобігання явищу, які в одних державах продемонстрували ефективність, а в інших не спрацювали і призвели до появи феномену держав, які не відбулися (collapsed states)¹¹⁹.

Тому в ході напрацювання теоретико-методологічної бази вивчення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції доведеться приділити увагу розмежуванню загальнонаукових категорій «явища» та «процесу». Явище визначається як філософська категорія, яка відображає зовнішні властивості, процеси, зв'язки предмета, що піддаються пізнанню безпосередньо в формах живого споглядання. Явище може змінюватися, розвиватися відповідно до загальних законів розвитку матеріального світу¹²⁰. У цьому ракурсі дослідження етнополітична інтеграція та дезінтеграція виявляються прив'язаними до предмета або об'єкта, похідними від якого є. Як західні, так і вітчизняні дослідники посилаються у своїх визначеннях етнополітичної інтеграції та дезінтеграції іноді на етнос, іноді на державу, а іноді на дві категорії одночасно. Адже, з одного боку, найчастіше в політичній науці досліджуються процеси дезінтеграції або інтеграції саме держав, оскільки вони мають дуже

¹¹⁹ Zartman W. Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995. 304 p.

¹²⁰ *Філософський словник* // за ред. В.І. Шинкарука. 2. вид. Київ: Голов. Ред. УРЕ, 1986. С. 760.

чітке зовнішнє вираження, а з іншого боку, супроводжуються/задаються поділом або об'єднанням етносів¹²¹.

Іноді замість явища, вживається феномен для означення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. Термін «феномен» (походить з грец. *phainomenon* — той, що є) і використовується або в повсякденному розумінні як незвичайний, винятковий факт, явище, або у філософському — як явище, що пізнається за допомогою досвіду, чуттєвого пізнання і протиставляється сутнісній основі — предмету інтелектуального пізнання (ноумену) або ж непізнавальній суті. Згідно з визначенням І. Канта феномен — це будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду¹²².

Скориставшись методологією екстраполяції, визначимо етнополітичне явище як елемент етнополітичної реальності, що володіє всією повнотою етнополітичних властивостей та ознак, і загалом як все, що в етнополітичній реальності проявляється, існує. Це означає, що етнополітичний процес можна вважати різновидом етнополітичного явища як ширшого поняття, адже це невід'ємна складова етнополітичної реальності, етнополітичного буття. Для прикладу, в етносоціології процесом вважається серія явищ чи взаємодій¹²³, що вказує на тривалість та повторюваність, які мають бути притаманні процесам. Тож західні дослідники, які визначають етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію як явища, використовують ширший методологічний підхід, тоді як розгляд їх як процесів незначною мірою зужує предмет дослідження, однак дає змогу виявити більш точні характеристики етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як процесів.

Метод екстраполяції, застосований в цьому випадку, буде використовуватися в подальшому неодноразово. На нашу думку, його слід визначити як один з найперспективніших в

¹²¹ *Popkov Y.* Ethnosocial processes and ethnosocial policy // Herald of the Russian Academy of Sciences. 2012. Vol. 82. № 6. P. 407–413.

¹²² *Краткий философский словарь* / под ред. А. П. Алексеева. 2-е изд. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. С. 410.

¹²³ *Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб.* / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін. Київ: Фенікс, 2003. С. 11.

етнополітології, відносно молодій науці, в межах якої величезна кількість явищ та процесів залишаються недостатньо дослідженими. Методологія екстраполяції полягає в поширенні висновків, прогнозів отриманих зі спостережень та досліджень одного явища на інше, яке володіє схожим набором характеристик та властивостей¹²⁴. В широкому значенні екстраполювати — означає поширювати висновки, одержані щодо однієї частини якоїсь системи, на іншу частину тієї ж системи або подібної. Метод був напрацьований і спочатку застосовувався переважно в економіці та фінансах¹²⁵, однак останнім часом набув поширення також в біології, екології¹²⁶ та міждисциплінарних дослідженнях.

Переконані в тому, що етнополітологія не може розвиватися без вивчення тенденцій та запозичення методології інших наук, без міждисциплінарних досліджень, адже сама етнополітологія як наука виникла на стику етнології (націології), етнографії та політології. Втім окремі західні вчені наважуються стверджувати, що методологія сучасній науці більше не потрібна, адже успіхи в сфері обчислювальної техніки, інструментальних засобів, робототехніки, цифрового зображення та моделювання перетворили науку на інституцію, керовану технологіями¹²⁷. А це, на думку А. Нордмана, Г. Раддера і Г. Шімана, знижує роль як методології в пізнанні, так індивідуального вченого як суб'єкта дослідження явищ і процесів, позаяк вони поступаються місцем комп'ютерним технологіям (візуалізації, прогнозуванню, моделюванню) та штучному інтелекту. Технологізацію науки вчені вважають переломним моментом в розвитку теорії, практики та методології

¹²⁴ *Грабовецкий Б. С.* Основи економічного прогнозування: навч. посіб. Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000. С. 29.

¹²⁵ *Lakonishok J., Shleifer A., Vishny R.* Contrarian Investment, Extrapolation, and Risk // *The Journal of Finance.* 1994. Vol. XLIX. № 5. P. 1541-1578.

¹²⁶ *Colwell R., Coddington J.* Estimating terrestrial biodiversity through extrapolation // *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences.* 2018. URL: <http://rstb.royalsocietypublishing.org/> (дата звернення: 10.01.2017).

¹²⁷ *Erickson M.* Science, Culture and Society: Understanding Science in the 21st Century. *Polity*, 2005. 241 p.

науки, яка ставить багато запитань щодо майбутнього науки¹²⁸. Простіше кажучи, вчені спростовують необхідність будь-яких фундаментальних досліджень. Якщо екстраполювати їх висновки на наш конкретний випадок із вивченням етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, вони б заперечили необхідність глибокого, комплексного дослідження цих явищ, а вирішення окремих інтеграційно-дезінтеграційних проблем запропонували б покласти на сучасні цифрові технології. Тож наскільки ефективним виявиться закон про реінтеграцію, мали б спрогнозувати не вчені, а штучний інтелект.

Однак повернімося до напрацьованих і перевірених наукових методів пізнання. Найчастіше українські вчені визначають процеси інтеграції та дезінтеграції в етнополітичному вимірі як етнічні або етнонаціональні процеси, рідше як безпосередньо етнополітичні¹²⁹. Вивчення словниково-довідкової літератури дало можливість зауважити такі особливості у визначенні терміна «етнічний процес». Історичний словник термінів та понять з Історії України визначає етнічні процеси як: «1) етнологічну субдисципліну; 2) істотну зміну в ході історичного розвитку окремих етнічних елементів, частин етносів та етносів у цілому, а також появу нових етнічних спільнот. При цьому зауважується їх об'єктивний характер — етнічні процеси відбуваються стихійно і багато в чому незалежно від свідомості й волі людей»¹³⁰. «Оскільки процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції визначаються як етнічні (етнополітичні) процеси, ця характеристика притаманна їм також. Безумовно, етнополітична інтеграція та дезінтеграція може бути результатом цілеспрямованої дії або політичної волі, однак без дії об'єктивних факторів, які сприяють цим процесам, вони суттєво ускладнюються або навіть унеможлиблю-

¹²⁸ Nordmann A., Radder H., Schiemann G. Science Transformed?: Debating Claims of an Epochal Break. University of Pittsburgh Press, 2011. 232 p.

¹²⁹ Pantin V. I., Lapkin V. V. Ethnopolitical and Ethnosocial Processes in Post-Soviet Countries (Russia, Belarus, Kazakhstan and Ukraine Cases) // Political Studies. 2015. № 5. P. 75-93.

¹³⁰ *Етнічні процеси* // Історичний словник термінів та понять з Історії України. URL: <http://histua.com/slovník/e/etnichni-procesi> (дата звернення: 28.11.2017).

ються»¹³¹. Наприклад, Л. Волкер та Д. Андзенге, вивчаючи інтеграційні процеси та проблеми об'єднання Нігерії, вказують на деструктивну природу етнічного (расистського) конфлікту в поліетнічних суспільствах, що перешкоджає їх консолідації¹³². Об'єктивними дезінтеграційно-інтеграційними чинниками можуть бути не лише внутрішні фактори, а й зовнішні. Так, А. Шадже, І. Карабулатова, Р. Хунагов, З. Жаде, досліджуючи етносоціальні процеси в державах Кавказького і Каспійського регіонів (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан), вказують на сусідство Російської Федерації як потужний об'єктивний дезінтеграційний чинник, враховуючи природу її зовнішньої етнонаціональної політики щодо пострадянських держав¹³³.

«Прикладом об'єктивного перебігу дезінтеграційно-інтеграційних процесів може бути етнополітична дезінтеграція Радянського Союзу, а також подальша етнополітична інтеграція Молдови та Румунії, яка базується на етнічній спорідненості румун і молдаван, тому продовжується, незважаючи на опір і спроби лівих проросійських політичних сил загальмувати процес об'єднання»¹³⁴. Нещодавно Конституційний суд Республіки Молдова схвалив законодавчу ініціативу депутатів про зміну в Конституції назви офіційної мови з «молдовської» на «румунську». Раніше в 2013 р. Конституційний суд сусідньої держави прийняв рішення про те, що державною мовою Молдови є румунська мова. Підставою став висновок про те, що текст Декларації про незалежність Республіки Молдова, в

¹³¹ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 69-78.

¹³² Walker L., Andzenge D. Nigerian Unity: Integrative Processes and Problems // Journal of Developing Societies. 1989. Vol. 5. P. 218.

¹³³ Шадже А., Карабулатова І., Хунагов Р., Жаде З. Этнополитическая доминанта в регулировании государственной безопасности в приграничном пространстве стран Кавказско-каспийского региона // Центральная Азия и Кавказ. 2016. Т. 19. № 3. С. 73.

¹³⁴ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 70.

якому державною мовою визначена румунська мова¹³⁵, превалює над Конституцією, де фігурує молдовська. Це свідчить про зближення, поступову етнополітичну інтеграцію двох етносів як об'єктивний процес¹³⁶. На користь цього припущення свідчить також те, що уніоністськими політичними силами румунський та молдовський етноси розглядаються як єдиний, розколотий історичними подіями, румунський етнос»¹³⁷.

Однак Ф. Пріна, аналізуючи причини перманентних труднощів у подоланні етнолінгвістичної поляризації в Молдові, вказує на те, що процес інтеграції далекий від успішної реалізації як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Серед факторів, що негативно впливають на його динаміку: «радянська спадщина, сприйняття етнолінгвістичної ідентичності як «ексклюзивної» і політизація мовного питання»¹³⁸. Вирішальну роль відіграє геополітична ситуація, в якій опинилася Молдова як дезінтегрована держава — повна відмова від молдовської мови на користь румунської перешкоджає реінтеграції Придністров'я¹³⁹, де домінує російська мова, а для запису румунської досі використовується кирилиця. Тож Ф. Пріна доходить висновку про те, що політичний розкол, спричинений насамперед етнолінгвістичною напруженістю в молдовському суспільстві, можна подолати лише через деінституціалізацію етнолінгвістичних відмінностей, деполітизацію мови та побудову інклюзивної молдовської ідентичності з більшою відкритістю до гібридності, що дасть змогу забезпечити внутрішню інтеграцію Молдови як розколотої держави, а також

¹³⁵ Декларация о независимости Республики Молдова // Президентура Республики Молдова. URL: <http://www.presedinte.md/rus/declaration> (дата звернення: 28.01.2018).

¹³⁶ Arambasa M. N. Everyday life on the eastern border of the EU — between Romanianism and Moldovanism in the border area of the Republic of Moldova and Romania // South-East Europe Review. 2008. № 3. P. 355–369.

¹³⁷ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 70.

¹³⁸ Prina F. Linguistic Justice, Soviet Legacies and Post-Soviet Realpolitik: The Ethnolinguistic Cleavage in Moldova // Ethnopolitics. 2015. Vol. 14. № 1. P. 52.

¹³⁹ Cîscel M. H. A separate Moldovan language? The sociolinguistics of Moldova's Limba de Stat // Nationalities Papers. 2006. № 34 (5). P. 575–597.

відкриє перспективи для зовнішньої етнополітичної інтеграції.

«Повернімося ж безпосередньо до етнічних процесів — вперше цей термін було вжито в 1920-х роках дослідником М. Марром, хоча вивчення окремих етнічних процесів розпочалося ще в ХІХ ст. При цьому головний акцент зміщувався в бік етнооб'єднувачих процесів асиміляції, які привертати увагу за рахунок поглинання невеликих етнічних груп розвиненими етносами під час контактів або потрапляння в їх середовище. Однак аналіз окремих етнічних процесів був фрагментарним, а об'єктивні чинники, які відіграють вирішальну роль у виникненні, розвитку та перебігу етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів, недооцінювалися»¹⁴⁰.

Енциклопедичний довідник визначає етнічні процеси як: «1) зміни різних компонентів етносу, передусім мови, окремих елементів духовної та матеріальної культури, самосвідомості, які відбуваються у ході історичного розвитку; 2) будь-які процеси, які мають стосунок до етнічності, або ж етнічно марковані»¹⁴¹. Наголошується, що процес (з лат. *processus*) перекладається як «рух вперед», що означає еволюцію. «Сама природа етносів передбачає їх постійний розвиток, еволюцію та трансформацію. Найшвидше змінюються соціально-економічні і політичні параметри етносів (рівень розвитку держав, їх інтеграційних об'єднань), що згодом проявляється в етнокультурних, етносоціальних, етнодемографічних, лінгвістичних процесах. Вищезгадане визначення етнічного процесу набагато ширше, ніж попереднє, оскільки зараховує до етнічних процесів не лише ті, що стосуються етносу¹⁴², а й будь-які процеси, в яких фігурує етнічність. Воно ближче, на нашу думку, до поняття етнополітичного процесу, оскільки, по-перше, включає більше процесів, а по-друге, залишає

¹⁴⁰ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 71.

¹⁴¹ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. 396 С. 264.

¹⁴² Євтух В. Б. Етнополітичний менеджмент // Етносоціологія: терміни та поняття. Київ: Фенікс, 2003. С. 18.

ширше поле для взаємодії етнічності та політики. Саме така взаємодія є основою етнополітичного процесу»¹⁴³. Хоча розширене визначення не має принципової відмінності для вивчення процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки не змінює суті самого феномена¹⁴⁴. «Позаяк будь-які процеси, пов'язані з етнічністю або ж етнічно марковані, так чи інакше спричиняють зміни різних компонентів або всього етносу в цілому»¹⁴⁵.

Окремі західні дослідники навіть схильні розмежувати всі політичні процеси на етнічні і неетнічні. Тому В. Луї закликає відмовитися від постійної практики надавати гіпертрофованого, вирішального значення етнічним причинам в етнополітичних процесах. Особливо це стосується США – держави, в якій етнічні культури часто розглядаються як рушійна сила відмінностей в успішності в освіті та в мобільності між етнічними групами¹⁴⁶. В такий спосіб дослідниця пропонує дистанціюватися від етнічності в бік політики в етнополітичних процесах.

Однак Україні ця тенденція не притаманна, тому перша частина визначення етнічного процесу значно міцніше укорінилася в українській етнополітології, ніж друга¹⁴⁷. Зокрема, О. Антонюк також визначає етнічні процеси як «сутнісні зміни в різноманітних компонентах етнічних спільнот, зокрема в окремих елементах духовної і матеріальної культури, мові, соціальній структурі, самосвідомості тощо, які відбуваються в процесі історичного розвитку людства»¹⁴⁸. Ці зміни

¹⁴³ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 72.

¹⁴⁴ Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності. Київ: Український Центр духовної культури, 1998. 204 с.

¹⁴⁵ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 72.

¹⁴⁶ Louie V. Ethnicity everywhere and nowhere: a critical approach towards parsing ethnic and non-ethnic processes // *Ethnic and Racial Studies*. 2014. Vol. 37. № 5. P. 820-828.

¹⁴⁷ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 73.

¹⁴⁸ Антолюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 10.01.2017).

зумовлюють «принципові зрушення у бутті етносу як суб'єкта суспільно-політичних відносин і спричинюються багатьма факторами — історичними, соціально-економічними, політичними, соціально-структурними, духовно-культурними»¹⁴⁹.

До історичних факторів дослідник зараховує такі явища, як хід історичних подій, під впливом яких формувалися взаємовідносини між етнічними групами; особливості їх історично-соціального становлення. Погодимось з тим, що етноси мають дуже насичену історію взаємодії між собою, особливо близькостпоріднені¹⁵⁰. У минулому одні етноси завойовували інші, змінювалася належність територій їх проживання до різних держав. Все це позначається на політичній поведінці етнічних спільнот у сучасному світі. Наявність міжетнічної ворожнечі або конфліктів в історії взаємодії етносів підвищує ризик їх рецидиву¹⁵¹. Приміром, Волинська трагедія досі час від часу призводить до загострення відносин України та Польщі.

«Соціально-економічний фактор пов'язаний зі зміною суспільно-історичних формацій — від первісного ладу до глобалізованого світу. Він дає підстави розмежувати типи етноспільнот за основними стадіями їх історичного розвитку. Навіть у сучасному світі різні етноси перебувають на різному рівні розвитку: поряд з націями-державами розвиваються корінні та племінні народи, які потребують особливих політико-правових механізмів захисту. Важливе місце серед факторів, що впливають на етнічні процеси, належить також соціально-структурним чинникам: ролі етнічного фактора у соціальній мобільності; взаємозв'язку соціальної та етнічної стратифікації. До культурних факторів належать культурні, мовні, процеси, розвиток інформаційної сфери, участь держави у глобалізованому світі (витіснення традиційних елементів культури уніфікованими). До політичних факторів етнічних процесів

¹⁴⁹ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 10.01.2017)..

¹⁵⁰ Явір В. А. Дискримінація за ознакою етнічної належності в Україні та Російській Федерації в умовах етнополітичного конфлікту // Правова держава. 2015. Вип. 26. С. 475.

¹⁵¹ Кресіна І. О. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті // Політичний менеджмент. 2007. № 4. С. 33.

зараховують форму державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин. До взаємозв'язку між першими та дезінтеграційно-інтеграційними процесами ми ще повернемося. Що ж стосується останніх факторів, то їх роль в етнополітичних процесах, зокрема етнополітичній дезінтеграції не така очевидна, однак визначальна»¹⁵².

Продемонструємо це на прикладі кількох типологій. Одразу зауважимо, що як етнонаціональна політика, так і етнонаціональні відносини можуть бути розмежовані на типи: демократичні та недемократичні з виокремленням великої кількості проміжних варіантів. Втім це не заважає типологізувати їх за іншими критеріями¹⁵³. Зокрема, Д. Ротшильд виокремлює три основні моделі етнополітики: вертикально-ієрархічну, модель паралельної етнічної сегментації та модель перехресної сітки¹⁵⁴. «Подивимося, як та чи інша модель етнополітики позначається (сприяє або пригнічує) на дезінтеграційно-інтеграційних процесах. Вертикально-ієрархічна модель етнополітики означає, що в державі домінує одна етнічна група, представники якої займають вищі щаблі в політиці, економіці, культурній та соціальній сфері. Інші етноси займають підлеглі позиції або їх представники змушені асимілюватися. Така етнополітика застосовувалася в СРСР, де росіяни були привілейованим етносом, а інші – підлеглими. Цей тип етнополітики є сприятливим фактором для етнополітичної дезінтеграції, несприятливим – для інтеграції. Оскільки інші етноспільноти не влаштовує нерівноправне становище, вони намагатимуться автономізуватися або відокремитися і створити власну державу, де зможуть домінувати. Що, зрештою, і сталося у колишніх СФРЮ та СРСР, розпад яких демонструє, як верти-

¹⁵² Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 75.

¹⁵³ Оніщенко І. Г. Основи етнодержавознавства: навч. посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. С. 92.

¹⁵⁴ Rothchild J. Ethnopolitics: A Conceptual Framework. New York: Columbia University Press, 1981. p. 118.

кально-ієрархічна модель етнополітики призводить до етнополітичної дезінтеграції. Така модель етнополітики притаманна авторитарним, перехідним режимам.

Наступна модель етнополітики — паралельної етнічної сегментації найчастіше представлена в федеративних державах (Російській Федерації, Великій Британії), де кожна етнічна спільнота стратифікована, має власну політичну еліту, яка представляє її інтереси. Ця модель теж вразлива до дезінтеграційних тенденцій, адже в таких державах слабо виражена національна консолідація політичної нації, часто виникають суперечності щодо бачення спільного майбутнього, що засвідчив референдум про вихід Шотландії зі складу Великої Британії 2014 р. Ця модель, як і попередня, також продукує відцентрові тенденції.

Етнополітика, яка базується на третій моделі — перехресної сітки, передбачає переплетення етнічних та економічних, політичних елементів. Вона дає змогу уникнути етнічної сегрегації, міжетнічної напруги, оскільки соціальні класи представлені всіма етнічними групами держави. Позиція індивіда в суспільстві такої держави залежить не від етнічної належності, а від рівня освіти, соціально-економічного становища (США, країни ЄС). Ця модель етнополітики характерна для демократичних держав сучасного світу, вона вважається найбільш оптимальною з точки зору збалансування етнічних інтересів у поліетнічному суспільстві і найменш вразливою до дезінтеграційних тенденцій. В етнічних груп не виникає приводів для політизації етнічності та висунення якихось територіальних вимог»¹⁵⁵.

Серед політичних факторів етнічних процесів, в тому числі дезінтеграційно-інтеграційних, з типом етнонаціональної політики на пряму пов'язаний тип етнонаціональних відносин. С. Асланов вважає, що розуміння етнонаціональної політики будь-якої країни неможливе без виявлення типу етнонаціональних відносин, які практикуються нею. «Якщо еліта

¹⁵⁵ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 76.

титульного етносу намагається використати державу як інструмент досягнення власних цілей, в тому числі етнокультурних, то такий підхід владних еліт підриває довіру у ставленні до держави інших етноспільнот, тому вони починають самостійно шукати шляхи задоволення своїх інтересів»¹⁵⁶. Зокрема, шляхом висунення етнотериторіальних вимог автономізації або сепаратизації регіону, населеному національною меншиною. У цьому випадку запускається процес політизації етнічності, етноспільнота мобілізується елітами на досягнення своїх цілей і серед її вимог дуже часто звучать ультиматуми про відокремлення від держави території її проживання у випадку їх незадоволення.

«До недемократичних типів етнонаціональних відносин зараховують: 1) патерналістський, який культивує відносини панування та підкорення (домінування одного етносу і утиск прав інших етнічних груп) та 2) деетнізації відмінностей — недемократичне ставлення до інших етнічних груп, що межує з порушенням прав людини і зводиться до насильницького зменшення чисельності етносуб'єктів (колонізаторська політика, етноцид)¹⁵⁷. Домінування того чи іншого типу етнонаціональних відносин у поліетнічній державі виникає, тому що її влада переконує громадян прийняти відповідний тип етнополітичних відносин як обов'язковий шляхом насильства або визнання. Немає сумніву в тому, що в державах з недемократичними типами етнонаціональних відносин дискриміновані етноси намагатимуться захищати свої права, насамперед вимагаючи відокремлення від держави, яка їх порушує.

Демократичний тип етнонаціональних відносин має назву етнічного плюралізму — сприяння розвитку нації та всіх етносів, які населяють державу. Він передбачає максимальне урахування інтересів всіх етноспільнот, процедурні або інститу-

¹⁵⁶ Асланов С. А. Теоретико-методологічні засади державної етнонаціональної політики в Україні та деяких зарубіжних країнах: окремі політико-правові аспекти // Політологічний вісник. 2008. № 35. С. 258.

¹⁵⁷ Kisse A. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: монографія. Київ: Логос, 2006. С. 77.

ційні механізми узгодження їх між собою»¹⁵⁸. В. Котигоренко таким чином характеризує цей тип — «в державах з демократичним, рівноправним типом етнонаціональних відносин держава опікується розширенням можливостей національних меншин у користуванні та навчанні рідними мовами, підтримкою національних культурних традицій і забезпеченням умов сповідання релігій, підготовкою національних культурно-освітніх кадрів, організацією національних навчальних закладів, сприянням випускові літератури, радіо- і телепрограм національними мовами»¹⁵⁹. «Це вказує на те, що демократичний тип етнонаціональних відносин не є фактором виникнення відцентрових дезінтеграційних тенденцій, натомість сприяє етнополітичній інтеграції — етнокультурній консолідації, формуванню політичної нації.

Також не останню роль у підживленні інтеграційних або дезінтеграційних тенденцій відіграє тип відносин всередині етноспільноти. Оригінальну класифікацію запропонували естонські дослідники А. Забродська та М. Егала. Аналізуючи внутрішньоетнічні процеси на пострадянському просторі, вчені запропонували розділити етноси на дві категорії: «холодні» та «гарячі», залежно від типу внутрішньоетнічних відносин, а саме емоційної прив'язаності представників до своєї етноспільноти»¹⁶⁰. «Гарячими» дослідники пропонують вважати ті етнічні групи, до яких їх члени мають високу емоційну прив'язаність, а відповідно «холодними» — ті, прив'язаність до яких низька, латентна або відсутня»¹⁶¹.

¹⁵⁸ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 78.

¹⁵⁹ Котигоренко В. О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні // Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 49.

¹⁶⁰ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 78.

¹⁶¹ Zabrodskaja A. Ehala M. Inter-ethnic processes in post-Soviet space: theoretical background // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 2014. Vol. 35. № 1. P. 1-8.

«Ще примордіалістами (Л. Гумільов¹⁶², П. ван ден Берге¹⁶³, Е. Сміт¹⁶⁴, Ю. Бромлей¹⁶⁵) було доведено, що етнічність — це в першу чергу емоційне, ірраціональне явище. Етнічність кожній людині дається від народження, тому етнічні характеристики будь-якої спільноти слід розглядати як вроджені, генетично успадковані. Етноспільнота формується саме навколо цих напередзаданих, визначених природними умовами існування етносу характеристик або властивостей, які кожен член цієї спільноти отримує від народження. Тому етнічність була визначена об'єктивною, примордіальною властивістю людини, яку задають природні фактори її середовища. Примордіалістський підхід виходить з того, що етнос має біоенергетичну природу і підкоряється іншим законам, ніж соціальні процеси, звідси і ірраціональна природа етнічності, яка штовхає індивіда і цілу етноспільноту на ірраціональні вчинки. Тому примордіалістський підхід був визначений нами як найбільш перспективний для дослідження ксенофобії¹⁶⁶. Примордіалісти наголошують на етнічності як об'єктивній, фундаментальній властивості етносу. При цьому в кожного етносу вона інша, що призводить до конфлікту етнічних ідентичностей під час міжетнічної взаємодії. Натомість представники інструменталістського підходу (С. Арутюнов¹⁶⁷, П. Брасс¹⁶⁸, С. Олзак¹⁶⁹, Д. Нейгел¹⁷⁰) трактують етнічність прагматично як політичний інструмент раціонального вибо-

¹⁶² Гумилев Л. Этносфера: история людей и история природы. Москва: Экспрос, 1993. 316 с.

¹⁶³ Berge P. van den. The Ethnic Phenomenon. New York: Elsevier, 1981. 301 p.

¹⁶⁴ Smith A. The Ethnic Origin of Nation. Oxford: Basil Blackwell, 1986. 312 p.

¹⁶⁵ Бромлей Ю. Очерки теории этноса. Москва: Наука, 1983. 418 с.

¹⁶⁶ Явир В. А. Ксенофобія як виклик етнополітичній безпеці України // Studia Politologica Ucraino-Polona. 2013. Вип. 3. С.119-125.

¹⁶⁷ Арутюнов С. Силуэты этничности на цивилизационном фоне. Москва: ИНФРА-М, 2012. 416 с.

¹⁶⁸ Brass P. R. Introduction: Discourse of Ethnicity, Communalism, and Violence // Riots and Pogroms. New York: New York University Press, 1996. P. 1-55.

¹⁶⁹ Olzak S. The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict. Stanford: Stanford University Press, 1992. 271 p.

¹⁷⁰ Nagel J. American Indian Ethnic Revival: Politics and the Resurgence of Identity // American Sociological Review. 1995. № 60. P. 947-965.

ру, що формується в динаміці протиборства політичних еліт»¹⁷¹.

Етнічність у розрізі конструктивістського підходу — це процес конструювання уявних спільнот, який ґрунтується на вірі в те, що вони пов'язані природними зв'язками, єдиною культурою, спільним походженням, історичним минулим. Особливого значення в конструктивізмі набуває не трактування етнічних феноменів, заснованих на об'єктивних атрибутах етнічної групи, а їх суб'єктивне сприйняття. Важливим є не те, вроджена етнічність чи набута, а те, що вона стає реальністю для членів конкретної етнічної групи. Як слушно помічає В. Арбеніна, конструктивістам вдалося довести, що «етнічність, яку вони ототожнюють з етнічною ідентичністю, не є таким явищем, що виникає спочатку, а привноситься в свідомість індивідів і груп в процесі цілеспрямованого впливу, який часто має маніпулятивний характер»¹⁷². Тож конструктивісти розглядають етнічність нав'язаний феномен (Е. Геллнер¹⁷³, Е. Хобсбаум¹⁷⁴, Б. Андерсен¹⁷⁵, М. Есман¹⁷⁶, Р. Бурд'є¹⁷⁷). З цього випливає, що ірраціональна поведінка членів етносу можлива в примордіалістській і конструктивістській парадигмі, але не в інструменталістській, де індивід робить прагматичний вибір. Головний недолік інструменталізму полягає в тому, як зауважує К. Вітман, що «цей підхід намагається розглянути етнічність однобічно, повністю ігноруючи її ірраціональну, емоційно-психологічну складову, як свого часу при-

¹⁷¹ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 58.

¹⁷² Арбеніна В. Л. Этничность как предмет социологического анализа // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. Харків, 2001. С. 165.

¹⁷³ Gellner E. *Culture, Identity, and Politics*. Cambridge University Press, 1987. 189 p.

¹⁷⁴ Hobsbawm E., Ranger T. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 191 p.

¹⁷⁵ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 271 с.

¹⁷⁶ Esmam M. *Ethnic Politics* New York: Cornell University Press, 1994. 277 p.

¹⁷⁷ Bourdieu P. *The Genesis of the Concepts of Habitus and of Field // Sociocriticism. Theories and Perspectives*. 1985. Vol. 2 (2). P. 11-24.

мордіалізм ігнорував, прагматичну, раціонально-функціональну»¹⁷⁸.

«Відтак висока емоційна прив'язаність до групи вказує на готовність її представників захищати інтереси етнospільноти, іти на індивідуальні жертви заради її виживання, збереження етнокультурної самобутності, процвітання. Тож «гарячий» тип відносин всередині етнospільноти може сприяти як дезінтеграційним, так і інтеграційним тенденціям. Прикладом може бути дезінтеграційний досвід України 2014 р. Саме висока емоційна прив'язаність до «руського мира», російської мови, культури, а також бажання інтегруватися до Росії, відновити союзу державу, спонукала частину населення Сходу та Півдня України з прорадянською і проросійською ідентичністю брати участь в дезінтеграційних проявах сепаратизму, незважаючи на матеріальні втрати та жертви, яких вони зазнали в ході воєнних дій¹⁷⁹. Не кажучи вже про те, що рівень життя в невизнаних державах один з найнижчих у світі. Однак емоційна прив'язаність до Росії взяла гору над раціональним, прагматичним мисленням, тому тепер пасіонарії змушені жити у нестабільних квазідержавних утвореннях ДНР та ЛНР»,¹⁸⁰.

«А. Забродська та М. Егала не єдині застосовують метод так званої «холодної і гарячої етнічності», яка, на нашу думку, добре пояснює участь як політичних еліт, так і окремих представників етнospільнот в етнополітичних інтеграційних та дезінтеграційних процесах»¹⁸¹. Зокрема, Н. Космарська провела цікаве тематичне дослідження емоційної прив'язаності етнічних росіян різних пострадянських республік до своєї етнospільноти і з'ясувала, що якщо росіяни балтійських дер-

¹⁷⁸ Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми. Київ: Логос, 2007. С. 119.

¹⁷⁹ Явір В. А. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні // Ціннісний вимір політичної діяльності: сепаратизм та війна як продовження політики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2016. С. 104–109.

¹⁸⁰ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 59.

¹⁸¹ Там само.

жав були готові брати участь в дезінтеграційних проявах та будь-яких інших активних діях із захисту та відстоювання своїх прав (гарячий тип внутрішньоетнічних відносин), то росіяни азійських держав відзначилися більш пасивною позицією (холодний тип). Дослідниця вивчає ідентичність та етнічну/політичну поведінку етнічних росіян у пострадянській Центральній Азії, порівнюючи з росіянами країн Балтії за допомогою методу «гарячої та холодної етнічності», і доходить висновку, що центральноазійських росіян слід позиціонувати в «холодному» кінці спектра «етнічних температур» у зв'язку з низькою прихильністю до своєї етнічної групи паралельно з лояльністю до держави проживання¹⁸². Серед причин відмінностей між «гарячою» та «холодною» етнічністю або ж «гарячим» та «холодним» типом відносин всередині етносу Н. Космарська називає відмінність соціокультурних меж від етнічних, природу місцевих політичних режимів, роль російської мови та культури, офіційне тлумачення радянського минулого та ставлення держав проживання діаспори до сучасної Росії.

Українські етнополітологи не користуються цим, умовно кажучи, метеорологічним методом для характеристики типу відносин середини ядра етносу і його периферії, а також рівня емоційної прив'язаності індивіда до етнічної групи. Найчастіше вітчизняні вчені користуються методологічною парадигмою політизації етнічності. Наважимося назвати цю систему парадигмою, адже згідно з методологією науки парадигма (з грецької *paradeigma* – приклад, взірець) – це теоретико-методологічна структура, що визначає спосіб постановки і розв'язання дослідницьких завдань, прийнята певним науковим співтовариством. Парадигмою є сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів, яка визнається і поділяється науковим співтовариством і об'єднує більшість його членів. За своєю суттю парадигма – це та методо-

¹⁸² *Kosmarskaya N.* Russians in post-Soviet Central Asia: more «cold» than the others? Exploring (ethnic) identity under different sociopolitical settings // *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 2014. Vol. 35. № 1. P. 9-26.

логічна основа єдності наукового співтовариства (школи, напряму), яка значно полегшує наукову та професійну комунікацію». О. Винославська стверджує, що «коли знайдений пояснювальний принцип виявляється більш широким, ніж теоретичні рамки, в яких його створено, він може поширитися далі й утворити парадигму — принцип, який домінує в науці протягом якогось часу і набуває в цей час методологічного значення»¹⁸³.

«Використання парадигм забезпечує наступність і послідовність розвитку науки. Враховуючи той факт, що всі етнополітологи ознайомлені й у переважній більшості погоджуються з закономірностями, принципами політизації етнічності, то цей процес, враховуючи його роль і значення в формуванні етнополітичної реальності, можна визначити як одну з парадигм етнополітології. Тоді як концепція «гарячої та холодної етнічності» не настільки детально розроблена у західній науці, щоб претендувати на роль парадигми. Натомість кризь призму політизації етнічності або за її допомогою вивчається величезна кількість етнополітичних процесів, в тому числі процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Вважаємо, що ні етнополітична інтеграція, ні дезінтеграція, якщо вони не відбуваються під впливом лише зовнішніх чинників, а є процесами природнього розвитку, еволюції етносу, не можливі без політизації етнічності»¹⁸⁴.

Хоча парадигма політизації етнічності внутрішньо суперечлива в українській етнополітології, значення та роль цього теоретико-методологічного концепту є беззаперечними. Інтерпретації політизації етнічності вченими дещо різняться, особливо що стосується етапів перебігу. Так, О. Картунов, вказуючи на важливість політизації етнічності в етнополітичному житті, виносить її в окремий розділ свого підручника з етнополітології. Вчений визначає політизацію етнічності як «процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, її мобілізації на досягнення певних цілей, виходу на арену

¹⁸³ Винославська О. В. Психологія: навч. посібник. Київ: ІНКООС, 2005. С. 57.

¹⁸⁴ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 59.

політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролі за їх виконанням. Коротко, це процес виходу етнічних спільнот на політичну арену і перетворення їх на суб'єкти історії»¹⁸⁵.

Згідно з теорією О. Картунова політизація етнічності поділяється на «три основних етапи: 1) набуття політичної свідомості; 2) політична мобілізація; 3) вихід на політичну арену. На першому етапі члени етнічної спільноти, в першу чергу її еліта, набувають політичної свідомості. Внаслідок її синтезу з етнічною самосвідомістю виникає етнополітична свідомість (усвідомлення індивідом своєї належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі та у політичній системі суспільства і у світі взагалі, розуміння етнополітичних процесів і відносин, а також здатність приймати адекватні етнополітичні рішення та готовність шукати поліваріантні, компромісні шляхи їх реалізації)»¹⁸⁶. На другому етапі відбувається політична мобілізація етнічності, під якою О. Картунов розуміє перетворення етнічностей із психологічного, культурного або соціального чинника на політичну силу з метою зміни або зміцнення систем структурної нерівності між етнічними спільнотами. На третьому етапі під впливом політизованої і мобілізованої етнічності члени етноспільноти виходять на арену політичного життя, декларуючи свої цілі й наміри, і починають діяти у напрямку їх реалізації. Вчений наголошує на тому, що «дезінтеграційним процесам завжди передують етнічний ренесанс з його процесами диференціації та солідаризації, а також політизації етнічностей»¹⁸⁷, і пропонує вважати це однією з закономірностей етнополітичних процесів.

В свою чергу В. Арбеніна виокремлює три основні різновиди (рівні, стани) етнічності: етнічний спокій, актуалізована і політизована етнічність. «Наважимося припустити, що етнічний спокій відповідає «холодній етнічності», низькому рівню емоційної прив'язаності до своєї етнічної групи, а актуалізова-

¹⁸⁵ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 200.

¹⁸⁶ Там само. С. 201.

¹⁸⁷ Там само. С. 213.

на й політизована етнічність — «гарячій етнічності» у західній метеорологічній концепції етнічності»¹⁸⁸. Позаяк В. Арбеніна вважає, що «у стані спокою у більшості представників етнічної групи проблеми, пов'язані з її статусом в системі етнічної стратифікації конкретного суспільства, політичним, економічним становищем, можливостями культурного розвитку, знаходяться або на периферії інтересів групи, або взагалі не хвилюють більшість її представників»¹⁸⁹. У випадку виникнення соціальної, політичної, економічної нерівності, дискримінації, викликаной етнічною належністю, невирішеність багатьох важливих проблем, які забезпечують нормальне функціонування етнічної спільноти, її самозбереження і подальший розвиток, відбувається актуалізація етнічності. Під час актуалізації етнічності зростає її вага загальній структурі цінностей. Тоді етнічність починає виконувати роль механізму інтеграції групи, яка усвідомлює спільне походження, інтереси і потреби. «Це, на нашу думку, означає перехід етнічності з «холодного» в «тепліший» стан, в якому етнічна належність до етноспільноти важить для індивіда все більше і більше, а її становище інколи стає важливішим від власного індивідуального»¹⁹⁰.

Однак, наголошує В. Арбеніна, актуалізація етнічності свідчить про пробудження етнічної самосвідомості групи, але ще не означає її готовності до спільних дій. Спільна активність на користь групи є більш ймовірною в стані політизованої етнічності. «Це такий настрій етноспільноти, в якому вона охоплена прагненням досягти політичних цілей, домогтися для себе певної влади або таких змін в державному механізмі, які б забезпечували реалізацію її інтересів». В. Арбеніна переконана, що «політизація етнічності є, як правило, результатом цілеспрямованої «мобілізації» групи, яка починається з механічного «збирання» носіїв етнічної ідентичності, тобто об'єднання тих, хто не втратив своєї мови, культури, традицій,

¹⁸⁸ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 59.

¹⁸⁹ Арбеніна В. Л. Цит. праця. С. 170.

¹⁹⁰ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 59.

релігії, та продовжується висуванням кола певних ідей, гасел, цілей, формуванням організаційних форм об'єднання представників етноспільноти, створенням засобів комунікації, агітації і пропаганди і завершується виходом етнічної групи на політичну арену»¹⁹¹. Дослідниця згідна з О. Картуновим в тому, що головну роль в процесі політизації етнічності, поряд з об'єктивними факторами, що визначають реальний стан етнічної групи в суспільстві, відіграє національна еліта і етнічні лідери, які і здійснюють «мобілізаційні» функції. Процес політизації етнічності є передумовою інтеграційно-дезінтеграційних процесів, які практично неможливі в стані етнічного спокою, що ми маємо намір довести на прикладі України та зарубіжних держав.

Для повноти картини розглянемо теорію етнополітичної мобілізації О. Кривицької, яка розглядає це явище під час вивчення проблеми конфліктності пострадянської етнічної ідентифікації. Дослідниця визначає етнополітичну мобілізацію як «процес, за допомогою якого група, що належить до однієї етнічної категорії, у боротьбі за політичну владу і лідерство з членами інших етнічних груп або з державою маніпулює етнічними звичаями, міфами, символами в політичних цілях, використовуючи їх як головний ресурс для того, щоб знайти спільну ідентичність і політичну організацію групи»¹⁹². Процес етнополітичної мобілізації включає такі етапи, як: «1) конструювання і мобілізація «народності», суть якої полягає у відновленні етнічної ідентичності інтелектуалами за допомогою популяризації традицій, звичаїв, мови; 2) політизація етнічної спадщини, яка стає зброєю в культурній та політичній боротьбі за відтворення національної державності; 3) етнічне очищення, на якому етнічну спільноту, її культуру перетворюють на абсолютну цінність, яку необхідно захистити від впливу чужих культур та всього «чужого», що формується за допомогою образу ворога»¹⁹³.

¹⁹¹ Арбенина В. Л. Цит праця. С. 72.

¹⁹² Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації // Політичний менеджмент. 2003. № 3. С. 44.

¹⁹³ Там само.

Відверто кажучи, принципівих відмінностей між теорією О. Кривицької та теорією етнополітичної мобілізації російського вченого В. Ачкасова ми не знайшли. Саме В. Ачкасов вперше запропонував розділити етнополітичну мобілізацію на етапи: 1) конструювання традиції та мобілізація «народності»; 2) політизація етнічної/національної спадщини; 3) етнічне очищення¹⁹⁴.

Теорія етнополітичної мобілізації В. Ачкасова особливо пізнавальна для дослідження інтеграційно-дезінтеграційних процесів, оскільки її наслідком майже завжди постають етно-територіальні претензії етносів пострадянського простору — від розширення прав, вимог автономії аж до відокремлення від держави проживання. Вчений зауважує, що «процеси модернізації, етнополітичної мобілізації і формування націй, а також держав тісно пов'язані між собою, оскільки кінцевою, але не завжди досяжною метою етнополітичної мобілізації є «нація-держава»¹⁹⁵. А про те, що під етнополітичною мобілізацією дослідник має у на увазі політизацію етнічності в широкому сенсі, свідчить такий його висновок: «Етнічний фактор, одного разу перетворившись на впливовий політичний фактор, вирізняється великою стабільністю і відтворюваністю, оскільки закріплюється у владно-політичних позиціях, закарбовується в історичній пам'яті народу, передається з покоління в покоління. Деполітизація етносу і міжетнічних відносин відбувається дуже повільно, навіть якщо її намагаються прискорити, не випадково багато етнополітичних конфліктів набувають зтяжнього характеру»¹⁹⁶.

«Аналіз вищерозглянутих теорій вказує на суперечність: етнополітична мобілізація, яка у О. Картунова та В. Арбеніної є одним з етапів політизації етнічності, у О. Кривицької та В. Ачкасова, навпаки, включає в себе політизацію етнічності як окремих етап. Однак, беручи до уваги частоту вживання терміна та особливості означення концепту у вітчизняній та зару-

¹⁹⁴ Ачкасов В. А. Этнополитология: учебник для бакалавров. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 495 с.

¹⁹⁵ Там само. С. 310.

¹⁹⁶ Там само.

біжній науці, схилитимемося до політизації етнічності як ширшого парасолькового поняття відносно етнополітичної мобілізації. Отже, нами було знайдено аналог західної концепції «холодної і гарячої етнічності» у вітчизняній етнополітології у вигляді парадигми політизації етнічності та встановлено можливості застосування цих теорій до інтеграційно-дезінтеграційних етнополітичних процесів. Таким чином, було сформовано методологічну основу дослідження процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції»¹⁹⁷.

1.4 Інтеграція/дезінтеграція як вектор розвитку етнічних (етнополітичних) процесів

«Сучасний глобалізований світ характеризується величезною строкатістю, заплутаністю, багаторівневістю і суперечливістю етнічних (етнополітичних) процесів, які складно виокремити з контексту. Спричинено це тим, що планету населяє величезна кількість етносів, які перебувають на різному етапі етногенезу. Це й малочислені племена, племінні етноси, етноси, а також етноси, які в процесі етногенезу сформували власні держави (нації). На етногенез нашаровуються особливості соціально-економічного, політичного розвитку, взаємодія з іншими етносами в межах держав, геополітичне розташування і навіть екологічний фактор. Специфіку, своєрідність етнополітичних процесів обумовлює сукупність факторів, які будуть проаналізовані у контексті вивчення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції.

Етнічні процеси за глибиною та вектором змін поділяються на етноеволюційні та етнотрансформаційні. Ці два підходи утвердилися у західній етнополітології в 1960-70-х роках. Останній аналізував етнічні процеси як кардинальні зміни, що завершуються зміною етнічної самоідентифікації; перший — як постійні еволюційні зміни. Етноеволюційний процес розглядається як синтез багаторівневої взаємодії різних чинників (історико-політичних, соціально-економічних, природно-гео-

¹⁹⁷ Явір В. А. Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження. С. 58.

графічних, екологічних та ін.), які зумовлюють зміну деяких параметрів усього етносу (або окремих його частин)»¹⁹⁸. О. Антонюк зауважує, що ці зміни «не зачіпають самого етнічного існування етносу, не спричиняють руйнування в цілому етнічної системи»¹⁹⁹. Етнічна система визначається як сукупність етнічних спільнот, що проживають в межах однієї держави і взаємодіють між собою як складний комплекс²⁰⁰. «Тоді як етнотрансформаційні процеси, навпаки, призводять до зміни етнічної належності тих чи інших груп людей, до зникнення одних і виникнення інших етносів. Вони відбуваються здебільшого внаслідок взаємодії етнічних спільнот або їх частин, що дістає відображення у зміні основної ознаки всього етносу або його частини – етнічної самосвідомості. Етнотрансформаційні процеси відбуваються значно повільніше, ніж етноеволуційні, але їх наслідки більш різкі».

Ця сукупність характеристик дає підстави визначити процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції скоріше як етнотрансформаційні, оскільки вони зачіпають етноси, а не лише їх компоненти, призводять до зміни етнічної належності цілих етноспільнот та супроводжуються переглядом кордонів держав, в яких проживають ці етноси. Водночас це не заважає етнополітичній інтеграції та дезінтеграції містити ознаки етноеволуційного процесу – спричиняти зміни в деяких компонентах або параметрах етносу (мова, культура, свідомість, етнокультурне середовище).

Більше того, етнополітична інтеграція або дезінтеграція може бути в довгостроковій перспективі етнотрансформаційним процесом, а в короткостроковій – етноеволуційним. Тобто містити ознаки обох типів в загальному підсумку. Хоча перебіг процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції на початковій стадії характеризується більше еволюційними змі-

¹⁹⁸ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 77.

¹⁹⁹ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²⁰⁰ Этническая система // Политический словарь. URL: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6tni4eska8-sistema.html (дата звернення: 22.10.2017).

нами, ніж трансформаційними»²⁰¹. Цю думку підтверджує дослідження Т. Гаокіпа, присвячене процесам політичної інтеграції в Північній Індії. Більшість національних держав Азії та Африки, які отримали незалежність від метрополій всередині ХХ ст., мають дуже строкатий етнічний склад і схожі проблеми з інтеграцією суспільств — ведуть тривалу боротьбу з дезінтеграційними тенденціями. Вчений аналізує політику та зусилля, яких докладають національні уряди, намагаючись політично інтегрувати територіальні складові в умовах тривалого протистояння етнічних груп²⁰². Індія є федеративною республікою і складається з 29 штатів та 7 територій. Аналізуючи процес інтеграції територій Північно-Східної Індії в історичному розрізі, Т. Гаокіп робить висновок, що, незважаючи на те, що проблема інтеграції в основному була вирішена на материках, різні радикально налаштовані етнічні групи Північно-Східного регіону все ще ставлять під сумнів єдність індійської держави, підживлюючи дезінтеграційні тенденції.

З-поміж семи штатів Північно-Східної Індії — традиційним осередком етнополітичної нестабільності залишається найбільш густонаселений Ассам. Невирішеність різноманітних конфліктів і суперечностей між місцевими етносами, економічні проблеми і прозорість кордонів з сусідніми державами зумовили консервацію сепаратистських настроїв і підвищеної напруженості в цьому регіоні держави, — стверджує В. Кашин²⁰³. На момент отримання Індією незалежності в 1947 р. етнос бодо становив 49% населення Ассаму, однак внаслідок міграції і розселення бенгальців, ассамців та інших етноспільнот на їх території чисельність бодо значно скоротилася, що призвело до відчуження території іноетнічним населенням і втрати ідентичності бодо. Ассам має стратегічне значення для Індії, оскільки з'єднаний з нею вузьким переший-

²⁰¹ Явір В. А. Етноevolюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії) // Політичне життя. 2018. № 1. С. 164-168.

²⁰² Гаокіп Т. Political Integration of Northeast India: A Historical Analysis // Strategic Analysis. 2012. Vol. 36. № 2. P. 304-314.

²⁰³ Кашин В. П. Індія: корні регіонального сепаратизма // Азія и Африка сегодня. 2010. № 7. С. 29.

ком, поблизу якого проходить кордон Індії з Китаєм, Бутаном, Бангладешом і М'янмою²⁰⁴.

О. Стойко також аналізує інтеграційні механізми протидії сепаратизму та дезінтеграції держави, до яких вдався уряд Індії, а саме створення Автономної ради Бодоленду в штаті Ассам²⁰⁵ для дерадикалізації позиції етносу. Вимоги бодо зводилися до створення політичного суб'єкта в межах федеративної Індії, однак не визнавалися урядом країни, оскільки бодо не становлять більшості на територіях, де вони проживають. Бодо вимагали розширення етнотериторіальних прав зі зброєю — збройні акції Тигрів визволення Бодоленду протягом другої половини ХХ ст. супроводжувалися терористичними актами — підриванням поїздів і мостів та численними жертвами серед населення²⁰⁶. Однак сторони дійшли згоди та уклали дві угоди про етнічне примирення між урядом і бодо в 1993 і 2003 рр.

«Угода від 1993 р. передбачила формування Автономної ради Бодоленду, яка формується на демократичній основі в північній долині Брахмапутра, де майже 50% населення становить бодо. Автономна рада Бодоленду отримала суттєві самоврядні повноваження в межах штату Ассам, зокрема в галузі культури, освіти, будівництва житла, сільського господарства (тваринництва, шовківництва, лісівництва), торгівлі, міського будівництва та планування»²⁰⁷. «Угода з бодо сприяла поступовій трансформації політичної системи та кращій інтеграції території з особливим статусом у політичне життя держави», — стверджує О. Стойко²⁰⁸. «В результаті угоди 2003 р. між урядом

²⁰⁴ Явір В. А. Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 165.

²⁰⁵ Стойко О. М. Сепаратизм як політико-правовий феномен сучасності // Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 7.

²⁰⁶ Яковлев А. Ю. Индия: национализм не сдаётся // Азия и Африка сегодня. 2011. № 2 С. 25.

²⁰⁷ Явір В. А. Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 165.

²⁰⁸ Стойко О. М. Сепаратизм як політико-правовий феномен сучасності. С. 8.

Індії, урядом Ассам та організацією Тигрів визволення Бодоленду було створено Автономну раду Бодоленду з ще більш розширеними повноваженнями. Мовні права бодо отримали конституційний захист у восьмому розділі Конституції Індії. Однак це не поклато край міжетнічному конфлікту в штаті Ассам та дезінтеграційним тенденціям в регіоні²⁰⁹, які супроводжуються помітними як етноеволюційними, так і етнотрансформаційними змінами. Бодо не єдина етноспільнота Індії, яка є каталізатором міжетнічного конфлікту та веде збройну боротьбу за свої етнокультурні і етно-територіальні права в Північно-Східній Індії»²¹⁰.

Т. Зоу характеризує дезінтеграційні тенденції в регіоні за допомогою концепції мікронаціональних спільнот, яка чітко відображає етноеволюційний вплив етнополітичної дезінтеграції на етноси. Досліджуючи збройну боротьбу розділеного етносу кукі-чін (в Індії він має назву кукі, а в М'янмі — чін, а загалом проживає в Індії, М'янмі та Бангладеш) за розширення своїх прав, Т. Зоу доводить, що надання етносу офіційного статусу *scheduled tribes* (з інд. *आदिविसी* — аборигенні мешканці, англ. *adivasi*) розмило, зменшило їх етнічну прив'язаність до кланових та мовних/діалектичних ідентичностей²¹¹. «Кукі-чін не мають проблем із загальнонаціональною ідентичністю, водночас зберігаючи лояльність до своїх племен та спільнот. Як і бодо, кукі-чін вели збройну боротьбу за свої права. Серед них щонайменше 15 збройних груп, об'єднаних у два великі угруповання — Об'єднаний Народний Фронт (*United People's Front*) та Націоналістична Організація Кукі (*Kuki National Organisation*), які уклали мирну угоду з державою та урядом Індії. Збройні угруповання кукі відхилилися від макронаціо-

²⁰⁹ Яковлев А. Ю. Этнический терроризм в индийском штате Ассам: истоки, эволюция, действующие силы // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2012. № 3 (17): в 2-х ч. Ч. I. С. 207.

²¹⁰ Явір В. А. Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 166.

²¹¹ Zou T. Emergent Micro-National Communities: The Logic of Kuki-Chin Armed Struggle in Manipur // Strategic Analysis. 2012. Vol. 36. № 2. P. 323.

нального інтеграційного проекту Індійської держави, однак їх мікронаціональна боротьба не була просякнута цілісною узгодженою ідеологією»²¹². Т. Зоу вважає джерелом збройної боротьби кукі побоювання бути маргіналізованими внаслідок етнічної конкуренції між різними етносами Північно-Східної Індії в цілому та штату Маніпур зокрема. Кукі були невдоволені тим, що етнос нага отримав статус *scheduled tribes* (адивасі – аборигенних народів) раніше від кукі. Етнос кукі двічі офіційно вимагав створення власної адміністративної одиниці – в 1946 та в 1960 роках.

«У 1946 р. оформився національний рух, метою якого була визначена консолідація кукі-чін в межах автономії. Національна Асамблея Кукі (*Kuki National Assembly*) як всезагальна кукі-чін політична організація була покликана захищати культуру, землю та ідентичність кукі-чін. Саме вона висунула вимогу виходу територій населених етносом кукі-чін зі складу Індії і навіть створила проект Конституції своєї майбутньої держави»²¹³. В 1960 р. НАК відправила прем'єр-міністру Індії меморандум з вимогою створення штату кукі і, не отримавши задоволення власних вимог, етнос кукі розпочав збройну боротьбу за свої права та посилення етнополітичних, етнокультурних позицій, зокрема в конкуренції з етносом нага²¹⁴. Між племенами нага і кукі тривалий міжетнічний конфлікт з огляду на спільне проживання в регіоні. В 1950-60-х роках нага розгромили понад 60 сіл кукі в Маніпурі. Внаслідок агресивного асиміляційного впливу деякі племена кукі-чін відмовилися від власної ідентичності та приєдналися до нага. А це вже вказує на етнотрансформаційний вплив дезінтеграційних тенденцій в Північно-Східній Індії, адже окремі племена (клани) змінили свою етнічну ідентичність²¹⁵.

²¹² *Яв'єр В. А.* Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 166.

²¹³ Там само.

²¹⁴ *Хаюкір Р.* *Socio-linguistic Situation in North-East India*. New Delhi: Concept Publishing Company, 2011. С. 100.

²¹⁵ *Хаюкір Т.* *The Kukis of Northeast India: Politics and Culture*. Bookwell, 2013. С. 52.

«Аналіз законодавства Індії нашо́вхує на припущення того, що статус *scheduled tribes* (аборигенні народи, аdivасі) дуже подібний до аналогічного в міжнародному праві статусу корінних народів, але використовується в Індії не лише як національний механізм захисту та задоволення прав автохтонних етносів, але й нейтралізації дезінтеграційних тенденцій. Справа в тому, що Індія є поліетнічною державою із вражаючим розмаїттям етнічних племінних груп. Їх співіснування супроводжується перманентними міжетнічними конфліктами та напруженістю. Головними етносами країни вважаються: індоарійські – 72%, дравідійські (що мешкають у південній частині Індії) – 25%, монголоїдні та інші (переважно тибето-бірманські, мунда, мон-кхмерські та кукі-чін етноси, які проживають в Гімалаях, Північно-Східній та Східній Індії) – 3% населення»²¹⁶. Макронаціональний проект інтеграції Індії покликаний сформува́ти загальнонаціональну ідентичність, зберегти єдність та територіальну цілісність держави, при цьому забезпечуючи рівність прав всіх етносів²¹⁷.

«Реалізувати його виявилось складно, позаяк у цій поліетнічній державі певні етноси перебувають в суттєво гіршому і дискримінованому становищі, тому потребують особливих механізмів захисту своїх прав, що було продемонстровано на прикладі боротьби етносів кукі-чін та бодо. Саме з цією метою в Індії було запроваджено статус *scheduled tribes* (аборигенні народи, аdivасі). Ці етноси офіційно визнаються індійською владою як «zareєстровані племена», оскільки їх статус закріплений в Конституції держави. Щодо аборигенних народів проводиться політика «позитивної дискримінації», яка гарантує представникам цих етнічних груп політичне представництво, етнічні квоти на доступ до соціальних благ і служб»²¹⁸.

²¹⁶ *Явір В. А.* Етноеволуційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 167.

²¹⁷ *Лихачев К. А.* Этносепаратизм в Северо-Восточной Индии: старые проблемы в новом веке // Азия и Африка сегодня. 2011. № 10. С. 47.

²¹⁸ *Явір В. А.* Етноеволуційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 167.

Згідно з переписом 2011 р. аборигенні народи (zareєстровані племена) становили 8,6% населення Індії²¹⁹. «На перший погляд, кількість незначна, але у малонаселених Північно-Східних штатах zareєстровані племена становлять 90% населення. Тож, незважаючи на те, що аборигенні народи вважаються меншинами, вони представляють значний сегмент населення Індії, без задоволення етнокультурних та політичних прав яких неможливе збереження територіальної цілісності Індії.

Статус zareєстрованих племен (адівасі) отримали ті етнічні групи або племена, які є аборигенним населенням Індії і зберігають етнічну самобутність, традиційну соціальну організацію (зокрема, поділ на клани), міфологічні та релігійні вірування й обряди. Звідси і пряма аналогія з корінними-народами, що є міжнародно-правовим інструментом захисту прав автохтонних етносів»²²⁰. Конвенція МОП №169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах» поширює цей статус на: «1) народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, соціальні, культурні та економічні умови яких відрізняють їх від інших груп національних спільнот. Становище цих народів регулюється повністю або частково їх власними звичаями або традиціями, або спеціальним законодавством; 2) народи в незалежних країнах, що розглядаються як корінні, оскільки вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення нинішніх державних кордонів»²²¹. Ці народи, незалежно від їх правового становища, зберігають деякі або усі

²¹⁹ *Census of India 2011: Scheduled castes and scheduled tribes* // Office of the Registrar General & Census Commissioner, Government of India. URL: <http://censusindia.gov.in/2011-Common/CensusData2011.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²²⁰ *Явір В. А.* Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 167.

²²¹ *Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах*: Конвенція МОП № 169. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188 (дата звернення: 21.03.2018).

свої традиційні соціальні, економічні, культурні і політичні інститути²²².

«Не складно помітити, що аdivасі Індії відповідають всім критеріям визначення корінних народів»²²³. Оскільки статус зареєстрованих племен (адивасі) Індії об'єднує етноси, що перебувають на різних рівнях соціального та етнокультурного розвитку, ведуть традиційний спосіб життя – практикують традиційні ремесла, займаються полюванням, збиранням, примітивними формами землеробства, кочівним скотарством, ці етноспільноти дуже чутливі до руйнування природного середовища, що відбувається як внаслідок реалізації великих інфраструктурних проєктів в ході модернізації Індії, так і відведення лісів для потреб традиційного екстенсивного сільського господарства, – підкреслюють А. Деепак та Ш. Аншу²²⁴.

У схожій ситуації перебувають інші корінні народи світу. Як зазначає К. Вітман, «беручи до ваги велике значення самобутності, традиційного способу життя, корінні народи виявилися неспроможними конкурувати з модерними націями, які активно беруть участь у глобалізації світу, тому стали заручниками ситуації розвитку та ускладнення сучасного світу»²²⁵. «Корінні народи, зважаючи на домінування традицій, відсутність змін часто неспроможні еволюціонувати у сучасному конкурентному розумінні, тому й опинилися на території держав, які стали продуктом націогенезу інших етноспільнот»²²⁶. Вчений наголошує на вразливості корінних народів до змін, які виникають внаслідок освоєння їх при-

²²² *Miri M.* Linguistic Situation in North-East India. Concept Publishing Company, 2003. P. 77.

²²³ *Явір В. А.* Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

²²⁴ *Deepak A., Anshu Sh.* Indigenous Herbal Medicines: Tribal Formulations and Traditional Herbal Practices. Jaipur-India: Aavishkar Publishers Distributor, 2013. P. 2.

²²⁵ *Витман К. М.* Кримські татари – національна меншина чи корінний народ? // Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 567.

²²⁶ Там само.

родного середовища, а також кліматичних змін. І зазначає, що «незважаючи на їх культурні відмінності, корінні народи усього світу мають однакові проблеми, пов'язані з захистом їх прав як самостійних етносів, адже виселення корінних народів з їх земель та обмеження доступу до природних ресурсів завдає їм не тільки економічного зубожіння, але й загрожує втратою самобутності і їх культурним особливостям»²²⁷. «Тому міжнародне співтовариство було змушене визнати необхідність особливих заходів для захисту прав корінних народів світу і запровадити статус корінного народу у міжнародно-правову практику захисту цих вразливих етноспільнот»²²⁸.

«Індія намагалася вирішити також інші етнополітичні проблеми за допомогою статусу зареєстрованих племен, а саме – етнополітичної інтеграції та збереження територіальної цілісності держави. Застосовуючи цей політико-правовий механізм, вона нейтралізувала сепаратистські вимоги багатьох етносів. Зареєстровані племена Індії цілком можуть претендувати на статус корінних народів і мають на це всі підстави. Серед адівасі не спостерігається антропологічної, мовної, національної, політичної єдності»²²⁹. Це роз'єднані автотонні етноси, які, як правило, перебувають у напружених відносинах між собою, мають риси племінної організації, власну племінну мову, вірять у спільне походження та гомогенно населяють певну територію»²³⁰.

«Поza тим до зареєстрованих племен (адівасі) Індії на офіційному рівні належать також великі та порівняно більш розвинені в культурному та соціальному плані етноси кхасі та гаро, пов'язані походженням з давніми цивілізаціями

²²⁷ *Vitman K. M.* Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя. С. 130.

²²⁸ Там само.

²²⁹ *Явір В. А.* Етнотрансформаційний та етнополітичний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

²³⁰ *Sengupta Ch., Corbridge S.* Democracy, Development, and Decentralization in India: Continuing Debates. Routledge, 2013. P. 23.

долини Брахмапутри. Однак незначні відмінності не заважають нам провести аналогію між національним політико-правовим механізмом *scheduled tribes* (аборигенні народи, адівасі) Індії та міжнародно-правовим – корінні народи, адже обидва покликані сприяти збереженню та захисту, «позитивно дискримінуючи» етноси, які перебувають у більш вразливому становищі внаслідок залежності від традиційного способу життя. Запроваджуючи статус адівасі для меншинних етнospільнот, Індія в такий спосіб намагалася забезпечити формування макронаціональної єдності, етнополітичної інтеграції шляхом спеціального захисту прав етносів, частина з яких намагалися задовольнити свої інтереси в радикальний спосіб – виходу територій свого проживання зі складу Індії»²³¹.

Індія не приєдналася до Конвенції МОП №169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах»: на даний момент документ має лише 22 країни-учасниці²³². К. Вітман вважає, що потенційних підписантів стримує «захист Конвенцією колективних прав корінних народів, а не індивідуальних прав осіб, що належать до корінних народів, а також серйозні зобов'язання, які накладає міжнародно-правовий документ на держави, які його ратифікували – вони побоюються порушення міжетнічної злагоди на своїх теренах внаслідок ратифікації Конвенції МОП №169»²³³. «Поліетнічні держави остерігаються того, що вихід на арену етнospільнот – суб'єктів колективних прав може спровокувати міжетнічні конфлікти та претензії інших етносуб'єктів на колективні права та преференції. Натомість Індія створила

²³¹ *Вір В. А.* Етнoволюційний та етнoтрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

²³² *Ratifications of C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169)* // International Labor Organization. URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:312314 (дата звернення: 24.10.2017).

²³³ *Вітман К. М.* Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя. С. 130.

власний політико-правий механізм – статус *scheduled tribes* (аборигенні народи, аdivасі), який може бути визначено як етнополітично інтеграційний, оскільки сприяє збереженню територіальної цілісності»²³⁴.

Тому мають рацію Л. Волкер та Д. Андзенге, які наголошують на величезній науково-теоретичній та політико-прикладній важливості врахування етноеволюційного та/або етнотрансформаційного впливу етнополітичних процесів в перехідних суспільствах²³⁵. «Нами було продемонстровано змішаний етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив, який чинять процеси етнополітичної дезінтеграції на етноси, а також проаналізовано дію одного з політико-правових механізмів протидії дезінтеграції на національному (на прикладі Індії) та міжнародному рівні – статусу зареєстрованих племен/корінних народів»²³⁶.

«Оскільки доцентрові та відцентрові тенденції змінюють одна одну, це знайшло відображення у розмежуванні етнополітичних процесів на етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні. Критерій об'єднання/розмежування як основа типології етнополітичних процесів має важливе значення для нашого дослідження. Його застосування для загальної класифікації етнополітичних процесів, дуже розповсюдженої у вітчизняній та зарубіжній етнополітології, означає, що будь-який етнополітичний процес можна визначити як об'єднувальний (інтеграційний) або ж роз'єднувальний (дезінтеграційний), що не виключає появи змішаних типів – інтеграційно-дезінтеграційних процесів залежно від контексту, змісту та спрямованості. Так само як в обох типологічних групах і етнооб'єднувальній, і етнороз'єднувальній розвиток може бути як етноеволюцій-

²³⁴ *Явір В. А.* Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

²³⁵ *Walker L., Andzenge D.* Nigerian Unity: Integrative Processes and Problems // *Journal of Developing Societies.* 1989. Vol. 5. P. 233.

²³⁶ *Явір В. А.* Етноеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

ним, так і етнотрансформаційним, а також змішаним — еволюційно-трансформаційним.

Деінтеграція та інтеграція є складовими критерію «об'єднання/розмежування» класифікації етнічних процесів загалом, адже кожен етнічний процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування. Це дає змогу узагальнити вузьке розуміння інтеграції/дезінтеграції як певного етнополітичного процесу та широке методологічне — як вектора розвитку етнічних процесів»²³⁷.

* * *

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є взаємопов'язаними, взаємозумовленими, трансформуються один в одного, їх інтенсивність підвищується в сучасному світі, що підтверджує розвиток України та інших держав. Аналіз концептуальних підходів до осмислення процесів інтеграції та дезінтеграції у суспільних науках (політології, економіці, соціології) та етнополітології зокрема на основі міждисциплінарного методу дає змогу отримати нове інтегративне знання про характеристики та особливості етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Ці процеси мають об'єктивний, об'єктивно-примусовий або примусовий характер, позаяк супроводжують процес еволюції етносу та розвитку держави як етнополітичного організму, можуть бути наслідком цілеспрямованого впливу або комбінації цих чинників. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція характеризуються багаторівневістю, нерівномірністю розвитку й реалізації форм, залежністю від політичних, геополітичних, економічних, соціальних та інших внутрішніх та зовнішніх чинників.

Діалектична взаємодія інтеграції та дезінтеграції є одним із джерел етнополітичного розвитку. Цим процесам притаманна рівновага, почергова трансформація один в одного. Етнополітична інтеграція може розвиватися у напрямку

²³⁷ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 69-78.

зміцнення єдності або, навпаки, трансформуватися в етнополітичну дезінтеграцію. Це дає підстави розглядати державу як етнополітичну систему, що перебуває в стані дезінтеграції, інтеграції або рівноваги. Якщо етнополітичне утворення не розпадається, то це свідчить про рівновагу інтеграційно-дезінтеграційних тенденцій. Якщо ж до його складу продовжують інтегруватися інші держави — про домінування етнополітичної інтеграції над дезінтеграцією. Етнополітична інтеграція створює умови для етнополітичної дезінтеграції, і навпаки.

Загальнонаукові категорії «етнополітичне явище» та «етнополітичний процес» слід розмежовувати. В західній політичній науці етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію частіше розглядають як явища, у вітчизняній етнополітології — як процеси. Західні дослідники використовують ширший методологічний підхід, відтак розгляд етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як процесів незначною мірою звужує предмет дослідження, однак дозволяє виявити їх більш точні характеристики. На нашу думку, «етнополітичне явище» слід визначати як елемент етнополітичної реальності, що має всю повноту етнополітичних властивостей та ознак. Тоді як «етнополітичний процес» — як динаміку етнополітичних явищ чи взаємодій, що вказує на тривалість та повторюваність, притаманні процесам.

Етнополітичній інтеграції та дезінтеграції передують політизація етнічності — ці процеси практично неможливі в стані етнічного спокою. У сучасних західних студіях аналогом політизації етнічності є концепція «холодної і гарячої етнічності», яка має перспективи та потенціал для дослідження процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Етнічний спокій у парадигмі політизації етнічності відповідає «холодній етнічності» (низькому рівню емоційної прив'язаності до своєї етнічної групи) у концепції «холодної і гарячої етнічності» і відповідно актуалізована й політизована етнічність — «гарячий етнічності» (високому рівню значимості етнічної належності за шкалою цінностей індивіда).

Інтеграція та дезінтеграція є складовими критерію (об'єднання/розмежування) класифікації етнічних (етнополітичних) процесів загалом, адже кожен процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування. Застосування критерію об'єднання/розмежування для загальної класифікації означає, що будь-який етнополітичний процес можна визначити як об'єднувальний (інтеграційний) або роз'єднувальний (дезінтеграційний), що не виключає появи змішаних типів – інтеграційно-дезінтеграційних процесів залежно від контексту, змісту та спрямованості. «Це дає змогу узагальнити вузьке розуміння дезінтеграції/інтеграції як певного етнополітичного процесу та широке методологічне – як вектора розвитку етнічних, етнонаціональних та етнополітичних процесів»²³⁸.

«Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є скоріше етнотрансформаційними, оскільки призводять до зміни етнічної належності (ідентичності) цілих етноспільнот та супроводжуються переглядом кордонів держав, у яких проживають ці етноси. Водночас вони містять ознаки етноеволюційного процесу – спричиняють зміни в деяких компонентах або характеристиках етносу (мова, культура, свідомість). В загальному підсумку інтеграція та дезінтеграція є змішаними еволюційно-трансформаційними етнополітичними процесами, що підтверджують дезінтеграційні тенденції в Північно-Східній Індії (збройна боротьба народів бодо, кукічін).

Як свідчить порівняльний аналіз суті та політико-правового змісту національного інструмента зареєстрованих племен Індії та міжнародно-правового механізму захисту прав автохтонних етносів – корінних народів, ці механізми покликані сприяти збереженню та захисту, «позитивно дискримінуючи» етноси, які перебувають у найбільш вразливому соціально-економічному, культурному становищі внаслідок залежності від традиційного способу життя. Індія не приєдналася до

²³⁸ Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів. С. 78.

Конвенції МОП № 169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах», натомість створила власний інтеграційний політико-правовий механізм захисту прав автохтонного населення, покликаний нейтралізувати сепаратистські вимоги багатьох радикально налаштованих на вихід зі складу держави етносів»²³⁹.

²³⁹ Явір В. А. Етнотрансформаційний та етнополітичний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії). С. 168.

Розділ 2

Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як предмет етнополітичних досліджень

2.1 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція: основні класифікації та рівні розгортання

«За допомогою системного, порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методів спробуємо класифікувати та детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Одразу зауважимо, що в українській етнополітології є термінологічна плутанина щодо означення цього виду етнічних (етнополітичних) процесів. Етнічні процеси у більшості випадків сучасного світу слід визначати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика»²⁴⁰. Безумовно, є багато прикладів етнічних процесів, в яких неможливо виявити політичну складову — наприклад, побутова ксенофобія або поступова природня асиміляція мігрантів в етнокультурному середовищі іншої держави²⁴¹. «Однак інтеграція та дезінтеграція в досліджуваному вимірі завжди буде не просто етнічним, а етнополітичним процесом.

²⁴⁰ Явор В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // Politicus. 2017. № 6. С. 154.

²⁴¹ Cornell St. The variable ties that bind: Content and circumstance in ethnic processes // Ethnic and Racial Studies. 1996. Vol. 19. № 2. P. 277.

«Підтвердження обраної стратегії наукового пошуку знаходимо у працях багатьох дослідників. Сама природа етнології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів, та навпаки»²⁴². Не випадково В. Ачкасов пропонує наступне визначення етнології, як дисципліни, що вивчає «політичну обумовленість етнічних явищ і процесів»²⁴³. До основних категорій, якими оперує наука, належать етнос і етнічність, а основні проблеми зосереджуються навколо питань здобуття влади, входження етнічності в політику, політизації етнічності. Українські вчені визначають етнологію як «науку про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття, зокрема про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) між собою та між ними і державою»²⁴⁴. О. Картунов також визначає етнологію як «науку про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто про етнополітичну царину людського буття»²⁴⁵. Зауважимо, що виявлення та дослідження взаємозв'язку політики й етнічності в певному процесі або явищі — є не лише завданням етнології як науки, а й вектором розвитку її української складової. Наприклад, С. Асланов досліджує етнополітичну стабільність як стабільність етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових. Цей ракурс дає можливість досліднику розглядати етнополітичну систему як «різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність»»²⁴⁶.

²⁴² Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // *Politicus*. 2017. № 6. С. 155.

²⁴³ Ачкасов В. А. *Этнополитология: учебник для бакалавров*. Москва: Юрайт, 2014. С. 14.

²⁴⁴ *Етнологія* // Політологічний енциклопедичний словник / уклад. Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук. Харків: Право, 2015. С. 310.

²⁴⁵ Картунов О. В. Вступ до етнології: наук.-навч. посіб. С. 30.

²⁴⁶ Асланов С. А. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі // *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 118.

«Спостерігаючи за цими науковими розвідками, у своєму дослідженні спробуємо застосувати синтетичний або композиційний методологічний підхід, який полягає в отриманні єдиного цілого з різних елементів; в побудові системи, в якій цілі верхнього рівня ієрархії формуються шляхом узгодження цілей (інтересів) нижніх рівнів ієрархії за допомогою певного механізму. Переваги цього методу очевидні. Адже здійснюючи синтетичне дослідження будь-якого етнополітичного явища або процесу, зможемо отримати більш повне, багатогранне і при цьому точне уявлення про ціле (етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію), яке базується на розумінні взаємозв'язку її окремих складових»²⁴⁷.

«Розглянемо найбільш поширені класифікації етнічних (етнополітичних) процесів. Загалом за критерієм вектора розвитку — «доцентровий/відцентровий» або ж «об'єднання/розмежування» вони поділяються на дві категорії, стосовно визначення яких, але не змісту, згоди в українській етнополітології не спостерігається»²⁴⁸. Зокрема, О. Антонюк виокремлює етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні процеси. Останнім терміном дослідник позначає «поділ колись цілісного етносу на кілька самостійних або відокремлення від нього лише певної частини (субетносу)»²⁴⁹. До етнороз'єднувальних процесів він зараховує — етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіацію.

Тоді як О. Картунов поділяє етнічні (етнополітичні) процеси на процеси етнічного згуртування (об'єднання) та процеси етнічного розмежування (роз'єднання). «Процеси етнічного роз'єднання починаються з етнічної ідентифікації, тобто встановлення етнічного походження, що неодмінно призводить до пошуків свого етнічного коріння»²⁵⁰. Дослідник зауважує, що «подальший розвиток процесу ідентифікації залежатиме

²⁴⁷ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 154.

²⁴⁸ Там само. С. 155.

²⁴⁹ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²⁵⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

від надзвичайно багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і з однаковим успіхом може розвиватись як у напрямі етнічного розподілу (дезінтеграції), так і у напрямі етнічного об'єднання (інтеграції)»²⁵¹. На думку О. Картунова, вектор розвитку процесів етнічної ідентифікації найбільшою мірою залежатиме від характеру і спрямування етнонаціональної політики, яку проводить та чи інша поліетнічна держава. Етнічна ідентифікація — це «процес ототожнення індивідом себе з етнічною групою, одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності»²⁵². Без етнічної ідентифікації не може існувати етнічності, яка протиставляє себе іншим етнічностям. Без усвідомлення належності до етнічної спільноти, її відмінності від інших етносів, не існуватиме конкретного, окремого етносу, до якого належить індивід.

«Той факт, що авторитетний вчений вважає інтеграцію і дезінтеграцію напрямими розвитку етнічних процесів у бік, відповідно, об'єднання або розподілу — підтверджує слушність виокремлення нами широкого розуміння етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як спрямування або вектора розвитку (еволюції) практично будь-якого етнічного (етнополітичного) процесу. Безумовно, нас цікавитиме і більш вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції як процесу розпаду державного утворення або відокремлення його частини за участю етнічного фактора. Втім це не повинно заважати позначенню цих процесів також широким терміном, адже процес етнополітичної дезінтеграції, як і інші етнічні (етнополітичні) процеси розвивається у напрямку етнічного роз'єднання»²⁵³.

О. Картунов пропонує таке визначення етнічного роз'єднання або етнічного розподілу (етнічної дезінтеграції): «це процес, під час якого від попередньої етнічної спільноти

²⁵¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁵² *Ідентичність етнічна* // Енциклопедія історії України в 3 Т. / Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.

²⁵³ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 55.

відокремлюється, а точніше, відпарошується інша спільнота, або коли перша поділяється на дві й більше частини, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою»²⁵⁴. «В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення дезінтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку роз'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні визначення: етнороз'єднувальні процеси = процеси етнічного роз'єднання = процеси етнічного розподілу = процеси етнічної дезінтеграції = процеси етнічного розмежування = етнорозмежувальні процеси. Всі вони мало відрізняються за змістом.

Адже, незважаючи на дещо різні назви, скажімо, визначення О. Антонюка і О. Картунова не суперечать одне одному за суттю і зводяться до поділу етносу на кілька частин або відокремлення від етносу певної частини. Але ці визначення не містять політичної складової і просто констатують процес поділу етноспільноти, який може відбуватися під впливом об'єктивних чинників етногенезу, що не мають жодного відношення до політики. Це визначення етнічних процесів інтеграції та дезінтеграції не дає підстави класифікувати їх як етнополітичні»²⁵⁵. Однак О. Картунов таки згадує про етнонаціональну політику як вирішальний фактор впливу на вектор розвитку (в бік інтеграції або дезінтеграції) етнічних процесів. Цим самим вчений вказує на те, що «у сучасному світі етнічні процеси не відбуваються самі по собі у вакуумі, на них майже завжди впливають політичні чинники»²⁵⁶.

«Усе це свідчить на користь обраної проблематики дослідження дезінтеграції та інтеграції саме як етнополітичних процесів, а не суто етнічних. Зважаючи на те, що лише невеликий відсоток етнічних процесів в сучасному світі перебуває поза межами поля політики, їх перехід в категорію етнополітичних може відбутися в будь-який момент. Наприклад, кон-

²⁵⁴ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁵⁵ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 54.

²⁵⁶ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

кретний прояв етнічної ворожнечі (ксенофобії) може бути порушенням прав особи певної національності, однак у випадку надання цьому питанню розголосу в ЗМІ або його статистичного обліку з оприлюдненням результатів — ксенофобія з етнічного явища (міжетнічної взаємодії) перетворюється на етнополітичне явище (загострення міжетнічних відносин в державі).

Слушність обраного напряму дослідження підтверджує те, що в науковому доробку зустрічаються визначення дезінтеграційних етнічних процесів з політичним компонентом»²⁵⁷. Наприклад, виокремлюються етнорозмежувальні процеси, які розчленовують єдиний етнос чи етнополітичне утворення на кілька²⁵⁸. Під етнополітичним утворенням найчастіше розуміють державу, а це вже політичний вимір існування етносу. Це підтверджують М. Молчанов та С. Суглобін, зазначаючи: «Етнічність, що об'єктивно виявляє себе в межах будь-якого державного утворення (організму), в даному розумінні є одним з факторів формування політичних процесів і, відповідно, політичної боротьби»²⁵⁹. Це дає підстави визначати і досліджувати етнорозмежувальні процеси швидше як етнополітичні процеси, ніж суто етнічні.

Повернемося до видів дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів. Найчастіше до них дослідники зараховують: етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіяцію. Етнічна парціація (з лат. *partis* — частковий, окремих) — це «процес поділу єдиного етносу на кілька частин, кожна з яких набуває власної етнічності і майже не ототожнює себе зі своїм етнічним предком»²⁶⁰. О. Картунов під етнічною

²⁵⁷ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 53.

²⁵⁸ *Етнічні процеси*. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsezy-yih-klassyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikativna/> (дата звернення: 13.12.2017).

²⁵⁹ *Концепція етнополітичних досліджень в Україні* / В. Б. Євтух, С. І. Суглобін, М. О. Молчанов. Київ: МПП «Інтелектуальна взаємодія-ІНТЕЛ», 1992. С. 3.

²⁶⁰ *Етнічні процеси*. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsezy-yih-klassyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikativna/> (дата звернення: 13.12.2017).

парціацією (з англ. *partition* – розчленування) розуміє «розподіл раніше єдиного етносу на декілька нових більш-менш рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе зі старим етносом»²⁶¹. Вчений принагідно зазначає, що головною причиною такого етнічного розподілу є політичне відокремлення, яке відбувається внаслідок розчленування етносу державними кордонами. Позиція щодо цього питання О. Картунова вказує на те, що етнічна парціація є дезінтеграційним етнополітичним процесом в широкому розумінні і може бути наслідком етнополітичної дезінтеграції (як розподілу держави) у вузькому. Позаяк, наголошує дослідник, держава відіграла і відіграє надзвичайно важливу роль у процесі поділу етносів, оскільки вже сам факт її виникнення призводив до розподілу того чи іншого етносу: «Історія знає чимало прикладів, коли кордони кількох держав буквально «рвали на шматки», «різали по живому» той чи інший етнос»²⁶². «Найбільш вдалими прикладами цього дезінтеграційного етнополітичного процесу вважається поділ арабського (Сирія, Єгипет, Алжир, Бахрейн та ін.), німецького (Німеччина та Австрія) та корейського (Північна та Південна Кореї) етносів, які внаслідок історичних обставин опинилися в різних державах і наразі проживають на території кількох власних державних утворень.

Під етнічною сепарацією розуміють (з лат. *separatus* – відокремлений) – процес відокремлення від етносу якоїсь його частини, що згодом розвивається в окремий етнос. Цей процес відбувається внаслідок переселення частини етносу за кордон (міграції), політико-державного або релігійного відокремлення від основного масиву етносу. Прикладом етнічної сепарації можуть бути іспанці, які вирушили завойовувати (колонізувати) країни Латинської Америки, сформувавши там іспаномовні етноси, що згодом оформилися у власні держави. А також молдовани, які, як стверджують уніоністи, відкололися від румунського етносу (спочатку Молдовське князівство, згодом Бессарабія і Молдовська республіка в складі СРСР). Етнічна

²⁶¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 178.

²⁶² Там само. С. 181.

сепарація також може бути дезінтеграційним етнополітичним процесом не лише в широкому розумінні, а й у вузькому в тих випадках, в яких відокремлення частини від етносу супроводжується зміною кордонів держав, як у випадку з Молдовою»²⁶³.

О. Картунов під етнічною дисперсизацією (з лат. *dispersio* – розсіяння) має на увазі відокремлення від первинного етносу окремих відносно невеликих груп. О. Антонюк вживає інше його написання – «етнічна дисперсіяція» і також вважає, що цей процес означає відокремлення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп, але поточніше, що супроводжується етнічна дисперсіяція їх розселенням на позаетнічній території. В. Євтух так само вживає визначення «етнічна дисперсизація» для позначення «процесу відділення від первинної етнічної спільноти відносно невеликих етнічних структур і розселення їх поза межами своєї етнічної території»²⁶⁴. Вчені основним фактором етнічної дисперсизації вважають міграцію: частина представників того чи того етносу залишає межі своєї території й оселяється в іноетнічному доквіллі, утворюючи там свої ареали. В. Євтух зауважує, що «процеси етнічної дисперсизації відбуваються на макрорівні (поселення поза межами своєї етнічної батьківщини) і на мікрорівні (розсіяне розселення у іншій країні, поза межами основного ареалу – угорці, наприклад, компактно проживають у Закарпатті)»²⁶⁵. «Процес етнічної дисперсизації досить віддалений від вузького розуміння етнополітичної дезінтеграції як поділу держави за участю етнічного чинника, але за певних обставин може містити його ознаки. Як, наприклад, тенденції етнополітичної інтеграції, які спостерігаються наразі між Закарпаттям та Угорщиною. Вони з точки зору України є дезінтеграційними тенденціями, адже вимоги угорців щодо автономії області загрожують територіальній цілісності України»²⁶⁶.

²⁶³ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 55.

²⁶⁴ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. С. 266.

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 55.

В. Євтух виокремлює ще декілька етнічних процесів, які можна розглядати як дезінтеграційні. Найбільше ознак етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні має етнічна сецесія (від латин. *secession* — вихід із структури) — вихід тієї чи іншої етнічної спільноти (етносоціального організму) із складу федерації або конфедерації. Адже в цьому випадку сецесія означає відокремлення етноспільноти та території, яку вона населяє, від держави. Але сецесія є не просто дезінтеграційним етнополітичним процесом, спрямованим на розмежування етноспільноти, а окремим видом етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні, оскільки супроводжується дезінтеграцією держави. До дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів серед усього масиву етнічних процесів, перелічених дослідником, слід віднести також деетнізацію, етнічну дивергенцію та етнічну диференціацію. Під етнічною деетнізацією мається на увазі процес втрати етнічної традиції, що приводить до зникнення етносу як спільноти — при цьому окремі його представники можуть переходити у інший етнос, переймаючи його етнічну традицію. «Деетнізація може здійснюватися як добровільно (частково, бо представники етносу, інтегруючись у нове етнічне довкілля, втрачають лише певні ознаки своєї етнічності), так і примусово (внаслідок асиміляційного тиску представники втрачають всі етнічні ознаки). Процес деетнізації починається з втрати мови, згодом втрачається етнічна самосвідомість й завершується втратою етнічної ідентифікації його представників, що може призвести і до зникнення етносу, якщо той не має власної держави або втрачає етнічну батьківщину»²⁶⁷.

Під етнічною диференціацією (від лат. *differere* — розрізняти) розуміється процес формування маркерів (мова, культура, традиції, релігія), за допомогою яких відрізняють одну етнічну спільноту від іншої. В. Євтух підкреслює, що «етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапаративногенних тенденцій в

²⁶⁷ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 266.

етнонаціональному розвитку поліетнічних країн»²⁶⁸. Очевидно, що саме етнічна диференціація є наступним етапом, продовженням етнічної ідентифікації у етнорозмежувальному напрямку. Тоді як під етнічною дивергенцією (з латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) вчений розуміє поділ етнічної системи й появу нових систем такого типу шляхом відділення від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи-то шляхом подрібнення цієї спільноти на кілька. «Не зовсім зрозуміло, чим етнічна дивергенція відрізняється від етнічної парціації або етнічної сепарації, – хіба що слугує узагальнюючим, парасольковим терміном для обох.

Традиційно вважається, що дезінтеграційні етнічні (етнополітичні) процеси були більш інтенсивними в попередні періоди історії, коли відбувався інтенсивний процес розподілу племен і етносів, розселення людей по всій планеті. Тоді як наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. процеси етнічного розмежування відбуваються у значно менших масштабах, ніж будь-коли раніше. Однак вивчення процесів етнічного розмежування саме як дезінтеграційних етнополітичних процесів, в перебігу яких не останню роль відіграє політичний фактор, вимагає ретельного аналізу причин їх виникнення, наслідків і перспектив розвитку, особливо в контексті етнополітичної дезінтеграції України»²⁶⁹.

На відміну від етнополітичної дезінтеграції розбіжності щодо змісту інтеграційних процесів та їх розмежування видаються більш суттєвими. На думку О. Антонюка, «етнооб'єднувальні етнічні процеси характеризуються зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільноти, яким може бути притаманна нова етнічна самосвідомість й інша етнічна самоназва (етнонім)»²⁷⁰. У цьому визначенні акценти зміщуються у бік формування нового етносу (нації) з кількох етнічних складових. Дослідник

²⁶⁸ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 266.

²⁶⁹ Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 56.

²⁷⁰ Антолюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

вирізняє такі етнооб'єднувальні (інтеграційні) процеси, як консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація тощо. Під етногенетичною фіксацією пропонує розуміти «дію різних етносів або їх частин, у результаті якої виникає нова етнічна спільність, що відрізняється від тієї, яка була характерна для взаємодіючих етнічних спільнот»²⁷¹. «Чим від неї відрізняється консолідація та міжетнічна інтеграція, вчений не по уточнює»²⁷².

О. Картунов вважає, що етнооб'єднувачі процеси розпочалися дещо пізніше етнороз'єднувачих, але швидко набули домінуючого характеру, який зберігається й досі. Саме етнооб'єднувачі процеси, на думку вченого, відображають історичну закономірність суспільного розвитку і вважаються загалом позитивними (на відміну від деструктивних етнороз'єднувачих), оскільки сприяють зміцненню етносів та зростанню гомогенності як окремих суспільств, так і людства у цілому. О. Картунов пропонує наступне визначення етнополітичної інтеграції як «процесу та/чи стану об'єднання етнічних спільнот, етнорегіонів та державних утворень в єдине суспільство і державу, а також окремих суспільств і держав в міжнародне і міждержавне утворення»²⁷³. «І хоча окреме узагальнене визначення етнооб'єднувачих процесів в цілому вченим не пропонується, очевидно, що вони є складовими етнополітичної інтеграції, оскільки передбачають об'єднання етнічних спільнот.

В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення інтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку об'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні: етнооб'єднувальні процеси = процеси етнічного об'єднання = процеси етнічного згуртування = процеси етнічної інтеграції = етнооб'єднувачі процеси, які мало відрізняються за змістом.

²⁷¹ Антошок О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017)

²⁷² Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 57.

²⁷³ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 220.

Дуже розповсюдженим в українській етнополітології є визначення етнооб'єднувачих процесів як таких, що проявляються у злитті, зміцненні, зближенні, об'єднанні етнічних спільнот, які посилюють єдність всіх складових»²⁷⁴. В. Євтух, наприклад, означає етнооб'єднувачі процеси як «процеси, у результаті яких об'єднуються частини етносів у один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно»²⁷⁵. «Однак згоди щодо розмежування етнооб'єднувачих процесів ні в західній, ні в українській етнополітології немає. Все це пояснюється тим, що кожен дослідник етнічної (етнополітичної інтеграції) пропонує власні класифікації відповідно до обраної ним системи критеріїв розмежування»²⁷⁶.

Нам найбільше імпонує класифікація процесів етнічного об'єднання (інтеграції), запропонована О. Картуновим, який поділяє їх на три основні типи: етнічна консолідація, етнічна асиміляція та етнічна інтеграція, при цьому зауважуючи, що кожен тип так само поділяється на кілька підтипів. Загальне визначення етнічної консолідації (з лат. consolidation — об'єднання, згуртування, зміцнення) вчений не дає, розмежовуючи два її підвиди: внутрішньоетнічну і міжетнічну консолідацію. Внутрішньоетнічна консолідація визначається як «процес внутрішнього зміцнення й збільшення якогось великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних та побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості»²⁷⁷. Таким чином, субетноси формують етнос (націю) — наприклад, як каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%) формують єдину іспанську націю. Під міжетнічною консолідацією розуміються процеси об'єднання кількох спо-

²⁷⁴ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 155.

²⁷⁵ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 264.

²⁷⁶ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁷⁷ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

ріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту (країни Африки та Азії).

В. Євтух також виокремлює «два види консолідації — 1) внутрішньоетнічну як процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, у ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи) та між-етнічну (етногенетичну консолідацію) — злиття кількох близьких за мовою, культурою невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту»²⁷⁸. «Тож суперечностей між вченими щодо етнічної консолідації немає. Нерозмежування консолідації на підвиди також є поширеним явищем в українській етнополітології. Узагальнено етнічна консолідація визначається як посилення внутрішньої єдності великого етносу і нівеляція відмінностей між його складовими: субетносами, етнографічними групами, локальними групами»²⁷⁹.

Що ж стосується етнічної асиміляції як інтеграційного процесу, то під цим терміном О. Картунов має на увазі процес розчинення самостійного етносу, його частин чи окремих його представників у середині іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Вчений наголошує, що цей процес є повільним і тривалим — відбувається протягом життя кількох поколінь і однобічним, оскільки завершується повною або майже повною втратою етнічною меншиною своїх етнокультурних особливостей. Асиміляція, в свою чергу, поділяється на добровільну та примусову. «Добровільна асиміляція спостерігається при довготривалому безпосередньому спілкуванні різних етнонаціональних спільнот, але найбільш швидкою та ефективною є тоді, коли, наприклад, держава пропонує мігрантам привабливий рівень життя і стимулює їх асимілюватися. Примусова асиміляція межує з порушенням прав людини і є наслідком державної етнонаціональної політики, спрямованої на обмеження сфери використання мови, культу-

²⁷⁸ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 264.

²⁷⁹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

ри, традицій та інших етнічних меншин, ослаблення їх етнічної свідомості»²⁸⁰.

«Поширеним є визначення етнічної асиміляції (лат. *assimilatio* – уподібнення, ототожнення) як поглинання, розчинення самостійного етносу чи якоїсь його частини у середовищі іншого, зазвичай більшого, державного, політично чи культурно розвиненішого. Воно вказує на те, що щодо суті та природи асиміляції як етнооб'єднавчого процесу також розбіжностей немає. Процес етнічної асиміляції найбільш інтенсивно й швидко відбувається у державах з дисперсним розселенням іноземних мігрантів в однорідному суспільстві з міцними економічними, політичними й культурними зв'язками. Найбільше часу потребує етнічна асиміляція в тих країнах, де мігранти утворюють ізольовані територіальні громади з власними інституціями й організаціями і при цьому підтримують тривалі й розгалужені зв'язки з етнічною батьківщиною. Враховуючи ці особливості, асиміляція може бути повною або частковою»²⁸¹.

Останнім підвидом інтеграційних (об'єднавчих) процесів О. Картунов спочатку визначає етнічну інтеграцію (з лат. *integratio* – зближення, додавання), однак пізніше у своїх працях називає цей процес міжетнічною інтеграцією. Під цим поняттям вчений розуміє «такий процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами поліетнічної держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості й не перестаючи бути самими собою»²⁸². «Процеси міжетнічної інтеграції відбуваються у демократичних державах, в тому числі перехідного типу (Україна). Іншими словами, це процес формування політичної нації в межах держави, який не можна класифікувати як

²⁸⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

²⁸¹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁸² Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 183.

суто етнічний і слід розглядати як етнополітичний процес. Тоді мова буде вже про етнополітичну інтеграцію в одному з її вимірів»²⁸³.

В. Євтух також виокремлює міжетнічну інтеграцію (з лат. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) як «вид об'єднувчих етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування у них низки спільних духовно-культурних ознак, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти»²⁸⁴. Однак у його теорії міжетнічна інтеграція поділяється на цілу низку підвидів: «комунікативно-мовна інтеграція – відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція – формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; соціально-економічна інтеграція – досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентоздатності та соціальної мобільності; культурно-семіотична інтеграція – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що сприяє формуванню нових спільнот на основі спільних символічних рис, набутих у результаті міжетнічної взаємодії; стимулятивна інтеграція – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державою завдяки різним спеціальним програмам та заходам; факультативна інтеграція – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство країни проживання»²⁸⁵.

При цьому вчений зауважує, що міжетнічна інтеграція є однією з форм акультурації. Акультурація – це процес взаємовпливу культур, що характеризується сприйняттям однією з культур елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ. Акультурацію теж слід розглядати як

²⁸³ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 156.

²⁸⁴ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 265.

²⁸⁵ Там само.

об'єднавчий процес²⁸⁶. В. Євтух вважає «інтеграційну стратегію найбільш придатною для реалізації тільки у такому мультикультурному суспільстві, в якому відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, поширюється та практикується ідеологія толерантності»²⁸⁷.

Водночас досить часто міжетнічна інтеграція (лат. *integratio* — об'єднання в ціле якихось частин) визначається також як об'єднання всередині держави чи регіону кількох відмінних за мовою і культурою етносів, що може спричинити об'єднання якихось спільних етнокультурних рис. В результаті такої інтеграції можуть сформуватися великі етнотериторіальні спільноти з певними елементами етнополітичної самосвідомості і самоідентифікації. Вчені вважають, що ці процеси характерні для всіх поліетнічних держав, які мають тривалий досвід державотворення²⁸⁸.

«Крім етнічної консолідації, інтеграції та асиміляції в етнополітології можна зустріти також і такі об'єднавчі процеси, як етнічна міксація, етнічна дифузія та етнічна конвергенція. Етнічна міксація (лат. *miscere* — з'єднувати, сплітати) відрізняється від етнічної консолідації тим, що означає етнотрансформаційний процес утворення нового етносу шляхом злиття не пов'язаних спорідненістю і культурно-побутовими традиціями етнічних груп. Найчастіше цей процес відбувається мігрантських державах — Канаді, США, Австралії. Тоді як етнічна дифузія (лат. *defusio* — змішування) означає процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос. По суті, це поділ вже згаданого різновиду інтеграційних етнооб'єднавчих процесів — консо-

²⁸⁶ *Акультурація* // Українська етнографія: словник URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/6.html> (дата звернення: 13.12.2017).

²⁸⁷ *Євтух В. Б.* Етнічність: енциклопедичний довідник. С. 265.

²⁸⁸ *Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна* // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesy-yih-klasyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikativna/> (дата звернення: 13.12.2017).

лідації, розмежований за ступенем спорідненості етносів, що беруть участь у взаємодії. Етнічна конвергенція (лат. *convergere* — наближення, сходження) означає зближення, злиття, взаємну асиміляцію двох дуже близьких за мовою і культурно-побутовими традиціями етносів. Цей різновид інтеграційних процесів дуже подібний до міжетнічної інтеграції»²⁸⁹. Плутанина виникає і через те, що термін має в українській етнополітології інше значення. Так, О. Антонюк визначає етнічну конвергенцію як «виникнення в різних місцях незалежно один від одного схожих або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку»²⁹⁰.

«Складність розмежування і класифікації як інтеграційних (об'єднавчих), так і дезінтеграційних (роз'єднавчих) етнічних (етнополітичних) процесів зумовлена: 1) взаємопов'язаністю та постійною трансформацією (чистих видів практично не спостерігається); 2) впливом інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) великою кількістю авторських класифікацій та застосуванням тотожних термінів для позначення різних процесів; 3) перманентністю етнополітичних процесів, що вимагає врахування темпорально-просторових та причинно-наслідкових зв'язків.

Тож аналіз процесів етнічного розмежування та згуртування, їх класифікацій, видів та прикладів дає підстави стверджувати, що в сучасному світі абсолютна більшість з них відбувається у вигляді дезінтеграційних/ інтеграційних етнополітичних процесів, що дає підстави їх у більшості випадків класифікувати як приклади етнополітичної дезінтеграції/інтеграції у вузькому сенсі, оскільки вони супроводжують (спричиняють) поділ (об'єднання) державних утворень за участю етнічного фактора»²⁹¹.

²⁸⁹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 157.

²⁹⁰ Антонюк О. Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).

²⁹¹ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування. С. 157.

Підставові класифікації інтеграційних та дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів цим не вичерпуються. Наприклад, Т. Вороніна для більш глибокого аналізу цих процесів вважає за доцільне доповнити типологію дезінтеграції критеріями масштабу: «локальна дезінтеграція здійснюється шляхом відокремлення від інтеграційного об'єднання дрібнішої групи, але в основному об'єднання продовжує діяти (наприклад, вихід Грузії в 2009 р. з СНД)»²⁹². «Натомість розпад великого масштабу супроводжується повним крахом великих систем (СРСР), де простір інтеграції перестає існувати як такий»²⁹³.

Утім більшість класифікацій не враховують частину критеріїв, більше концентруючись на особливостях перебігу дезінтеграційно-інтеграційних процесів, зокрема поділу етноспільнот. Тому пропонуємо доповнити класифікацію дезінтеграційно-інтеграційних етнополітичних процесів кількома критеріями. По-перше, це рівень їх перебігу. Виокремлення різних рівнів в цілому характерне для інтеграційно-дезінтеграційних наукових студій. С. Андрущенко зауважує, що сучасні міжнародні відносини характеризуються посиленням інтеграційних процесів на різних рівнях — міжнародному, регіональному, субрегіональному. Досліджуючи особливості інтеграційних процесів в Африці, науковець розмежовує: «1) панафриканську стратегію як загальноконтинентальний підхід, що передбачає створення загальнорегіонального об'єднання; 2) субрегіональний рівень — формування більш вузьких об'єднань африканських держав, в основі яких — субрегіональні угоди зі співробітництва в інтересах посилення ефективності загальноконтинентальної інтеграції»²⁹⁴. М. Заболотна за критерієм географічного масштабу інтеграційних процесів

²⁹² Воронина Т. Интеграция и дезинтеграция как проявление внутренних противоречий интеграционной системы // Terra Economicus. 2013. Vol. 11. № 1-2. P. 121

²⁹³ Там само.

²⁹⁴ Андрущенко С. Особливості інтеграційних процесів в Африці // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005 № 31-32. С. 15.

пропонує розрізняти глобальний, регіональний та субрегіональний рівні інтеграції²⁹⁵.

Виходячи з цього, пропонуємо виокремити такі рівні (виміри) процесів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. 1. Внутрішній (внутрішньодержавний) рівень охоплює інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або конкретної етноспільноти, залежно від обраного об'єкту дослідження. На користь цього рівня свідчить поширене вживання поняття «інтеграція/дезінтеграція» для характеристики внутрішньодержавних процесів та явищ як у публічному, так і науковому дискурсі. «70% людей хочуть тільки одного – миру. Люди деморалізовані і дезінтегровані. Про який вибір людей можна говорити?», – вказав на недоцільність проведення виборів на Донбасі голова Донецької військово-цивільної адміністрації П. Жебрівський²⁹⁶. «Сучасне українське суспільство є настільки дезінтегроване та фрагментоване, що складно віднайти гасла навколо яких можлива його мобілізація», – аналізує інтеграційний та дезінтеграційний потенціали соціальної мобілізації В. Перевезій²⁹⁷. Прикладів вивчення етнополітичної інтеграції на внутрішньому рівні безліч. Починаючи з конкретних проектів напрацювання культурної, етнокультурної політики інтеграції держави, нації, суспільства²⁹⁸ і закінчуючи науковими дослідженнями певних різновидів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. Прикладом може бути дослідження І. Савченко, яка визначила «об'єктом вивчення соціокультурний розвиток багатоетнічних спільнот, а предметом – процеси інтеграції та дезінтеграції в сучасних багатоетнічних

²⁹⁵ Заболотна М. Ф. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі // Грані. 2015. № 10 (1). С. 29.

²⁹⁶ Чи будуть вибори на Донбасі? // BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2015/07/150731_ukr_press_she (дата звернення: 15.12.2017).

²⁹⁷ Перевезій В. Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 6 (68). С. 260.

²⁹⁸ Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.

спільнотах»²⁹⁹. Це також може бути мовна інтеграція, етнокультурна консолідація, інтеграція політичної нації.

Наприклад, вчені вважають завданням етонаціональної політики правової, демократичної держави «консолідацію етнокультурно неоднорідних компонентів суспільства в політичну націю на основі громадянства та національної ідентичності, оскільки консолідація суспільства в згуртовану політичну націю належить до найефективніших механізмів запобігання внутрішнім конфліктам та відцентровим тенденціям»³⁰⁰. «Держави, зацікавлені в підтриманні міжетнічного миру та злагоди, уникненні конфліктів за участю етнічного чинника, запобіганні етнокультурного розколу, докладають багато зусиль для етнокультурної консолідації, яка може бути визначена як внутрішній вимір етнополітичної інтеграції, як у законодавстві, так і в практичній етонаціональній політиці. Натомість ця проблема не хвилює тоталітарні держави, які вирішують проблеми етнічного характеру недемократичним шляхом, оскільки там застосовуються зовсім інші інтеграційні методи — примусового характеру»³⁰¹. Вчені наголошують на тому, що досвід пострадянських країн (Молдови, Грузії) свідчить про те, що саме від етнокультурної консолідації в кінцевому підсумку може залежати територіальна цілісність держави. Це вказує на взаємопов'язаність різних рівнів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Від внутрішньої (внутрішньодержавної) етнополітичної інтеграції/дезінтеграції, політики її забезпечення може напряду залежати зовнішній (міждержавний) рівень.

2. Зовнішній (міждержавний) рівень включає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні

²⁹⁹ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтничных сообществ. 377 с.

³⁰⁰ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 5.

³⁰¹ Там само.

процеси відповідно супроводжуються розпадом таких об'єднань держав. Прикладами зовнішнього (міждержавного) рівня дезінтеграційних процесів можуть бути розпад СРСР, СФРЮ; відокремлення Придністров'я від Молдови, втрата Абхазії та Південної Осетії Грузією в ході російсько-грузинської війни 2008 р.; анексія АР Крим Російською Федерацією та формування невизнаних ЛНР та ДНР під час збройної агресії РФ на території України в 2014 р.; референдуми про вихід Шотландії зі складу Великої Британії, Каталонії зі складу Іспанії на теренах ЄС. Прикладами інтеграційних процесів – проект Союзу України, Росії та Білорусі як єдиної держави, який Російська Федерація намагалася реалізувати до 2014 р.; інтеграційні процеси між Косово та Албанією в межах проекту Великої Албанії; між Румунією та Молдовою на основі спільної етнічної ідентичності; об'єднання Південної та Північної Кореї в Азії, розділених після Другої світової війни.

Однак найкращим прикладом такого об'єднання є Європейський Союз, заснований на принципі трьох «опор» або спеціалізованих сферах інтеграції – соціально-економічної, зовнішньополітичної та правоохоронної. Хоча розпочиналася європейська інтеграція спочатку як економічна, згодом вчені зауважили процес формування спільної європейської ідентичності. Втім наразі дослідники констатують посилення дезінтеграційних тенденцій в ЄС. Зокрема, К. Вітман стверджує, що «в Європейському Союзі спостерігається тимчасовий баланс інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій, однак останнім часом все більше помітний ухил в бік дезінтеграції, про що свідчить спроба сецесії Каталонії»³⁰². «Виклики, що стоять перед ЄС (подолання суперечностей, напрацювання єдиної міграційної, зовнішньої, економічної політики), гальмують процес поглиблення інтеграції і створюють сприятливе середовище для поширення дезінтеграційних тенденцій»³⁰³.

А. Босоні також вважає, що Європейський Союз охопила дезінтеграційна криза після виходу з його складу Великої

³⁰² Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 29.

³⁰³ Там само.

Британії і питання, яка країна стане наступним кандидатом на вихід, риторичне. Вчений переконаний, що «головною політичною одиницею в Європі залишається національна держава з її національними інтересами, незважаючи на багаторічні спроби її ослабити в межах ЄС, і саме на це вказує дезінтеграційна криза»³⁰⁴. К. Вітман вбачає подолання дезінтеграційних тенденцій, які накопичуються в Європейському Союзі, у застосуванні двох глобальних взаємовиключних стратегій — посиленні та ослабленні інтеграції. «Якщо посилення євроінтеграції означає глибший рівень етнополітичної інтеграції, подальшу відмову держав-членів від національного суверенітету та зростання євроскептичних, протестних настроїв серед їх населення, однак більшу ефективність ЄС у вирішенні спільних проблем. Натомість ослаблення євроінтеграції є кроком назустріч противникам євроінтеграції, однак тимчасовим вирішенням проблеми, оскільки також загрожує посиленням відцентрових тенденцій та подальшим розпадом Європейського Союзу»³⁰⁵. Всі ці дослідження вказують на те, що процеси етнополітичної інтеграції і дезінтеграції дуже активно відбуваються на рівні міждержавних об'єднань, що свідчить на користь виокремлення цього рівня інтеграції/дезінтеграції.

4) Глобальний (планетарний) рівень означає ті інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем (етноспільнот, держав) та/або передбачають об'єднання/роз'єднання, консолідацію/деконсолідацію під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні. Їх не так легко відстежити, як зміну кордонів держав або формування міждержавних об'єднань. Глобальний рівень зокрема означає також тенденцію формування однієї етнокультурно еkleктичної спільноти в планетарному масштабі, оскільки повністю заперечувати гомогенізацію людства, стирання етнічних кордонів, змішання культурних паттернів, ідентичностей ми не можемо. І це

³⁰⁴ *Bosoni A.* Who Will Exit the EU Next? // Stratfor. URL: <https://www.stratfor.com/weekly/who-will-exit-eu-next> (дата звернення: 28.04.2017).

³⁰⁵ *Вітман К. М.* Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі. С. 28.

теж приклад етнополітичної інтеграції на глобальному рівні, а саме етнічної дифузії, за якої відбувається постійне розмивання етнічних, етнокультурних та етнолінгвістичних кордонів внаслідок інтенсивних міграційних процесів на глобальному рівні, за якої поняття етносу, нації стає все більш відносним і розмитим³⁰⁶.

Не випадково вчені запровадили поняття «транснації». Зокрема, Б. Ашкрофт пише про те, що національність вичерпала себе як головний чинник колективної (само)ідентифікації, а сама категорія була девальвована, поставлена під сумнів, а також замінена утопічними формулюваннями ідентичності, як-от «транснація»³⁰⁷. Д. Скурчевський зазначає, що «поняття нації сьогодні видається особливо обтяженим амбівалентними конотаціями та емоційною аурую і ставить риторичне запитання, наріжне для етнополітології, чи національна ідентичність — результат об'єктивних, трансцендентних відносно картини світу культурних рис чи радше наслідок переконань членів спільноти щодо власної своєрідності»³⁰⁸. Однак важко заперечувати той факт, що категорії нації та етносу, з одного боку, розмиваються процесами глобалізації, уніфікації, популяризації західної культури, які за своєю природою є інтеграційними процесами, і одночасно посилюються, актуалізуються, з іншого боку, процесами диференціації, локалізації, ізоляціонізму, протекціонізму, маргіналізації, що належать до дезінтеграційних процесів. Вищезазначене є переконливим аргументом на користь виокремлення глобального (планетарного) рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів.

Глобальний рівень дезінтеграційно-інтеграційних процесів не обмежується лише уніфікацією людства, а дістає відобра-

³⁰⁶ Brydon D. Postcolonial Pedagogy, and Transnational Literacy // Situation Analysis. 2004. № 4. P. 70–87.

³⁰⁷ Ashcroft B. Beyond the Nation: Post-Colonial Hope // Journal of the European Association of Studies of Australia. 2009. Т. 1. № 17. P. 12.

³⁰⁸ Скурчевський Д. Нація в дискурсі сучасної гуманітаристики. Погляд із точки зору Центрально-Східної Європи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10856/Skurchevskiy_Natsiia_v_dyskursi.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28.02.2018).

ження в його об'єднанні/роз'єднанні навколо вирішення важливих етнополітичних питань. Його дію можна простежити в окремих сферах, наприклад, у формуванні загальноєвропейської політики захисту прав національних меншин, однакові, погоджені принципи якої реалізуються в кожній державі на основі національного законодавства та права Європейського Союзу, зокрема Рамкової Конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та ін. Але оскільки європейські приклади інтеграції навколо вирішення тих чи інших етнополітичних питань можна редукувати до міждержавного рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів, звернемося до глобальної проблеми захисту корінних народів та культурного багатоманіття.

За даними ООН у світі налічується близько 300–500 млн представників різних корінних народів, під якими розуміють автохтонні етноси, які провадять традиційний спосіб життя та оформилися в ході етногенезу на певній території. Корінні народи населяють територію 20% планети і є носіями 80% світового культурного й етнічного розмаїття. Корінні народи вирізняються самотністю: вони зберегли соціальні, культурні, економічні традиційні інститути та особливості, що відрізняють їх від сучасних націй. Корінні народи перебувають в дискримінованому становищі — їх витіснили інші нації, які колонізували території проживання корінних народів. Більшість з них перебуває на межі зникнення або живуть як маргіналізовані меншини в несприятливих умовах. Обов'язковою ознакою належності до корінних народів є самоусвідомлення цих народів себе як корінних на певній території³⁰⁹.

«З огляду на таке величезне значення самотності, традиційного способу життя корінні народи виявилися не спроможними конкурувати з модерними націями, які активно беруть участь у глобалізації світу та вдосконалюють свої конкурентні можливості в межах сформованих ними держав», — зазначає

³⁰⁹ *Нагорна Л.* Корінні народи // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 367.

К. Вітман³¹⁰. Тому з середини 1970-х рр. корінні народи почали самостійно відстоювати свої права на національному та міжнародному рівнях. Міжнародне співтовариство було змушене визнати необхідність застосування особливих заходів для захисту прав корінних народів світу та прийняття відповідних міжнародно-правових актів. Іншими словами – інтегруватися навколо вирішення етнополітичної проблеми – дискримінованого становища корінних народів, необхідності збереження їх як важливої складової культурного багатоманіття світу. Адже загальних міжнародно-правових актів з захисту прав людини виявилось недостатньо. Основні права нації (народу) – це певні можливості кожної нації (іншої етнічної спільноти, народу), які необхідні для її нормального існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх націй (народів). Ці права гарантовані міжнародним правом і закріплені в таких документах, як Статут ООН, Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення», Декларація про надання незалежності колоніальним державам і народам, Резолюція ООН «Невід'ємний суверенітет над природними ресурсами», Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Декларація про расу і расові забобони, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, Декларація про право народів на мир, Декларація про право на розвиток.

Цих документів виявилось недостатньо для захисту найбільш уразливих автохтонних етноспільнот, тому що окремі держави відмовлялися називати автохтонне населення термі-

³¹⁰ Вітман К. М. Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя С. 128.

ном «народ» і відповідно відмовляли йому у всіх правах, закріплених у вищезгаданих міжнародно-правових актах. Ці держави розвивалися за рахунок витіснення корінного населення, за рахунок подальшої експлуатації його територій, їх ресурсного виснаження. «Деякі країни й досі виступають проти вживання терміна «народи» стосовно корінних народів, оскільки побоюються цим самим надати їм право на відокремлення й утворення незалежної держави», – зауважує К. Вітман³¹¹. Тому вони надають перевагу поняттям «племена» або «населення», які не викликають зайвих дезінтеграційних асоціацій.

Однак інтеграція міжнародного співтовариства навколо проблеми захисту корінних народів, збереження їх культурної самобутності дала позитивні результати, зокрема в напрацюванні міжнародного статусу корінних народів. У 1994 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила 9 серпня Міжнародним днем корінних народів світу. Наразі представники корінних народів регулярно беруть участь у роботі Організації Об'єднаних Націй та багатьох інших міжнародних органів. Шляхом об'єднання міжнародних зусиль та зусиль окремих держав, які раніше від усіх усвідомили необхідність захисту корінних народів для збереження унікальної культурної палітри, формувалася політико-правова база закріплення прав корінних народів паралельно в міжнародному та національних законодавствах. Були прийняті: Конвенція МОП «Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах» (1989) та Декларація ООН «Про права корінних народів» (2007). Ці політико-правові акти закладають підвалини захисту корінних народів відповідно до норм міжнародного права, визначаючи статус та основні права корінних народів і народів, що ведуть племінний спосіб життя.

В такий спосіб міжнародна спільнота інтегрувалася для захисту корінних народів та культурного різноманіття, носія-

³¹¹ Вітман К. М. Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя. С. 131.

ми якого вони є, адже вирізняються самобутньою культурою, традиційними промислами, ремеслами, які загрожували зникненням разом з корінними народами. Питання захисту культурного різноманіття є також прикладом етнополітичної інтеграції з конкретною метою. В 2001 р. ЮНЕСКО прийняла перший міжнародно-правовий документ з цього питання — Загальну декларацію про культурне різноманіття, в якому культурне різноманіття трактується як загальне надбання людства. В свою чергу, Генеральна Асамблея ООН визначила 21 травня Всесвітнім днем культурного різноманіття в ім'я діалогу й розвитку, щоб інформувати громадськість про цінність і важливість розмаїття культур і сприяти за допомогою освіти та засобів масової інформації усвідомленню позитивної ролі культурної різноманіття³¹². Вперше він святкувався в 2003 р.

«Утвердження культурного різноманіття у світі — це перспективний спосіб зниження конфліктогенного потенціалу етнічного фактора», — переконаний К. Вітман. «Враховуючи той факт, що процеси глобалізації, створюючи безпрецедентні умови для ширшої взаємодії культур та їх носіїв етносів, кидають виклик етнокультурному розмаїттю шляхом гомогенізації та поглинення відмінностей, що в свою чергу підштовхує етнічність до актуалізації, до захисту своєї культури різними методами, що породжує конфлікти, дискримінацію та ворожість між її носіями, світова спільнота шукає нові шляхи усунення цих протиріч, серед яких — захист культурного різноманіття»³¹³. Дослідник стверджує, що національна меншина, «позбавлена можливостей користуватися рідною мовою, може висувати питання автономізації регіону, який компактно заселяє, або узагалі його відокремлення та приєднання до іншої держави, де ця меншина є державотворчою нацією»³¹⁴.

³¹² Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&holiday=109> (дата звернення: 28.02.2018). 489.

³¹³ Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 632.

³¹⁴ Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 632.

З цього випливає, що етнополітична інтеграція навколо захисту культурного різноманіття на глобальному рівні, з іншого боку, постає механізмом протидії етнополітичній дезінтеграції держав.

Зустрічаються приклади інтеграції навколо вирішення доволі вузьких конкретних питань етнополітичного характеру, але саме на глобальному, загальнопланетарному рівні. І в цьому досить сміливому припущенні можемо опертися на теорії, напрацьовані вітчизняними дослідниками. Зокрема, К. Вітман стверджує, що «дезінтеграційні та інтеграційні тенденції в окремих регіонах планети, пов'язаних економічними, політичними, історичними зв'язками, етнокультурною спорідненістю — не є спорадичними явищами, обмеженими в часі»³¹⁵. «Вони є невід'ємною складовою більш складних етнополітичних процесів, що перебувають у постійній динаміці та розвитку»³¹⁶. Яких саме? Вчений не дає відповіді на це запитання, оскільки предметом його аналізу є політика безпеки ЄС, а лише констатує трансформацію, еволюцію етнополітичної системи загалом, яку інтеграційні етнополітичні тенденції стабілізують, а дезінтеграційні, навпаки, виводять зі стану рівноваги.

Це дає підстави нам розглядати планету Земля як глобальну етнополітичну систему, в якій постійно відбуваються процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на різних рівнях. При більш детальному розгляді ця теоретична модель підтверджує свою функціональність і дієвість як методу прикладного вивчення процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Для цього розглянемо глобальну етнополітичну інтеграцію навколо інших вузьких питань. Прикладом може бути застосування антидискримінаційних принципів на глобальному рівні, покликаних покласти край ксенофобії та расизму у спорті. Всі країни, що беруть участь у міжнародних змаганнях, дали згоду на їх дотримання для подолання такого

³¹⁵ Вітман К. М. Трансформація політики безпеки як відповідь на глобальні виклики етнополітичній системі Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 8. С. 138.

³¹⁶ Там само.

деструктивного явища як расизм. «Адже спортивні змагання світового та локального рівня, що супроводжуються проведенням масових заходів з великим скупченням людей, дуже часто стають майданчиками для поширення расизму та ксенофобії, незважаючи на запобіжні заходи. І це виклик глобальній політиці толерантності та поваги до етнічних відмінностей.

Ксенофобські гасла перетворюються на ідеологію вболівальників, їх поширення під час спортивних подій складно контролювати. Розчаровані програшем або невдоволені перебігом змагань, радикально налаштовані фанати схильні ототожнювати негатив з кольором шкіри або національністю суперника, а згодом поширювати його на всіх осіб цієї національності. Постраждати від ворожнечі на ґрунті расизму, розпаленій під час спортивних подій, можуть навіть випадкові свідки або перехожі. Причому поділ на «своїх» та «чужих», характерний для процесу ксенофобізації, може не виходити за межі певної раси, національності, країни. Вболівальники маркують ярликом «чужий, противник» будь-кого, хто підтримує суперника»³¹⁷.

«Расизм, ксенофобія та інші види дискримінації у спорті особливо небезпечні з кількох причин. По-перше, вони тиражують ксенофобські, расистські гасла, які поширюються за межі спорту в інші сфери життя. Це призводить до загального зниження рівня толерантності та підвищення міжетнічної ворожнечі. По-друге, прояви расизму та ксенофобії в спорті суттєво погіршують стосунки між державами. Як відомо, різке зростання негативного ставлення до сусідніх країн в соціологічних опитуваннях найчастіше фіксується після програшу команд/гравцям цих країн у спортивних змаганнях. І, по-третє, прояви расизму та ксенофобії в спорті дестабілізують етнополітичну ситуацію та загрожують міжетнічними конфліктами, які можуть супроводжуватися кровопролиттям та людськими жертвами. Найбільше людей в історії міжнародних спортивних змагань загинуло в навколофутбольних конфліктах»³¹⁸.

³¹⁷ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії // Держава і право. 2014. Вип. 63. С. 318.

³¹⁸ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії // Держава і право. 2014. Вип. 63. С. 318.

У ХХ ст. між Сальвадором та Гондурасом навіть виникла футбольна війна (липень 1969 р.) після програшу команди Гондураса команді Сальвадора в матчах плей-офф відбіркового турніру до Чемпіонату світу з футболу. Програш в обох країнах супроводжувалися расистськими проявами: в Сальвадорі зазнали нападів гондураські футболісти та вболівальники, спалювалися гондуральські прапори; в Гондурасі у відповідь нападів зазнали сальвадорці, внаслідок яких були загиблі та біженці з держави. Прояви расизму та взаємної ненависті сягли апогею і обидві держави мобілізували збройні сили³¹⁹. «Після поразки в третьому вирішальному матчі Гондурас розірвав дипломатичні відносини з Сальвадором і між державами розпочалася війна, що тривала близько тижня. Конфліктуючі сторони зазнали значних матеріальних та людських втрат: під час воєнних дій загинуло близько 3 тис. осіб, переважна більшість цивільних. Мирний договір за міжнародного посередництва було підписано тільки через десять років після завершення футбольної війни.

Протягом 40 років після трагедії з'явилися нові міжнародно-правові норми з протидії расизму та дискримінації, в тому числі у спорті, поступово вдосконалювалося національне антидискримінаційне законодавство держав. Серед найважливіших принципів міжнародного спортивного права було визначено принцип недискримінації у спорті. Але перші спроби регламентувати міждержавні відносини в сфері спортивної співпраці мали місце ще в ХІХ ст. — саме тоді почали проводитися перші світові чемпіонати та міжнародні спортивні змагання»³²⁰. У 1984 р. було створено Міжнародний олімпійський комітет та прийнято Олімпійську Хартію (Хартію Олімпійського руху) — міжнародно-правовий акт, яким визначається правовий статус та порядок проведення Олімпійських

³¹⁹ *История футбола — футбольная война между Сальвадором и Гондурасом* // Спортивно-информационный портал «Спорт-34RU». URL: <http://www.sport-34.ru/?p=17957> (дата звернення: 28.02.2016).

³²⁰ *Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії* С. 320.

ігор³²¹. «Сучасна редакція документу зі змінами та доповненнями 1999 р. базується на принципах олімпізму, гармонійного розвитку людини, вільної реалізації права займатися спортом і, щонайголовніше, принципі недискримінації.

Принцип олімпізму є філософією, яка гармонійно поєднує спорт з культурою й освітою та утверджує спосіб життя, заснований на освітній цінності позитивних прикладів та повазі до універсальних фундаментальних етичних принципів. Метою олімпізму є становлення спорту на службу гармонійному розвитку людини, що сприятиме формуванню мирного суспільства, в якому шанується гідність людини»³²². Згідно з основоположними принципами Хартії «кожна людина має право займатися спортом без будь-якої дискримінації, в олімпійському дусі, що вимагає взаєморозуміння, солідарності та чесної гри»³²³. «Хартія визначає несумісними з олімпійським рухом будь-які форми дискримінації щодо країн чи осіб за ознакою расової, національної, релігійної, статевої належності. Таким чином, організація та проведення Олімпійських ігор на основі цього міжнародно-правового акту передбачає неухильне дотримання його принципів, у тому числі принципу недискримінації.

Однак Олімпійська хартія стосувалася спортивної співпраці на міжнародному рівні не в повному обсязі, оскільки не охоплювала всі види змагань. У 2001 р. на Всесвітній конференції ООН з боротьби проти расизму в Південній Африці був прийнятий більш загальний документ – Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Дурбанська декларація) та Програму дій з реалізації Декларації, яка стосувалася всієї сфери спорту та міжнародних змагань»³²⁴. Дурбанська декла-

³²¹ Гуськов С. Спортивный маркетинг Киев: Олимпийская литература, 1995. С. 162.

³²² Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 320.

³²³ Olympic Charter // Official website of the Olympic Movement. URL: <http://www.olympic.org/olympic-charter/documents-reports-studies-publications> (дата звернення: 28.02.2016).

³²⁴ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 321.

рація зокрема вказує на «необхідність національних та міжнародних дій, спрямованих на боротьбу з расизмом, расовою дискримінацією, ксенофобією та пов'язаної з ними нетерпимістю для забезпечення поваги всіх прав людини; підкреслює важливість зміцнення міжнародної співпраці в сфері боротьби з расовою дискримінацією, ксенофобією; визнає, що ксенофобія в її різноманітних проявах є одним з сучасних джерел дискримінації та конфліктів, тому боротьба з нею вимагає пильної уваги та невідкладних дій з боку держав та міжнародної спільноти; наголошує, що, незважаючи на зусилля, яких докладає міжнародна спільнота та держави, расова дискримінація, ксенофобія та пов'язана з ними нетерпимість не зникає, слугуючи причиною порушення прав людини, насильства, тому з цими явищами потрібно боротися всіма засобами в пріоритетному порядку; висловлює стурбованість з приводу зародження та існування расизму, ксенофобії та расової дискримінації в більш сучасних спотворених формах та проявах»³²⁵.

«Програма дій з реалізації Дурбанської декларації містить низку практичних рекомендацій для держав з протидії та запобігання расовій дискримінації та ксенофобії. Це дуже детальний документ, що стосується усіх можливих уразливих груп (біженці, мігранти, корінні народи, жертви) та пропонує безліч варіантів захисту та покращення їх становища на національному рівні»³²⁶. Дурбанською декларацією та Програмою дій ООН визнала, що «ксенофобія та расизм залишаються глобальними проблемами, що пронизують нові сфери життя, і що наразі жодна країна не може вважатися вільною від ксенофобії та расизму»³²⁷. «Міжнародна спільнота цими доку-

³²⁵ Декларация о ликвидации всех форм расовой дискриминации // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/2002decl.shtml (дата звернення: 27.02.2016).

³²⁶ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії С. 321.

³²⁷ Программа действий по осуществлению Декларации о ликвидации всех форм расовой дискриминации // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/program.shtml (дата звернення: 27.02.2016).

ментами задекларувала твердий намір спільно та безкомпромісно боротися проти цих деструктивних для етнополітичного розвитку і стабільності держав явищ, що вказує на глобальний рівень інтеграції навколо протидії їм. Конференція ООН з моніторингу Дурбанського процесу в заключному документі настійно закликала всі міжнародні спортивні організації підтримувати на національному, регіональному та міжнародному рівні розвиток спорту, вільний від расизму, расової дискримінації та ксенофобії.

Втім, зважаючи на особливості поширення расизму та ксенофобії в спорті та високий рівень загрози з боку цих явищ національній безпеці держав, виникла потреба у вужчих, спеціалізованих актах міжнародного права»³²⁸. У 2010 р. Рада ООН з прав людини прийняла Резолюцію №13/27 «Світ спорту, вільний від расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості». Цим документом ООН закликала держави вжити відповідних заходів для запобігання проявам расизму, расової дискримінації та ненависті саме під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів. Резолюція вказує на «потенціал спорту як універсальної мови, що сприяє поширенню таких цінностей, як різноманіття, толерантність, та як засобу боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості»³²⁹. Адже спорт та спортивні події можна використовувати як інтегративний механізм поширення атмосфери толерантності та взаєморозуміння. ООН згадала основні міжнародні спортивні події на багато років вперед (футбольні чемпіонати, олімпійські, паролімпійські ігри) і підкреслила важливість використання їх для популяризації толерантності, миру, а також розвитку й зміцнення зусиль у боротьбі з расизмом. ООН закликала дер-

³²⁸ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 320.

³²⁹ Resolution 13/27 «A World of Sports Free From Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance» adopted by the Human Rights Council // ООН. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/130/28/PDF/G1013028.pdf?OpenElement> (дата звернення: 26.02.2016)..

жави до боротьби з актами підбурювання до дискримінації, ворожості та насилля під час спортивних подій.

«Незважаючи на увагу міжнародної спільноти та напрацьовану правову базу, ефективно запобігати дискримінації навколо спортивних подій досі не вдається. А конфлікти на етнічному ґрунті є однією з найбільш поширених причин етнополітичної дезінтеграції. Єгипетська футбольна Прем'єр-ліга 2012 р. ознаменувалася протистоянням, що отримало назву «різні на стадіоні Порт-Саїд». Під час матчу між клубами «Аль-Масрі» (Порт-Саїд) та «Аль-Ахлі» (Каїр) вболівальники господарів поля, що вигравали матч (3:0), помітили на фанатській трибуні образливий банер. Після фінального свистка фанати «Аль-Масрі» (Порт-Саїд) вибігли на поле та почали бити футболістів команди суперника. Між сторонами розпочалися криваві сутички, в ході яких загинуло 73 особи і не менше тисячі було поранено. Поліція не змогла стримати агресію, протистояння вдалося зупинити тільки завдяки залученню військових підрозділів»³³⁰. Суд засудив 21 винуватця трагедії до страти. Президент Міжнародної футбольної федерації (ФІФА) назвав ці події чорним днем в історії футболу, наголосивши, що держави мають докласти зусиль, щоб подібні катастрофи не повторилися під час футбольних матчів³³¹.

Расизм та інші види дискримінації у спорті залишаються першочерговими об'єктами уваги ООН, оскільки перешкоджають глобальним інтеграційним тенденціям – забезпеченню миру, гармонійній співпраці та захисту прав людини. Коментуючи футбольні чемпіонати, спеціальний доповідач ООН М. Рутеере заявив, що інциденти з насильством та ксенофобією під час останніх міжнародних футбольних змагань продемонстрували, що расизм та дискримінація у спорті залишаються серйозним викликом³³². Адже під час футбольних

³³⁰ *Явір В. А.* Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 321.

³³¹ *Блаттер шокирован резней на матче в Порт-Саиде, где погибли более ста человек // Piter. TV.* URL: http://piter.tv/event/Prezident_FIFA_shokirovan/ (дата звернення: 25.02.2016).

³³² *Новости ООН: расизм окутал спорт // Восьмой канал.* URL: <http://www.8tv.ru/?id=6&news=1432> (дата звернення: 25.02.2016).

матчів з'являється неонацистська символіка, лунають расистські заяви щодо гравців та вболівальників африканського походження. Ксенофобські дії найчастіше застосовуються щодо осіб африканського походження та представників меншин, зокрема ромів, мусульман, мігрантів³³³.

«Міжнародні організації вказують на прямий зв'язок між рівнем ксенофобії та расизму в суспільстві та спорті. За словами спеціального доповідача ООН, ріст екстремістських партій, рухів є серйозним викликом в контексті економічних негараздів. Ситуація погіршується тим, що навіть традиційні політичні сили не можуть протидіяти спокусі застосування ксенофобської, націоналістичної риторики, на яку схвально реагує суспільство, намагаючись знайти винного у фінансових проблемах (безробітті, падінні рівня життя). На роль ворога признаються національні меншини — нації в сусідніх державах, мігранти, уразливі групи населення. Безперешкодне поширення ідей, що базуються на расовій вищості або ненависті, підбурювання до ксенофобії та інших видів дискримінації — завершуються конфліктами та сутичками під час спортивних заходів»³³⁴.

Не випадково ФІФА вимагає у Росії — країні, що приймає Чемпіонат світу з футболу в 2018 р., доказів протидії расизму в футболі зокрема та спорті й суспільстві загалом. Президент ФІФА наголосив, що у футбол проблема расизму та дискримінації прийшла з суспільства, тому суспільство та держава мають з нею боротися³³⁵. Неможливо зупинити расизм у спорті, не зупинивши його циркуляцію в суспільстві³³⁶. У випадку неможливості вирішення проблеми расизму під час футболь-

³³³ Явір В. А. Протидія ксенофобії в Україні: правові, інституційні та політичні засоби // Правова держава. 2009. Вип. 20. С. 486.

³³⁴ Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії. С. 322.

³³⁵ FIFA to seek assurances that Russia is dealing with racism problem // The Guardian. URL: <http://www.theguardian.com/football/2013/oct/28/fifa-russia-racism-world-cup-2018> (дата звернення: 25.05.2017).

³³⁶ Крижанович Д. Проявление расизма в спорте: современные аспекты исследования // Актуальные проблемы современной медицины и фармации 2016: сб. тез. докл. LXX междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых. Минск: БГМУ, 2016. С. 1341.

них матчів чемпіонат може бути перенесено в іншу, більш толерантну державу. Т. Тимофейчик зауважує: «незважаючи на те, що принцип недискримінації в спорті отримав досить широке міжнародно-правове регулювання та поділяється всіма державами, дискримінація у спорті досі залишається нагальною проблемою і потребує ще більшої консолідації зусиль держав для її подолання»³³⁷. Спільна протидія держав дискримінації та расизму у спорті є прикладом етнополітичної інтеграції (консолідації) на глобальному рівні навколо вирішення певної проблеми, адже інтеграція означає не лише об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле, а й процес взаємного зближення й утворення взаємозв'язків, а також згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в межах регіону, країни, світу. Саме визначення інтеграції як процесу утворення взаємозв'язків дає нам всі підстави виокремити глобальний рівень інтеграції/дезінтеграції. Якщо приклади дезінтеграції на внутрішньому, зовнішньому, міждержавному рівні легко відшукати, то на глобальному — зробити це значно складніше. Річ у тому, що дезінтеграція означає, з одного боку, ізолюваність, маргіналізацію, відокремленість, а з іншого, домінування суперечливих позицій щодо тих чи інших етнополітичних проблем, яка не завершується спільними рішеннями, міжнародно-правовими актами, формуванням спільної політики. Це ускладнює відстеження процесу дезінтеграції на глобальному рівні.

Також припускаємо, що до глобального рівня інтеграції слід віднести інтеграцію певної етнополітичної спільноти на глобальному, загальносвітовому рівні безвідносно до території або місця проживання. Так, українців, що проживають за кордоном, дуже хвилюють питання збереження етнічної ідентичності та іміджу України у світі. Діаспора робить активний внесок у популяризацію України на зовнішній арені, відстоювання її національних інтересів. Це глобальний рівень інте-

³³⁷ Тимофейчик Т. Дискримінація в спорті: правовий аспект // Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права. 2014. Вып. 6. С. 38.

графії української нації незалежно від місця перебування або проживання її членів навколо захисту, популяризації, відстоювання в світі позицій України. Приміром, українці Південної Кореї згуртувалися та допомагали українським спортсменам, їх командам та вболівальниками під час зимових Олімпійських та Паралімпійських ігор 2018 р., які пройшли в м. Пхьончхан. Враховуючи етнокультурну віддаленість цієї азійської держави від України, суттєві труднощі для українців з орієнтацією в ній, українська діаспора в Кореї вирішила надати допомогу спортсменам та їх оточенню.

Наступним прикладом може бути інцидент навколо британської енциклопедії «1000+ Science Facts», в якій 7-річний українець З. Лісковий, який живе із батьками у США, знайшов помилку – найбільший у світі літак Ан-225 «Мрія», сконструйований на українському заводі «Антонов», був названий російським. Юний YouTube-блогер обурився і записав емоційне відеозвернення до видавництва з надією, що помилку буде виплавлено³³⁸. У ньому З. Лісковий зазначив, що питання належності літака «дуже важливе питання для нас і для всіх українців також, бо це один із здобутків, якими ми особливо пишаємося». Хлопчик обурився тим, що енциклопедія вийшла багатотисячним накладом і тисячі дорослих і дітей прочитали цю неправдиву інформацію, яка дискредитує Україну. Видавництво оперативно відреагувало на відеозвернення українця і виправило помилку у тексті для наступного накладу енциклопедії. Інцидент набув широкого розголосу. На заводі «Антонов» були вражені уважністю хлопчика, тому пообіцяли подарувати йому модель Мрії та показати літак наживо. «Дивлячись на цю дитинку, я зрозуміла, що Україна – це не тільки ось ця територія, на якій ми знаходимось. Україна – це весь світ», – відзначила активну громадянську позицію українця О. Желязо, керівник управління інформа-

³³⁸ *Видавці* енциклопедії, у якій АН-225 «Мрія» названо російським літаком, пообіцяли виправити помилку після звернення 7-річного хлопчика зі США. URL: https://ua.censor.net.ua/news/3048013/vydavtsi_entsyklopediyi_u_yakiyi_an225_mriya_nazvano_rosiyiskym_litakom_poobitsyaly_vypravyty_romylku (дата звернення: 25.03.2018).

ційних комунікацій ДП «Антонов»³³⁹. Внесок українця в захист інтересів України відзначив Президент П. Порошенко, офіційно подякувавши З. Лісковому. Хлопчик у відповідь попросив Президента дбати про Україну. Ці приклади вказують, що інтеграція етноспільноти (етносу, народу, нації) за допомогою сучасних технологій може відбуватися на глобальному рівні безвідносно до території проживання. Це підтверджує слушність виокремлення та обґрунтування глобального рівня інтеграційно-дезінтеграційних процесів.

Наша теорія рівнів (вимірів) етнополітичної інтеграції та дезінтеграції частково базується на припущенні О. Картунова про те, що «інтеграція може розглядатися одночасно і як процес, і як стан об'єднання окремих частин у єдине ціле, причому як у масштабах якоїсь країни, так і на міждержавному рівні», — яке вчений зробив, аналізуючи західні теорії інтеграції. Дослідник підкреслює, що «інколи означення «інтеграція» використовується для того, щоб описати інтеграційний процес, за допомогою якого досягаються взаємопов'язані відносини або стан справ між раніше відокремленими частинами»³⁴⁰.

Класифікуючи інтеграційно-дезінтеграційні етнополітичні процеси, неможливо оминати проблему їх характеру. О. Картунов переконаний, що «процеси етнополітичної дезінтеграції можуть мати як природний, так і примусовий характер, бо історія переповнена прикладами дезінтеграції обох типів»³⁴¹. Найбільш відомими прикладами примусової дезінтеграції дослідник називає розподіл таких націй і держав, як польська, німецька, в'єтнамська, корейська іншими державами, що призвело до появи в західній науковій літературі такого терміна, як розділені нації (devided nations). Причини примусової дезінтеграції очевидні — примус, військова, економічна, політична сила або загроза її застосування. Тоді як причини природного роз'єднання більш різноманітні.

³³⁹ ТСН від 01.02.2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6RH1X9NWTsq> (дата звернення: 02.02.2018).

³⁴⁰ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 213.

³⁴¹ Там само.

Підтримуючи класифікацію українського етнополітолога, пропонуємо доповнити її з урахуванням нових аспектів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, притаманних світу на сучасному етапі етнополітичного розвитку, виявлених нами в цьому дослідженні. Отже, як етнополітична інтеграція, так і дезінтеграція можуть мати примусовий характер, в цьому випадку поштовхом, ініціатором цих процесів є зовнішній чинник – примус, військова сила, загроза з боку інших держав, завоювання. Також етнополітична інтеграція та дезінтеграція можуть мати об'єктивний, природний характер. І тоді ці процеси набагато складніші, адже кількість об'єктивних чинників на відміну від примусу може суттєво варіюватися. Наприклад, об'єднання раніше протягом історії розділених етносів, націй, держав має об'єктивний характер. Або ж об'єднання зі спорідненим етносом для отримання певних переваг від етнополітичної інтеграції, прикладом чого є уніоністський політичний рух у Молдові. Налаштовані на об'єднання з Румунією, певні політичні еліти бачать Молдову у складі ЄС шляхом приєднання держави до Румунії і вважають це головним аргументом на користь такої інтеграції. Це ж стосується дезінтеграційно-інтеграційних процесів на глобальному рівні, протидії деструктивним етнополітичним явищам та захисту, створення сприятливих умов для конструктивних, які гармонізують етнокультурний, етнополітичний розвиток всього світу, нейтралізуючи конфліктогенну дію етнічного фактора.

Однак пропонуємо доповнити класифікацію, адже інтеграційні та дезінтеграційні процеси можуть мати й примусово-об'єктивний характер. Тобто існують певні об'єктивні передумови для етнополітичної інтеграції або дезінтеграції, які доповнюються дією примусу або сили. В цьому випадку природнім чином процеси етнополітичної інтеграції або дезінтеграції відбувалися б значно повільніше, однак дія примусу, зовнішнє втручання, загроза силою прискорили завершення цих процесів. Прикладом такої дезінтеграції/інтеграції може бути навіть анексія Криму. Не є таємницею, що більшість населення півострова ідентифікувала себе як росіян (58,5%), про що

свідчать результати останнього перепису населення 2001 р., і більша частина цього сегменту бачила майбутнє Криму в етнополітичній інтеграції з Росією в тому чи іншому вигляді. Росія уважно стежила за проросійськими настроями на півострові, підживлювала їх. Скориставшись у березні 2014 р. політичною дестабілізацією в Україні, РФ анексувала АР Крим за допомогою військової сили, навіть не вдаючись до її застосування, оскільки більшість населення не чинила опору вторгненню, а навпаки, вітала дії РФ та нелегітимної влади автономії. Це приклад поєднання в одному складному процесі чинників етнополітичної дезінтеграції/інтеграції різної природи, що вказує на її примусово-об'єктивний характер.

Також у науковій літературі зустрічається ціннісний підхід до дезінтеграційно-інтеграційних процесів. Так, М. Заболотна пропонує розрізняти негативну та позитивну інтеграцію. «Негативна інтеграція бере початок безпосередньо з вимог неоліберальної ідеології, яка вимагає скорочення соціальних пільг і максимальної мінімізації політичного втручання у функціонування економіки»³⁴². При цьому «національна належність, що зберігається у вигляді громадянства, стає центром боротьби за права осіб, в ході якої національне громадянство слугує принципом виключення»³⁴³, — зауважує вчена. Насамперед це означає, що держави як великі політичні актори переслідують свої корисливі інтереси, але на їх дії можуть мати вплив зміни інституційного «середовища існування». Натомість позитивна інтеграція соціально орієнтована. Це означає, що члени такої інтеграції повинні приводити внутрішні механізми у відповідність до форми, передбаченої наднаціональними політичними рішеннями. М. Заболотна наголошує на тому, що «позитивна інтеграція надає вирішальну роль структурі, тобто делегуванню управлінських повноважень з загальноєвропейського на національний рівень, в якій держави як незалежні політичні актори навіть не розглядаються»³⁴⁴.

³⁴² Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

³⁴³ Там само.

³⁴⁴ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

Однак ми воліємо не застосовувати ціннісний критерій для розмежування інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Оскільки позитивний або негативний характер етнополітична дезінтеграція або інтеграція матиме виключно з позиції суб'єкта отримання вигоди. Завжди будуть вигодонабувачі, бенефіціари цих процесів та лузери, які зазнають втрат у ході їх перебігу або в результаті їх реалізації. У цьому випадку кожен процес етнополітичної дезінтеграції та інтеграції може бути охарактеризовано як позитивний та одночасно як негативний. Подібною позиції дотримується також О. Картунов, закликаючи не розглядати «процес дезінтеграції як однозначно негативний, або однозначно позитивний, оскільки він готує ґрунт, з одного боку, до ослаблення, занепаду, а часом і розчленування багатонаціональних держав; а з іншого — до народження нових, чи відродження старих національних держав»³⁴⁵.

2.2 Етнополітична інтеграція та дезінтеграція як тенденція розвитку сучасного світу (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм)

Сутність та природа інтеграційно-дезінтеграційних етнополітичних процесів стає зрозумілішою крізь призму вивчення більш глобального процесу, проявами якого зокрема є процеси інтеграції та дезінтеграції. Це глобалізація — об'єктивний загальносвітовий процес економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, який має системний характер і охоплює всі сфери життя суспільства, починаючи від економіки і завершуючи екологією. Його сутністю є інтеграція національних економік, культур, політичних та соціальних систем. В результаті глобалізації світ стає більш взаємозв'язаним, уніфікованим і залежним від усіх його суб'єктів. При цьому велика кількість інтегрованих суб'єктів зменшує значення, роль та вплив окремо взятого суб'єкта.

³⁴⁵ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 216.

На перший погляд, глобалізація передбачає лише етнополітичну інтеграцію, адже зумовлена вона доцентровими тенденціями світових інтеграційних процесів і покликана консолідувати держави аж до поступового руйнування, стирання міждержавних кордонів. Спричинена економічною інтеграцією, глобалізація розмиває етнічні кордони, знижує роль та вплив етносу, національної держави і трансформує всі етнополітичні утворення в цілісну наднаціональну глобальну спільноту. Суперечливість глобалізації полягає в тому, що вона має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які вже стали невід'ємною рисою цього глобального процесу. Етноси, нації, національні держави побачили зростаючу загрозу у впливі глобалізації на культуру, традиції, національну ідентичність і почали чинити їй опір.

На доцільність вивчення інтеграційно-дезінтеграційних процесів у контексті глобалізації вказує М. Заболотна, наголошуючи на тому, що розвиток інтеграції завжди пов'язаний з різними дезінтеграційними процесами, які постають її передумовою, результатом або відбуваються одночасно. «Створення нового, глобалізованого світу не тільки проходить у супроводі процесу інтеграції, але також створює середовище для ізоляції, відведення у периферійну зону всіх, хто не в змозі приєднатися до мережі міжнародних зв'язків»³⁴⁶, — вказує вчена на те, що на сучасній мапі світу майже не залишилось країн, які стоять осторонь інтеграційно-дезінтеграційних процесів. На думку М. Заболотної, «необхідність вивчення цієї проблеми продиктована потребою заздалегідь визначати дезінтеграційні фактори та протидіяти їх розгортанню. Адже їх інтенсивність посилюється в ході посилення глобалізації»³⁴⁷.

У своїй книзі «Лексус і оливкове дерево» Т. Фрідман демонструє на конкретних прикладах, яким чином традиційна культура та національна ідентичність, що уособлюється символом оливкового дерева, протистоїть всесвітній глобалізації

³⁴⁶ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 27.

³⁴⁷ Там само.

та уніфікації, символом яких автор обирає автомобіль марки Lexus³⁴⁸. Т. Фрідман робить висновок, що глобалізація матиме перспективу та продовження лише в тому випадку, якщо будуть створені належні фільтри, національні бар'єри, які захищатимуть культуру і етнокультурне середовище кожної нації³⁴⁹. Тільки якщо сформується конфедерація не уніфікованих, а різних культур, якщо буде проголошена їх рівність без нав'язування єдиних стандартів, тоді можна говорити про сталий розвиток глобалізації. В іншому випадку реакція спільноти може бути непередбачуваною. І ця реакція, концептуалізована Т. Фрідманом, лежить саме у площині етнополітичної дезінтеграції. Багато національних держав оцінює глобалізацію як причину втрати національних культурних цінностей і розпочинає боротьбу за відродження національної культури шляхом відособлення, протекціонізму, позитивної дискримінації, захисту національних виробників тощо.

Водночас глобалізація не означає знищення національних культур, вона має власну домінуючу західну культуру, яка поглинає національні відмінності, трансформуючись сама, що призводить до інтеграції і гомогенізації, до однорідності та схожості всіх культур. З одного боку, це стимулює популяризацію окремих видів національної культури у всьому світу — і не обов'язково західної, американської (вестернізація), це можуть бути зразки східних, азійських культур, які тісно переплітаються, гомогенізуючись. Але при цьому ці популярні культурні явища загрожують витісненням національним культурам та перетворенням їх на міжнародні, що не йде їм на користь, адже тоді вихолощуються глибина та суть, позаяк культурні зразки не можуть повноцінно розвиватися поза межами етнокультурного середовища, в якому сформувалися. Відомо, що етнокультурне середовище є середовищем існування певного етносу, воно твориться ним і собі впливає на окремих представників цього етносу, забезпечуючи безперервний процес етнічної соціалізації.

³⁴⁸ *Friedman T. Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. 394 p.*

³⁴⁹ Там само. Р. 143.

Етнічна соціалізація — це «процес інтеграції індивіда в етнос або поліетнічне суспільство під час засвоєння і відтворення цінностей, настанов і соціального досвіду етносу, до якого він належить»³⁵⁰. Процес етнічної соціалізації може бути моноетнічним, якщо здійснюється в межах тільки однієї етнічної групи, або поліетнічним, якщо індивіду в ході соціалізації доводиться стикатися з представниками різних етнічних груп³⁵¹. Однак поліетнічна соціалізація, більше притаманна глобалізації, означає, що формування індивіда як представника певного етносу не відбувається, він має множинну ідентичність, яку досліджує Л. Хашиєва³⁵². Дослідниця стверджує, що феномен «множинної ідентичності» в умовах глобалізації стає однією з найбільш поширених ідентифікаційних моделей. Серед фаз етнічної соціалізації виокремлюють: 1) адаптацію, в ході якої індивід пристосовується до норм і традицій своєї етнічної групи і засвоює її основні культурні елементи; 2) індивідуалізацію — з'являється прагнення підкреслити свою індивідуальність, бути не таким, як усі, яке проявляється в тому, що індивід відтворює засвоєний етнокультурний досвід в індивідуальних формах³⁵³; 3) інтеграцію — означає встановлення рівноваги між прагненнями до пристосування та відокремлення. У фазі інтеграції етнічної соціалізації формується баланс між індивідуальними потребами особистості та вимогами етноспільноти, індивід повною мірою усвідомлює свою етнічну належність та на основі цього будує взаємодію з представниками інших етнічних груп. Це чергове підтвердження того, що інтеграція та дезінтеграція є не просто етнополітич-

³⁵⁰ *Дагбаєва С. Б.* Сущность, содержание, психологические механизмы и эффекты этнической социализации личности // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия Педагогика и психология. 2014. № 5 (58). С. 111.

³⁵¹ *Шамионов Р. М.* О проблеме этнической социализации // Человек. Сообщество. Управление. 2009. № 3. С. 74.

³⁵² *Хашиєва Л. В.* Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства // Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 1. С. 277.

³⁵³ *Дагбаєва С. Б.* Этническая социализация личности: психологические эффекты и закономерности // Психология в экономике и управлении. 2015. Т. 7. № 2. С. 122.

ними процесами, а загальними, глобальними векторами розвитку етнічних (етнополітичних) процесів.

Попри те, що глобалізація асоціюється з інтеграцією, дедалі популярнішим серед етнополітологів є сприйняття глобалізації як складного процесу, який є втіленням тотожності та відмінності універсалізму, інтеграції та протилежних проявів, а саме дезінтеграційних³⁵⁴. Д. Єлін до проявів дезінтеграції зараховує такі процеси: «1) регіоналізм як посилення внутрішньодержавних регіонів; 2) регіоналізацію як посилення розмежувальних ліній між регіональними групами держав, які зміцнюють свої позиції в контексті глобалізації; 3) автономізацію як відродження національних, етнічних, локальних центрів тяжіння всередині держав, регіонів, цивілізацій; 4) традиціоналізм як заперечення абстрактної концепції сучасності, відродження обскурантизму та націоналізму, уславлення архаїки та забутих культурних фетишів; 5) партикуляризм як витіснення інтересів громадянського суспільства приватними інтересами громадян, підміна громадянської ідентичності споживацькими формами ідентифікації; 6) локалізацію як консолідацію етнічних та цивілізаційних утворень, що проводять політику культурної ізоляції, порушують принцип культурного плюралізму претензіями на виключність окремих форм етнокультурної ідентифікації; 7) глокалізацію як поєднання процесів локалізації та глобалізації, процесів модернізації локальних культур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації»³⁵⁵. Автор доходить висновку про тісний зв'язок глобалізації та локалізації, інтеграції та фрагментації.

О. Маруховська-Картунова стверджує, що «глокалізація супроводжується хаотичними проявами і явищами, які вкрай негативно позначаються на сфері етнонаціональних відносин, стаючи катализаторами етноконфліктів (дезінтеграції) в сучас-

³⁵⁴ Кан Ден Сик Корейская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. Киев: КНЛУ, 2017. 284 с.

³⁵⁵ Елин Д. В. Противоречивость процесса глобализации: локализация и глокализация // Общество: политика, экономика, право. 2010. № 1. С. 15.

ному світі»³⁵⁶. Однак, на нашу думку, саме глокалізація як парадигма найкраще слугує розумінню суті та характеристик взаємопов'язаних процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки пропонує їх об'єднання в межах однієї наукової моделі³⁵⁷. Глокалізація як теорія була обґрунтована соціологом Р. Робертсоном для пояснення «діалектичної взаємодії між універсалізмом, гомогенізацією, інтеграцією, характерними для глобалізації, та індігенізацією, фрагментацією (дезінтеграцією), локалізацією, які протистоять домінуванню глобального над традиційним, локальним»³⁵⁸.

К. Вітман також пропонує застосовувати «глокалізацію як глобальну модель вивчення сучасних етнополітичних процесів, зокрема етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, оскільки вона дає змогу дослідити більшість етнополітичних проблем під якісно новим кутом зору, виявити їх глибинні причини та чинники, а отже, напрацювати більш ефективні механізми розв'язання»³⁵⁹. Глокалізацію дослідник пропонує вважати продовженням глобалізації, що супроводжується збереженням, посиленням регіональних відцентрових тенденцій, поєднанням, на перший погляд, непоєднаних явищ — глобалізації та локалізації. При цьому К. Вітман наголошує, що «для етнополітолога подібна діалектика не повинна становити труднощів, адже для більшості етнополітичних процесів притаманні взаємосупроводжуваність, взаємоперехід та взаємна трансформація, як приклад наводяться інтеграцію та дезінтеграцію; толе-

³⁵⁶ Маруховська-Картунова О. Еволюція та сутність етнокланових режимів: етноконфліктний вимір // Наукові записки НаУКМА. 2015. Том 173. Політичні науки. С. 62.

³⁵⁷ Гондаренко М. В. Дилемма глобалізації та антиглобалізації: феномен глокалізації та його наслідки для науки та суспільства // Теорія і практика суспільного розвитку. 2014. № 3. С. 54–56.

³⁵⁸ Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture* (Theory, Culture & Society Series). SAGE Publications, 1992. P. 67.

³⁵⁹ Вітман К. М. Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 188.

рантність та ксенофобію; консолідацію та сепаратизацію»³⁶⁰. Ці явища найчастіше є невід’ємними складовими одного етнополітичного процесу.

Глокалізація чи не найкраще пояснює взаємозалежність інтеграційно-дезінтеграційних процесів, їх трансформацію одне в одного та багаторівневність — присутність в межах однієї держави. На це вказує Н. Резнікова, аналізуючи деструктивні наслідки регіональної спорідненості (інтеграції) країн. Вона характеризує інтеграцію як «безперервний процес зміни характеристик, в тому числі дезінтеграційних»³⁶¹. Шкодуючи про те, що впродовж тривалого періоду поширеним був розгляд інтеграції лише з позицій «форми» і «процесу», науковець закликає зважати на те, що «в межах інтеграційних процесів існують якісні стадії, суперечливі моменти, прискорення чи кризи, які, як правило, залишаються поза увагою»³⁶². На думку Н. Резнікової, фази дезінтеграції не лише мають опинитися у дослідницькому ракурсі, але й розглядатися як заключні стадії інтеграційного процесу. Тобто інтеграція та дезінтеграція не відокремлюються одна від одної, як це прийнято в етнополітології зокрема та в інших науках в цілому, не протиставляються, а розглядаються в межах одного політичного процесу. Це дає підстави зробити висновок, що етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки.

На багаторівневність, взаємопроникнення різних рівнів, елементів глокалізації, в тому числі інтеграційного і дезінтеграційного, вказують Н. Кожевников та Н. Пашкевич. Вчені підкреслюють, що «раніше наукові дослідження були спрямовані на вищий рівень глокалізації (інтеграційний), тоді як інші її рівні (зокрема дезінтеграційний) мають не менше значення і

³⁶⁰ Вітман К. М. Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 188.

³⁶¹ Резнікова Н. В. Інтеграційні прояви незалежності: ризики регіональної взаємозалежності в контексті протиріч глобалізації // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 6. С. 8.

³⁶² Там само.

можуть по черзі виходити на перший план, залежно від умов і конкретних факторів»³⁶³. При цьому різні рівні глокалізаційної моделі безперервно взаємодіють один з одним. Це дає нам підстави визначити етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію в межах глокалізаційної парадигми як складові одного, складного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу.

На одночасність дезінтеграційно-інтеграційних процесів на регіональному рівні вказує Н. Резнікова, аналізуючи конфліктну дезінтеграцію. Особливість цієї моделі полягає в поєднанні відцентрових і доцентрових сил переважно на рівні взаємодії країн з вкрай високою швидкістю розпаду. В цьому випадку, наголошує дослідниця, «ініціатива дезінтеграції знаходиться у політичній системі, тоді всі інші інтегровані сфери, зокрема економіка, змушені підлаштуватися під дезінтеграційні процеси, що відбуваються»³⁶⁴. Алгоритм дезінтеграції виглядає таким чином: «наростаючі суперечності між регіонально інтегрованими державами в якийсь момент запускають ланцюг політичних конфліктів (звідси конфліктна модель), що призводить до ліквідації формальних інтеграційних структур; національні еліти запроваджують протекціоністські заходи, які змушують інтегровані структури перебудовувати просторову організацію своєї діяльності»³⁶⁵. Це дає підстави Н. Резніковій класифікувати рушійні сили конфліктної дезінтеграції наступним чином: «пробудження «сплячих інститутів» в умовах примусової інтеграції; зміна переваг гравців під впливом самого процесу інтеграції, тобто інтеграція, що саморуйнується; прояв форсмажорних факторів, передбачити які заздалегідь було неможливо»³⁶⁶.

³⁶³ Кожевников Н., Пашкевич Н. Глокализация: концепции, характерные черты, практические аспекты // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. 2005. № 3. Т. 2. С. 111.

³⁶⁴ Резникова Н. В. Цит праця. С. 9.

³⁶⁵ Там само.

³⁶⁶ Там само.

Фактор пробудження «сплячих інститутів» в умовах примусової інтеграції особливо детально аналізують А. Лібман та Б. Хейфец. У тому випадку, якщо інтеграційна група формувалася не стільки як добровільне об'єднання держав, скільки під тиском країни-гегемона, тобто в умовах асиметрії владного потенціалу³⁶⁷, розпад інтеграційної структури вчені вважають неминучим наслідком втрати гегемоном лідерства в структурі: після зникнення фактора примусу держави виходять зі складу інтеграційного об'єднання. Цей алгоритм реалізується найчастіше в недемократичних політичних режимах під впливом демократизації, яка призводить до скорочення можливостей країни-гегемона контролювати інтеграційне середовище, в такий спосіб цементуючи його. Окрім конфліктної дезінтеграції, вчені виокремлюють ще декілька моделей перебігу цього процесу. Частина з них може бути використана для розуміння процесу етнополітичної інтеграції. «Модель інтеграції, що саморуйнується, спостерігається там, де держави, набувши певного рівня стабільності (як політичної, так і економічної), вважають недоцільною подальшу участь у інтеграційному проекті. Модель форс-мажорної дезінтеграції формується під дією непередбачуваних обставин, до яких може бути зарахована як зміна політичного вектора держави»³⁶⁸ (Україна після Революції Гідності взяла курс на євроінтеграцію, дистанціюючись від РФ), так і зміна етнічного складу населення території (відокремлення Техасу і Каліфорнії від Мексики в ХІХ ст. внаслідок війни). А. Лібман та Б. Хейфец спільною рисою всіх форс-мажорних факторів вважають їх непрогнозований характер: інтеграційна структура просто не витримує нових реалій і змушена припинити існування або втратити частину членів³⁶⁹. Модель примусової інтеграції, в якій дезінтеграційні тенденції закладаються з самого почат-

³⁶⁷ Либман А., Хейфец Б. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская Экономическая Интеграция. 2011. № 2. С. 5.

³⁶⁸ Там само.

³⁶⁹ Там само. С. 7.

ку — території не підтримують експансію держави-гегемона, але змушені їй коритися.

Модель стагнуючої дезінтеграції відрізняється повільною швидкістю на відміну від конфліктної дезінтеграції та збереженням окремих осередків інтеграції в певних сферах. А. Лібман та Б. Хейфец переконані, що подібний варіант може застосовуватися внаслідок експериментування країн з різними сценаріями інтеграції та дезінтеграції в умовах відсутності точної інформації про переваги і недоліки кожного з них (розпад СНД з одночасними пошуками його членів інших інтеграційних проєктів). До факторів стагнуючої дезінтеграції вчені також зараховують конкуренцію інтеграційних проєктів, в процесі чого одна з ініціатив поступово втрачає свій членський склад, а інша, навпаки, залучає більше країн. Інші моделі — шокова та дивергентна інтеграція більше пов'язані зі встановленням та руйнуванням економічних зв'язків, ніж етнополітичним фактором. Крім того, вчені наголошують, що всі ці моделі практично не зустрічаються в чистому вигляді, а мають змішану природу³⁷⁰. Розвиток дезінтеграційних процесів може початися в межах однієї моделі, а завершитися в межах іншої. Крім того, точну класифікацію моделей можна виконати лише постфактум після дезінтеграції утворення. Розмежування ще більше ускладниться, якщо з'ясовувати співвідношення не лише відцентрових, а й доцентрових тенденцій.

Т. Заболотна також доходить висновку, що «політичній системі притаманна одночасність розвитку інтеграційних та дезінтеграційних процесів»³⁷¹, досліджуючи ці процеси в світі після Другої світової війни. Вчена називає дискусійним питання, чим насправді є інтеграція — «триваючим процесом або кінцевим продуктом, результатом процесу або процесом, що приводить до певного кінцевого стану»³⁷². Взагалі питання процесу або стану як критерію оцінки, своєрідного вимірю-

³⁷⁰ Либман А., Хейфец Б. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская Экономическая Интеграция. 2011. № 2. С. 11.

³⁷¹ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 28.

³⁷² Там само.

вання інтеграційно-дезінтеграційних процесів є одним з наріжних для вчених, що розглядають ці процеси у вузькому сенсі — розпаду або об'єднання держав як етнополітичних утворень. М. Заболотна пропонує вирішити цю дилему шляхом «аналізу та констатації різних етапів інтеграції — від зв'язків взаємозалежності в плюралістичній міжнародній системі; до перетворення держави на елемент в системі цивілізованих держав з метою формування єдиної політичної та економічної спільноти»³⁷³.

Досліджуючи особливості та сутність процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, неможливо оминати питання їх балансу в межах конкретної етнополітичної системи (держави, наддержавного утворення) як запоруки етнополітичної стабільності. В. Таран пропонує розглядати нестійкість через відсутність балансу і рівноваги як стан нестабільності політичної системи. «Нестабільність є неконтрольованою, з непрогнозованими наслідками і у зв'язку з цим вважається загрозовою для розвитку етнополітичних систем, а також негативно сприймається її складовими»³⁷⁴. З цього випливає, що стабільний розвиток держави як етнополітичної системи можливий в умовах рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій. Т. Вороніна також розглядає інтеграцію та дезінтеграцію як прояв внутрішніх суперечностей інтеграційної системи. Дослідниця намагається виявити «сутність та механізм прояву дезінтеграції у чинних та дезінтегрованих інтеграційних об'єднаннях, а також пропонує типологію дезінтеграції на основі внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та масштабів проявів»³⁷⁵.

Згадки про рівновагу відцентрових і доцентрових тенденцій знаходимо в працях інших вчених. Зокрема, І. Савченко намагається концептуалізувати діалектичну єдність практики глобалізації та ідеології постмодерну як умови рівноваги інтеграції та дезінтеграції в сучасних поліетнічних спільнотах.

³⁷³ Заболотна М. Ф. Цит праця. С. 30.

³⁷⁴ Таран В. О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку // Культурологічний вісник. 2014. Вип. 33. С. 96.

³⁷⁵ Вороніна Т. Цит праця. Р. 119.

Вчена стверджує, що «більшість культурно гетерогенних суспільств, незважаючи на зростання суперечностей і етнічних конфліктів, зберігають соціокультурний баланс, який досягається за рахунок взаємного врівноважування двох опозиційних тенденцій: глобалізації, в межах якої за прикладом націй-держав на загальносвітовому рівні використовуються уніфікуючі культурно-маніпулятивні методи, і постмодерну, який передбачає культурну свободу»³⁷⁶. Дослідниця прогнозує, що концепти нації-держави і націоналізму все більше втрачатимуть актуальність в реаліях глобалізації і постмодерну, що призведе до посилення дихотомії глобальної інтеграції і розвитку етнічної самосвідомості. Яким буде характер цієї дихотомії, точно спрогнозувати неможливо. «Сьогодні як окремі поліетнічні держави, так і світ в цілому стоїть перед вибором: яка з тенденцій – інтеграційна або дезінтеграційна – стане провідною в XXI ст.»³⁷⁷, – зауважує І. Савченко. Натомість, ми вважаємо, що, попри посилення дезінтеграційних тенденцій, баланс, рівновага інтеграційно-дезінтеграційних етнополітичних процесів відновиться на рівні як глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових. Це дає підстави визначити інтенсифікацію процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції як глобальну тенденцію розвитку як сучасного світу, так і етнополітичних систем різних рівнів, з яких він складається. Це твердження стосується всіх без винятку рівнів дезінтеграційно-інтеграційних процесів.

Слушність цих припущень підтверджує також теорія Т. Вороніної, яка вважає, що «інтеграційні та дезінтеграційні тенденції присутні одночасно в кожній системі, і саме домінування інтеграційних забезпечує її стійке існування»³⁷⁸. Якщо ж домінують дезінтеграційні тенденції, то це створює загрозу цілісності інтеграційного об'єднання, що підтверджує практика розпаду СРСР, суперечності в Європейському Союзі, які найгостріше проявилися в період світової фінансово-еконо-

³⁷⁶ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 12.

³⁷⁷ Там само.

³⁷⁸ Воронина Т. Цит праця. Р. 122.

мічного кризи 2008 р. Однак, на нашу думку, посилення дезінтеграційних тенденцій не завжди означає неминучий розпад етнополітичної системи як інтеграційного утворення. В світі достатньо прикладів таких етнополітичних систем — поліетнічних державних інтеграційних утворень, сповнених етнонаціональних суперечностей, міжетнічної напруги та етнічних конфліктів, які балансують на межі розпаду і утримуються разом, наприклад, виключно шляхом застосування силових засобів з боку недемократичного політичного режиму.

Проаналізувавши теорії інтеграції та дезінтеграції, поряд із широким визначенням етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як вектора розвитку будь-яких етнічних (етнополітичних, етнонаціональних) процесів в напрямку об'єднання/роз'єднання, запропонуємо інтегративне визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як багаторівневого, діалектичного процесу: 1) об'єднання/роз'єднання етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання); 2) налагодження/порушення зв'язків, консолідації/деконсолідації етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держав, міждержавних (наддержавних) об'єднань та їх складових) під впливом певного етнополітичного чинника. Коло чинників інтеграції/дезінтеграції може бути широким — від захисту, обстоювання національних інтересів до вирішення конкретних етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики.

У ході етнополітичної інтеграції об'єднання, що формується, набуває нових системних ознак, в ході дезінтеграції окремі його складові втрачають їх. Водночас етнополітична інтеграція/дезінтеграція навколо вирішення етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики може мати як системний, так і ситуативний характер. Взаємодія процесів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції притаманна будь-якій етнополітичній системі — від локального до глобального рівня, вона стабілізує або дестабілізує її і характеризує етнополітичний розвиток людства.

З огляду на те, що обґрунтування другої частини інтегративного визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції є

на даний момент непростим завданням, надто ще неоформлений і неусталений цей рівень розуміння в науці, однак ігнорувати його в умовах ускладнення сучасного світу, удосконалення інформаційних технологій та технологій зв'язку неможливо. Його поступове оформлення можна простежити у тому, що навіть у науковій літературі дедалі частіше використовується поняття «інтеграція щодо/навколо», «дезінтеграція щодо/навколо». Так, авторський склад навчального посібника, присвяченого механізмам регулювання інтеграційних процесів в Україні, цікавиться: «який інноваційний потенціал має інтеграція щодо процесів суспільного розвитку?» Мається на увазі суспільна інтеграція навколо певного питання – процесів суспільного розвитку³⁷⁹. Зокрема, Д. Вітер наголошує на тому, що у науковій літературі відсутня єдність щодо розуміння інтеграції як поняття. «Тому, як правило, інтеграцію зарховують до сфери створення новітніх структур, спрямованих на забезпечення регулювання взаємовідносин між державами на основі інституціоналізації самих міждержавних відносин (інтегрально-державницький підхід)»³⁸⁰. Це міждержавний рівень інтеграції, який був виокремлений нами вище. Науковець підкреслює, що «дещо окремо перебуває розуміння інтеграції як природного процесу розвитку співпраці між країнами однієї географічної зони (економіко-географічний підхід) поряд з майже повним ототожненням інтеграції з процесом створення наднаціональних органів, що супроводжується зменшенням ролі національних органів у прийнятті рішень (інституціонально-управлінський підхід)»³⁸¹. Зауважимо, що ці рівні інтеграції не передбачають формування єдиного цілого з держав-членів, а радше – створення певних органів для координації та співпраці, чим характеризується європейська інтеграція на нинішньому етапі розвитку.

З цього випливає, що розуміння етнополітичної інтеграції/ дезінтеграції також потребує осучаснення з урахуванням реалі-

³⁷⁹ *Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посібник.* Ужгород, Ліра, 2009. С. 65.

³⁸⁰ Там само. С. 9.

³⁸¹ Там само.

лій, викликів, особливостей принципово нових форм взаємодії в сучасному світі. Це більше не механічне об'єднання/роз'єднання частин з утворенням або руйнуванням цілого. Це іноді ситуативне, а іноді системне поєднання або роз'єднання, дисонанс зусиль, політико-правових механізмів в певній сфері, що стосується етнополітики. Звичайно, такий рівень етнополітичної інтеграції/дезінтеграції суттєво ускладнює і навіть унеможливорює виокремлення суб'єктів та об'єктів інтеграції/дезінтеграції. Гнучкість розуміння, багатоаспектність та багаторівневість цих процесів відзначається у всіх сферах. Це свідчить про те, що інтеграційно-дезінтеграційні процеси можуть мати різну форму, різне інституційне відображення або не мати його взагалі.

Використовується розуміння етнополітичної інтеграції як інтеграції щодо певних питань і в політичному дискурсі. Колишній Президент України В. Ющенко вважає, що наразі серйозною проблемою є внутрішньоукраїнська інтеграція щодо національних питань. На думку экс-глави держави, у політичній боротьбі, коли «нація на роздоріжжі, треба пам'ятати, що нас 46 мільйонів»³⁸². Зустрічається вживання поняття «інтеграція навколо» певного етнополітичного явища, проблеми. Так, з 2006 р. Українське товариство в м. Любліні реалізує проект під назвою «Інтеграція навколо традиції», спрямований на інтеграцію та збереження ідентичності українців Польщі. Проект передбачає низку заходів, покликаних сприяти, з одного боку, «збереженню ідентичності української молоді, яка живе в Любліні або приїжджає на навчання з різних міст Польщі, з іншого, інтеграції української молоді з Польщі та України і передаванню молоді з України досвіду функціонування національної меншини в реаліях демократичної держави»³⁸³. Проект «Інтеграція навколо традиції» є спробою пошуку нової, ширшої формули відтворення та діяльності українського етнокультурного середовища в Поль-

³⁸² Ющенко: Я великий оптиміст // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/505987-yuschenko-ya-velikiy-optimist.html> (дата звернення: 22.11.2017).

³⁸³ Куртіянович Г. Інтеграція навколо традиції // Nad Buhom i Narwoju. URL: http://nadbuhom.pl/art_0632.html (дата звернення: 07.11.2017).

щі. Як бачимо, це приклад етнополітичної інтеграції суто представників української нації, що опинилися в Польщі, навколо питання збереження власної національної ідентичності. Що черговий раз підтверджує слушність розгляду етнополітичної інтеграції/дезінтеграції в такому, поки що незвичному для української етнополітології ракурсі.

Нечасто, але вживається формулювання «дезінтеграція щодо/навколо» певного питання. Так, А. Абікеєва, аналізуючи традиційні відносини в казахському суспільстві у 1920-х роках, вказує на факт дезінтеграції більшої частини казахських господарств щодо опосередкованого ринком міжсекторного обміну у відтворенні знарядь праці, а також виокремлює підгрупи індивідів, яких вирізняла повна дезінтеграція щодо процесу сільськогосподарського виробництва³⁸⁴. Зрозуміло, що в цьому випадку не йдеться про розпад жодної цілісної системи, але термін «дезінтеграція» все-таки вживається у контексті дуже вузьких соціально-економічних питань певного етносу. А. Абікеєва має на увазі не дезінтеграцію традиційного казахського суспільства як такого, а дезінтеграцію певних його складових навколо якогось чинника — процесу виробництва зокрема. Це дає підстави виокремити розуміння етнополітичної дезінтеграції внаслідок певного інтеграційно-дезінтеграційного чинника, яким може бути будь-яке явище, проблема, виклик, питання з етнополітичної сфери.

Безумовно, найбільш очевидними, помітними, впливовими і значимими процесами, які мають наслідки для всіх суб'єктів взаємодії, є інтеграція та дезінтеграція держав, які більш детально досліджуватимуться згодом.

2.3 Основні передумови та наслідки етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів

Проблема передумов, чинників, причин, а також наслідків інтеграційно-дезінтеграційних процесів є дуже складною і

³⁸⁴ Абікеєва А. Х. Соціально-економічні аспекти традиційної структури Казахстану в 20-30 роки ХХ століття: дис. робота: Історія. Кокшетау, 2010. С. 31.

комплексною. Частково вона вже розглядалася в попередніх підрозділах, зокрема під час аналізу моделей, типів, рівнів та характеру інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Зі запропонованої багаторівневої моделі інтеграційно-дезінтеграційних процесів випливає, що перелік причин та наслідків буде суттєво відрізнятись, залежно від рівня досліджуваного процесу інтеграції/дезінтеграції. Безумовно, пріоритетом дослідження є процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на зовнішньому (міждержавному) рівні, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам. Однак це не означає, що інші рівні (виміри) інтеграційно-дезінтеграційних процесів, зокрема внутрішній (внутрішньодержавний) та глобальний (планетарний), повинні випасти з поля зору. У разі їх аналізу перелік причин та наслідків буде принципово відрізнятись. Причини і наслідки цих рівнів (вимірів) дезінтеграційно-інтеграційних процесів також є предметом дослідження вчених. Так, І. Савченко вважає, що «внутрішні процеси інтеграції та дезінтеграції детерміновані такими факторами, як право, політика, економіка, повсякденність, культурна ідентичність і мова. Причому виразність та активність різних факторів неоднакова на різних етапах входження групи в поліетнічний соціум»³⁸⁵. Якщо в поліетнічне суспільство інтегрується мігрантська група, то на першому етапі цього процесу внутрішньої (соціокультурної) інтеграції домінуватимуть інструментальні чинники (політичний і економічний), а на наступних етапах активізується вплив мовної, культурної ідентичності на процес інтеграції. Якщо ж, навпаки, дезінтегрується поліетнічний соціум, у процесі поліетнізації ціннісні фактори інтеграції та дезінтеграції поступаються місцем інструментальним (праву, політиці, економіці).

Яким чином відбувається внутрішня дезінтеграція поліетнічного соціуму, можна прослідкувати на прикладі етнонаці-

³⁸⁵ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтничных сообществ. С. 10.

онального розвитку України до Революції Гідності, який характеризувався високим рівнем розколотості та дезінтеграції українського суспільства. Міжнародні інституції звинувачували Україну в бездіяльності щодо зростання рівня ксенофобії, нетолерантності та расової дискримінації. «Наслідком цієї негативної тенденції стала не лише відсутність системної протидії проявам етнічної нетолерантності на державному рівні, а й допустимість ксенофобії у політичній боротьбі. Нетолерантне ставлення до інших етноспільнот, які проживають в країні поряд з державотворчим етносом, стало потужним чинником внутрішньої дезінтеграції. Також виникло внутрішньодезінтеграційне явище, визначене нами як ксенофобізація політичного процесу, який охоплює різні форми, способи і напрями політичної діяльності різних політичних суб'єктів»³⁸⁶.

В Україні найбільшої популярності набуло застосування недемократичних політичних технологій в політичній боротьбі з боку різних політичних сил, у тому числі, ксенофобії³⁸⁷. Етнічна нетолерантність, дискримінація за ознакою етнічної належності стабільно присутня в політичному процесі України. Вивчення проявів ксенофобії в українській політиці вказує на кілька негативних тенденцій, що загрожують конституційним принципам демократичного, недискримінаційного співжиття всіх етнічних груп на території України, тобто внутрішньому виміру інтеграції поліетнічного суспільства. «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками», — зазначено у ст. 24 Основного Закону України. Натомість діяльність та риторика різних політичних сил ставила і ставить під сумнів дію цього принципу.

³⁸⁶ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні // Держава і право. 2012. Вип. 55. С. 531–537.

³⁸⁷ Явір В. А. Особливості еволюції законодавчого поля боротьби з ксенофобією та расизмом в Україні // Правова держава. 2010. № 21. С. 477–485.

«Зокрема, великого розголосу набув скандал, в якому керівництво партії ВО «Свобода» офіційно заперечило доцільність участі темношкірої української співачки в пісенному конкурсі Євробачення саме через її колір шкіри»³⁸⁸. Член політради партії зазначив, що Гайтана не є представником української культури, тому не зможе забезпечити Україні перемогу. Права політична партія в такий спосіб вимагала, щоб Україну на пісенному конкурсі представляла етнічна українка, цим самим дискримінуючи всіх українців неукраїнського походження, які на рівних правах з етнічними українцями формують поліетнічну українську націю³⁸⁹. «Окремі політичні сили упевнилися у безкарній можливості застосування ксенофобії (етнічної, расової дискримінації) для досягнення цілком визначених політичних цілей, однак ціною розколу, поляризації та дезінтеграції українського суспільства. Партії, які відкрито, офіційно послуговуються в політичній боротьбі ксенофобською (нацистською, расистською, антиєвропейською, антиросійською, антиукраїнською, антисемітською) риторикою намагаються скористатися поширенням у суспільстві протестних настроїв, викликаних зростанням невдоволення соціально-економічною ситуацією, євроінтеграцією, гібридною війною»³⁹⁰.

«Експерти сподівалися, що, виходячи на загальнонаціональний рівень, регіональні політичні сили відмовлятимуться від ксенофобських гасел та положень, трансформуючись в помірковані, центристські партії. Однак відстеження проявів ксенофобії у політичному процесі свідчить про те, що такої трансформації не відбувається: окремі партії, набуваючи популярності, продовжують пропагувати політику етноцентризму, виключності та дискримінації окремих, «обраних на роль ворога» етносів. Кількість та характер проявів ксенофобії свідчить про те, що традиційно толерантне, поліетнічне укра-

³⁸⁸ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 531.

³⁸⁹ ВО «Свобода» из-за цвета кожи не хочет пускать Гайтану на «Евровидение» // Подробности. URL: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2012/02/22/822040.html> (дата звернення: 12.04.2012).

³⁹⁰ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 532.

їнське суспільство радикалізується, дезінтегрується під дією політичних та соціально-економічних чинників. В Україні діє теорія трансформації соціально-економічної, політичної фрустрації з далекосяжними етнічними наслідками. На роль винного у всіх негараздах громадян політичні сили пропонують образ «етнічного ворога», представника іншої національності, ігноруючи поліетнічний характер українського соціуму. Таким чином, виразно окреслюється тенденція етнізації політичних та соціально-економічних проблем в Україні, надання етнічного забарвлення явищам/подіям/ситуаціям, які не мають і не можуть мати до цього жодного відношення»³⁹¹.

«Зазвичай, до цієї стратегії вдається влада, намагаючись відволікти суспільство від неефективної державної політики або реформ, які викликають невдоволення у електорату. Однак у випадку України до неї вдаються також опозиційні партії, намагаючись артикулювати невдоволення, спрямувати його у етнічне русло (проти певних країн, а також національних меншин, які оголошуються винними у соціально-економічних труднощах, політичних проблемах). Етнізація політичного та соціально-економічного дискурсу супроводжується надмірною емоційністю, мовою ворожнечі, реанімацією етнічних образ і стереотипів, що начебто покликане забезпечити належну підтримку партіям та політикам»³⁹². Однак застосування цієї політтехнології є порушенням українського законодавства, загрожує розпалюванням міжетнічної ворожнечі, поширенням дискримінації окремих національних меншин, які на рівних підставах входять до складу української політичної нації»³⁹³. Так, великого розголосу набув розгін та спалення табору ромів на Лисій горі в Києві навесні 2018 р. представниками праворадикальної організації «С14», який проігнорували правоохоронні органи. Ці прояви є внутрішньодезінтегарційними тенденціями, які не сприяють єдності України.

³⁹¹ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 532.

³⁹² Там само.

³⁹³ Явір В. А. Еволюція ідеологічного спектра партійної системи України на прикладі парламентських партій // Правова держава. 2016. № 27. С. 407-416.

Реалізація такої політики на загальнонаціональному рівні неприпустима, оскільки загрожує трансформацією моделі етнонаціональної політики в бік дискримінаційної³⁹⁴. Цей процес неминуче супроводжуватиметься порушенням стабільного міжетнічного балансу, що сформувався за 27 років незалежності, зростанням рівня ксенофобії, виникненням міжетнічних конфліктів. «На даному етапі пропагування програмних положень, гасел, тиражування етнічних стереотипів, які принижують честь та гідність представників інших національностей, збурюють міжетнічну ворожнечу має бути зупинено за допомогою наявних правових засобів боротьби з ксенофобією, расизмом та нетерпимістю — шляхом порушення кримінальних та адміністративних справ та притягнення до відповідальності чиновників, політиків, які вдаються до подібних технологій. Ситуація ускладнюється тим, що мову ворожнечі, війни використовує влада начебто для мобілізації, інтеграції українського суспільства проти зовнішнього ворога, однак досягає протилежного результату — деконсолідації та дезінтеграції»³⁹⁵.

Це був приклад того, як деконсолідаційні технології, застосовувані на державному рівні в політиці, можуть сприяти маргіналізації певних етнічних груп та дезінтеграції поліетнічного соціуму. Цінність поліетнічності та полікультурності держави ставиться в такому випадку під сумнів. «Мовна та культурна конкуренція, притаманна поліетнічним спільнотам, в яких кожен культурний сегмент має яскраво виражену і динамічну культурну ідентичність, не перешкоджає інтеграції, а, навпаки, відповідає її діалектичній об'єднувально-роз'єднувальній природі», — переконана І. Савченко³⁹⁶. До інших факторів інтеграції дослідниця також зараховує повсякденність, що забезпечує взаємозв'язок інструментальних і цін-

³⁹⁴ Вітман К. М. Зростання популярності ультраправих партій як загроза чинній моделі етнонаціональної політики України // Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 41. С. 17.

³⁹⁵ Явір В. А. Ксенофобізація політичного процесу в Україні. С. 533.

³⁹⁶ Савченко И. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 11.

нісних складових інтеграційно-дезінтеграційного процесу, їх комплексний та системний характер прояву.

Не будемо ставити під сумнів слушність виокремлення цього фактора, але зауважимо, що на зовнішньому (міждержавному) рівні, він не може відігравати вагомій ролі в інтеграційно-дезінтеграційних процесах. Ще одним фактором інтеграції в теорії І. Савченко слугує система освіти, яка базується на сучасних наукових і соціально-гуманітарних концепціях, і дає змогу спрямувати соціокультурний процес у річище інтеграційних тенденцій. Дослідниця пропонує, зокрема «більш чітко розвести концепти націоналізму і патріотизму, не допускаючи їх ототожнення, і відмовитися від використання націоналізму (в тому числі громадянського) як орієнтира науково-освітнього впливу на інтеграційний процес»³⁹⁷. Враховуючи, що ксенофобію можна розглядати як прояв радикального націоналізму, надання уваги в системі освіти інтеграції суспільства та уникненню явищ, які його роз'єднують, цілком обґрунтоване.

Втім головним чинником інтеграційних процесів більшість дослідників вважають комунікацію, передусім міжкультурну. Комунікація є підвалиною великої кількості не лише інтеграційних, а й дезінтеграційних теорій. В цьому контексті слід згадати теорію комунікативної дії Ю. Габермаса та інформаційно-комунікативну теорію К. Дойча. Останній розглядав політичну систему як досить «складну мережу інформаційних потоків і комунікативних зв'язків, побудовану за принципом зворотного зв'язку, головною метою якої є забезпечення постійного розвитку і динамічної рівноваги між інтересами всіх політичних груп»³⁹⁸. Зростання кількості зв'язків між учасниками призводить до їх зближення і об'єднання, а за певних умов і виникнення нової спільноти та/чи державного утворення, а отже, етнополітичної інтеграції. Етнос у межах інформаційно-комунікативної теорії розглядається як група

³⁹⁷ Савченко І. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ. С. 11.

³⁹⁸ Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: The Free Press, 1963. 316 p.

осіб, об'єднаних комунікативними можливостями, а держава – як територія і населення, об'єднані мережею із потоків комунікацій і транспортних систем. Інтеграція починається з формування взаємних зв'язків та комунікацій.

К. Дойч виокремлює і досліджує умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Серед них: «1) взаємна сумісність основних цінностей та норм політичної поведінки; 2) особливий, привабливий спосіб життя; 3) очікування більш міцних і корисних економічних зв'язків; 4) помітне збільшення політичних і адміністративних можливостей; 5) більш високе економічне зростання порівняно із сусідніми територіями; 6) розширення політичних еліт, їх можливостей; 7) відносно висока географічна й соціальна мобільність осіб, принаймні серед політично активної частини; 8) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; 9) взаємне прогнозування поведінки всіх учасників»³⁹⁹. К. Дойч також поділяє передумови інтеграції на чотири основні групи. По-перше, взаємна відповідність частин, що мають інтегруватися. По-друге, сумісність їх цінностей і спільної вигоди. По-третє, взаємна відповідальність. По-четверте, певний ступінь узагальненої спільної ідентичності або лояльності сторін.

А. Челядинський зі свого боку аналізує процес інтеграції у міжнародних відносинах і виокремлює кілька його елементів: «1) передумови інтеграції, до яких належить високий рівень соціально-економічного, правового, політичного розвитку, спільні проблеми, які виникають перед державами, що інтегруються, в сфері розвитку, демонстраційний ефект інтеграції, який дає поштовх для позитивних зрушень; 2) цілі інтеграції – політичні, економічні, культурні; 3) географічна близькість держав-учасниць етнополітичної інтеграції; 4) спільне історичне минуле»⁴⁰⁰. Однак ключовим для інтеграції вчений вважає позитивну відповідь на питання: чи готові політичні

³⁹⁹ Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York: The Free Press, 1963. 316 p.

⁴⁰⁰ Челядинский А. Понятие интеграции в международных отношениях: теоретический аспект // Журнал международного права и международных отношений. 2009. № 1. С. 30.

суб'єкти (пожертвувати частиною суверенітету (державного, національного, економічного) для більш успішного вирішення спільних проблем в межах створюваного державного утворення?

Що ж стосується причин та передумов дезінтеграції, то К. Дойч вважав ними зокрема: «1) посилення економічного або політичного тиску на одну зі складових держави (цей фактор відіграє важливу роль за чіткого поділу на регіони-донори та дотаційні регіони); 2) посилення регіональної, економічної, етнічної диференціації, яка не компенсується інтеграційними процесами; 3) процеси соціальної, етнополітичної мобілізації, які домінують над процесами асиміляції та набуття спільної політичної ідентичності; 4) неспроможність влади проводити необхідні реформи та реагувати на запити етносуб'єктів; 5) ослаблення внутрішньої комунікації між складовими держави, намагання виключити окремі регіони з процесу прийняття рішень»⁴⁰¹. Соціолог переконаний, що за умови нашарування на соціальні, економічні та політичні розбіжності ще й етнічної диференціації, дезінтеграції такої державі не уникнути. Вищезгадані фактори свідчать про те, що якщо певні етносуб'єкти (регіони, населені меншинами) або етноспільноти не мають достатніх можливостей для реалізації своїх інтересів в державі, тому дестабілізуватимуть ситуацію в ній та підживлюватимуть відцентрові тенденції.

На щораз більшому значенні масштабних моделей суспільної інтеграції, які залежать від непрямих соціальних відносин, досягнутих за допомогою комунікаційних засобів масової інформації, — наголошує К. Калгоу⁴⁰². Вчений доводить, що зміни у моделях формування громад та засобів комунікації змінили підвалини демократії. На його думку, соціально-просторова сегментація за вибором способу життя, ринковою позицією та іншими факторами все більше обмежує прямі зв'язки індивідів в поліетнічному суспільстві. ЗМІ стають голо-

⁴⁰¹ *Deutsch K. Analysis of International Relations.* New York: Prentice Hall, 1968. P. 197.

⁴⁰² *Calhoun C. Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration // Sociological Theory.* 1988. Vol. 6. № 2. P. 220.

вними джерелами інформації про інших і в цих умовах непрямі соціальні відносини формують структурну основу для соціальної інтеграції. Дійсно, в сучасному світі комунікаційні засоби відіграють колосальну роль не лише у внутрішній інтеграції/дезінтеграції. Людині вже не потрібно навіть виходити з дому, напряду спілкуватися з іншими – сучасні комунікаційні засоби дають змогу брати їй активну участь у дезінтеграційно-інтеграційних процесах або самій ставати об'єктом цілеспрямованого впливу з метою формування потрібної політичної поведінки. ЗМІ як універсальний посередник розглядав також Н. Луман⁴⁰³.

Серед інтеграційних теорій в контексті розгляду факторів інтеграції та дезінтеграції слід згадати також уніфікаційну теорію Е. Етціоні. Основну увагу вчений, який здебільшого працював в сфері соціології організації, приділяє аналізу процесів інтеграції, уніфікації тих політичних одиниць, які раніше мали слабкі зв'язки або не мали їх взагалі. В соціології організацій організація розглядається як соціальний інститут, система зв'язків і відносин між людьми, як частина соціального оточення людини. Частково цю теорію можна застосувати до будь-якої етнополітичної системи. У сучасній науковій літературі багато визначень організації (системи), з яких слід виокремити концепцію організації як раціональної системи або системи, спрямованої на досягнення мети. Активність соціальної системи залежить від трьох факторів: інформаційно-кібернетичного (здатність збирати, обробляти, аналізувати та використовувати інформацію), фактора влади (здатність її здійснення за допомогою нормативно-символічних засобів регулювання та контролю), фактора узгодження. Е. Етціоні пропагує концепцію «активного суспільства», котре поєднує в собі високий ступінь контролю, згоди та конструктивного використання всіх технічних досягнень.

Процесові інтеграції сприяють: 1) культурна гомогенність/однорідність, 2) економічна взаємозалежність, 3) територіаль-

⁴⁰³ Луман Н. Что такое коммуникация? // Социологический журнал. 1995. № 3. С. 114-125.

на близькість. Е. Етціоні переконаний, що забезпечити інтеграцію-уніфікацію може лише «те суспільство чи утворення, яке: 1) має ефективний контроль над засобами примусу й насилля (армія, поліція, судова система); 2) має центр прийняття рішень, який суттєво впливає на розподіл ресурсів у суспільстві; 3) є або стає домінуючим фокусом політичної ідентифікації для абсолютної більшості політично свідомих громадян»⁴⁰⁴. О. Картунов серед теорій етнополітичної інтеграції досліджує комунікативну (К. Дойч), функціональну (Б. Маліновські, Д. Мітрени, А. Радкліфф-Браун, Т. Парсонс), неофункціональну (Е. Гааз), нормативно-ціннісну (М. Вебер, Е. Дюркгейм), уніфікаційну (Е. Етціоні).

Функціональна теорія передбачає виявлення функцій у процесі соціальної взаємодії, тобто елементів соціальної системи та з'ясування їх місця, ролі і значення. У межах функціональної теорії вважається, що «процес інтеграції забезпечується головними підсистемами: економічною, політичною, нормативною та ціннісною, а також взаємним проникненням цінностей, потреб та інтересів». Принаймні так вважав Т. Парсонс, який стояв на позиціях функціональної теорії⁴⁰⁵. Соціолог стверджував, що «поглиблення процесів інтеграції призводить до виникнення єдиної, цілісної системи, яка характеризується гармонійними, безконфліктними відносинами між її складовими»⁴⁰⁶. В межах неофункціональної теорії головне значення надається самому процесу інтеграції, а не його стану або наслідкам. Її суть зводиться до того, що процес інтеграції в одній сфері сприяє інтеграції в інші сферах, поширюється на них. Цієї позиції дотримувалися Д. Мітрени та Е. Гааз. Останній надавав більшого значення економічній інтеграції, вважаючи, що саме економічна інтеграція задає процес політичної інтеграції⁴⁰⁷. Повністю погодимося з уче-

⁴⁰⁴ *Etzioni A. Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965. P. 189.

⁴⁰⁵ *Parsons T. Social system? Social system and the evolution of action theory.* New York: Free Press, 1977. 420 p.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ *Haas E. International Integration: The European and the Universal Process // International Organization.* 1961. Vol. 15. P. 366-392.

ним, позаяк абсолютна більшість проаналізованих сучасних концепцій інтеграції та дезінтеграції тією чи іншою мірою була пов'язана з економічною інтеграцією.

Основні концепції та моделі дезінтеграції були розглянуті раніше. О. Картунов слушно зауважує їх недостатню кількість у науці про етнополітичну сферу буття: «Незважаючи на те, що інтеграційно-дезінтеграційні процеси користуються підвищеною увагою з боку західних науковців, про що свідчить чимала кількість присвячених цій проблематиці праць, але їх аналіз демонструє, що абсолютна більшість з них присвячена лише одному з цих взаємозалежних і взаємообумовлених процесів, а саме — інтеграції»⁴⁰⁸. За підрахунками вченого, в західній етнополітології розроблено десятки концепцій і теорій інтеграції і лише одна-дві концепції дезінтеграції. Тоді як процеси дезінтеграції, насамперед етнополітичної, не є популярним об'єктом наукового вивчення. На нашу думку, ця диспропорція обумовлена деструктивною природою етнополітичної дезінтеграції, її руйнівним потенціалом для поліетнічних суспільств, держав, об'єднань держав. Тоді як етнополітична інтеграція вважається запорукою консолідації суспільства, нації, збереження територіальної цілісності держави, тобто конструктивним етнополітичним процесом.

Слушність цього припущення підтверджує ставлення вчених до дезінтеграції. Зокрема, Т. Вороніна зауважує, що сутність терміна «дезінтеграція» як протилежного «інтеграції» можна сформулювати як розпад, поділ на частини цілісної структури, ослаблення, порушення зв'язків в єдиній системі. Дослідниця вказує на «очевидні переваги інтеграції над дезінтеграцією: якщо інтеграція дає змогу отримувати вигоду від об'єднання розрізаних частин в єдине ціле, від взаємного доповнення країн-учасниць, то дезінтеграція ослаблює їх взаємозалежність»⁴⁰⁹. Дезінтеграція також призводить до втрати системних властивостей складовими етнополітичної системи під час або внаслідок дезінтеграції, що означає їх неминуче

⁴⁰⁸ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. С. 211.

⁴⁰⁹ Вороніна Т. Цит праця. Р. 120.

ослаблення після того, як вони перестають бути елементами спільної системи. Принагідно багато учасників (складових) етнополітичних систем схильні розквітати ситуацію в них, погрожуючи дезінтеграцією системи, виходом з її складу. Прикладом можуть бути держави периферії Європейського Союзу – Угорщина, Чехія, які воліють зберігати суверенітет та максимальну незалежність від Брюсселя.

Більшість факторів виникнення інтеграційно-дезінтеграційних процесів була проаналізована в підрозділах, присвячених цим явищам як етнополітичним процесам. Серед них: соціально-економічні (економічний рівень розвитку етнополітичної системи, особливості соціальних процесів в ній); етнокультурні (поліетнічність, мовна політика, етнокультурний розвиток); соціально-структурні (роль етнічного фактора у соціальній мобільності, взаємозв'язку соціальної та етнічної стратифікації); історичні (досвід взаємодії між етносами, державами, зміна кордонів, наявність/втрата власної держави, автономії); політичні (форма державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин); правові (законодавче закріплення прав представників національних меншин). Дія цих факторів залежатиме не лише від ступеню вираженості (актуалізації) в конкретній етнополітичній системі, яка інтегрується/дезінтегрується, а й від рівня процесу етнополітичної інтеграції/дезінтеграції.

Тому слід відмовитися від узагальнень, адже кожен випадок етнополітичної інтеграції/дезінтеграції буде унікальним, зі своїм набором передумов, факторів, причин та наслідків. Вважаємо, що напрацювати універсальну типологію, справедливу для всіх процесів інтеграції/дезінтеграції, враховуючи їх складність, неможливо. Дослідження кожного окремого процесу етнополітичної інтеграції/дезінтеграції або комплексного взаємозв'язку цих процесів супроводжуватиметься аналізом передумов, факторів, причин та наслідків. Наслідки цих процесів дуже різноманітні і проявляються на різних рівнях етнополітичних систем (етносів, націй, держав, їх об'єднань, поліетнічних суспільств) по різному. Наприклад, наслідком етнополітичної інтеграції може стати формування нової етнополі-

тичної системи: нової держави або об'єднання держав, приєднання до держави частини території іншої держави, яка сепаратизувалася. Тоді як дезінтеграції — розпад держави, наддержавного об'єднання на частини, виникнення невизнаної держави — нелегітимної території, що перебуває поза дією міжнародного права. Але це стосується лише наслідків зовнішнього рівня етнополітичної інтеграції або дезінтеграції, для інших рівнів вони будуть іншими.

І це не враховуючи внутрішніх етноеволюційних та етнотрансформаційних процесів, якими супроводжуються всі інтеграційно-дезінтеграційні процеси, що було продемонстровано на прикладі України, Індії та інших держав. Наслідки цих процесів слід аналізувати комплексно, однак у прямому зв'язку з конкретними, досліджуваними інтеграційно-дезінтеграційними процесами. Як свідчить аналіз наукової літератури, вченим не вдалося поки що напрацювати універсальної причинно-наслідкової моделі процесів інтеграції та дезінтеграції, не враховуючи найзагальніших теорій, проаналізованих вище. Багато авторських концепцій містить величезну кількість моделей інтеграційно-дезінтеграційних процесів з безліччю застережень та проміжних форм. Досліджувані нами процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції надто комплексні, багаторівневі, пов'язані між собою для виокремлення чистих видів.

Прикладом авторської концепції може бути класифікація причин появи феномену невизнаних держав/державоподібних утворень, які виникають в процесі дезінтеграції держави, запропонована Т. Далавською. Спочатку дослідниця виокремлює наступні: геополітичні, політичні, правові, етнокультурні та соціально-економічні причини, історичне підґрунтя. Потім розподіляє їх на «перманентні причини» (тобто ті, які діють постійно і впливу яких не можна уникнути) та «змінні причини» (тобто ті, що виникають ситуативно і дію яких можна дещо зменшити або взагалі усунути)⁴¹⁰. Перманентні причи-

⁴¹⁰ Далавська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. С. 9.

ни Т. Далявська радить «не намагатися нівелювати, а лише враховувати задля запобігання виникнення майбутніх конфліктів, пов'язаних з відокремленням окремих територій від держави-метрополії»⁴¹¹. До таких зараховуються розташування певної частини території держави на межі зіткнення етнокультурних регіонів або зовнішньополітичні інтереси «провідних» держав світу.

Водночас всі авторські класифікації причин інтеграційних та дезінтеграційних процесів містять універсальний набір чинників, згадуваний вище, як-от: історичні, економічні, політичні, етнокультурні причини, які у тому чи іншому співвідношенні присутні в кожному інтеграційному чи дезінтеграційному процесі. Дію однієї з таких універсальних передумов продемонструємо на прикладі виявленні ролі та значення поліетнічності в процесах етнополітичної дезінтеграції на внутрішньому (внутрішньодержавному), зовнішньому (міждержавному) рівнях. Процеси етнополітичної дезінтеграції не припиняються, незважаючи на зусилля держав з їх нейтралізації. Причому прямо вони не залежать від економічного, демократичного розвитку держав, їх впливу на міжнародній арені або геополітичного становища. Головний фактор, який об'єктивно гальмує розвиток відцентрових тенденцій в державі, це моноетнічність — відсутність впливових національних меншин. У сучасному світі у будь-якій поліетнічній державі можуть виникнути дезінтеграційні тенденції (вимоги автономізації, етнотериторіальні претензії).

Н. Ціцуашвілі вважає, що поліетнічний склад населення став внутрішнім викликом для абсолютної більшості держав. Об'єктивно поліетнічний склад населення сам по собі є потенційною загрозою національній безпеці, оскільки означає можливість виникнення міжетнічних конфліктів на території держави. Дослідник стверджує, що «у зв'язку зі зростанням ролі етнічного фактора в політичному процесі набувають особливої актуальності внутрішні деструктивні етнонаціо-

⁴¹¹ Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. С. 9.

нальні процеси (посилення етнічної дискримінації, ксенофобії, міжетнічної ворожнечі), оскільки вони гальмують конструктивні процеси в поліетнічному середовищі, зокрема внутрішню інтеграцію політичної нації, яка включає всіх громадян держави безвідносно до етнічної належності»⁴¹². «На нашу думку, за певних умов до деструктивних етнонаціональних процесів слід віднести і дезінтеграційні тенденції, оскільки вони загрожують внутрішній єдності етнospільноти, її консолідації, а також у подальшому можуть означати порушення міжнародно-правових принципів територіальної недоторканості та непорушності кордонів суверенної держави.

Звідси випливає, що моноетнічність держави суттєво знижує ймовірність виникнення дезінтеграційних тенденцій на внутрішньодержавному рівні, однак таких країн у сучасному світі дуже мало. В етнополітології існує безліч класифікацій держав за етнічних складом населення»⁴¹³. Зустрічаються серед них складні типології, на зразок класифікації Г. Нельсона. Дослідник виокремив 5 груп держав: 1) держави з єдиною нацією-групою (нація формує державу і становить понад 95% її населення — Польща, Японія, Італія, Норвегія, Данія); 2) держави з однією нацією-групою (нація становить від 60 до 95% населення — Китай, Фінляндія, Австрія); 3) держави з однією основною нацією-групою та фрагментованими етносами (нація становить від 40 до 60% населення, решту складають фрагментовані етноси — Судан, Філіппіни, Гана, Афганістан); 4) бінаціональні держави (сформовані двома націями, які становлять від 65 до 96% населення — Таїланд, Бельгія, Конго, Мозамбик); 5) полінаціональні (мультинаціональні) держави (формується 3-ма і більше етносами, що становлять від 34 до 97% населення — Індія, Нігерія, Ангола)⁴¹⁴. «Ця детально розроблена класифікація справедливо відображає етнічний склад

⁴¹² Цицуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності // Політологічний вісник. 2011. Вип. 53. С. 272.

⁴¹³ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції // *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2017. Sv. 4. 6 v. S. 128-133.

⁴¹⁴ Nielsson G. States and Nation-Groups: a Global Taxonomy New Nationalism in Developed West: towards explanation. Boston: Allen and Unwin, 1985. P. 30-31.

населення кожної конкретної держави, є зручною для застосування в етнополітології, оскільки дає можливість точніше спрогнозувати ймовірність виникнення дезінтеграційних тенденцій, однак дуже суперечливою для використання у практичній політиці. Річ у тому, що різницю між державами з єдиною нацією-групою та з однією нацією-групою доведеться пояснювати і уточнювати в кожному конкретному випадку навіть фахівцям.

Це приклад складної, багатоаспектної класифікації держав за етнічним складом населення»⁴¹⁵. В етнополітології поширені й більш прості класифікації, серед них — запропонована американським соціологом П. ван ден Берге. За нею держави поділяються на: 1) нації-держави, які формуються однією нацією; 2) багатонаціональні держави, які складаються із двох або більше націй; 3) багатоетнічні держави, які формуються двома або більше етносами, що не вимагають власної державності⁴¹⁶. «Незважаючи на простоту цієї класифікації, у нефахівців обов'язково виникнуть запитання до розмежування багатонаціональних та багатоетнічних держав. Тому в політичній науці та практиці найчастіше застосовується найпростіша типологія, яка поділяє держави на дві групи — 1) поліетнічні, в яких кількість представників інших етноспільнот, відмінних від державотворчого етносу, становить більше 10%; 2) моноетнічні, де державотворчий етнос (нація) домінує кількісно і становить понад 90% — 95% населення, тоді як кількість представників інших етнічних груп не перевищує 5-10%. У сучасному світі поліетнічних держав більшість.

Ця класифікація є не такою точною, але несуперечливою і зручною для оперування. Вона дає підстави стверджувати, що вразливими до дезінтеграційних тенденцій за участю етнічного фактора є саме поліетнічні держави»⁴¹⁷. Етнографічний словник пропонує визначення поліетнічної держави як такої,

⁴¹⁵ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 129.

⁴¹⁶ Berge P. van den. The Ethnic Phenomenon. New York: Elsevier, 1981. P. 252-253.

⁴¹⁷ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 129.

на території якої одночасно проживає кілька етносів⁴¹⁸. «У вузькому розумінні цього терміна йдеться про державу, сформовану двома або більшою кількістю етносів незалежно від умов: ці етноси можуть бути рівноправними (Швейцарія, Бельгія), або один домінувати (Росія, Велика Британія), а інші займати підлегле становище (національні, етнічні меншини). Дослідники зазначають, що у більш широкому розумінні цього терміна поліетнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них включає щонайменше кілька (найчастіше значну кількість) етноменшинних груп. Фактично розмежування зводиться до спрощеної класифікації держав на поліетнічні та моноетнічні, згадану нами вище»⁴¹⁹.

«Водночас етнографічний словник фіксує сучасні тенденції, а саме вказує як глобалізований та глокалізований світ позначається на зміні етнічного складу держав. Зокрема, для більш широкого розуміння поліетнічності сучасних держав виокремлюється перманентно оновлювана поліетнічність. Явище пояснюється, з одного боку, природною поступовою асиміляцією, розчиненням етнодисперсних груп у державотворчому етносі, яка, з іншого боку, декомпенсується зростаючою відкритістю держав сучасного світу, яка полегшує і навіть стимулює міграційні процеси, завдяки чому в багатьох державах виникають нові етнодисперсні групи. Тобто глобалізований світ не дає змогу етнооб'єднавчим процесам, зокрема асиміляції шляхом поглинання, з часом сприяти перетворенню поліетнічних держав на моноетнічні. Нинішня динаміка економічного та політичного життя націй і етносів, а також зростаюче усвідомлення цінності етнокультури дають підстави вченим вважати, що у майбутньому все людство перетвориться на поліетнічну цілісність.

Безумовно, всі поліетнічні держави можна розділити на велику кількість підвидів, в тому числі за допомогою складних багаторівневих класифікацій. Тоді спрогнозувати виникнен-

⁴¹⁸ *Держава* поліетнічна Українська етнографія: словник. URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/39.html> (дата звернення: 12.04.2017).

⁴¹⁹ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 133.

ня і реалізацію дезінтеграційних тенденцій у кожному підвиді можна буде з більшою ймовірністю. Однак етнополітична дезінтеграція — дуже суперечливий і складно прогнозований процес, який може виникнути як в державах, сформованих кількома етносами (націями), так і в державах з основною нацією та кількома національними меншинами»⁴²⁰. Як слушно зауважує К. Вітман, «незважаючи на абсолютно різні передумови етнополітичної дезінтеграції, ще в 2014 р. Євросоюз міг поповнитися новими державами — Шотландією та Каталонією, які вирішили відокремитися від відповідно Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії (Великої Британії) та Королівства Іспанії (Іспанії) внаслідок референдумів»⁴²¹.

«Розглянемо роль поліетнічності як фактора дезінтеграції в цих випадках докладніше. В Шотландії референдум про незалежність відбувся 18 вересня 2014 р. цілком мирно, погоджено з Лондоном і в межах демократичної процедури. Відповідаючи на запитання: «Чи повинна Шотландія бути незалежною країною?», 55,3% учасників висловилися — проти, 44,7% — за. Напередодні Лондон намагався вмовити Шотландію відмовитися від відокремлення, однак Шотландська національна партія, яка відстоює ідею незалежності, все-таки домоглася реалізації свого головного програмного пункту — проведення референдуму про незалежність Шотландії»⁴²². Прем'єр-міністр Великої Британії закликав шотландців не розривати державу на частини, побоюючись, що вона може припинити своє існування як єдина держава за підсумками референдуму»⁴²³. Після невдалого референдуму Шотландська національна партія визнала свою поразку та привітала демократичний

⁴²⁰ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

⁴²¹ Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі. С. 27.

⁴²² Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

⁴²³ EU referendum: Scotland backs Remain as UK votes Leave // BBC News. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-36599102> (дата звернення: 12.04.2017).

вибір шотландського народу, який сказав «ні» дезінтеграції Великої Британії.

«Питання про доцільність та правомірність знаходження Шотландії у складі Великої Британії постало ледь не з моменту укладення союзу з Англією. Акт про унію або Акт про союз 1707 р. (Acts of Union) був схвалений обома парламентами Англії і Шотландії і передбачав створення єдиної союзної держави — Великої Британії. Раніше обидві держави, до того ж очолювані одним монархом (починаючи з шотландського короля Якова VI, який успадкував англійський престол), політики намагалися об'єднати впродовж 100 років, але це вже приклад етнополітичної інтеграції. Так чи інакше, референдум у Шотландії 2014 р. може розглядатися як приклад мирної спроби реалізації етнополітичної дезінтеграції поліетнічної держави, сформованої кількома націями, які шляхом демократичної процедури волевиявлення вирішили залишатися єдиною державою»⁴²⁴.

«Натомість референдум про незалежність Каталонії є прикладом дезінтеграції поліетнічної держави, сформованої основною нацією, яка має фрагментарний склад і поділяється на велику кількість корінних субетносів. Основними субетносами сучасної Іспанії, які формують іспанську націю, є каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%). Але при цьому вони можуть навіть не називати себе іспанцями — настільки вираженою в Іспанії є регіональна самосвідомість. Річ у тому, що Іспанія належить до найбільш децентралізованих держав, хоч і є унітарною за адміністративно-територіальним устроєм. Іспанія складається з 17 автономій, що вказує на проміжну форму, яка на практиці перебуває між унітарною державою та федерацією. Періодично автономії вимагають ще більшого розширення прав від Мадрида аж до відокремлення (Каталонія, Країна Басків). Частина населення автономних спільнот взагалі не вважає себе іспанцями, незважаючи на громадянську

⁴²⁴ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 131.

належність. Вчені пов'язують процес формування та посилення регіональних етнічних ідентичностей в автономіях Іспанії з відцентровими тенденціями — процесами автономізації та заохоченням вивчення місцевих мов (арагонська, каталонська)⁴²⁵. Натомість Конституція Іспанії утверджує принцип єдності політичної іспанської нації. Ст. 2 стверджує, що «Конституція базується на непорушній єдності іспанської нації, єдиній та неподільній для всіх іспанців Батьківщині; вона визнає і гарантує право на автономію національностей і районів, їх складових та солідарність між ними»⁴²⁶.

«Однак Каталонська автономія в 2017 р. здійснила чергову спробу вийти зі складу Іспанії шляхом проведення референдуму про незалежність. Раніше у 2009-2010 рр. в автономній спільноті були проведені консультативні референдуми, на яких підтримали незалежність автономії понад 90% виборців, однак завдяки зусиллям Мадрида з блокування дезінтеграційних тенденцій через Конституційний Суд вони не мали жодної юридичної сили. У січні 2013 р. парламент Каталонії ухвалив Декларацію про суверенітет Каталонії, якою передбачив право на самовизначення регіону у межах демократичної процедури, однак Конституційний суд Іспанії призупинив дію цього політичного документу також.

Утім політичні сили Каталонії, що виступають за незалежність, не відмовилися від своїх намірів»⁴²⁷. На позачергових виборах 2015 р. у регіоні вони сформували коаліцію *Junts pel sí* (разом за «так»), яка підготувала і законодавчо визначила процедуру відокремлення (виходу зі складу Іспанії) — Закон «Про правову та установчу транзитивність Республіки Каталонія» (*la Ley de Transitoriedad Jurídica y Fundacional de la*

⁴²⁵ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

⁴²⁶ *Constitución Española* // Página principal de la web del Senado de España. URL: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення: 22.05.2017).

⁴²⁷ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

República Catalana)⁴²⁸. Документ передбачив проведення референдуму про незалежність, перехідний період, протягом якого мало відбутися відокремлення Каталонії від Іспанії, конституційний процес — напрацювання та прийняття Конституції Республіки Каталонія. «Незважаючи на те, що цей закон автономії було скасовано в судовому порядку, референдум щодо незалежності Каталонії відбувся 1 жовтня 2017 р. На ньому за вихід зі складу Іспанії проголосували 90,18% учасників референдуму. Офіційний Мадрид не визнав результатів цього волевиявлення, більше того — намагався силовими засобами не допустити його проведення, що дало підстави владі Каталонії вказати на ознаки недемократичності в діях уряду. Тож 27 жовтня 2017 р. парламент проголосив незалежність Республіки Каталонія.

Попри це самопроголошена держава не здобула підтримки в Євросоюзі»⁴²⁹. Президент Європейського парламенту А. Таяні спрогнозував, що жодна країна Європи не визнає незалежність Каталонії від Іспанії. «Каталонія є іспанською проблемою, а не європейською проблемою. Європа виступає за діалог, але це — проблема Іспанії», — порадив глава Європарламенту шукати вихід з Каталонського конфлікту у межах іспанського законодавства та іспанської Конституції⁴³⁰. Що і було зроблено — уряд Іспанії провів спеціальне засідання, на якому вдався застосування ст. 155 Конституції, яка передбачає процедуру призупинення автономії Каталонії для відновлення конституційного ладу. Точніше, у ст. 155 Основного Закону Іспанії йдеться про те, що «якщо автономна спільнота не виконує зобов'язань, покладених на неї Конституцією та іншими законами або діє в такий спосіб, що серйозно суперечить загальним інтересам Іспанії, то після попередньої вимоги до

⁴²⁸ *Una miniconstitución para dos días después del 1-O // El País*. URL: https://elpais.com/ccaa/2017/09/07/catalunya/1504780420_505960.html (дата звернення: 22.05.2017).

⁴²⁹ *Явір В. А.* Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

⁴³⁰ *Tajani: «En Europa nadie va a aceptar la independencia de Cataluña» // Radio Cope*. URL: http://www.cope.es/noticias/herrera-cope/tajani-europa-nadie-aceptar-independencia-cataluna_160569 (дата звернення: 20.12.2017).

голови автономної спільноти за згодою абсолютної більшості Сенату в разі, коли ця попередня вимога не буде задоволена, уряд може вжити заходів до того, щоб змусити автономну спільноту виконати зазначені зобов'язання, або вжити заходів, необхідних для захисту загальнодержавних інтересів»⁴³¹. «Положення цієї статті виписані таким чином, щоб залишити уряду Іспанії поле для маневру, залежно від характеру порушень з боку автономії», – підкреслює К. Вітман⁴³². «Адже в Іспанії не лише Каталонія підживлює дезінтеграційні тенденції, вимагаючи розширення автономного статусу. Тож характер дій та обсяг застосування засобів для відновлення конституційного ладу і блокування спроб сецесії автономних спільнот в кожному випадку буде різний, залежно від ситуації, і це неможливо передбачити в Конституції держави. Сенат Іспанії призупинив автономію Каталонії, призначив тимчасового керівника регіону замість колишнього очільника Женералітету Каталонії К. Пучдемона, який разом кількома міністрами мігрував за кордон»⁴³³.

«Приклад референдуму в Шотландії, на якому виборці сказали «ні» незалежності, але який був визнаний Великою Британією, свідчить про вищий рівень демократії в Великій Британії, ніж Іспанії, яка не дозволила каталонському етносу сформуванню власну державу шляхом проведення референдуму про незалежність, заблокувавши спробу дезінтеграції держави. Обидва референдуми – в Каталонії і в Шотландії є втіленням дезінтеграційних тенденцій в поліетнічних країнах Європейського Союзу. Іспанія і Велика Британія належать до різних видів поліетнічних держав, практично за всіма розглянутими вище класифікаціями, окрім спрощеної, яка ділить держави на поліетнічні та моноетнічні. Це свідчить про те, що незалежно від типу формування (однією нацією і національ-

⁴³¹ *Constitución Española* // Página principal de la web del Senado de España. URL: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення: 22.11.2017).

⁴³² Вітман К. М. Сецесія Каталонії як невдала спроба дезінтеграції Іспанії // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 97.

⁴³³ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

ними меншинами, основною, але фрагментованою нацією, кількома націями (етносами)), поліетнічна держава є вразливою до дезінтеграційних тенденцій, особливо у випадку децентралізації, автономізації та розширення прав регіону, населеного етносом, який вимагає відокремлення та створення (відновлення) власної держави. Каталонія мала статус автономної спільноти з досить широкими правами в складі Іспанії (Королівства Іспанії), Шотландія є складовою Об'єднаного Королівства Великої Британії та Ірландії. Хоча остання ніколи не була ні автономною, ні федеративною одиницею Великої Британії і більше не є королівством, політичний статус Шотландії визначають як дуже близький до статусу окремої держави. Це дає підстави виокремлювати поряд з поліетнічністю й інші фактори розвитку дезінтеграційних тенденцій, а саме – статус етносу, який намагається відокремитися, в державі, а також статус території його проживання»⁴³⁴.

Показово, що поліетнічність визначається дослідниками не лише як ситуація співіснування у межах однієї структурованої людської спільноти (етнополітичний, етносоціальний організм) осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурних традицій, етнічного менталітету. В. Євтух визначає поліетнічність також як «концепцію, яка стверджує, що різні етнічні й мовні групи можуть безконфліктно у взаємодії проживати у межах однієї держави й розвивати свої мови та культури»⁴³⁵. В. Котигоренко також вважає, що «поліетнічність населення не означає невідворотності етнічних конфліктів на теренах держави, оскільки має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами»⁴³⁶.

⁴³⁴ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 131.

⁴³⁵ Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. С. 34.

⁴³⁶ Котигоренко В. О. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? // Політичний менеджмент. 2008. № 5. С. 86.

«Що ж стосується моноетнічних держав, вони автоматично є невразливими до етнічних відцентрових домагань, оскільки в них домінує одна нація з незначними вкрапленнями національних меншин або мігрантських етносів, які не висувають етнотериторіальних претензій. Моноетнічною або моноетнонаціональною визначається держава, яка оформилася як етнічна територія одного етносу, який в ході націогенезу сформував державу за незначної частки національних меншин. Умовно моноетнічними державами можна вважати Японію, Південну та Північну Кореї, В'єтнам. Умовно, тому що їх моноетнічний статус також можна поставити під сумнів, адже у сучасному світі поліетнічність посилюється внаслідок інтенсифікації міграційних процесів. Йдеться про формування на основі мігрантського компоненту нових етнічних спільнот всередині моноетнічної держави. Крім того, у всіх моноетнічних державах все ж буде присутня хоч і незначна частка національних меншин. Часто критерієм визначення держави як моноетнічної слугує їх вплив та становище в державі. Кілька національних меншин, кількість представників яких не перевищує 10%, які не мають вирішального впливу на політику, державний курс та процес прийняття рішень, не дає підстави вважати таку державу поліетнічною. На користь моноетнічності держави свідчить також домінуюче становище державотворчого етносу (нації) у всіх сферах життя. Оскільки національні меншини в моноетнічних державах, незалежно від типу розселення — дисперсного чи компактного, не мають впливу на порядок денний держави, вони не політизують етнічність, не висувають вимог щодо автономізації. А, отже, не сприяють розвитку дезінтеграційних тенденцій. Тож можна простежити прямий зв'язок між етнічним складом населення держави та ймовірністю виникнення дезінтеграційних тенденцій»⁴³⁷.

⁴³⁷ Явор В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. С. 133.

* * *

Синтетичний або композиційний методологічний підхід дає змогу розмежувати поняття етнічного та етнополітичного процесу. Більшість етнічних процесів сучасного світу слід розглядати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика. Крім того, сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів, і навпаки.

«Складність розмежування і класифікації як інтеграційних (об'єднавчих), так і дезінтеграційних (роз'єднавчих) етнічних (етнополітичних) процесів зумовлена: 1) взаємопов'язаністю та постійною трансформацією (чистих видів практично не спостерігається); 2) впливом інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) великою кількістю авторських класифікацій та застосуванням тотожних термінів для позначення різних процесів; 3) перманентністю етнополітичних процесів, що вимагає врахування темпорально-просторових та причинно-наслідкових зв'язків»⁴³⁸.

Типологія етнополітичної інтеграції та дезінтеграції може бути здійснена за критеріями масштабу (локальна, регіональна, континентальна, глобальна), особливостей їх перебігу, характеру (примусовий, об'єктивний). Остання типологія потребує вдосконалення, оскільки інтеграційно-дезінтеграційні процеси можуть мати також змішаний, примусово-об'єктивний характер, якщо існують певні об'єктивні передумови, які доповнюються дією примусу або сили. Природним чином процеси етнополітичної інтеграції/дезінтеграції відбувалися б значно повільніше і, можливо, ніколи б не досягли своєї кінцевої мети, однак примус виступає їх каталізатором.

Ціннісний підхід, який полягає у виокремленні негативної та позитивної інтеграції/дезінтеграції, недоцільно застосовувати до класифікації інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Кожен об'єктивний процес етнополітичної інтеграції/дезінте-

⁴³⁸ Явір В. А. Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування С. 157.

грації може бути охарактеризовано одночасно і як позитивний, і як негативний залежно від позиції отримувача вигоди.

Пропонується авторська класифікація рівнів (вимірів) етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. 1. Внутрішній (внутрішньодержавний) рівень охоплює інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або етноспільноти. 2. Зовнішній (міждержавний) рівень включає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні процеси відповідно супроводжуються розпадом таких об'єднань держав. 3. Глобальний (планетарний) рівень означає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем (етноспільнот, держав) та/або передбачають об'єднання/роз'єднання, консолідацію/деконсолідацію під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні.

Глобальний рівень інтеграційно-дезінтеграційних процесів не обмежується лише уніфікацією/диференціацією людства, а дістає відображення в об'єднанні/роз'єднанні навколо вирішення важливих етнополітичних питань. Прикладом може бути формування загальноєвропейської політики захисту прав національних меншин, міжнародного захисту корінних народів та культурного різноманіття, запровадження антидискримінаційної політики в окремих сферах, зокрема у спорті. Однак дезінтеграцію на глобальному рівні відстежити важче, оскільки вона означає ізольованість, маргіналізацію, а також домінування суперечливих позицій щодо певних етнополітичних питань, яка не завершується спільними рішеннями, міжнародно-правовими актами, угодами.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є глобальною тенденцією розвитку сучасного світу в парадигмах глобалізації та глокалізації. Глобалізація має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які ігноруються в межах цього глобального процесу. Глокалізація

як глобальна матриця не протиставляє етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію. В межах глокалізаційної парадигми їх можна визначити як складові одного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу. Етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки. Дезінтеграція може мати позитивні інтеграційні наслідки, стимулюючи подолання етнополітичного розколу в країнах та сприяючи консолідації нації та суспільства, захисту територіальної цілісності.

Моделі етнополітичної інтеграції та дезінтеграції практично не зустрічаються в чистому вигляді. Розвиток інтеграційно-дезінтеграційних процесів може початися в межах однієї моделі, а завершитися в межах іншої. Інтенсифікація процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції є характерною рисою розвитку сучасного світу. Незважаючи на посилення дезінтеграційних процесів, рівновага етнополітичної інтеграції та дезінтеграції відновиться як на рівні глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових. Стабільний розвиток держави як етнополітичної системи можливий в умовах рівноваги дезінтеграційно-інтеграційних тенденцій. У світі є чимало прикладів етнополітичних систем — поліетнічних державних інтеграційних утворень, сповнених етнологічних суперечностей, міжетнічної напруги та конфліктів, які балансують на межі розпаду і утримуються разом виключно шляхом застосування примусових засобів з боку недемократичного політичного режиму.

Пропонуємо інтегративне визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як багаторівневого, діалектичного процесу: 1) об'єднання/роз'єднання етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання); 2) налагодження/порушення зв'язків, консолідації/деконсолідації етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держав, міждержавних (наддержавних) об'єднань та їх складових) під впливом певного етнополітичного чинника. Коло чинників інтеграції/дезінтеграції може бути широким — від захисту, обстоювання

національних інтересів до вирішення конкретних етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики.

Розуміння етнополітичної інтеграції та дезінтеграції потребує корекції з урахуванням реалій, викликів, принципово нових форм взаємодії (удосконалення інформаційних технологій та технологій зв'язку) в сучасному світі. Це більше не механічне об'єднання/роз'єднання частин з утворенням або руйнуванням цілого. Це іноді ситуативне, а іноді системне поєднання або роз'єднання, консолідація або дисонанс зусиль, політико-правових механізмів в етнополітичній сфері, що суттєво ускладнює виокремлення суб'єктів та об'єктів процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Сучасні комунікаційні засоби дають можливість індивіду брати активну участь у дезінтеграційно-інтеграційних процесах або самому бути об'єктом цілеспрямованого впливу з метою формування бажаної політичної поведінки.

Чинники та наслідки інтеграційно-дезінтеграційних процесів будуть суттєво відрізнятися залежно від рівня досліджуваного процесу. Основними чинниками є: соціально-економічні (економічний рівень розвитку етнополітичної системи, особливості соціальних процесів у ній); етнокультурні (поліетнічність, мовна політика, етнокультурний розвиток); соціально-структурні (роль етнічності у соціальній мобільності, взаємозв'язок соціальної та етнічної стратифікації); історичні (досвід взаємодії між етносами, державами, зміна кордонів, наявність/втрата власної держави, автономії); політичні (форма державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин); правові (законодавче закріплення прав представників національних меншин).

Їх дія залежатиме не лише від ступеню актуалізації в конкретній етнополітичній системі, яка інтегрується/дезінтегрується, а й від рівня (виміру) процесу етнополітичної дезінтеграції/інтеграції. Кожен випадок етнополітичної інтеграції/дезінтеграції є унікальним, зі своєю низкою передумов, чинників, причин та наслідків. Найбільш поширеним наслідком етнополітичної інтеграції є формування нової етнополітичної

системи — держави або об'єднання держав, приєднання до держави або загарбання нею частини території іншої держави, тоді як дезінтеграції — розпад етнополітичної системи — держави, наддержавного об'єднання на частини, виникнення невизнаної держави, яка перебуває поза дією міжнародного права.

«Між етнічним складом населення держави та ймовірністю виникнення дезінтеграційних тенденцій простежується тісний взаємозв'язок. Сучасні етнополітичні дезінтеграційні процеси в державах Європейського Союзу (Великій Британії та Іспанії) свідчать, що поліетнічність є об'єктивним фактором (обов'язковою передумовою) дезінтеграції. Поліетнічні держави, незалежно від особливостей їх формування, залишаються вразливими до етнополітичних відцентрових вимог (автономізації, розширення прав автономії, відокремлення, сепаратизму) з боку етнічних спільнот, тоді як у моноетнічних державах ні кількість, ні становище, ні вплив етноспільнот не сприяють розвитку етнополітичної дезінтеграції»⁴³⁹.

⁴³⁹ Явір В. А. Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції. S. 133.

Розділ 3

Зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції та інтеграції

3.1 Дезінтеграція та інтеграція Кореї у контексті північно- й південнокорейського наукового осмислення

Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції потребують ретельного наукового дослідження в кожному конкретному випадку. «Теорії перебігу, особливостей, причин та закономірностей дезінтеграційно-інтеграційних процесів не завжди і не в повному обсязі можуть бути застосовані до всіх прикладів етнополітичної дезінтеграції/інтеграції. Наважимося стверджувати, що кожен випадок етнополітичної дезінтеграції та інтеграції є унікальним, що певною мірою ставить під сумнів можливість напрацювання загальної теорії, універсальної для цих багаторівневих та багатоаспектних етнополітичних процесів. Тому, на наш погляд, узагальнені теорії етнополітичної інтеграції та дезінтеграції виглядають дуже еklekтично, вони постають комбінацією ознак, характеристик багатьох різних прикладів інтеграції та дезінтеграції, але не є справедливими в повному обсязі щодо конкретних прикладів етнополітичної інтеграції/дезінтеграції. Їх дослідження ускладнюється тим, що на об'єктивні характеристики інтеграційно-дезінтеграційних процесів також накладаються особливості їх національного наукового осмислення, які впливають на їх сприйняття у світі та задають вектор розуміння.

Ці припущення якнайкраще підтверджують процеси дезінтеграції та інтеграції Кореї»⁴⁴⁰. Процес етнополітичної дезінтеграції країни відбувся в середині ХХ ст., однак, стверджує Кім Чан Хі, його наслідки відчують не лише дві держави: Південна та Північна Корея, але й увесь світ⁴⁴¹. «Особливо беручи до уваги ядерну загрозу, яку несе Північна Корея, яка не бажає грати за загальноприйнятими правилами міжнародного порядку, користуючись переважно мовою ультиматумів. Однак нас цікавитимуть не лише процеси етнополітичної дезінтеграції Кореї та подальшої інтеграції цієї розколотої держави, а й особливості їх наукового осмислення в Південній та Північній частинах. Ця тема не була об'єктом дослідження українських науковців. Серед корейських дослідників цього питання слід окремо виділити Ан Син Те, І Ка Юнг, Нам Сон Ук, Кан Ден Сік, Кім Ге Тун, Кім Кан Ньон, Кім Кюнг Кю, Кім Йон Су, Кім Чан Хі, Кім Юн Хе, Ом Сан Юн, Пак Мін Чхоль, Пак Мьон Су, Чжи І Донг, Чон Гьон Хван, Чон Йон Хун, Чон Те Гук, Чу Бон Хо, Чхве Йон Чін, Ю Пхаль Му, Ю На Юн, Ян Тун Ан та ін. Насправді, перелік корейських науковців, які досліджують проблему поділу і об'єднання Кореї у всіх її аспектах, особливо що стосується наслідків дезінтеграції у різних сферах життя, буде нескінченним»⁴⁴². Адже, як справедливо зауважує Чу Бон Хо: «З моменту закінчення Другої світової війни до сьогодні проблема поділу Корейського півострова є однією з найбільш академічно важливих тем теоретико-прикладних досліджень. Це питання переплітається з усіма можливостями і обмеженнями майбутніх шляхів корейців і позначається на всіх концепціях розвитку, починаючи з державного будів-

⁴⁴⁰ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення // *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2018. Sv. 5. 1 v. S. 60-66.

⁴⁴¹ 김창희 한반도 분단 형성과정과 남북한 정부수립 // 통일전략. 2014. 제14권. 제1호. P. 9-45.

⁴⁴² Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. S. 60.

ництва та національної стратегії та закінчуючи концепціями сучасності та націоналізму»⁴⁴³.

Зауважимо, що більшість південнокорейських наукових праць в цій сфері спрямована на пошук політичних, правових, міжнародних, соціальних, економічних механізмів подолання негативних наслідків дезінтеграції в усіх сферах⁴⁴⁴, на пошук шляхів об'єднання двох Кореї⁴⁴⁵, інтеграції Корейського півострова⁴⁴⁶. Чу Бон Хо наголошує, що наразі відносини Південної та Північної Кореї не є інституціоналізованими в плані примирення, об'єднання та співпраці – вони залежать від ситуації та умов. Відтак вчений пропонує для початку налагодити, крім контингентних, стабільні та інституціоналізовані відносини між Північчю та Півднем Корейського півострова⁴⁴⁷. Зокрема, вказує на необхідність підготувати політичні пакети, які базуються на потенційних майбутніх змінах у Північній Кореї та розглядати середньо-довгострокову політику щодо Північної Кореї, спрямовану на якісне поліпшення відносин між Півднем та Північчю, пов'язане зі збереженням миру в Східній Азії.

Обидві держави Північна та Південна Корея мають тривалий досвід окремішнього розвитку та державного будівництва – понад 70 років. Нагадаємо, що розподіл (дезінтеграція) Кореї на дві частини відбувся в 1945 р. по 38 паралелі за домовленістю між США та СРСР, які уклали угоду про спільне управління державою⁴⁴⁸. До дезінтеграції Корея була колоніальною державою, анексованою Японією. Раніше після російсько-японської війни на початку ХХ ст. Корею захопила Японія, яка згодом втратила контроль над Корейським півост-

443 주봉호 한반도 분단의 성격: 대내외적 요인 // 전략연구. 2010. 제10권. 제3호. P. 321.

444 김용해 한반도의 분단체제와 그 극복 // 사회와 철학. 2012. 제23호. P. 57-84.

445 박민철 한반도 분단극복과 생태주의의 결합 — «통일·생태철학» 정립을 위한 하나의 시론 // 西江人文論叢. 2017. 第48輯. P. 187-219.

446 엄상윤 한반도 통일의 이론적 모색 — 지역적 양극체제와 약소국의 분단/통일 // 통일인문학. 2016. 제68집. P. 35-62.

447 주봉호 남북관계의 과제: 화해와 협력 // 전략연구. 2014. 제17권. 제2호. P. 193-194.

448 박명수 «중앙집권화 된 행정부»와 한반도의 분단 — 해방 전후 미국에 대한 정책에 대한 재 고찰 // 歷史와實學. 2017. 第62輯. P. 221-267.

ровом після поразки в Другій світовій війні⁴⁴⁹. Вирішальну участь у звільненні Кореї відіграли СРСР та США, причому кожна намагалася поширити свій вплив на увесь Корейський півострів, однак стримували, врівноважували одна одну⁴⁵⁰. «З часу дезінтеграції обидві Кореї пішли різними шляхами, продиктованими іншими державами: вони не могли обрати вектор розвитку самостійно. Республіка Корея (Південна Корея) – шляхом демократичного розвитку під протекторатом США, Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея) соціалістичним шляхом під протекторатом СРСР»⁴⁵¹.

Зауважимо, що вирішальну роль в дезінтеграції Кореї відіграв зовнішній чинник – боротьба інтересів двох наддержав біполярного світу – США та СРСР⁴⁵². І на цьому особливо наголошують північнокорейські вчені, покладаючи всю відповідальність за дезінтеграцію на США. Жодних внутрішніх передумов, в тому числі етнополітичних, для дезінтеграції не було, – підкреслюють і собі південнокорейські вчені, зокрема Ю На Йон⁴⁵³ та Ю Пхаль Му⁴⁵⁴. Дезінтеграція Кореї була не природнім етнополітичним процесом, викликаним низкою чинників розвитку та розподілу етносу і як наслідок його держави, а примусовим⁴⁵⁵. Н. Кім зокрема вказує, що жодних етнокультурних передумов для поділу етносу не було. Протягом історії з VII по XX ст. Корея була країною з єдиними культурними цінностями: жодного розколу між Північчю і

449 김계동 한반도 분단 전쟁에 대한 주변국의 정책 — 세력균형이론을 분석틀로 // 한국정치학회보. 2001. 제35집. 제1호. P. 345.

450 金榮東 한반도 분단과 전쟁 과정에서의 유엔의 역할 // 군사지. 2008. 제67호. P. 37.

451 Явир В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. S. 60.

452 Там само.

453 유나영 월츠의 세 가지 이미지와 한반도 분단의 원인에 관한 연구 — 탈냉전 이후 해제문헌에 대한 분석을 기초로 // 국제정치논총. 2015. 제55집. 2호 P. 16.

454 유팔무 한국전쟁과 문화변동 // 아시아문화. 2000. 제16호. P. 222.

455 양동안 한반도 분단의 정확한 원인 규명 //정신문화연구. 2007. 제30권. 제4호. P. 161.

Півднем не спостерігалось⁴⁵⁶. «Незважаючи на те, що цей розкол був створений штучно і оформлений спочатку окупаційною межею, а згодом державним кордоном, за понад 70 років він став об'єктивною реальністю, яка суттєво ускладнює, якщо не унеможлиблює інтеграцію Кореї.

Наше дослідження базується переважно на працях південнокорейських вчених, доступ до північнокорейських студій дуже обмежений. Справа в тому, що КНДР належить до найбільш закритих тоталітарних держав, де відсутній вільний доступ та обмін інформацією. Доступ до інтернету в Північній Кореї мають лише представники влади та окремі державні установи, більша частина населення не отримує об'єктивної інформації, особливо що стосується зовнішнього світу»⁴⁵⁷. Кан Мі Чжин, біженка з Північної Кореї, у відповідь на запитання, чи з'явиться в КНДР колись інтернет і вільний доступ до інформації, відповіла так: «Інтернет для режиму означатиме смерть. Якщо північні корейці отримають інтернет, вони відразу ж полізуть шукати інформацію про Кім Чон Ина. Вони її отримають і дуже здивуються. Режиму це непотрібно. Ніякого інтернету. У Північній Кореї і телефонного зв'язку, який не прослуховується, немає. Все чітко контролюється. Кожне слово»⁴⁵⁸. Нині, працюючи в Південній Кореї журналістом, вона намагається привернути увагу всього світу до проблем, до яких призводить розподіл Кореї на Південь і Північ. По-перше, це проблема дотримання прав людини, адже ті соціальні, політичні, економічні умови, в яких перебувають більшість північних корейців, не припустимі в сучасному світі. «Система, яка багато років калічить людські долі і перетворює людей на рабів, не повинна існувати в сучасному світі.

⁴⁵⁶ Ким Н. Северная и Южная Корея: история разделения // ПостНаука. URL: <https://postnauka.ru/faq/60783> (дата звернення: 05.01.2018).

⁴⁵⁷ Явир В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 60.

⁴⁵⁸ Відверта розповідь біженки з Північної Кореї про «систему, яка перетворює людей на рабів» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27811354.html> (дата звернення: 25.02.2018).

Не може в XXI ст. людина бути рабом, у людини повинні бути базові права — це нормально», — наголошує Кан Мі Чжин⁴⁵⁹.

«Серед базових прав, які порушуються політичним режимом КНДР, право на інформацію. Відкритість та прозорість влади забезпечується шляхом оприлюднення та надання інформації і є однією з найважливіших гарантій становлення будь-якого демократичного суспільства, до яких не належить Північна Корея. В демократичних державах, до яких зараховує себе Україна, передбачені лише певні обмеження права на доступ до інформації»⁴⁶⁰. Реалізація цього права може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам⁴⁶¹.

Якщо демократичні держави передбачають незначні обмеження права на доступ до інформації, то Північна Корея, політичний режим якої переконує населення в тому, що держава оточена ворогами, жорстко обмежує реалізацію цього права громадянами⁴⁶². «Тому список установ, які мають доступ до інтернету затверджується та переглядається особисто Кім Чон Ином (김정은) — Верховним лідером КНДР, який чомусь в українських ЗМІ всупереч логіці та правилам транслітерації іноземних імен називають Кім Чен Ином. Взагалі особливості корейської мови, труднощі перекладу і, як наслідок, повна відсутність перекладів праць корейських вчених по обидва боки кордону з досліджуваної нами проблематики на українську мову (навіть англійський переклад інтеграційно-дезінтеграційних досліджень найчастіше відсутній), обумовлюють хаос в транслітерації імен.

⁴⁵⁹ Відверта розповідь біженки з Північної Кореї про «систему, яка перетворює людей на рабів» // Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27811354.html> (дата звернення: 25.02.2018).

⁴⁶⁰ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 61.

⁴⁶¹ Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи: Роз'яснення Міністерства юстиції України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12> (дата звернення: 25.02.2018).

⁴⁶² Lee D. Review of Genocidal Elements on the Human Rights Abuses in North Korea // Journal of Peace and Unification. 2016. Vol. 6. № 1. P. 20.

Наразі в Україні використовується система Концевича — набір правил транскрибування слів корейської мови кирилицею, що був розроблений російським сходознавцем Л. Концевичем на основі наукової транскрипції О. Холодовича 1950-х роках. Ці системи нещадно критикуються українськими вченими»⁴⁶³. «Можна багато сперечатися про те, наскільки досконалою є система О. Холодовича. Адже це система транскрибування з елементами транслітерації, що робить її не зовсім зручною як для тих, хто зовсім не знайомий з корейською мовою і кому необхідно передати звучання слова якомога ближче до оригіналу (наприклад, для туристів), так і для вчених-корейців, для яких важливо знати, як саме писалося слово корейською мовою», — вказує на недоліки мовознавець О. Щегель⁴⁶⁴. Вчений стверджує, що проблема передавання корейських імен кирилицею існує вже багато років, хоча в Україні їй взагалі уваги не приділяли, адже корейстика як самостійна наука в Україні нараховує лише кілька десятків років. О. Щегель пропонує передавати ім'я 정 як Чон — запропонована ним система транскрипції корейських імен ґрунтується на їх написанні і відповідно на вимові в Кореї. Однак нам не вдалося знайти жодного українського джерела з іменем північнокорейського лідера «Чон» і лише одне з «Чжон»⁴⁶⁵.

«Втім повернімося до дослідження дезінтеграційно-інтеграційних процесів північнокорейськими вченими. Специфіка наукового пошуку в Північній Кореї суттєво відрізняється від загальноприйнятих стандартів. Наукова спільнота на відміну від решти громадян КНДР має доступ до інтернету, однак мало послуговується науковими надбаннями «недружніх» держав, крім того, результати її досліджень практично ніде

⁴⁶³ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 61.

⁴⁶⁴ Щегель О. Практична транскрипція корейських імен українською мовою: порівняння, проблеми і пропозиції // Мовознавство. 2009. № 1. С. 76.

⁴⁶⁵ Кім Чжон Ін — північнокорейський політичний діяч (біографія, фото, розповіді) // People.SU. URL: <http://www.people.su/ua/52162> (дата звернення: 28.12.2017).

зовні не оприлюднюються»⁴⁶⁶. Виявилось, що три університети Північної Кореї мають зовнішні інтернет-сторінки, де викладають результати своїх наукових досліджень: Університет ім. Кім Ір Сена⁴⁶⁷, Університет науки та технологій Кім Чхека та Пхеньянський університет науки та технологій. Останній – перший і єдиний приватний університет Північної Кореї, який був заснований та частково фінансується ззовні. Незважаючи на те, що ПУНТ – це наукова установа, яка була спільно запланована і реалізована силами Північної та Південної Кореї, сам факт чого вже є інтеграційною ініціативою, однак соціальні науки в ньому не вивчаються. Пхеньянський університет науки та технологій покликаний сприяти економічному розвитку Північної Кореї шляхом підготовки професіоналів з технічних дисциплін, медицини та бізнесу⁴⁶⁸. Зовнішньої інтернет-сторінки Університету науки та технологій Кім Чхека відшукати не вдалося⁴⁶⁹.

Що ж стосується Університету ім. Кім Ір Сена, на його офіційному сайті у відкритому доступі вдалося знайти один журнал з досліджуваної проблематики – «Журнал Університету ім. Кім Ір Сена» Серія «Соціальні науки», причому чомусь лише один випуск – №2 за 2014 р. англійською мовою⁴⁷⁰. «Судячи зі змісту, видання висвітлює позицію північнокорейської науки з багатьох питань чи не всієї соціально-гуманітарної сфери. Як інакше пояснити той факт, що публікації з різних не дотичних між собою сфер ніяк не розмежовуються навіть на рубрики? Цитування назв деяких з них дасть змогу зрозуміти суть проблеми – впереміш йшли такі статті: «Патріотизм Кім Чон Іра – це кристалізація соціалістичного

⁴⁶⁶ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 61.

⁴⁶⁷ 김일성종합대학 // Kim Il Sung University. URL: <http://www.ryongnamsan.edu.kp/univ/switchlang?lang=ko> (дата звернення: 28.12.2017).

⁴⁶⁸ 평양과학기술대학 // Pyongyang University of Science and Technology (PUST). URL: <https://pust.co/index.php/academics/> (дата звернення: 30.12.2017).

⁴⁶⁹ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 62.

⁴⁷⁰ Journal of Kim Il Sung University (Social Science). 2014. № 2.

патріотизму», «Основні принципи та деякі особливості права СОТ», «Дослідження моделі оцінювання продуктивності феросплавних заводів», «Загальне розуміння редагування інтернет-журналістики», «Розуміння класифікації частин англійських речень» та ін. Пізніше вдалося знайти цьому пояснення. Після аналізу всіх номерів Журналу Університету ім. Кім Ир Сена корейською мовою з'ясувалося, що цей англійський номер – не був окремим номером, а, очевидно, спеціально сформованим в інтернеті збірником статей з різних номерів, різних серій, різних років, перекладених на англійську мову. Корейською мовою аналогу знайти не вдалося, позаяк Серія «Соціальні науки» цього журналу у вигляді періодичного видання, не існує взагалі⁴⁷¹. Журнал представлений лише в таких серіях: філософія, економіка; історія; лінгвістика; природничі науки⁴⁷². «Припускаємо, що цей номер було створено показово з наміром продемонструвати англійській науковій спільноті позицію північнокорейських вчених щодо окремих питань, тому він виглядає таким еkleктичним.

Однак нас більше цікавить дезінтеграційно-інтеграційна проблематика – її важливість, особливості та рівень розробки. І вона була висвітлена – перша стаття англійського збірника була присвячена інтеграції Кореї, що вказує на важливість та значимість цієї теми для північнокорейських наукових досліджень. Ми робимо цей висновок, виходячи також з того, що перші десять статей були присвячені північнокорейським лідерам – Кім Ир Сену, Кім Чон Іру та його наступнику Кім Чон Іну, до яких північнокорейське суспільство демонструє небачену повагу, а також іншим важливим для КНДР питанням – патріотизму, соціалізму, ядерним випробуванням. Тоді як феросплави, інтернет-журналістика та англійські речення

⁴⁷¹ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 62.

⁴⁷² 김일성종합대학학보 (철학,경제, 역사,법률, 어문학, 자연과학). URL: <http://www.yongnamsan.edu.kp/univ/pub/journal>. (дата звернення: 2018년 1월 11 일).

завершували цю серію наукових досліджень, що вказує на їх невисокий рівень пріоритетності»⁴⁷³.

«Однак це не голослівне припущення, яке базується на змісті кількох журналів головного університету такої унікальної країни, як Північна Корея. Звернімо увагу на постаті керівників держави. До речі, наше дослідження ніколи не було б опубліковане в північнокорейському виданні не стільки через стриману критику, скільки через неповагу до постатей лідерів, ім'я і цитати яких, в тому числі в наукових публікаціях, повинні виділятися жирним та/або більшим шрифтом від решти тексту. Всі північнокорейські наукові статті, які нам вдалося знайти, відповідали цим вимогам.

Авторитет колишніх очільників держави — вождя Кім Чон Іра (김정일), як і його батька, вождя Кім Ір Сона (김일성) в північнокорейському суспільстві також беззаперечний. Саме Кім Ір Сон започаткував практику вживання титулів перед ім'ям лідера, які розробляються керівною Трудовою партією Кореї. Їх застосування варіюється, залежно від політичної ситуації та контексту. Щонайважливіше, два окремих титули Кім Чон Іра з-поміж кількох десятків присвячені ідеї інтеграції Кореї як єдиної держави, що вказує на важливість цієї мети, її належність до національних інтересів КНДР»⁴⁷⁴. У дослівному перекладі перший титул звучить як «Запорука (передумова, фактор) об'єднання Батьківщини» (조국통일의 구성⁴⁷⁵), другий — як «Символ об'єднання Батьківщини/ символ національного об'єднання» (조국 통일의 상징⁴⁷⁶). «Обидва титули почали використовуватися після вступу Кім Чон Іра на посаду Верховного головнокомандувача КНА в 1991 р. Однак аналіз наукових публікацій свідчить, що Північна Корея бачить тіль-

⁴⁷³ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення S. 63.

⁴⁷⁴ Там само.

⁴⁷⁵ 민족의 태양이시며 조국통일의 구성이신 / 우리 민족끼리. URL: <http://www.uriminzokkiri.com/index.php?ptype=igisa2&no=121803> (дата звернення: 01.01.2018).

⁴⁷⁶ 민족대단결이자 조국통일이고 통일강국이다/ 우리 민족끼리. URL: <http://www.uriminzokkiri.com/m/index.php?ptype=gisa&categ=36&no=1133014> (дата звернення: 01.01.2018).

ки один шлях об'єднання обох держав в єдину — шляхом поглинання Південної Кореї, її приєднання до Північної, хоча така модель інтеграції неможлива через величезний розрив в соціально-економічному розвитку між двома частинами дезінтегрованої держави.

Хоча окремі моделі етнополітичної інтеграції, запропоновані Пхеньяном, були цілком життєздатними. Зокрема, Кім Ір Сон запропонував конфедеративну модель об'єднання — інтеграцію двох держав в єдину державу за умови збереження різних політичних систем та урядів»⁴⁷⁷. Згідно з цією моделлю планувалося, що єдина Демократична Конфедеративна Республіка Корьо (고려 - назва однієї з трьох ранньофеодальних держав Кореї, сучасна назва «Корея» походить від «Корьо») проводитиме спільну зовнішню політику та матиме єдине представництво на міжнародній арені, але в різних частинах Кореї збережеться свій політичний та соціально-економічний лад⁴⁷⁸. Уряди Півночі та Півдня тимчасово зберігатимуть свої широкі повноваження, однак згодом вони будуть інтегровані. Це одна з трьох найпоширеніших моделей інтеграції Кореї, поряд з моделями поглинання Південною Кореєю Північної і Північною Кореєю Південної. Кан Ден Сік характеризує сучасну інтеграційну стратегію Північної Кореї як еkleктичне поєднання положень старих концепцій та нових підходів, спрямованих на укріплення суспільно-державної системи⁴⁷⁹.

Північнокорейський дослідник Мун Юн Хо стверджує, що Північна Корея докладає і докладатиме зусиль до зміцнення міжнародної солідарності, створення сприятливого середовища для об'єднання Кореї, адже це питання має колосальну вагу для держави. Головну відповідальність за розділення корейської нації він також покладає на американські сили. Вчений досліджує інтеграційну роль та місію колишнього

⁴⁷⁷ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 63.

⁴⁷⁸ 주봉호 한반도 분단의 대내외적 원인에 관한 연구 // 통일전략. 2014. 제14권 제1호. P. 54.

⁴⁷⁹ Кан Ден Сик Корейская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. Киев: Изд. центр КНЛУ, 2017. С. 142.

керівника країни Кім Ір Сона в ХХ ст. Ним використовуються звеличувальні звороти на зразок: «під мудрим керівництвом лідера викриваються жорстокі схеми США та інших прихильників дезінтеграції, спрямовані на створення «двох Кореї»; «ще один внесок, який Президент зробив у формування сприятливого міжнародного середовища для возз'єднання країни полягає в тому, що він наполегливо працював над розширенням кількості прихильників і симпатиків руху національного возз'єднання нашого народу»; «Кім Ір Сон визначив національне возз'єднання метою свого життя і присвятив всього себе священній меті об'єднання країни, заклавши солідний фундамент для її реалізації»⁴⁸⁰. «Тоді як наукова стаття, на нашу думку, повинна була б містити аналіз конкретних інтеграційних кроків очільників держави і формування інтеграційної політики, зокрема налагодження діалогу між двома частинами Кореї, на який КНДР йде доволі неохоче.

Тим часом населення Північної Кореї має доступ лише до такої наукової інформації, яка й формує громадську думку щодо інтеграції Корейського півострова. Окрім ЗМІ, населення Північної Кореї має доступ до аналогу інтернету, національної інформаційної мережі Кванмйон (광명)⁴⁸¹. Повна назва північнокорейського інтернету — Народна мережа Кванмйон, яка була запущена в 2000 р. і нараховує понад 5 тис. сайтів⁴⁸². «Це цензурована версія інтернету всередині держави без доступу назовні. Основна частина матеріалів в цій мережі соціалістичного змісту, хоча на відміну від ЗМІ там вже зустрічаються політично та ідеологічно знебарвлені наукові переважно природничо-технічні тексти. Ззовні потрапити в Кванмйон неможливо, що виключає можливість ознайомити-

⁴⁸⁰ *Mun Yong Ho* Undying Exploits that the Great Leader Comrade Kim Il Sung Performed for Providing Favorable International Environment to National Reunification // Journal of Kim Il Sung University (Social Science). 2014. № 2. P. 5.

⁴⁸¹ *Явір В. А.* Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 64.

⁴⁸² *Як виглядає* Інтернет в Північній Кореї // Internet Space.UA. URL: <https://web-студія.укр/як-виглядає-інтернет-в-північній-корей/> (дата звернення: 07.01.2018).

ся з позицією її авторів щодо дезінтеграційно-інтеграційного процесу.

Оскільки КНДР належить до найбільш закритих, ізольованих держав, це ускладнює розуміння природи етнополітичних процесів в цій моноетнічній державі. Кореїці там становлять понад 99% населення з незначними вкрапленнями китайців, японців, монгол, кількість яких не перевищує 1%»⁴⁸³. Як зауважує С. Асланов, «КНДР не є привабливою країною для міграції через низькі стандарти життя, недовіра системи захисту прав людини та відсутність демократичних свобод»⁴⁸⁴. «До того ж міграція в КНДР обмежена законом, тому питання етнічного плюралізму та забезпечення вимог етноспільнот не є актуальним для етнонаціональної політики цієї держави»⁴⁸⁵. Дослідник стверджує, що тоталітарний політичний режим Північної Кореї не забезпечує належного рівня життя населенню та захисту прав на відміну від Південної демократичної частини. Однак це реальність, в якій живуть більша частина населення корейського півострова.

Можливо, тому в більшості наукових південнокорейських досліджень з проблематики дезінтеграції та інтеграції дуже чітко простежується національна ідея — возз'єднання обох держав Корейського півострова в єдину Корею⁴⁸⁶. Причому постає вона у вигляді приєднання Північної Кореї до складу Південної після падіння тоталітарного режиму КНДР, яке пророкують південнокорейські вчені⁴⁸⁷. «Це модель інтеграції Кореї, яка повністю домінує в науковому та політичному дискурсі Південної її частини і полягає в реінтеграції Північної Кореї до складу Південної. Натомість нагадаємо, що північно-корейські дослідники вважають Південну частину окупова-

⁴⁸³ Яв'ір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 64.

⁴⁸⁴ Асланов С. А. Классификация типов этнополитической стабильности // *Leges et Vita*. 2015. № 7/3. С. 4.

⁴⁸⁵ Там само.

⁴⁸⁶ 안승대 분단 구조와 분단 의식 극복을 위한 통일교육의 과제 // 통일인문학논총. 2012. 제54집. P. 169.

⁴⁸⁷ 김연수, 김경규 북한붕괴 시 한국의 선택과 대응책 // 전략연구. 2009. 제46호. P. 147-186.

ною США і також плекають мрії про її звільнення, приєднання до КНДР та возз'єднання нації. Маємо дві протилежні, взаємовиключні стратегії інтеграції півострова, які не враховують позицію іншої сторони, не поважають її базових цінностей і не готові їх поділяти або йти на компроміс. І це головна внутрішня перешкода на шляху до об'єднання Південної та Північної Кореї і єдину державу»⁴⁸⁸.

Хоча, насправді, їх набагато більше – діаметрально різні політичні режими, тривалий досвід окремішнього існування, різний темп соціально-економічного розвитку, недемократична ідеологія КНДР⁴⁸⁹. Дані опитувань вказують на те, що, незважаючи на загальне схвалення ідеї інтеграції Кореї, освічена молодь Півдня остерігається її реалізації на практиці. Не останню роль в цьому відіграє загроза ядерною зброєю з боку КНДР, її політичний режим, незадовільний рівень розвитку, про що свідчить велика кількість біженців з Півночі. Тому південнокорейське населення побоюється за здобутки та досягнення своєї держави⁴⁹⁰, оскільки об'єднання з економічно та соціально відсталою Північчю може спровокувати економічну, соціальну, демографічну кризу в об'єднаній Кореї⁴⁹¹. «Опитування в КНДР щодо інтеграції не проводилися, але нескладно припустити, що громадська думка повністю збігається з офіційною позицією керівництва»⁴⁹².

Що ж стосується позиції південнокорейських учених, крім розробки моделі об'єднання, напрацювання реальних політико-правових механізмів інтеграції, налагодження діалогу, пошуку точок дотику, чому присвячена абсолютна більшість наукових праць, нам вдалося виокремити ще один важливий

⁴⁸⁸ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. S. 65.

⁴⁸⁹ 정영훈 한반도 분단의 민족내적 원인 // 정신문화연구. 1998. 제21권. 제2호. P. 133.

⁴⁹⁰ 최영진 민주화 이후 국방안보 담론투쟁과 미래지향적 발전방향// 전략연구. 제24권. 제3호. P. 225-259.

⁴⁹¹ 정경환 한반도분단체제의 성격과 통일전략의 방향 // 통일전략. 2014. 제14권. 제1호. P. 113.

⁴⁹² Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. S. 65.

сегмент досліджень — прогностичний, присвячений адаптації окремих сфер життя до об'єданого існування в межах однієї держави⁴⁹³. Це дуже інформативний пласт досліджень, який вказує на глибину наукової та прикладної розробки проблеми інтеграції обох частин Кореї. Наприклад, кілька дослідниць із гендерної проблематики вивчають становище північнокорейських жінок та гендерну рівність в об'єднаній Кореї, хоча такої держави ще не існує! Вчені припускають, що гендерна нерівність у Північній Кореї, ймовірно, стане головною перешкодою для соціальної інтеграції в процесі об'єднання двох Кореї, яким складно буде напрацювати універсальний спосіб життя⁴⁹⁴. Адже сприйняття чоловічого домінування північнокорейського народу, де переважає відчуття традиційного патріархального авторитарного соціалістичного суспільства, спричинить серйозний конфлікт з поглядами південних корейців. Ця праця відображає побоювання негативних наслідків об'єднання з Північною Кореєю, які можуть загальмувати розвиток і призвести до погіршення добробуту, рівня захисту прав в об'єднаній державі. Тому вчені висувають концепції перехідного періоду об'єднання, адаптації Північної та Південної Кореї одна до одної для вирівнювання економічного, правового та соціального становища суб'єктів інтеграції.

«Характерно, що частина як південнокорейських, так і північнокорейських учених уникають терміна «дві Кореї» або закавичують його. Вони використовують поняття «об'єднання Кореї, Корейського півострову, нації, народу», «Півночі та Півдня Кореї», «Південної та Північної Кореї», а не об'єднання двох Кореї. Припускаємо, що це обумовлено не лінгвістичними особливостями, а тим, що Корея в національній свідомості населення обох частин розділеної країни залишається єдиною»⁴⁹⁵. Безумовно, з правової точки зору, коректно вжива-

⁴⁹³ 전태국 사회통합을 지향한 한국통일의 개념전략: 변화를 통합 접근// 한국사회학회. 2007. 제41권. 제6호. P. 215.

⁴⁹⁴ 남성욱, 이가영, 채수란, 배진 북한 여성과 통일 한국의 양성평등 과제 // 통일전략. 2017. 제17(3)호. P.165.

⁴⁹⁵ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. S. 66.

ти поняття «дві Кореї» і аналізувати інтеграцію двох окремих держав, адже термін «розколота держава» — це більше політичне поняття, ніж правове. Слід враховувати тривалий досвід співіснування двох корейських держав, які є повноправними членами ООН. Наразі обидві частини Кореї, окрім історії та території, об'єднує лише етнічна спорідненість (культура, мова, традиції) та бажання відновити єдину державу. Так, у ст. 4 Конституції Південної Кореї під назвою «Об'єднання, Мир» Республіка Корея декларує прагнення до інтеграції, тому розробляє і проводить політику мирного об'єднання, засновану на принципах свободи і демократії⁴⁹⁶. На практиці держава використовує внутрішні соціально-економічні досягнення та сприятливі зовнішні фактори для зміцнення загальнокорейської єдності. Ідея полягає в тому, щоб зробити Південну Корею привабливою для північнокорейського населення, що повною мірою вдається Південній Кореї.

Що стосується сучасного етапу етнополітичної інтеграції Кореї, то у взаємодії обох частин розділеної держави намітилися певні позитивні зрушення. Головними перешкодами для об'єднання більшість вчених вважають тоталітарний режим КНДР та ракетно-ядерну загрозу, яку він несе всьому світові. Восний удар по Північній Кореї викличе удар Пхеньяна у відповідь по Південній Кореї, що може призвести до світової війни, оскільки США, Китай та Росія не залишаться осторонь у випадку збройного зіткнення двох частин півострова. Кан Ден Сік переконаний, що питання інтеграції не може бути вирішене зі застосуванням зброї. «Корейська проблема має складний багатоетапний характер і її вирішення можливе тільки шляхом послідовної, поетапної реалізації міжкорейських та міжнародних угод, а також вимагається максимальна участь інших держав та міжнародна співпраця», — наголошує вчений⁴⁹⁷. Однією з найбільших та найважчих складових цієї проблеми він називає денуклеаризацію Корейського півостро-

⁴⁹⁶ Конституція Республіки Корея // Legal Portal. URL: http://legalportal.am/download/constitutions/119_ru.pdf (дата звернення: 07.01.2018).

⁴⁹⁷ Кан Ден Сік Корейская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. С. 53.

ва. Враховуючи це, в сучасних умовах об'єднання Кореї в найближчій перспективі вчений вважає подією нереальною. Кім Кан Йон вважає, що Росія підігріває амбіції КНДР як ядерної держави. Москва допомогла Пхеньяну стати ядерною державою та реалізувати ракетну програму і налаштує Кім Чон Ина проти Заходу і Південної Кореї⁴⁹⁸.

Однак кроки назустріч одна одній Північна та Південна частини Корейського півострова вже роблять, і цей факт неможливо ігнорувати в наукових дослідженнях. У січні 2018 р. Кім Чон Ин заявив про необхідність покращення міжкорейських відносин. «Нашій країні потрібно рішуче дотримуватися політики, яка дала б змогу здійснити прорив в об'єднанні з Південною Кореєю. Не варто ворошити минуле і згадувати про взаємини з Сеулом. Замість цього слід покращувати зв'язки між Північчю і Півднем», — наголосив очільник КНДР⁴⁹⁹. Також Кім Чон Ин припустив можливість вирішення проблем між Північною і Південною Кореєю без сторонньої допомоги. Абсолютно неочікувано КНДР вирішила взяти участь у зимових Олімпійських іграх у Пхьончхані в Південній Кореї, хоча попередні Олімпійські ігри у Південній Кореї 1988 р. бойкотувала. Сеул і Пхеньян провели перші за більш ніж 2 роки офіційні переговори присвячені участі північнокорейських спортсменів в Олімпійських іграх-2018. Це дуже важлива подія у відносинах між обома державами, оскільки її наслідком стали ціла низка інтеграційних ініціатив та заходів, які вказують на те, що об'єднання Кореї попри всі перешкоди можливе.

По-перше, сторони домовилися, що спортсмени КНДР і Республіки Корея візьмуть участь у церемонії відкриття під прапором Об'єднання Кореї, на білому тлі якого блакитним позначено об'єднаний Корейський півострів. Демонстрація цього єдиного прапора на міжнародних змаганнях найвищого

⁴⁹⁸ 김강녕 북한의 핵실험과 러시아의 한반도 정책 // 통일전략. 2006. 제6권. 제2호. P. 53-88.

⁴⁹⁹ Кім Чен Ин знову наголосив на необхідності покращення міжкорейських відносин. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/7/7167680/> (дата звернення: 07.01.2018).

рівня населенню обох частин Кореї несе потужний інтеграційний месидж. По-друге, Північна та Південна Корея домовилися про створення об'єднаної збірної Кореї в жіночому хокеї. Збірна виступила під прапором Об'єднання Кореї, як гімн сторони обрали популярну народну корейську пісню «Аріран»⁵⁰⁰. Однак всі інші спортсмени з Південної та Північної Кореї виступили на Олімпійських іграх під національними прапорами.

У Південній Кореї протестували проти такого об'єднання, аргументуючи це тим, що спільна команда з хокею зменшить шанси на призове місце. Також в Сеулі пройшли протести проти КНДР та участі спортсменів з КНДР у зимових Олімпійських іграх. Учасники демонстрації виступили проти пропаганди КНДР під час зимових Олімпійських ігор. Протестувальники засудили Президента Південної Кореї Мун Чже Іна за поступки Північній Кореї, розірвали фотографії лідера КНДР і намагалися спалити прапори Північної Кореї. «Є люди, які намагаються перетворити цю країну на комуністів. Якщо їх не зупинити, ми будемо голодувати або замучені до смерті під владою Кім Чон Іна», — заявляли мітингувальники⁵⁰¹. Ці акції вказують, наскільки сильними є протестні настрої та побоювання південнокорейського суспільства щодо об'єднання з КНДР в єдину державу.

Зауважимо, що це не перша спроба КНДР та Республіки Корея об'єднатися для участі в Олімпійських іграх. Вперше під прапором Об'єднання спортсмени з Північної та Південної Кореї пройшли на церемонії відкриття літніх Олімпійських ігор 2000 р. в Сіднеї, потім на Олімпійських іграх 2004 і 2006 рр⁵⁰². Однак інтеграційні тенденції в спорті були перервані загостренням відносин між обома державами, тож

⁵⁰⁰ 평창 올림픽: 선수단 한반도기엔 독도가 없고, 응원단 한반도기엔 있다? // BBC. URL: <https://www.bbc.com/korean/news-42742358> (дата звернення: 2018년 3월 12일).

⁵⁰¹ Protesters tear N. Korean flags, leader's photos in Seoul // Yonhap News Agency. URL: <http://english.yonhapnews.co.kr/news/2018/02/10/0200000000AEN20180210005000315.html> (дата звернення: 23.03.2018).

⁵⁰² 북한의 평창 올림픽 참가에 주목할 점 3 가지 / BBC. URL: <https://www.bbc.com/korean/news-42550107> (дата звернення: 2018년 1월 3일).

подальших спроб до зближення збірних в межах Олімпійських ігор не спостерігалося.

По-третє, південнокорейський Президент після відкриття зимових Олімпійських ігор прийняв у себе офіційну делегацію Північної Кореї, очолювану сестрою лідера КНДР, яка передала Мун Чже Іну запрошення північнокорейського глави відвідати Пхеньян. Не слід забувати той факт, що, крім спортсменів, делегації, сотні вболівальників (разом біля 500 осіб) закритої держави відвідали Південну Корею, а будь-які візити сприяють налагодженню контактів. Зимові Олімпійські та Паралімпійські ігри у м. Пьончхан стали майданчиком для привернення уваги до проблеми дезінтеграції Кореї. Прихильники інтеграції проводили акції під час спортивних змагань, користувалися прапорами Об'єднання та банерами «одна Корея» на трибунах вболівальників.

«Таким чином, на основі дослідження особливостей північно- та південнокорейського наукового осмислення дезінтеграційно-інтеграційних процесів на Корейському півострові ми виявили: 1) відсутність об'єктивних етнокультурних передумов для дезінтеграції та визначну роль зовнішнього чинника у виникненні феномену розколотої держави (двох Кореї); 2) пріоритетність теоретико-прикладного вивчення проблеми інтеграції (воз'єднання) Північної та Південної Кореї в єдину державу; 3) об'єктивні перешкоди (рівень розвитку, ідеологія, стиль життя) об'єднанню після тривалого окремого існування.

Всупереч труднощам доступу до північнокорейських досліджень, вдалося з'ясувати, що вони більше концентруються навколо загальної ідеї інтеграції Кореї та ролі лідерів держави в цьому процесі, тоді як південнокорейська школа працює над розробкою реальних політико-правових механізмів інтеграції та прогнозування їх застосування на Півночі та Півдні. Загалом обидві держави схвалюють ідею відновлення національної єдності, однак базуються на принципово різних концепціях інтеграції та способах їх реалізації. Північно- та південнокорейська моделі інтеграції не просто відрізняються чи суперечать одна одній, вони взаємовиключні: кожна країна планує реінтегрувати іншу до свого складу, не

враховуючи позицію протилежної сторони і не поважаючи її базових цінностей. Проте, незважаючи на скепсис учених щодо можливості об'єднання Кореї на сучасному етапі цього інтеграційного процесу, сторони йдуть на діалог та зближення»⁵⁰³.

3.2 Етнополітична інтеграція Кіпру як дезінтегрованої держави

Етнополітична дезінтеграція держави найчастіше спричиняється етнополітичними конфліктами і в більшості випадків супроводжується порушенням етнополітичної стабільності, збройними зіткненнями і навіть кровопролиттям. Наразі лише європейський простір демонструє приклади мирної етнополітичної дезінтеграції – референдуми про незалежність Шотландії (2014), Каталонії (2017). Однак якщо волевиявлення Шотландії було визнане і санкціоноване Лондоном, то Каталонія діяла всупереч волі Мадрида, який оперативними політико-правовими засобами зупинив сецесію регіону⁵⁰⁴. У будь-якому випадку до застосування прямої сили і збройних зіткнень справа не дійшла. Однак ще у 1990-х роках дезінтеграційні процеси на європейському просторі супроводжувалися кривавими конфліктами, військовими зіткненнями та етнічними чистками (розпад СФРЮ).

«На сучасному етапі євроінтеграція перетворилася на потужний інтеграційний чинник, який накладає суттєві обмеження на вихід європейських регіонів зі складу держав-членів ЄС»⁵⁰⁵. У 2014 р. на референдумі щодо незалежності Шотландії, населення регіону проголосувало проти виходу зі складу Великої Британії. Великою мірою цей вибір був продиктова-

⁵⁰³ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 66.

⁵⁰⁴ Rodon T. When the context matters: Identity, secession and the spatial dimension in Catalonia // Political Geography. 2018. Vol. 63. P. 80.

⁵⁰⁵ Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції на європейському просторі. С. 22.

ний небажанням втрати членства в ЄС⁵⁰⁶, перевагами якого Шотландія користувалася у складі Великої Британії⁵⁰⁷: Єврокомісія повідомила регіональний уряд Шотландії про необхідність подавати заявку та проходити процедуру здобуття членства в ЄС від самого початку у випадку відокремлення від Великої Британії. Однак після того, як Велика Британія прийняла на референдумі 2016 р. рішення про вихід з ЄС (Brexit), Шотландія зажадала від Лондона напрацювання формату збереження регіону у складі ЄС. Річ у тому, що у Шотландії більшість населення проголосувала проти виходу держави зі складу ЄС (62%), тоді як Brexit підтримали (38%) учасників референдуму. Не дочекавшись офіційної відповіді, регіональний уряд Шотландії заявив про намір організувати ще один референдум щодо питання незалежності регіону восени 2018 р., або навесні 2019 р.⁵⁰⁸

Випадок Шотландії парадоксальний, але він підтверджує взаємопов'язаність та взаємну обумовленість процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Якщо в 2014 р. членство в ЄС стало головним стримуючим фактором відокремлення регіону від Великої Британії, відігравши інтеграційну роль, то наразі цей самий фактор є дезінтеграційним чинником — передумовою для виходу Шотландії зі складу Великої Британії, яка залишає Євросоюз⁵⁰⁹. З цього випливає, що один і той же чинник може відігравати як дезінтеграційну, так інтеграційну роль залежно від політичного та геополітичного контексту. У випадку сецесії Каталонії збереження членства в ЄС також стало стримуючим, інтеграційним фактором. Зважаючи на те,

⁵⁰⁶ Галан В. О. Шотландія, ЄС та Brexit: перспективи інтеграційного розвитку // Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. С. 81–86.

⁵⁰⁷ *Chamon M., Van der Loo G.* The Temporal Paradox of Regions in the EU Seeking Independence: Contraction and Fragmentation versus Widening and Deepening? // *European Law Journal*. 2014. V. 20. P. 622.

⁵⁰⁸ *Чи буде у Шотландії другий референдум про незалежність?* // *Deutsche Welle*. URL: <http://www.dw.com/uk/чи-буде-у-шотландії-другий-референдум-про-незалежність/a-37967750> (дата звернення: 20.03.2018).

⁵⁰⁹ *Sionaidh D.* Can Scotland remain in the EU after Brexit? // *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/29/scotland-remain-eu-brexit-european-union-scots-england-wales> (дата звернення: 20.03.2018).

що Іспанія визнала референдум щодо незалежності Каталонії незаконним, вступ Каталонії до ЄС був би заблокований назавжди, навіть у випадку успішного виходу зі складу Іспанії⁵¹⁰. Оскільки процедура вступу нового члена до Євросоюзу передбачає надання згоди всіх країн-членів ЄС, то Іспанія наперед пообіцяла накласти вето на заявку Каталонії.

Аналіз членства в ЄС як інтеграційного, так і дезінтеграційного чинника може бути застосований і до інших прикладів етнополітичної дезінтеграції/інтеграції⁵¹¹. Зокрема, до Кіпру, що, як і Корея, належить до розколотих або дезінтегрованих держав. Поняття розколотої держави ввів у науковий та політичний дискурс С. Хантінгтон, виокремивши 5 типів держав у своїй праці «Зіткнення цивілізацій». Серед них і розколоті держави (*torn states*), в яких переважає одна цивілізація, але їх лідери хотіли б змінити цивілізаційну ідентичність (Туреччина, Мексика, Україна)⁵¹². Україна була охарактеризована вченим як розколота держава, яка належить до двох різних цивілізацій (Західної та Східної), тому в майбутньому не зможе зберегти єдність та територіальну цілісність. При цьому вчений вважає збройний конфлікт між українцями та росіянами малоймовірним.

«Позаяк поняття «розколота держава», по-перше, вже визначено С. Хантінгтоном, а, по-друге, має більше культурний, цивілізаційний, ніж етнополітичний вимір, тому пропонуємо уточнити, концептуалізувати поняття «дезінтегрована держава»: 1) на території якої внаслідок конфліктів, війн, добровільного виходу або сецесії частини її території утворилося декілька держав або/та самопроголошених державних утворень; 2) частина території якої була анексована іншою державою. Переформульовуючи, дезінтегрована держава — це держава, яка розпалася на частини, відносно незалежні одна від одної,

⁵¹⁰ *Criado H., Herreros F., Miller L. The Unintended Consequences of Political Mobilization on Trust: the Case of the Secessionist Process in Catalonia // Journal of Conflict Resolution. 2018. Vol. 62. № 2. P. 251.*

⁵¹¹ *Стойко О. М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи // Держава і право. 2014. Вип. 65. С. 370-376.*

⁵¹² *Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 1996. 367 p.*

які найчастіше мають дуже складні відносини, обумовлені болісним для обох частин процесом дезінтеграції, або взагалі не співпрацюють та не підтримують зв'язків одна з одною.

Поняття «дезінтегрована держава» дуже довільно вживається в політичному дискурсі, але не здобуло належного наукового обґрунтування на відміну від розколотої держави»⁵¹³. Наприклад, формулювання «дезінтегрована Росія як бажана перспектива для України»⁵¹⁴. Так, В. Карасьов задається риторичним запитанням: «...а наскільки ми взагалі дезінтегровані з пострадянського російського історичного і стратегічного тіла для того, щоб ставити питання про реінтеграцію. І що розуміти під дезінтеграцією, реінтеграцією і інтеграцією взагалі?»⁵¹⁵. Експерт підкреслює, що «... ми (Україна) не глибоко інтегрувалися в європейську політичну і моральну географію і не глибоко дезінтегрувалися з російського історичного тіла». Це черговий раз вказує на невизначеність інтеграційно-дезінтеграційного дискурсу в Україні, неусталеність термінологічного апарату, необхідність його напрацювання та вдосконалення.

Також досить часто спостерігається вживання терміна «дезінтегрована держава» в розумінні С. Хантінгтона як цивілізаційно розколотої держави. Так, Д. Шеліговський переконалий, що «ЄС почувається в безпеці, якщо його сусіди економічно розвинені та політично стабільні, тоді як для Росії безпечне середовище включає економічно слабкі, політично дезінтегровані сусідні держави»⁵¹⁶. Вважаємо, що в етнополі-

⁵¹³ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2018. Вип. 9. С. 88.

⁵¹⁴ Росія дезінтегрована – Крим деокупований. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=rosiya-dezintehrovana-krym-deokupovanyj> (дата звернення: 21.03.2018).

⁵¹⁵ Карасьов: Сенси України формують патріарх Кирил і Кремль. URL: <https://www.unian.ua/politics/290824-karasov-smisli-ukrajini-formuyut-patriarh-kiril-i-kreml.html> (дата звернення: 21.03.2018).

⁵¹⁶ Шеліговський Д. Безпека країн Балтії: загрози Росії, можливості НАТО та фактор Білорусі // Євроатлантика.UA. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11058&news_show_type=1 (дата звернення: 22.03.2018).

тології слід уникати нагромадження та дублювання термінів, оскільки це призводить до термінологічної плутанини, відтак пропонуємо розмежувати поняття «розколота держава» та «дезінтегрована держава». Саме до останніх належить Україна, як і інші держави пострадянського простору, дезінтегровані внаслідок етнополітичних конфліктів (Молдова, Грузія, Азербайджан), в яких вирішальну участь взяла Російська Федерація⁵¹⁷.

«На європейському ж просторі серед дезінтегрованих держав особливий інтерес представляє Кіпр. По-перше, як дезінтегрована держава за участю сусідньої Туреччини. По-друге, як держава, інтеграція територій якої триває багато десятиліть за участі міжнародної спільноти, що дає підстави провести паралелі з тривалим процесом інтеграції Кореї. По-третє, інтеграція та визнання Кіпру стала однією з головних умов євроінтеграції Туреччини і суттєво загальмувала цей процес. Кіпрська проблематика знайшла відображення у працях Е. Ахмедової, Ч. Бретертона, Г. Волеса, А. Емільянідіса, Б. Єславіч, В. Ладіш, Дж. Ліндсея, Т. Ковзірідзе, С. Ковальського, Я. Мавромматіса, П. Осівіча, Т. Оузоглу, О. Річмонда, О. Троніної, К. Чрисостомідеса, Х. Яллурідіса, В. Ярового»⁵¹⁸.

«Передумови Кіпрського конфлікту сформувалися задовго до його гострої фази 1974 р. Грецьке населення населяє Кіпр з 1100 р. до н.е. і вважає острів своєю автохтонною територією. Однак у 1571 р. його захопила Османська імперія і гомогенне грецьке населення почало розмиватися турками, які переїздили на острів. Греки ж натомість прагнули об'єднання Кіпру з Грецією, проводячи національно-визвольну боротьбу. В другій половині XIX ст. контроль над островом встановила Велика Британія і 1915 р. навіть запропонувала Кіпр Греції в обмін на її участь у Першій світовій війні на боці Антанти. Однак Греція відхилила цю пропозицію, тому острів отримав статус

⁵¹⁷ Hagemann C. External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy // Journal of European Integration. 2013. Vol. 35. № 7. P. 769.

⁵¹⁸ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 88.

колонії, а кіпріоти — британське підданство. Правління Великої Британії лише зміцнило етнічний поділ на Кіпрі. Спроби зняти міжетнічну напругу між турками та греками були не надто успішними. Грецьке населення виявляло невдоволення наданням рівних прав грекам-кіпріотам та туркам-кіпріотам, оскільки це не відповідало етнічному складу острова. У Законодавчій раді і греки-кіпріоти, і турки-кіпріоти отримали по 50% голосів. У 1950 р. на Кіпрі було проведено плебісцит, на якому 96% греків-кіпріотів висловилися за об'єднання з Грецією»⁵¹⁹.

У 1960 р. острів здобув незалежність від Великої Британії. Як зауважує Е. Ахмедова, «після Другої світової війни греки-кіпріоти вимагали об'єднати острів з Грецією, тоді як турки-кіпріоти виступали за розподіл території острова між Грецією та Туреччиною»⁵²⁰. «Лише в у 1960 р. обидві сторони дійшли згоди щодо створення незалежної Кіпрської держави під назвою Республіка Кіпр. Було прийнято Конституцію Кіпру, головною особливістю якої стало закріплення пропорційного представництва турецької та грецької громади у всіх органах влади. В основу Конституції було покладено принцип бікомуналізму, що базувався на наявності на острові двох основних етнічних груп — греків і турків»⁵²¹. Конституція була спрямована на захист прав турецької національної меншини (близько 18%) від можливих утисків грецької більшості (близько 80%)⁵²². Однак така нерівність визначених в Конституції етнічних квот викликала невдоволення турецької частини населення Кіпру. Закладена в Основному Законі система етнічного розподілу і врівноважування не спрацювала, знову почав назрівати конфлікт: турецька та грецька етноспільноти відмовлялись виконувати рішення, які приймалися протилеж-

⁵¹⁹ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵²⁰ Ахмедова Е. Вплив «європеїзації» Туреччини на вирішення проблеми Кіпру // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 63.

⁵²¹ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵²² *Chrysostomides K. The Republic of Cyprus: A Study in International Law // Developments in International Law. 2000. Vol. 35. P. 35.*

ною стороною на рівні державного управління⁵²³. Адже Президент (грек) і віце-президент (турок) мали приблизно однаковий обсяг повноважень, турки в парламенті мали третину місць, а важливі рішення ухвалювалися більшістю грецької та турецької громад. Причому кожна за своїх представників у владі голосувала окремо. При цьому Греція та Туреччина були визнані гарантами незалежності, територіальної цілісності та безпеки Республіки Кіпр. «Таким чином відбулася міжнародна легітимізація впливу на розвиток ситуації на Кіпрі обох держав», — зауважує О. Троніна. Дослідниця називає Кіпрський конфлікт між грецькою та турецькою громадами Кіпру таким, що не піддається політичному врегулюванню⁵²⁴.

«У 1963-1974 рр. міжетнічна напруга на острові зростала і вилилася у військові зіткнення між збройними формуваннями грецької і турецької етноспільнот острова. Адже ні грецьке, ні турецьке населення не корилося наказам, що походили від представників влади протилежної громади. Почалося все з того, що в 1963 р. громада греків-кіпріотів спробувала переглянути Конституцію країни і внести зміни, спрямовані на централізацію, створення єдиних муніципалітетів, скасування вето Президента й віце-президента. У відповідь турки-кіпріоти вирішили відкликати своїх представників з органів державної влади. Політична криза переросла у збройне протистояння»⁵²⁵. С. Ковальський перелічує такі її передумови: наявність взаємовиключних параграфів в конституційних документах, які зіштовхували інтереси етнічних громад; політичний розподіл острова за фактором етнічної належності; загострення низки політичних суперечок, що мали етнічну

⁵²³ *Garabedjan A. The Conflict Between the Ethnic Communities in Cyprus in December 1963 and the Attempts of its Settlement // Etudes Balkaniques. 1992. № 2 P.10-22.*

⁵²⁴ *Троніна О. В. Кіпрський конфлікт: історико-політологічний аналіз // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2003. Вип. 8. С. 150.*

⁵²⁵ *Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.*

основу⁵²⁶. «В результаті неможливість реформувати цю систему, не зачіпаючи інтересів кожної з етноспільнот, призвела до вирішення проблеми збройним шляхом, що перетворило конфлікт на довготривалу міжетнічну війну. Для врегулювання та стримування ситуації в 1964 р. на острові було розміщено миротворчий контингент ООН, прохання про який направив Президент (грек). Відтоді ООН відіграє одну з головних ролей у процесі врегулювання Кіпрського етнополітичного конфлікту»⁵²⁷.

Влітку 1974 р. військова хунта «чорних полковників», що з 1967 р. керувала Грецією, і проводила курс на «енозіс» (приєднання Кіпру до Греції), здійснила на Кіпрі спробу державного перевороту⁵²⁸. Туреччина скористалася цим приводом для введення 20 липня 1974 р. 30-тисячного військового корпусу на острів для відновлення конституційного ладу і захисту турків-кіпріотів⁵²⁹. «Туреччина зайняла 37% території острова, греки були змушені тікати на Південь. Згодом у 1974-1975 рр. було проведено обмін населенням під контролем миротворців ООН: турки-кіпріоти переселилися на окуповану турецькими військами частину Кіпру, а греки-кіпріоти — на Південь Кіпру. З 1975 р. Кіпр був остаточно поділений на південну грецьку частину та північну турецьку, розмежовані так званою «зеленою лінією» — буферною зоною ООН для запобігання конфліктам на етнічному ґрунті.

З 1975 р. вирішення проблеми дезінтеграції Кіпру перейшло в дипломатичну площину, однак успіхів у цьому процесі досягнуто не було. Тому 15 листопада 1983 р. Законодавча асамблея турецької частини проголосила в односторонньому порядку незалежну турецько-кіпріотську державу під назвою

⁵²⁶ Ковальський С. В. Формування міжетнічних протиріч на Кіпрі в 1960–1963 рр.: правовий аспект // Гуржівські історичні читання. 2012. С. 298.

⁵²⁷ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵²⁸ Kıralp Ş. Cyprus between Enosis, Partition and Independence: Domestic Politics, Diplomacy and External Interventions (1967–74) // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. 2017. Vol. 19. № 6. P. 597.

⁵²⁹ Denktaş R. The crux of the Cyprus problem // Perceptions. Journal of international affairs. 1999. Vol. IV. № 3. P. 61.

«Турецька Республіка Північний Кіпр» (ТРПК), яку визнала тільки Туреччина, відмовляючи у визнанні Республіці Кіпр. Цей акт був засуджений у резолюції Ради Безпеки ООН. Північна та південна частини дезінтегрованої держави не підтримують дипломатичних відносин»⁵³⁰. На острові наразі є власне Республіка Кіпр (офіційно 98%, а по факту приблизно 60% території і 770 тис. населення) і Турецька Республіка Північний Кіпр (приблизно 38% острова і близько 300 тис. населення)⁵³¹. «Згідно з міжнародним правом Республіка Кіпр зберігає суверенітет над всією територією, що входила до її складу до 1974 р.

Ідея федералізації Кіпру була висунута президентом Республіки Кіпр Г. Васіліу в 1989 р., який подав на розгляд лідеру турків-кіпріотів Р. Денкташу проект врегулювання конфлікту під назвою «Пропозиції щодо створення Федеральної Республіки та вирішення питання Кіпру»⁵³². Документ передбачав федералізацію Кіпру на основі рівних та визнаних територіальних домовленостей; створення системи забезпечення надійного захисту громадян турецької та грецької громад, їх власності та прав у ході демілітаризації Кіпру; рівність усіх кіпріотів незалежно від етнічної належності та захист прав людини на території всього Кіпру як демократичної держави⁵³³. «Цей варіант вирішення Кіпрського конфлікту знайшов відображення Резолюції ООН №649 від 12 березня 1990 р. Рада Безпеки ООН запропонувала грекам-кіпріотам та туркам-кіпріотам врегулювання конфлікту шляхом проведення мирних переговорів та об'єднання у федеративну державу. Однак на той час греків федерація не влаштувала, а турки вийшли

⁵³⁰ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵³¹ Ковальський С. В. Північний Кіпр в міжнародних відносинах східного Середземномор'я 1960-1980-х рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Історія. № 1 (114). С. 31-32.

⁵³² Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵³³ Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 37. С. 260.

з переговорного процесу під егідою ООН, мотивуючи це тим, що греки не можуть представляти весь Кіпр. У Резолюції № 716 від 11 жовтня 1991 р. ООН вкотре заперечила право турецької частини острова на приєднання до Туреччини»⁵³⁴.

С. Ковальський зауважує, що миротворча операція ООН на Кіпрі пройшла еволюцію, застосовуючи різноманітні тактичні та політичні стратегії миротворчості⁵³⁵. Вчений ділить її на три етапи: 1) з 1964 р. по 1974 р. полягав у тактиці інтерпозиції та пасивної самооборони; 2) почався із турецької агресії та розколу острова на дві політичні та етнічні частини в 1974 р. і продовжувався до 1983 р., протягом якого миротворці виконували буферну роль; 3) з 1983 р. почався сучасний етап миротворчої операції, який полягав у охороні кордонів між офіційним Кіпром та невизнаною Турецькою Республікою Північний Кіпр на острові⁵³⁶.

Т. Бахчелі та С. Ноел наголошують на тому, що лідери греків- та турків-кіпріотів ведуть переговори про створення «двозональної» федерації протягом майже сорока років, але, незважаючи на підтримку з боку Організації Об'єднаних Націй та інших посередників, домовленостей досягти не вдається. Серед причин провалу федералізації як розв'язання кіпрського конфлікту вчені вказують на те, що такий тип федерації має суттєві недоліки, які ускладнюють успішне функціонування, і навіть якщо обидві громади зможуть створити такий союз, він буде нежиттєздатним як система державного управління⁵³⁷.

⁵³⁴ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵³⁵ Ковальський С. В. Гуманітарна діяльність ООН на Кіпрі (1960-1974) // Записки історичного факультету. 2005. Вип. 16. С. 267.

⁵³⁶ Ковальський С. В. Миротворчість ООН на Кіпрі: підсумки та уроки 50-ти річної операції // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Історичні науки. 2014. Вип. 123. С. 213.

⁵³⁷ Bahcheli T., Noel S. The Quest for a Political Settlement in Cyprus: Is a Dyadic Federation Viable? // The Journal of Federalism. 2014. Vol. 44. № 4. P. 659.

О. Троніна вказує на наявність навколо Кіпрської проблеми стійкої, трирівневої цілісності міжнародних відносин⁵³⁸, яку ми пропонуємо вдосконалити і трансформувати у три рівня врегулювання Кіпрського конфлікту, внаслідок якого дезінтегрувалася ця острівна європейська держава. «Перший, внутрішній рівень складають грецька і турецька етноспільноти Кіпру, не схильні йти на компроміс та діалог. Другий, зовнішній рівень – двостороннє, регіональне протистояння між Грецією та Туреччиною навколо Кіпру. Третій, глобальний рівень – міжнародні гравці, залучені до врегулювання Кіпрського конфлікту, насамперед ООН та ЄС. Найважливішу роль у вирішенні Кіпрського конфлікту відіграла ООН, створивши політичний формат врегулювання жорсткого і конфліктного протистояння турецької та грецької громад.

Сторони конфлікту не мали наміру поступатися одна одній, що спричинило безуспішність всіх спроб мирного врегулювання 1990-х років. Наприклад, в 1992 р. відбулася зустріч Генсека ООН Б. Бутрос-Галі, Президента Республіки Кіпр Г. Васіліу та Президента ТРПК Р. Денкташа в Нью-Йорку щодо обговорення проекту можливого рішення, а саме майбутньої федерації»⁵³⁹. Якщо сторона греків-кіпріотів була схильна йти на поступки, то позиція турків-кіпріотів була жорсткою та непоступливою⁵⁴⁰. Р. Денкташ заявив, що не розглядатиме федеративний устрій як основу для домовленостей, наполягаючи на конфедеративному устрої. Через безкомпромісну позицію турецької етноспільноти Кіпру переговори щодо врегулювання Кіпрського конфлікту зайшли в глухий кут і відновилися лише на початку 2000-х років⁵⁴¹.

⁵³⁸ Троніна О. В. Кіпрський конфлікт: історико-політологічний аналіз // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2003. Вип. 8. С. 147.

⁵³⁹ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

⁵⁴⁰ Loizides N. Transformations of the Greek-Cypriot and Turkish-Cypriot Right: Right-Wing Peace-Makers? // Beyond a Divided Cyprus. New York: Palgrave Macmillan, 2012. P. 194.

⁵⁴¹ Koktsidis P. Negotiating Under the Security Dilemma A Loss-Framed Approach to the Question of Cyprus // Peace and Conflict Studies. 2017. Vol. 24. № 1. P. 23.

Е. Ахмедова вказує на максималістські позиції сторін, які стали головними перешкодами для врегулювання конфлікту. Дослідниця вважає, що «турки-кіпріоти не повинні наполягати на визнанні двох незалежних держав на острові, що знаходиться під спільним конфедераційним дахом»⁵⁴². Оскільки позиція міжнародного співтовариства полягає в тому, що острів повинен мати єдину ідентичність та підпорядковуватися центральному уряду в м. Нікосія, то турки-кіпріоти повинні отримати реальні юридичні гарантії захисту своїх прав. Водночас, наголошує Е. Ахмедова, «греки-кіпріоти мають припинити розглядати турків-кіпріотів як національну меншину та наполягати на унітарній і надто централізованій моделі устрою, оскільки вона призведе до загострення міжетнічних суперечностей у державі»⁵⁴³.

Адже обидві частини острова, як і у випадку з Корейським півостровом, надто довго існували окремо одна від одної – на їх теренах сформувалося різне етнокультурне, політичне, соціальне середовище⁵⁴⁴. «Крім того, слід враховувати різний рівень соціально-економічного розвитку обох частин Кіпру: турецька частина істотно поступається грецькій. У випадку етнополітичної інтеграції для вирівнювання ситуації знадобляться значні капіталовкладення»⁵⁴⁵. А. Бузаров виокремлює низку інших перешкод для інтеграції Кіпру, оскільки інтегрувати в одне етнополітичне утворення доведеться не тільки різні етноси, але й різні культури⁵⁴⁶. «Якщо греки-кіпріоти – православні християни, більше орієнтовані на євроінтеграцію, то турки-кіпріоти сповідують іслам і орієнтовані на збли-

⁵⁴² Ахмедова Е. Вплив «європеїзації» Туреччини на вирішення проблеми Кіпру // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 66

⁵⁴³ Там само.

⁵⁴⁴ Soysal M. Political Parties in the Turkish Republic of Northern Cyprus and their Vision of "the Solution" // Cyprus. London: Palgrave Macmillan, 1992. P. 40.

⁵⁴⁵ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

⁵⁴⁶ Бузаров А. Розділені вторгненням: які уроки з кіпрського конфлікту може отримати Україна // РБК-Україна. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/razdeleny-vtorzheniem-kakie-uroki-kiprskogo-1457971858.html> (дата звернення: 22.03.2018).

ження з Туреччиною і Близьким Сходом. Крім того, в пам'яті старших поколінь зберігаються згадки про криваві події минулого століття, тому вони налаштовані проти інтеграції, тоді як молодь в цілому не проти примирення.

Оскільки позиція міжнародних гравців, які беруть участь у врегулюванні, полягає в інтеграції острова в єдину державу, а не в розподілі її між Туреччиною та Грецією, в 2004 р. Генсек ООН К. Аннан запропонував план з врегулювання Кіпрського конфлікту, який був підтриманий ООН і отримав назву план Аннана»⁵⁴⁷. Документ передбачав створення Об'єднаної Кіпрської Республіки, яка складатиметься з двох автономних частин – грецької та турецької і охоплюватиме увесь острів, окрім територій британських військових баз. «Справа у тому, що на території Кіпру залишились військові бази Акротирі й Декелія»⁵⁴⁸. План Аннана передбачав складну систему формування державної влади за пропорційним етнічним принципом, подібним до моделі 1960-70-х років (ротація на посту Президента і віце-президента кожні 10 місяців, співвідношення між представниками грецької і турецької громад у Президентській раді 4 (греки-кіпріоти): 2 (турки-кіпріоти), члени якої по черзі займатимуть пост глави виконавчої влади країни), а також скорочення території турецької частини острова до 28,5% (зараз 37% контролюються ТРПК), та повернення майже 85 тисяч грецьких біженців на Північ Кіпру. Документ з'явився напередодні вступу Кіпру до ЄС, який волів бачити у своєму складі об'єднаний, а не дезінтегрований Кіпр чи одну з його частин. Переговори з ЄС велися з 1998 р., незважаючи на невирішеність проблеми територіальної цілісності держави-кандидата в члени ЄС»⁵⁴⁹. Європейський Союз сподівався, що євроінтеграція позитивно вплине на етнополітичну інтеграцію острова на основі пропозиції ООН, адже

⁵⁴⁷ Яв'ір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

⁵⁴⁸ Vural Y., Peristianis N. Beyond ethno-nationalism: emerging trends in Cypriot politics after the Annan Plan // Nations and Nationalism. 2017. Vol. 14. № 1. P. 53.

⁵⁴⁹ Яв'ір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

населення обох частин острова було зацікавлене в цій перспективі⁵⁵⁰.

План Аннана було винесено на референдум 24 квітня 2004 р. в обох частинах острова, більшість населення яких по різному відреагувало на пропозицію ООН. Президент Т. Пападопулос закликав громадян проголосувати проти, оскільки в цій версії плану Аннана не було враховано вимоги грецької сторони. Так, 75% греків-кіпріотів висловилися проти плану Аннана, натомість його схвалили 65% турків-кіпріотів. Греки-кіпріоти висловилися проти збереження на острові турецької військової присутності, дозволу проживання переселенням із Туреччини, а також обмеження кількості біженців греків-кіпріотів, яким би дозволили повернутися на Північ острова⁵⁵¹. Турки-кіпріоти проголосували за перспективу євроінтеграції у складі об'єднаної держави, процедуру якої на той час проходила Республіка Кіпр⁵⁵².

«Оскільки референдум щодо плану Аннана не дав очікуваних результатів, у 2004 р. Кіпр став членом Євросоюзу, проте де-факто до Євроспільноти приєдналася лише Республіка Кіпр, тобто південна грецька частина острова. Тож євроінтеграція не стала вирішальним інтеграційним чинником дезінтегрованого Кіпру. Слід зазначити, що кіпрське питання неодноразово ставало перешкодою на шляху євроінтеграції самої Туреччини, яка має найдовшу і найскладнішу історію вступу до ЄС — першу заявку було подано 1959 р. У ході переговорів щодо вступу ЄС вимагав від Туреччини вирішення Кіпрського конфлікту, а також визнання суверенітету Республіки Кіпр як члена ЄС. Відносини ЄС і Туреччини суттєво погіршилися після спроби збройного перевороту в

⁵⁵⁰ *Bahcheli T., Bartmann B., Srebrnik H. De Facto States: The Quest for Sovereignty.* London: Routledge, 2004. P. 113.

⁵⁵¹ *Воробей Н. О. Європейський чинник врегулювання кіпрської проблеми // Зовнішня політика і дипломатія: історична ретроспектива, традиції, сьогодення.* 2013. Вип. 14. С. 105.

⁵⁵² *Berg E. Pooling Sovereignty, Losing Territoriality? Making Peace in Cyprus and Moldova // Tijdschrift voor economische en sociale geografie.* 2006. Vol. 97. № 3. P. 227.

Туреччині в 2016 р.»⁵⁵³ Євросоюз з критикою відреагував на дії турецької влади, зокрема масові арешти, і призупинив переговорний процес про вступ Туреччини в ЄС⁵⁵⁴. Брюссель вважає, що Туреччина почала відходити від європейських демократичних стандартів.

Змінювалися лідери Республіки Кіпр та ТРПК, спроби вирішити Кіпрський конфлікт продовжувалися як на міжнародному, так і на внутрішньому рівні, однак успіху вони не мали. Експерти вважають, що Кіпр як ніколи раніше потребує об'єднання, посилаючись на те, що дезінтеграція гальмує розвиток обох частин острова. Зокрема, у 2011 р. у східній частині Середземного моря знайшли значні поклади нафти і природного газу, у розробці яких зацікавлені як північна, так і південна частини Кіпру⁵⁵⁵. «Між Туреччиною та Республікою Кіпр виникла суперечка через наміри останньої розробляти нещодавно відкриті родовища вуглеводнів у своїй економічній зоні, позаяк Туреччина намагалася перешкодити цьому, визнаючи тільки самопроголошену Турецьку Республіку Північний Кіпр. Останній раунд переговорів щодо врегулювання конфлікту та об'єднання був зупинений греко-кіпріотською стороною саме з цієї причини. Республіка Кіпр заявила, що готова відновити переговори про возз'єднання острова лише після того, як Туреччина перестане перешкоджати розробці покладів газу в шельфі Середземного моря. У відповідь Міністерство закордонних справ Туреччини розкритикувало Кіпр за односторонню розвідку родовищ»⁵⁵⁶. У лютому 2018 р. турецькі військові кораблі заблокували бурове судно ENI Saipem 12000 біля берегів Кіпру, яке прямувало на Південь

⁵⁵³ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

⁵⁵⁴ Реакція світу на спробу перевороту в Туреччині // BBC. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160716_turkey_reaction_she (дата звернення: 22.03.2018).

⁵⁵⁵ Об'єднання Кіпру: переговори у Женеві як новий «історичний шанс» // Hromadske International. URL: <https://hromadske.ua/posts/obednannya-kipru-perehovori-u-zhenevi-yak-novii-istorichnii-shans> (дата звернення: 22.03.2018).

⁵⁵⁶ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

острова для буріння розвідувальної свердловини, де компанія ENI має ліцензію на пошук вуглеводнів⁵⁵⁷. Туреччина виступає проти буріння свердловин, заявляючи, що це порушує права турків-кіпріотів на природні ресурси Кіпру.

«Тож заморожений конфлікт гальмує не лише економічний розвиток Кіпру, а й ефективну співпрацю між усіма учасниками Кіпрського конфлікту. Крім того, об'єднання острова призвело б до інтеграції північної частини Кіпру до ЄС, що позитивно позначилося б на його соціально-економічних показниках і стандартах життя, стало додатковим поштовхом для розвитку туризму. В українському політичному дискурсі дедалі популярнішим стає проведення паралелей між Північним Кіпром та самопроголошеними утвореннями на Донбасі. Зокрема стверджується, що Турецька Республіка Північний Кіпр, прагнучи до більш глибокої інтеграції з Туреччиною, перебуває тепер в ситуації, коли її добробут повністю залежить від рішень Анкари»⁵⁵⁸. Цим же шляхом ризикують піти ДНР і ЛНР, економіка яких вже і так фактично повністю залежить від Російської Федерації⁵⁵⁹. «Тим часом Республіка Кіпр, незважаючи на те, що 37% території острова окупована Туреччиною, зуміла інтегруватися до європейського співтовариства та знайти свою нішу в регіональних та геополітичних відносинах.

У будь-якому випадку передумови для об'єднання дезінтегрованого Кіпру, незважаючи на тягар затяжного міжетнічного конфлікту, десятиліття окремого існування обох частин, деструктивну участь третіх держав, є. Це політична воля (наразі Республіку Кіпр та Північний Кіпр очолюють лідери, налаштовані на інтеграцію обох держав острова) та економіч-

⁵⁵⁷ *Kipr* висунув ультиматум щодо переговорів про воз'єднання острова // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/15/7077583/> (дата звернення: 24.03.2018).

⁵⁵⁸ *Yvır B. A.* Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 91.

⁵⁵⁹ *Об'єднання Кіпру: переговори у Женеві як новий «історичний шанс»* // Hromadske International. URL: <https://hromadske.ua/posts/obednannya-kipru-perehovori-u-zhenevi-yak-novii-istorichni-shans> (дата звернення: 22.03.2018).

ні передумови для об'єднання. Процес етнополітичної інтеграції вже розпочався, зокрема налагоджується пасажирське переміщення через лінію розмежування, була відкрита «зелена лінія», яка розмежовує територію ТРПК і Республіки Кіпр. Однак чи переважить дія доцентрових тенденцій дію відцентрових (тривалого досвіду окремого існування, міжетнічні образи та кровопролиття, незгоду Туреччини на об'єднання і виведення військ), прогнозувати поки що рано»⁵⁶⁰.

3.3 Історія дезінтеграції та реінтеграції Грузії

Вивчення дезінтеграційно-інтеграційного етнополітичного досвіду Грузії є актуальним для України питанням, адже порівняльний аналіз дає підстави провести чіткі паралелі між цими процесами в Україні та Грузії⁵⁶¹. Врахування причин, дії зовнішніх факторів в процесі дезінтеграції цієї поліетнічної пострадянської держави в етнонаціональній політиці та забезпеченні етнополітичної безпеки України дало б змогу запобігти дезінтеграції України, а саме анексії Криму, де застосувалися ті ж самі нелегітимні політичні та військові механізми дезінтеграції, як у Південній Осетії та Абхазії — автономіях Грузії, населених національними меншинами. Р. Додонов стверджує, що закономірністю розгортання конфліктів на пострадянському просторі є те, що сепаратистські рухи активізуються або в регіонах із застарілою конфліктністю (Абхазія і Південна Осетія) між автохтонним населенням і титульною нацією, або в регіонах з відсутнім чи слабким національно-етнічним «стрижнем» (Придністров'я, Крим та Донбас)⁵⁶².

Одразу після втрати територій Грузією під час російсько-грузинської війни Президент Грузії попередив Україну про те,

⁵⁶⁰ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 91.

⁵⁶¹ Шелест Г. Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України // Чорноморська безпека. 2010. № 3 (17). С. 11-19.

⁵⁶² Додонов Р. Закономірності розгортання збройних конфліктів у XXI столітті // Вісник Донецького національного університету. Серія Філософські науки. 2016. № 1. С. 93.

що: «У Криму вони (Російська Федерація) роблять те ж саме, що зробили в Грузії... Вони вже оголосили про анексію, надавши Південній Осетії так звану незалежність. Насправді це не незалежність — це анексія. Якщо це зійде їм з рук, вони займуться Кримом»⁵⁶³. Цей політичний прогноз було виголошено задовго до 1 березня 2014 р. — початку вторгнення Російської Федерації в АР Крим. Тодішній Президент Грузії, нині український опозиційний політик, попередив, що до планів Росії, окрім утвердження впливу на Кавказі, входять аналогічні цілі в Україні, країнах Балтії⁵⁶⁴, Центральної Азії і насамкінець відновлення Радянського Союзу. Однак ніхто не сприйняв його слова серйозно: ні в Україні, ні за кордоном не повірили в можливість застосування такого дезінтеграційного сценарію до України. Навіть міністр закордонних справ Великої Британії сприйняв попередження М. Саакашвілі як невдалий жарт і запевнив, що поки рано говорити про вторгнення Росії в Україну, оскільки Україна — це незалежна суверенна держава, яку визнала Росія, це держава, яка має відносини і визнається всією світовою спільнотою.

Тепер уже пізно говорити про вторгнення Росії в Україну, можна лише проаналізувати причини, особливості та наслідки цього примусового дезінтеграційного етнополітичного процесу. Хоча вчені, в тому числі зарубіжні, попереджали про деструктивний характер етнополітичних процесів в Криму і про можливість повторення «грузинського сценарію» в Україні набагато раніше⁵⁶⁵. Ось що пише К. Оніщенко в 2008 р.: «Ситуація в Грузії викликала побоювання цілком справедливо, оскільки багато в чому напрошуються паралелі з територіальною автономією України. В Південній Осетії та Криму вели-

⁵⁶³ Російсько-грузинська війна: на чий стороні світова спільнота? // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/136902-rosiysko-gruzinska-viyna-nachijiy-storoni-svitova-spilnota.html> (дата звернення: 03.03.2018).

⁵⁶⁴ Мателешко Ю. П. Вплив анексії Криму на безпеку держав Балтійсько-Чорноморського регіону // Співпраця між Україною і Литвою в умовах російської загрози: міжнар. конференція. Каунас, 2016. С. 55-61.

⁵⁶⁵ Белецкі Є. Грузинський сценарій. Що готує Путін Україні? // Rzeczpospolita (переклад Главком). URL: <https://glavcom.ua/publications/123760-gruzinskij-stsenarij-shcho-gotuje-putin-ukrajini.html> (дата звернення: 05.03.2018).

кою є частка нетитульного етносу. Обидва регіони опинилися у складі країн внаслідок волонтариської політики СРСР. В Криму і в Південній Осетії поширені сепаратистські настрої, які підтримуються з боку Російської Федерації»⁵⁶⁶.

Попри втрачений Україною час для вжиття превентивних заходів, участь Російської Федерації у дезінтеграційних процесах на пострадянському просторі як головного зовнішнього чинника, починаючи з Нагірного Карабаху, Придністров'я, продовжуючи захопленням Абхазії та Південної Осетії і закінчуючи анексією Криму, сецесією частин Донецької і Луганської областей, потребує глибокого, неупередженого наукового аналізу. Українські вчені не ставлять під сумнів той факт, що роль Російської Федерації в етнополітичних конфліктах та пострадянському просторі визначальна⁵⁶⁷. Зокрема, С. Асланов зауважує, що «участь пострадянських держав у етнополітичних конфліктах досить висока як для європейського регіону і головним чинником дестабілізації етнополітичної ситуації або ініціатором (спонсором, підбурювачем) цих конфліктів виступає Російська Федерація»⁵⁶⁸. За словами дослідника, ця «держава проводить агресивну зовнішню етнополітику (порушення територіальної цілісності суверенних держав, втручання в їх справи, нав'язування їм власного бачення розвитку), що спрямована на збереження контролю над усім пострадянським регіоном будь-якими методами, в тому числі незаконними, серед яких фінансування нелегальної діяльності антидержавних формувань, що дестабілізують ситуацію в суверенних державах пострадянського простору, підкуп, політичний тиск, шантаж, хабарництво з метою просування потрібних РФ політичних рішень»⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ *Оніщенко К. О.* Особливості національно-територіальної автономії в Україні: правовий аналіз статусу АРК // Політологічний вісник. 2008. № 37. С. 143.

⁵⁶⁷ *Ісакова Г.* Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 128-134.

⁵⁶⁸ *Асланов С. А.* Ризики етнополітичної нестабільності: спроби етнополітичної дезінтеграції України // Політологічний вісник. 2014. Вип. 74. С. 322.

⁵⁶⁹ Там само.

Протягом усіх років існування у статусі незалежної демократичної держави Грузія була об'єктом агресивної експансіоністської етнонаціональної політики Росії. І цьому сприяла низка передумов. Серед них декілька етнополітичних територіальних конфліктів на території Грузії, які виникли в процесі більш масштабної етнополітичної дезінтеграції СРСР, до складу якого входила Грузія⁵⁷⁰. Раніше згадувалося про те, що після того, як у результаті загальнонаціонального референдуму утворилася незалежна Грузія, державі довелося мати справу з проявами сепесії у регіонах, населених національними меншинами – в Абхазії, Південній Осетії, Аджарії, які вимагали більшого рівня самостійності та автономії. «Грузія, як і її сусіди, домагаючись незалежності для себе, заперечувала можливість незалежності (відділення) – або навіть національної автономії – для так званих малих народів. Це ще одна причина збройних конфліктів у кавказьких республіках, які розпочалися наприкінці радянської ери. Зазначивши утисків з боку титульної нації, національні меншини зверталися по допомогу і підтримку до більш потужного сусіда, з яким їх поєднували етнічні й економічні зв'язки (Росії)», – зауважує К. Вітман.⁵⁷¹

Розглянемо причини та прояви дезінтеграційних тенденцій в цих регіонах Грузії, наслідком яких стало остаточне оформлення факту дезінтеграції держави в 2008 р. під час російсько-грузинської війни⁵⁷². Абхазія не завжди була частиною Грузії – Абхазьке царство почало формуватися в VI ст. зі столицею в Лихни і досягло піку свого розквіту в IX–X ст. Абхазьке царство навіть проводило загарбницьку політику, завоювавши частину Кахеті та північну частину Тао-Кларджеті. Втім вже у другій половині XVI ст. посилилася залежність Абхазії і Західної Грузії від Османської імперії, яка проводила політику ісламізації цих територій. Пізніше на території, що

⁵⁷⁰ Кавтарадзе С. Д. Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве. Москва: Экзамен, 2005. 223 с.

⁵⁷¹ Вітман К. М. Грузія у пошуку алгоритму вирішення етнополітичних конфліктів на своїй території // Політологічний вісник. 2008. Вип. 34. С. 201.

⁵⁷² Алексєйченко О. В. «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі: геополітичний вимір // Міжнародні відносини. 2013. № 2. С. 13.

відповідає сучасній Грузії, вирували складні етнополітичні процеси, однак після Кавказької війни (1817-1864 рр.), яка зводилася до кількох військових операцій із захоплення Російською імперією гірських районів Північного Кавказу, Абхазія опинилася у складі Російської імперії⁵⁷³.

У 1864 р. імператор ліквідував Абхазьке князівство, територія якого була перетворена на Сухумський військовий відділ Російської імперії. Спроби скасувати кріпосне право за викуп на територіях, де його ніколи не було, а їх населення вважало себе вільним, завершилися повстаннями та намаганням відновити абхазьку державність. Загалом Кавказька війна та придушення антиколоніальних повстань повністю змінили етнічний склад цієї території. Більше половини населення втекло до Туреччини. Етнічно однорідна територія перетворилася на поліетнічну внаслідок міграційних потоків з Російської імперії та Західної Грузії. Якщо в 1886 р. абхазів становили 86% населення регіону, то в 1897 р. — лише 55% і їх частка продовжувала знижуватися⁵⁷⁴. У 1921 р. на території Абхазії було проголошено Радянську Соціалістичну Республіку Абхазія. У 1921-1931 роках Абхазія мала статус союзної республіки, що об'єднувалася з Грузією на основі особливого союзного договору між цими двома рівноправними суб'єктами. У лютому 1931 р. статус Абхазії було знижено до рівня автономної республіки вже у складі Грузії.

Аналіз цих етнополітичних процесів попередніх століть дає більш чітку картину передумов та причин дезінтеграції Грузії. Підставою для етнотериторіальних вимог Абхазії є наявність держави в минулому, а також перебування в одному статусі з Грузією у складі СРСР протягом певного періоду. Не випадково Т. Гарр формулює кілька загальних ознак, які вказують на ймовірність виникнення збройної боротьби за незалежність. Серед них: «1) етноспільнота починає вимагати більшого рівня автономії від того, який вона має; 2) наявність власної

⁵⁷³ Бгажба О. Х., Лакоба С. З. История Абхазии с древнейших времен до наших дней. Сухум: 2007. С. 227.

⁵⁷⁴ Müller D. Ethno-demographic history of Abkhazia, 1886 — 1989. URL: <http://abkhazworld.com/aw/Pdf/d.muller.pdf> (дата звернення: 07.03.2018).

держави або автономії в минулому — в цьому випадку ризик виникнення збройної боротьби за незалежність зростає майже на 60%»⁵⁷⁵ («При цьому не має жодного значення, як давно це було, як саме ця держава була створена і як довго проіснувала, що призвело до втрати незалежності. Проте якщо ці події мали місце не так давно, то ймовірність виникнення конфліктів зростає», — коментує дослідник етнополітичних конфліктів А. Кіссе цю класифікацію передумов боротьби етноспільноти за незалежність⁵⁷⁶, які одночасно можуть розглядатися як передумови етнополітичної дезінтеграції держави, адже вихід території певної етноспільноти зі складу держави є проявом такої дезінтеграції); «3) високий рівень організованості етноспільноти, яка веде боротьбу за незалежність; 4) високий рівень розвитку регіону, який претендує на самовизначення — інфраструктури, інформаційних технологій (вирішального значення цей чинник не має, якщо етноспільнота проживає в межах однієї держави, однак його роль зростає, якщо територія її проживання розділена між двома чи більше державами); 5) високий рівень народжуваності; 6) утиски та дискримінація з боку центральної влади (в демократичних державах навіть незначна кількість утисків і невисокий рівень дискримінації етнічної групи призводить до політизації етнічності та висування етнотериторіальних вимог); 7) наявність досвіду визвольної боротьби за незалежність»⁵⁷⁷.

Як бачимо, більшість цих факторів справедливі щодо Абхазії. У ХХ ст. після входження Абхазії до складу Грузії, остання активно проводила політику формування моноетнічної грузинської держави⁵⁷⁸. Абхазька мова до 1950 р. була вилучена з програми середньої школи і замінена обов'язковим вивченням грузинської мови. Влада заохочувала міграцію грузин на територію Абхазії для того, щоб зменшити кількість абхазів. В результаті такої політики детінізації регіону на

⁵⁷⁵ Gurr T. *Why Men Rebel*. NJ: Princeton University Press, 1970. 421 p.

⁵⁷⁶ Кіссе А. Політико-правові засади управління етнічним конфліктом: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02, Київ, 2006. 409 с.

⁵⁷⁷ Gurr T. *Why Men Rebel*. NJ: Princeton University Press, 1970. 421 p.

⁵⁷⁸ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах: справочник. Сухум. 2011. С. 163.

початку 1990-х років абхази становили меншість населення Абхазії – 17%. Зазнаючи таких утисків, наприкінці 1980-х років абхазький національний рух висуває вимогу повернення Абхазії статусу Радянської Соціалістичної республіки, який вона мала в перші роки Радянської влади (1921-1931)⁵⁷⁹. Після того, як Грузія у 1991 р. оголосила про вихід з Радянського Союзу, Абхазія, навпаки, задекларувала бажання залишитися в СРСР (більшість населення автономії проголосувало за збереження СРСР) і намір увійти до складу нового союзного утворення – Союзу Суверенних Держав (ССД), формування якого було зірвано в результаті спроби державного перевороту ДКНС⁵⁸⁰.

Усі ці процеси відбувалися на тлі загострення відносин між Тбілісі та Абхазією. Влада Грузії, декларуючи повернення до незалежної республіки 1918-1921 рр., скасовує акти про союзне об'єднання Грузії й Абхазії (1921), про автономний статус Абхазії в складі Грузинської РСР (1931). У відповідь Верховна Рада Абхазії в серпні 1990 р. приймає Декларацію про державний суверенітет Абхазької РСР, якою проголошує Абхазію «суверенною соціалістичною державою, що володіє всією повнотою влади на своїй території поза межами прав, добровільно переданих нею Союзу РСР і Грузинській РСР на підставі укладених договорів»⁵⁸¹. Всі ці нормативні акти були оголошені незаконними і скасовані Тбілісі.

Війна законів між центром та автономією завершилася тим, що Грузія ввела в Абхазію війська для силового розв'язання протистояння – розпочався грузино-абхазький воєнний конфлікт, який в деяких джерелах має назву грузино-абхазької війни (1992-1993 рр). Справа в тому, що після введення Грузією військ до Абхазії під офіційним приводом охорони залізниці,

⁵⁷⁹ Вітман К. М. Витоки грузино-абхазького конфлікту // Віче. 2008. № 18. С. 42.

⁵⁸⁰ Пряхин В. Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве: (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан). Москва: Гном и Д, 2002. С. 149.

⁵⁸¹ *О государственном суверенитете Абхазской Советской Социалистической Республики*: Декларация от 25 августа 1990 года. URL: <http://www.apsuara.ru/portal/book/export/html/1013> (дата звернення: 17.03.2018).

якою транспортувалися вантажі з Росії до Вірменії, військові дії між сторонами переросли в справжню війну із застосуванням авіації, артилерії та інших видів зброї. Маючи збройну перевагу, за кілька днів грузинські війська зайняли більшу частину території Абхазії, включаючи столицю автономії — Сухумі. Невідомо, чим би завершилося протистояння, якби офіційно нейтральна Росія не надала допомогу абхазькій стороні військовою технікою⁵⁸². Таким чином, Російська Федерація взяла активну участь в дезінтеграції Грузії ще на початку 1990-х років, втрутившись у внутрішній грузино-абхазький конфлікт.

Збройна фаза конфлікту завершилася поразкою Грузії — в 1993 р. грузинські війська були витіснені і змушені залишити територію Абхазії. Етнополітичний конфлікт перейшов у заморожену стадію, однак Грузія втратила контроль над територією, яка фактично перейшла під контроль Росії. У 1994 р. між грузинською і абхазькою сторонами за посередництва Росії було підписано Угоду про припинення вогню і роз'єднання сил, яка передбачила розміщення в Абхазії миротворчих сил СНД, повністю укомплектованих російськими військовослужбовцями⁵⁸³. Згодом до миротворчих сил долучилася місія ООН зі спостереження в Грузії.

Грузинська влада увесь час гостро критикувала присутність російських миротворців в Абхазії, М. Саакашвілі навіть заявляв, що частина грузинської території де-факто окупована Росією під прапором ООН⁵⁸⁴. Сухумі та Тбілісі вели переговори щодо врегулювання конфлікту, однак їх позиції були взаємовиключними і радикальними — вони не передбачали діалогу та пошуку компромісу, такого необхідного для реінтеграції. Якщо Грузія наполягала на поверненні Абхазії до складу

⁵⁸² *Плиев А.* Кавказ в современном противоречивом мире // Каспійсько-Чорноморський регіон: умови та перспективи розвитку: матер. міжнар. конф. Київ, 1998. С. 73.

⁵⁸³ *Саркисян Т.* Геополитическая роль России в Закавказье. Москва: РИЦ ИСПИ РАН, 2005. С. 95.

⁵⁸⁴ *Скандальна промова Саакашвілі на Генасамблеї ООН* // Кореспондент. URL <https://ua.korrespondent.net/world/1608366-skandalna-promova-saakashvili-na-genasambleyi-oon-povnij-tekst> (дата звернення: 18.03.2018).

Грузії, то Абхазія – виключно на незалежності. Зокрема, Тбілісі запропонував Сухумі необмежену автономію в складі Грузії, повний федералізм. Однак Абхазія відмовилася: Президент самопроголошеної республіки відповів, що співпрацювати Грузія та Абхазія можуть лише у форматі двох незалежних держав, оскільки Абхазія ніколи не повернеться до складу Грузії. «Для абхазької еліти етнополітичний конфлікт воєнного характеру став засобом отримання незалежності від Грузії та побудови власної держави», – зауважує К. Вітман⁵⁸⁵. Дослідник переконаний, що «усупереч усталеній практиці ООН із самого початку було допущено стратегічну помилку: замість уведення багатонаціональних сил в Абхазії, в регіоні були збережені мононаціональні сили сусідньої держави, чий колоніальні інтереси простягаються далеко на Кавказ»⁵⁸⁶.

Якби не потужна підтримка сецесії Абхазії з боку Росії, Грузія змогла б запобігти дезінтеграції або зупинити її на початковій стадії. Російська влада запевняла, що всі контакти між Росією й Абхазією здійснюються на приватному, недержавному рівні, тож підтримка Абхазії не є офіційною⁵⁸⁷. Однак вже в 1990-х роках характер цієї підтримки вказував на всі ознаки інтеграційного процесу між Абхазією та Росією. Грошовою одиницею Абхазії став російський рубль. Росія почала пропагувати переваги та надавати абхазцям російське громадянство⁵⁸⁸. В 1995 р. парламент неконтрольованої Грузією автономії навіть звернувся з пропозицією про входження Абхазії до складу Російської Федерації, однак остання відмовилася. Всі ці ознаки свідчать про початок інтеграції між Російською Федерацією та Абхазією в 1990-х роках. Наявність такого потужного зовнішнього союзника дала можливість

⁵⁸⁵ Вітман К. М. Грузинсько-абхазький етнополітичний конфлікт: причини та перспективи розв'язання // Політологічний вісник. 2007. Вип. 27. С. 257.

⁵⁸⁶ Там само.

⁵⁸⁷ Алексейченко О. В. Геополітичні інтереси Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117 (2). С. 11.

⁵⁸⁸ Самедов А. Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе. Баку: Нац. академия наук Азербайджана, Ин-т по правам человека, 2007. С. 67.

території, яка вийшла зі складу Грузії, протриматися як завгодно довго без врегулювання свого статусу. А Грузії цей чинник не дав змогу відновити територіальну цілісність. Тбілісі неодноразово намагався нейтралізувати вплив Росії на Абхазію, зокрема на міжнародному рівні вимагав виведення російських миротворців з зони конфлікту та заміни їх на міжнародний контингент або НАТО.

Етнополітична ситуація зі збереженням територіальної цілісності, нейтралізацією відцентрових тенденцій в Грузії ускладнювалася тим, що Абхазія не єдина територія, яка провокувала дезінтеграцію держави. Однак причини сецесії Південної Осетії дещо відрізняються від Абхазії. На відміну від Абхазії в минулому Осетія не мала державної форми організації, етнонім «осетини» використовувався переважно для позначення певних етнічних груп⁵⁸⁹. За одними даними, вперше топонім «Південна Осетія» для означення гірських районів грузинських історично-географічних областей Картлі, Рачі та Імереті використала на початку XIX ст. військова адміністрація Російської імперії, сформована в Східній Грузії. За іншими, вперше в 1830 р. топонім було вжито анонімним автором в статті до російськомовної газети «Тифлисские ведомости», що видавалася в Грузії. «Південна Осетія» використовувалася для позначення населених осетинами територій Південного Кавказу, а «Північна Осетія» — для населених осетинами територій Північного Кавказу. З часом поступово термін «Південна Осетія» витіснив з обігу всі інші, застосовувані до етнічних територій проживання осетин⁵⁹⁰.

М. Дорошко та Н. Шпакова закликають шукати «причини грузинсько-осетинського протистояння, як і більшості міжетнічних конфліктів на пострадянському просторі, не в площині міжнаціональної ворожнечі двох народів, а передусім у

⁵⁸⁹ *English R.* Georgia: The Ignored History // The New York Review of Books URL: http://www.gab-bn.com/IMG/pdf/Ge6_Georgia_The_Ignored_History.pdf (дата звернення: 19.03.2018).

⁵⁹⁰ *Shtyrkov S.* «The Fight between Ases and Devas Runs through Our Whole Existence»: The Conspirological Imaginary of North Ossetian Intellectuals and the Search for Meaning in National History // Forum for Anthropology & Culture. 2016. № 12. P. 240.

тому історичному періоді, за якого «російський більшовизм — імперський спадкоємець російського царизму, вогнем і мечем накидав народам колишніх національних окраїн Російської імперії (усупереч їх бажанню) радянську форму влади», яка, діючи за принципом «поділяй і володарюй», цілісні в минулому етноси розподіляла між кількома національно-державними формуваннями»⁵⁹¹. Про довільне національно-територіальне розмежуванням, зроблене у 1920 роки радянською владою, як причину більшості територіальних суперечок та етнополітичних конфліктів, але вже в центральноазійському регіоні, пише також К. Вітман. «Встановлені в радянський період, політичні кордони багато в чому не відповідали етнічному розселенню»⁵⁹². Вчений зауважує, що в результаті національно-територіального облаштування колишнього СРСР, а потім і незалежних країн осетини виявилися розділеною нацією між двома країнами: Північна Осетія опинилася у складі Росії, Південна — Грузії. Етнос опинився на території сучасних республік Російської Федерації Кабардино-Балкарії та Північної Осетії, а також Цхінвальського регіону Грузії (Південна Осетія). Південна Осетія отримала статус автономної області у складі Грузинської РСР⁵⁹³. Причому етнічні суперечності посилювалися значною диспропорцією в національному складі автономної області — більшість її населення становили осетини, тоді як грузини виявилися меншиною в меншині. Тож осетини чи не найбільше постраждали від такої неухважної до етнічного розселення радянської політики визначення кордонів союзних держав. Іноді використовується узагальнений топонім «Осетія» для позначення всіх територій, населених осетинами — регіону центрального Кавказу, розташованого по обидва боки від головного Кавказького хребта. Кількість осетин у світі варіюється від 600 тис. до

⁵⁹¹ Дорощко М. С., Шпакова Н. В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. С. 124.

⁵⁹² Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник. Київ: Логос, 2008. С. 338.

⁵⁹³ Там само. С. 234.

750 тис. осіб. З них — у Північній Осетії проживають близько 478 тис., в Південній Осетії близько 51 тис.⁵⁹⁴.

У радянський період на цій території вирували складні етнополітичні процеси, пов'язані з національним визначенням та територіальним розмежуванням, які потім дали поштовх дезінтеграційним процесам під час розпаду СРСР. Зокрема, в 1918-1920 роках на території сучасної Південної Осетії прокотилася хвиля збройних виступів під гаслами національного самовизначення, встановлення радянської влади, відокремлення від Грузинської Демократичної Республіки і приєднання до Радянської Росії. В 1922 р. під назвою «Південноосетинська автономна область» ця територія увійшла до складу Грузинської РСР. «Таким чином, знехтувавши історичними реаліями, більшовики свідомо заклали підвалини майбутнього грузинсько-осетинського протистояння», — роблять висновок М. Дорошко та Н. Шпакова⁵⁹⁵.

Гостра фаза конфлікту розпочалася після того, як у 1989 р. Рада народних депутатів Південноосетинської автономної області оголосила про перетворення автономії на автономну республіку у складі Грузинської РСР. Тбілісі визнав це рішення незаконним, осетинську автономію було скасовано. В адміністративному центрі Південної Осетії м. Цхінвалі відбувся протестний мітинг, який завершився збройним зіткненням осетинського населення, місцевої влади, міліції і призив до загибелі людей⁵⁹⁶. Як і Абхазія, Південна Осетія воліла залишитися у складі СРСР. На той момент в автономії згідно з переписом населення проживало 66,6% осетин, а 29,4% грузин. У 1990 р. обласна рада Південної Осетії проголосила Республіку Південна Осетія, однак Верховна Рада Республіки Грузія скасувала це рішення і розділила її територію. У Цхінвалі та

⁵⁹⁴ *Вдали от Осетии // Sputnik Южная Осетия*. URL: https://sputnik-ossetia.ru/trend/Project_Vdali_ot_Ossetii/ (дата звернення: 19.03.2018).

⁵⁹⁵ *Дорошко М. С., Шпакова Н. В.* Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД; навч. посіб. Київ. С. 127.

⁵⁹⁶ *Рожкова Е. К., Тажиева Д. М.* История и разрешение грузино-южноосетинского конфликта // *Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XI междунар. науч.-практ. конф.* Новосибирск: СибАК, 2012. С. 220.

Дзауському районі було введено надзвичайний стан. Протягом 1991 р. на території колишньої Південноосетинської автономії відбувалися періодичні збройні сутички між грузинськими правоохоронцями та осетинами.

19 січня 1992 р. у Південній Осетії відбувся референдум, на якому 98% учасників проголосували за незалежність та приєднання до Росії⁵⁹⁷. Грузинське населення Південної Осетії не брало участь в голосуванні. Військове протистояння було припинено після підписання Дагомиських угод (1992) між Росією та Грузією, які передбачили припинення вогню і введення в зону конфлікту спільних миротворчих сил – російських, грузинських та осетинських⁵⁹⁸. У Південній Осетії запанувало хистке перемир'я, яке кілька разів, зокрема в 2004 р., порушувалося. Грузія пропонувала врегулювати конфлікт шляхом надання Південній Осетії статусу широкої автономії у складі Грузії, на зразок Північної Осетії в Російській Федерації. Однак Південна Осетія не погоджувалася на запропоновані умови і наполягала на незалежності. Справа в тому, що Російська Федерація докладала зусиль для інтеграції осетин, демонструючи і пропагуючи більш привабливий спосіб життя в Північній Осетії.

У 2006 р. Абхазія і Південна Осетія взаємно визнали незалежність одна одної. Поза тим, їх незалежність була визнана також невизнаними утвореннями, сформованими за втручання Російської Федерації та інспірування на пострадянському просторі дезінтеграційних процесів в суверенних державах, а саме: Придністровською Молдавською Республікою, Нагірно-Карабаською Республікою, а згодом і Луганською та Донецькою народними республіками. К. Вітман стверджує, що «феномен пострадянських невизнаних держав, що утворилися внаслідок етнополітичних конфліктів, якими супроводжувався розпад СРСР, надійно закріпився у системі міждержавних відносин

⁵⁹⁷ *Конфликты и войны после распада СССР* / В. Ю. Богданович, А. Я. Маначинский, Ю. В. Егоров, В. А. Муха, А. А. Бортник. Киев: Кий, 2008. 420 с.

⁵⁹⁸ *Російсько-грузинська війна: історія питання* / Поступ. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=61762> (дата звернення: 20.03.2018).

регіону»⁵⁹⁹. Той факт, що більшість з них існує у перехідному статусі невизнаної або самопроголошеної держави понад 10 років, ставить під сумнів означення «перехідний» та можливість їх реінтеграції.

Грузія тим часом проводила політику реінтеграції де-факто втрачених територій — Південної Осетії та Абхазії і намагалася протидіяти їх інтеграції з Російською Федерацією. В Південній Осетії, як і в Абхазії, було полегшено умови для отримання російського громадянства та російських паспортів для більшості етнічних осетин, — наголошує Дж. Нічол⁶⁰⁰. Ось що в 2006 р. заявив міністр Грузії з врегулювання конфліктів, Г. Хайндрава, коментуючи неофіційну ініціативу з російського боку щодо об'єднання Південної та Північної Осетії: «Ні про яке об'єднання мови бути не може, оскільки Цхинвальський регіон — це суверенна територія Грузії і без відповідної волі грузинського народу, грузинського суспільства, керівництва таке рішення ніколи не буде прийнято. Навпаки, ми докладаємо максимум зусиль, щоб мирними і цивілізованими засобами відновити територіальну цілісність нашої країни (Грузії) і абсолютно впевнені, що доб'ємося цього»⁶⁰¹. Створення Міністерства (апарату державного міністра) з врегулювання конфліктів вказує про надзвичайну важливість цього питання для Грузії.

В 2006 р. в Південній Осетії відбувся черговий референдум щодо незалежності невизнаної держави. Тоді ж парламент Грузії прийняв постанову, якою доручив уряду переглянути Дагомиські угоди 1992 р., що дозволили введення російських миротворців у Південну Осетію, яка де-юре залишається частиною території Грузії, і звинуватив Росію в її анексії. Однак точкою неповернення втручання Росії у внутрішні справи

⁵⁹⁹ *Вітман К. М.* Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання // *Держава і право.* 2011. Вип. 53. С. 625.

⁶⁰⁰ *Nichol J.* Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests: Congressional report. Washington, 2008. 38 p.

⁶⁰¹ *Г. Хайндрава:* «Южная и Северная Осетии: объединение — это развал России» // *Caucasus Times.* URL: <http://caucasustimes.com/ru/g-hajndrava-juzhnaja-i-severnaja-osetii-o/> (дата звернення: 20.03.2018).

суверенної Грузії, підживлення нею дезінтеграційних тенденцій на території Грузії стала російсько-грузинська війна 2008 р. – збройний конфлікт на території Грузії, в якому взяли участь Грузія, Росія та сепаратисти Південної Осетії й Абхазії. Війна розпочалася в серпні 2008 р. після провокативного обстрілу – сторони звинуватили одна одну у провокуванні бойових дій. Після обстрілів грузинських сіл з боку Південної Осетії, збройні сили Грузії заявили про намір «відновити конституційний лад» на території невизнаної республіки, здійснили кількогодичний артилерійський обстріл столиці Південної Осетії м. Цхінвали і в результаті боїв зайняли більшу його частину⁶⁰². Це дало формальний привід Росії втрутитись у конфлікт на боці Південної Осетії і незаконно ввести війська на територію Грузії, бомбардуючи міста, порти та військові об'єкти. Москва заявила, що має право захищати Південну Осетію, оскільки велика частини її населення отримала російське громадянство⁶⁰³. Воєнні дії поширилися за межі Південної Осетії на інші міста Грузії та Абхазію, де воєнізовані абхазькі формування та так звані російські «добровольці» атакували позиції грузинських військ та захопили Кодорську ущелину⁶⁰⁴.

Через кілька днів 11 серпня 2008 р. Президент РФ Д. Медведєв заявив про завершення так званої «операції з примушення Грузії до миру»⁶⁰⁵. Головним наслідком нетривалої російсько-грузинської війни стала остаточна втрата Грузією контролю над своїми територіями – Південною Осетією та Абхазією, які виявилися окупованими російськими військами. Тобто при-

⁶⁰² Karagiannis E. The 2008 Russian-Georgian war via the lens of Offensive Realism // European Security. 2013. Vol. 22. № 1. P. 77.

⁶⁰³ Cohen A. The Russian-Georgian War: A Challenge for the U.S. and the World // The Heritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org/europe/report/the-russian-georgian-war-challenge-the-us-and-the-world> (дата звернення: 21.03.2018).

⁶⁰⁴ *The Great Power (mis)Management. The Russian-Georgian War and its Implications for Global Political Order* / ed. by Astrov A. London: Routledge, 2011. P. 17.

⁶⁰⁵ Медведєв рассказал, почему 5 лет назад Россия бомбила Грузию // Главред. URL: <http://glavred.info/mir/medvedev-rasskazal-pochemu-5-let-nazad-rossiya-bombila-gruziyu-255809.html> (дата звернення: 21.03.2018).

мусова етнополітична дезінтеграція Грузії, в якій головну роль відіграла участь Російської Федерації зі застосуванням сили. В Грузії Росія вперше відкрито порушила принцип непорушності кордонів суверенної сусідньої держави. К. Голденштейн наголошує на тому, що «незалежність Абхазії та Південної Осетії — це наслідок реалізації претензій національної меншини, яка становить більшість на певній території, на самовизначення за наявності потужної підтримки зовні»⁶⁰⁶. Тому дії Росії на підтримку автономій Грузії були засуджені з боку міжнародної спільноти, яка в цьому конфлікті виходить з домінування непорушності суверенітету Грузії над правом абхазів та осетинів на самовизначення.

26 серпня 2008 р. Росія визнала незалежність Абхазії та Південної Осетії, де розмістила свій військовий контингент у вигляді миротворчих сил⁶⁰⁷. У відповідь Тбілісі розірвав дипломатичні відносини з Москвою і оголосив Абхазію та Південну Осетію окупованими територіями. Грузії не вдалося відстояти свою позицію в міжнародних судах — поданий урядом Грузії позов проти Росії в Міжнародний суд ООН був відхилений на підставі того, що Грузія не зробила попередніх спроб вирішити спірні питання за допомогою переговорів з російською владою, а вдалася до силового відновлення контролю над територіями, які сепаратизувалися⁶⁰⁸. Грузія прийняла Закон «Про окуповані території», дія якого поширюється на Абхазію і Південну Осетію і який передбачає обмеження вільного пересування та економічної діяльності на окупованих територіях⁶⁰⁹. Обмеження стосується проникнення іноземних громадян на територію Абхазії і Південної Осетії з усіх інших

⁶⁰⁶ Голденштейн К. Політико-правові засади інституту автономії національних меншин в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05, Київ, 2011. С. 46.

⁶⁰⁷ Хецуриани Дж. Признание Россией независимости Абхазии и Южной Осетии в контексте международного права: взгляд из Грузии // Кавказ и глобализация. 2008. Вып. 4. Т. 2. С. 26.

⁶⁰⁸ Міжнародний суд ООН відмовився розглядати позов Грузії до Росії // Кореспондент. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1202660-mizhnarodnij-sud-oon-vidmovivsy-a-rozglyadati-pozov-gruziyi-do-rosiyi> (дата звернення: 21.03.2018).

⁶⁰⁹ *On occupied territories: Law of Georgia / LHG*. 28. 30/10/2008.

напрямок, крім Грузії, включаючи Росію, яке карається кримінальною відповідальністю.

С. Асланов зауважує, що «головні етнополітичні ризики та загрози походять не з боку поліетнічності чи внутрішніх конфліктних джерел цієї Кавказької держави, а з боку країни-катализатора конфліктогенної дії цього фактора – Російської Федерації»⁶¹⁰. Тому питання забезпечення інтеграції держави, реінтеграції Південної Осетії та Абхазії, відновлення територіальної цілісності фігурує майже в усіх безпекових документах Грузії. Так, в Концепції національної безпеки Грузії 2011 р. найважливішими пріоритетами політики національної безпеки держави визначено: «деокупацію захоплених територій Грузії, реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях, відновлення грузинського суверенітету на всій території держави у межах кордонів Грузії. Влада Грузії націлена на застосування своєчасних та ефективних заходів для деокупації території Грузії за допомогою мирних механізмів, що базуються на принципах міжнародного права»⁶¹¹. Прикметно, що в документі вжите поняття «реінтеграція громадян», тобто нетериторіальний вимір етнополітичної інтеграції, невід'ємною частиною якої є реінтеграція або повернення втрачених територій. Серед національних інтересів держави також визначено «зміцнення національної єдності і громадянської злагоди, зокрема вказується на важливість встановлення контактів з громадянами Грузії, які живуть на окупованій території, і залучення їх до політичних, економічних, соціальних та культурних процесів країни»⁶¹².

Крім того, серед пріоритетів політики національної безпеки фігурує реалізація політики залучення, яка фактично є політикою атериторіальної реінтеграції громадян Грузії, що опинилися на окупованих територіях. «Грузія зацікавлена в

⁶¹⁰ Асланов С. А. Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: дис. ... д-ра. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. С. 243.

⁶¹¹ National Security Concept of Georgia URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf> (дата звернення: 21.03.2018).

⁶¹² Там само.

створенні політико-правових механізмів, які можуть прискорити залучення (інтеграцію) окупованих територій до Грузії»⁶¹³, — підкреслює Н. Нільсон, — що приведе до відновлення відносин між громадянами Грузії, які живуть по різні боки окупаційної межі. Для реалізації цієї мети уряд напрацював низку документів, програм та стратегій. Грузія також зацікавлена у співпраці з міжнародним співтовариством для запозичення досвіду в реалізації політики залучення. Координація дій міжнародного співтовариства з діями уряду Грузії в гуманітарних проектах на окупованих територіях визнається необхідною для успішної реалізації політики залучення, — вважає Г. Нодія⁶¹⁴. У зв'язку з цим С. Асланов зауважує, що «Україні, частина територій якої анексовані або перебувають на стадії сепаратизації за зовнішнього втручання Російської Федерації, є що запозичити в Грузії, яка має подібний етнополітичний досвід і пройшла війну з Росією»⁶¹⁵. У першу чергу, це стосується політики залучення, реінтеграції окупованих територій. Вчений підкреслює, що «Грузія має більший досвід — багато років розробляє формати, механізми і стимули, покликані пришвидшити реінтеграцію між окупованими територіями та іншими регіонами Грузії»⁶¹⁶.

Атериторіальний вектор етнополітичної інтеграції або ж реінтеграції громадян, що проживають на окупованих територіях, був обраний не випадково — Грузія не контролює цих територій, а отже, не може безпосередньо на них проводити політику залучення. Однак може впливати на симпатії та настрої південних осетин та абхазців, від волі яких залежатиме

⁶¹³ Nilsson N. Georgia's Conflicts: Abkhazia and South Ossetia // Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014. P. 111.

⁶¹⁴ Nodia G. The August 2008 war: main consequences for Georgia and its conflicts // Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity. 2012. Vol. 40. № 5. P. 729.

⁶¹⁵ Асланов С. А. Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: автореф. дис. ... д-ра. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. С. 23.

⁶¹⁶ Там само.

подальший вектор інтеграції Південної Осетії та Абхазії⁶¹⁷. Саме тому політиці реінтеграції приділено так багато уваги в Концепції національної безпеки Грузії⁶¹⁸. Згідно з документом «Грузія продовжує висувати мирні ініціативи, включаючи ті, які передбачають надання широкої автономії окупованим на даний момент регіонам, ґрунтуючись на європейському досвіді. Грузія також вітає всі мирні ініціативи та пропозиції, які прискорять деокупацію грузинських територій, захоплених Російською Федерацією. Для досягнення цієї мети необхідно залучати міжнародну спільноту для здійснення впливу на Російську Федерацію. Уряд Грузії вважає, що єдиними ефективними заходами зниження напруженості є створення мирного механізму забезпечення відкликання російських підрозділів з окупованих територій і розміщення на них міжнародних сил підтримання миру. Акцентується увага на тому, що міжнародне співтовариство має продовжувати політику невизнання окупованих територій і підтвердження фактів етнічних чисток і етнічного переслідування, які вчиняються на цих територіях»⁶¹⁹.

Військова окупація частини грузинської території Російською Федерацією оголошується такою, що порушує суверенітет Грузії, і фактором, який стримує її державність, підриває політичний, економічний та соціальний розвиток. Грузія попереджає, що неповага Росії до суверенітету і територіальної цілісності держави і її спроби змінити архітектуру європейської та євроатлантичної безпеки і відновити принцип «сфер впливу» — загрожує не тільки Грузії, але і всім державам, які є сусідами Російської Федерації, а також європейській безпеці в цілому⁶²⁰. І у держави, яка зазнала примусової дезінтеграції, є на це всі підстави, адже між окупованими територі-

⁶¹⁷ Jolicoeura P., Labarre F. The Breakup of Georgia: Fragmentation or Settlement Fringe? // Journal of Borderlands Studies. 2015. Vol. 30. № 1. P. 30.

⁶¹⁸ Parmentier F. Normative Power, EU Preferences and Russia. Lessons from the Russian Georgian War // European Political Economy Review. 2009. № 9. P. 52.

⁶¹⁹ National Security Concept of Georgia URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf> (дата звернення: 21.03.2018).

⁶²⁰ У Грузії нова Концепція безпеки // УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/587233-u-gruziji-nova-kontseptsiya-bezpeki.html> (дата звернення: 22.03.2018).

ями Грузії та Росією посилюються інтеграційні процеси, налагоджуються взаємні зв'язки, в тому числі економічної та фінансової залежності⁶²¹. Так, між Грузією та самопроголошеною республікою Абхазією в 2014 р. було підписано 10-річний Договір про союзництво і стратегічне партнерство, який передбачає створення об'єднаних збройних сил Росії та невизнаної республіки, і спрямований на формування спільного простору оборони і безпеки. Сторони-підписанти зобов'язуються надати допомогу, зокрема військову у випадку, якщо одна з них зазнає збройного нападу. Під час налагодження військової співпраці Росія пообіцяла збільшити фінансування Абхазії, що на думку С. Асланова, свідчить про «маріонетковий характер Абхазії, її неієздатність як окремої незалежної держави та повну підконтрольність Російській Федерації»⁶²². Також Російська Федерація пообіцяла сприяти зміцненню міжнародних зв'язків Республіки Абхазія, включаючи розширення кола держав, які офіційно її визнаватимуть, і створенню умов для її вступу в міжнародні організації та об'єднання⁶²³.

Росія та нелегітимна влада невизнаних держав проводять політику моноетнізації окупованих територій, яка зводиться до етнічного тиску на грузинів. Влада самопроголошених територій запропонувала грузинам, які проживають в окупованій Абхазії, відмовитися від своєї національності в обмін на громадянство невизнаної республіки. Поширюється стереотип, що більшість грузинів, які проживають у Абхазії, – це нібито абхази, які були примусово асимільовані за радянських часів⁶²⁴. В Абхазії та Південній Осетії грузини позбавлені права навчатися рідною мовою, оскільки грузинські школи

⁶²¹ Казин Ф. А. Взаимоотношения России с Южной Осетией и Абхазией в сравнительной перспективе // Полис. 2009. № 1. С. 134.

⁶²² Асланов С. А. Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: дис. ... д-ра. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. С. 248.

⁶²³ Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве. URL: <http://kremlin.ru/supplement/4783> (дата звернення: 22.03.2018).

⁶²⁴ Російсько-грузинська війна: дев'яті роковини // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28665155.html> (дата звернення: 23.03.2018).

були трансформовані в російські. Росія та Південна Осетія проводять так звану політику «бордеризації» — повзучого захоплення територій Грузії — перенесення лінії розмежування вглиб території, підконтрольній Тбілісі, посилаючись на те, що ці території раніше начебто входили до складу Південноосетинської автономії. Росія переконує Грузію та міжнародну спільноту в тому, що Абхазія та Південна Осетія вже ніколи не повернуться до складу Грузії. Однак Грузія вимагає від Росії відкликання визнання незалежності Південної Осетії та Абхазії. П. Кабачнік, який досліджує проблему територіальної цілісності Грузії, зауважує, що наразі держава має у своєму складі дві сепаратистські де-факто незалежні території — Абхазію та Південну Осетію, які почали набувати обмеженого міжнародного визнання. «При цьому проблема збереження та відновлення територіальної цілісності, підкріплена політичною риторикою та практиками, а також занепокоєнням та побоюванням втрати території країни»⁶²⁵, визначаються дослідником центральними рисами грузинського націоналістичного дискурсу. П. Кабачнік вважає, що постійна актуалізація проблеми територіальної інтеграції, конструювання всієї грузинської території (включаючи Абхазію та Південну Осетію) як невід'ємної частини грузинської національної ідентичності, підвищує шанси на досягнення такого результату.

Тим часом влада Грузії за сприяння і допомоги міжнародної спільноти продовжує політику інтеграції окупованих територій до свого складу. В уряді було створено спочатку Міністерство з врегулювання конфліктів⁶²⁶, згодом в 2008 р. воно було перейменоване на Міністерство реінтеграції, в 2014 р. — на Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я. До його основних повноважень належить «надання політичної підтримки врегулюванню осетинського та абхазького конфліктів, ініціювання мирних пропозицій і

⁶²⁵ *Kabachnik P.* Wounds that won't heal: cartographic anxieties and the quest for territorial integrity in Georgia // *Central Asian Survey*. 2012. Vol. 31. № 1. P. 46-47.

⁶²⁶ *Lincoln A.* Compromising democracy: state building in Saakashvili's Georgia // *Central Asian Survey*. 2009. Vol. 28. № 2. P. 171-183.

надання допомоги для реінтеграції регіонів, які сепаратизувалися, а також їх абхазького, осетинського і грузинського населення до решти Грузії»⁶²⁷. Профільне міністерство також курує процес створення необхідних передумов для вирішення конфліктів, включаючи відновлення грузино-осетинських і грузино-абхазьких відносин. «До його компетенції належить напрацювання, організація і управління в межах мирного процесу політики реінтеграції, запровадження механізмів повернення біженців і вимушених переселенців до своїх помешкань, відновлення економічних зв'язків з Абхазією і Південною Осетією і сприяння спільній господарській діяльності, відновлення і розвиток соціальних зв'язків з окупованими регіонами, напрацювання взаємоприйнятної системи політичного устрою, заснованого на демократичних принципах»⁶²⁸.

Переіменування міністерства в 2014 р. було продиктоване дискусією про необхідність відмовитися від політики реінтеграції Південної Осетії та Абхазії, натомість спочатку примиритися з їх населенням, підготувати його до перспективи воз'єднання з Грузією. «Реінтеграція — це одна з складових частин врегулювання конфлікту. Але спершу конфлікт треба врегулювати, і лише потім братися за реінтеграцію», — заявив в ході дискусії двічі очільник (2012-2016) Міністерства примирення і громадянського рівноправ'я, П. Закареїшвілі. Переіменування міністерства стало кроком назустріч невизнаним республікам, які відмовлялися співпрацювати з профільним міністерством, посилаючись на неприйнятність перспективи їх реінтеграції до складу Грузії. Натомість до перспективи налагодження відносин, відновлення діалогу з Грузією влада окупованих територій та їх населення ставлять-ся більш схвально, ніж до повернення до складу Грузії»⁶²⁹.

⁶²⁷ State Ministry for Reconciliation and Civic Equality of Georgia. URL: <http://smr.gov.ge/> (дата звернення: 23.03.2018).

⁶²⁸ Там само.

⁶²⁹ У Грузії з'явилося Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/869799-u-gruziji-zyavilosya-ministerstvo-primirennya-i-gromadyanskogo-rivnopravyya.html> (дата звернення: 23.03.2018)

Перспектива реінтеграції створювала напругу у відносинах між Грузією, з одного боку, та Абхазією, Південною Осетією, з іншого боку. Попри те, що окремі політики критикують Грузію за цей крок — начебто задній хід в питанні реінтеграції окупованих територій, суті політики реінтеграції назва міністерства не змінює. Так само, як і не розширює обмежений арсенал засобів та можливостей Грузії впливати на етнополітичну ситуацію та настрої населення в Абхазії та Південній Осетії. Експерти не вважають налагодження прямого діалогу між грузинами, абхазами і осетинами достатнім заходом для врегулювання питання цілісності країни. Б. Кутелія називає суттю проблеми конфлікт з Росією через розбіжності, пов'язані із зовнішньополітичним вибором Грузії. На думку експерта, «оскільки Москва не сприймає поширення демократії на території, яку вона звикла вважати сферою свого впливу, то одним тільки діалогом між громадянами Грузії різної етнічної належності територіальна проблема не врегулюється, тим більше, що на окупованих територіях російські спецслужби не допустять будь-якого навіть теоретичного зближення між розділеними окупацією громадянами Грузії»⁶³⁰.

Втім питання відновлення територіальної цілісності Грузії належить до трьох найбільш актуальних питань, які хвилюють населення Грузії, про що свідчать соціологічні опитування⁶³¹. Грузії вдалося захистити і зберегти демократію, не відмовитися від європейської і євроатлантичної інтеграції, незважаючи на етнополітичний тиск Росії. Після вторгнення Росії в Україну в світі сформувався більш потужна міжнародна підтримка територіальної цілісності незалежних пострадянських держав, які рухаються демократичним шляхом в напрямку євроінтеграції і намагаються вирватися з зони впливу неототалітарної Росії⁶³². Це відкриває перспективи для відновлення

⁶³⁰ *Російсько-грузинська війна: дев'ять років // Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28665155.html> (дата звернення: 23.03.2018).

⁶³¹ *Opinion Survey 2017: Georgia*. URL: <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/publications/opinion-survey-2017-georgia> (дата звернення: 23.03.2018).

⁶³² *Goltz T. Georgia Diary: A Chronicle of War and Political Chaos in the Post-Soviet Caucasus*. Taylor Francis, 2015. 87 p.

територіальної цілісності цих держав, які втратили частини своїх територій в ході застосування етнополітичної дезінтеграції як політичної технології з боку Російської Федерації, яка скористалася етнотериторіальними суперечностями, закладеними в радянський період на їх теренах.

Л. Делкур та К. Волжук, досліджуючи реакцію Росії на політичні зміни в Грузії та Україні в світлі взаємодії між політикою просування демократії, що реалізується ЄС та США, та внутрішніми моделями демократизації, дійшли висновку про те, що, незважаючи на відносно слабкий вплив політики ЄС та США в Україні та Грузії, «Росія занадто жорстко відреагувала на західну експансіоністську програму – для підтвердження власної гегемоністської позиції на пострадянському просторі фактично розв'язала війну проти цих держав»⁶³³. Проте етнополітичний тиск з боку Росії зі застосуванням зброї мав також непередбачуваний ефект. Україна, Грузія та Молдова ще більше утвердилися у прозахідному, європейському векторі інтеграції, йдучи шляхом демократизації та реформ. Причому ці три держави почали співпрацювати задля синхронізації дій та протидії регіональним викликам безпеки. В межах міжпарламентської конференції «Республіка Молдова, Грузія і Україна: Східне партнерство і сучасні виклики безпеки» 2018 р. Молдова, Україна і Грузія підписали спільну Декларацію про регіональну безпеку і перспективи європейської інтеграції трьох країн. «Ми глибоко стурбовані присутністю російських військ на території суверенної Республіки Молдова, російською окупацією і іншими формами військового втручання в різних областях Грузії і України. Висловлюємо своє глибоке занепокоєння зовнішньою підтримкою сепаратистських рухів, розпалювання ненависті за національною і мовною ознакою, дезінформацією і дискредитацією рішень урядів наших країн, які прагнуть до зближення з ЄС і НАТО», – зазначається в документі⁶³⁴.

⁶³³ Delcour L., Wolczuk K. Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine // Democratization. 2015. Vol. 22. № 3. P. 461.

⁶³⁴ Україна, Молдова і Грузія підписали декларацію про перспективи євроінтеграції // УНІАН. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2414264>

3.4 Баланс інтеграційно-дезінтеграційних процесів у Молдові

На відміну від України, яка на ранніх етапах незалежності на державному рівні не визнавала гостроти етнонаціональних проблем, не надавала першочергового значення етнополітичним загрозам, Молдові довелося мати справу з дезінтеграційно-інтеграційними викликами від самого початку формування незалежної держави⁶³⁵. Питання етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є одними з найважливіших зі сфери етнополітичної безпеки та етнонаціональної політики цієї поліетнічної держави зі складною етнонаціональною та етнотериторіальною спадщиною. Молдова не може випасти з поля зору дослідника, який вивчає дезінтеграційно-інтеграційні процеси в регіоні, — настільки тісно вони переплелися в цій східноєвропейській, пострадянській державі⁶³⁶, яка при цьому є найближчим сусідом України, тому етнополітичні процеси в ній безпосередньо стосуються нашої держави. Україна свого часу не скористалася етнополітичним досвідом Грузії та Молдови, тепер усі три пострадянські держави (Україна, Молдова та Грузія) перебувають на постдезінтеграційному етапі розвитку, який характеризують наявність самопроголошених республік у територіальному складі, врегулювання збройних етнополітичних конфліктів та політика реінтеграції окупованих територій. Придністровську проблематику аналізують М. Балмаседа, М. Бобіск, В. Бузало К. Бусчер, С. Волф, Ш. Гарнетт, В. Георгіу, Е. Дан, А. Девятков, М. Дмитрієнко, Д. Забарах, М. Капітоненко, Н. Кожокару, К. Клаус, В. Колосов, Р. Косто, Р. Лебенсон, А. Малгін, О. Нантой, М. Плаксенко, Н. Попеску, О. Процюк, С. Ропер, А. Санчес, К. Сіуреа, О. Сіобану, Ж. Схинн, М. Спіннер, Г. Тоал, Ж. Толструб.

ukraina-moldova-i-gruzia-pidpisali-deklaraciju-pro-perspektivi-evrointegracii.html (дата звернення: 23.03.2018).

⁶³⁵ *Перепелиця Г. М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи Київ: Стилюс — ПЦ «Фоліант», 2003. 256 с.

⁶³⁶ *Siurea C.* Moldova between West and East: which comes first, Euro-integration or conflict settlement? // *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs.* 2013. № 4. P. 74-75.

Як і в Грузії, у Молдові Російська Федерація відіграє значну роль в дезінтеграційно-інтеграційних процесах, однак її вплив ефективніше врівноважується іншими чинниками — європейською інтеграцією, румунською зовнішньою політикою на теренах Молдови⁶³⁷. Саме Молдова може слугувати прикладом для вивчення питання балансу, взаємного стримування дезінтеграційно-інтеграційних процесів, які врівноважують етнополітичну систему цієї держави, фактично блокуючи її розвиток в будь-якому напрямку. І цю гіпотезу ми спробуємо довести на прикладі аналізу дезінтеграційно-інтеграційних процесів в Республіці Молдова.

Дезінтеграція Молдови розпочалася ще до утворення незалежної держави в ході розпаду СРСР. Її причиною став Придністровський етнополітичний конфлікт, який вважається одним з найбільш суперечливих на пострадянському просторі, хоча етнічний фактор не відігравав в ньому вирішальної ролі. Принаймні його дія — набагато менша, ніж зовнішніх чинників: вибору вектора зовнішньополітичної, економічної інтеграції та втручання Російської Федерації. К. Вітман вважає, що це не полегшило і не прискорило його врегулювання. Дослідник вбачає проблему в тому, що «придністровська та молдовська політичні еліти по-різному бачили процес майбутнього розвитку країни: якщо молдовська еліта в процесі розвалу СРСР нарешті отримала шанс реалізувати об'єднання з Румунією, то Придністров'я, яке населяють українці молдовани на росіяни приблизно в однаковій пропорції, такий хід подій аж ніяк не влаштував»⁶³⁸. Тому Придністров'я стало майданчиком боротьби орієнтованого на Росію населення проти об'єднання Молдови з Румунією⁶³⁹.

Розглянемо детальніше передумови та причини виходу Придністров'я зі складу Молдови, а також перспективи реін-

⁶³⁷ Плаксенко М. Л. Роль та інтереси Росії в урегулюванні Придністровського конфлікту // Стратегічні пріоритети. 2008. № 3 (8). С. 234.

⁶³⁸ Вітман К. М. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту // Політичний менеджмент. 2008. № 4. С. 101.

⁶³⁹ Kolsto P. Malgin A. The Transnistrian republic: A case of politicized regionalism // The Journal of Nationalism and Ethnicity. 1998. Vol. 26. № 1. P. 121.

теграції регіону. Придністров'я — це територія вздовж лівого берега річки Дністер, яка поділяється на північну (подільську) і південну (степову) частини, населена переважно молдованами, українцями та росіянами. Причому Придністров'я ніколи не входило до складу Молдовського князівства: молдовани з'явилися на Лівобережжі Дністра в XVI ст., внаслідок міграції з-за Прута та Дністра⁶⁴⁰. Подільське Придністров'я входило до складу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, степове Придністров'я — до складу Золотої Орди, Кримського ханства, Османської імперії. З кінця XVIII ст. обидві частини Придністров'я були об'єднані у складі Російської імперії — увійшли до складу Подільської і Херсонської губерній. У 1918 р. Придністров'я було складовою частиною УНР. У грудні 1917 р. — січні 1918 р. під час розпаду Російської імперії на території Бессарабської губернії було проголошено незалежність Молдовської Демократичної Республіки, однак у листопаді того ж року її анексувала Румунія⁶⁴¹.

Уряди Української Народної Республіки, УРСР, РРФСР, а згодом і СРСР не визнали незаконної анексії Бессарабії. Зокрема, на радянських картах 1920–30-х років територія Бессарабії позначалася заштриховано з написом: «Окупована Румунією у 1918 р.»⁶⁴² Румунія активно проводила політику асиміляції молдован — румунізації населення території окупованої Бессарабії. У румунському переписі населення 1930 р. повністю ігнорувалося молдовська етноспільнота Бессарабії, навіть граfi «молдовани» не було. Щоб стимулювати прорадянські настрої в окупованій Молдові, СРСР створив Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (МАССР) з центром у м. Тирасполь у складі УСРР.

⁶⁴⁰ Büscher K. The «statehood» of Transnistria — an accident of history? // Nationalism in Late and Post-Communist Europe. 2008. Vol. 3. P. 210.

⁶⁴¹ Придністровська Молдавська Республіка // Інститут історії України НАН України. URL: <http://resource.history.org.ua=Prydnistrovia> (дата звернення: 02.02.2018).

⁶⁴² Терлюк І. Я. Захоплення Румунією етнічних українських земель // Історія держави і права України. Київ: Атіка, 2011. 943 с.

Як слушно зауважують В. Бузало та М. Дмитрієнко, «одним із наслідків панування тоталітарної системи були «прозорі» кордони між національно-державними утвореннями в межах колишнього СРСР, що створювало видимість їх суверенітету та державності, а насправді — камуфлювало давно виправдану практику «divide et impere» — «розділяй і володарюй»⁶⁴³. Вчені зауважують, що «довгий час механізм та історія територіального розмежування України та Молдови у 1940 р. оминалися дослідниками національних відносин через те, що цей процес, сповнений суперечливих моментів, не вписувався у панівну концепцію розквіту та зближення народів у «новій історичній спільності — радянському народі»⁶⁴⁴.

23 серпня 1939 р. у Москві було підписано Пакт Молотова-Ріббентропа, таємний додатковий протокол до якого передбачав розмежування «сфер впливу» СРСР та Німеччини в Східній і Південно-Східній Європі. Згідно з документом Бессарабія визнавалася сферою впливу СРСР⁶⁴⁵. Тому в 1940 р. СРСР провів успішну військову операцію під назвою Бессарабсько-Буковинський похід з метою домогтися від Румунії передачі Бессарабії та Північної Буковини (раніше захоплених Румунією територій УНР) до складу СРСР. 2 серпня 1940 р. на території захопленої, але цього разу СРСР, Бессарабії було створено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку. У тексті Закону про утворення Молдавської РСР було відсутнє детальне розмежування кордонів між УРСР та МРСР, лише перелічувалися адміністративні одиниці, включаючи Лівобережжя Дністра. Так Придністров'я опинилося у складі Молдови, незважаючи на те, що ніколи територіально

⁶⁴³ Бузало В., Дмитрієнко М. Територіальне розмежування та встановлення кордонів між Україною та Молдовою 1940 р. // Історико-географічні дослідження в Україні. 2005. № 8. С. 32.

⁶⁴⁴ Там само.

⁶⁴⁵ Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р. // Інститут історії України НАН України. URL: http://resource.history.org.ua =Pakt_M_R (дата звернення: 02.02.2018).

до неї не належало, а етнічний склад регіону не відповідав державно-територіальному розмежуванню⁶⁴⁶.

Такий детальний екскурс в історію Молдови та Придністров'я потрібен для більш глибокого розуміння причин дезінтеграційних процесів регіону. Придністров'я не мало міцних історичних, етнічних зв'язків з Молдовою, тому в 1990-х роках вийшло зі складу цієї пострадянської держави⁶⁴⁷. На початок конфлікту населення Придністров'я було поліетнічним: кількість українців, молдован та росіян була приблизно однаковою. А населення Молдови було більш гомогенним, в ньому домінували молдовани – 64,5%. Такий національний склад було визначено у ході Всесоюзного перепису населення 1989 р., під час якого обліковувалися «титульні національності» союзних та автономних республік⁶⁴⁸. «Якщо Придністров'я на момент дезінтеграції СРСР було багатомовним – там використовувалися російська, українська та молдовська мови, то в Молдові – переважно молдовська та російська як загальносоюзна мова. Тож етнічні диспропорції та мовний чинник стали передумовами Придністровського конфлікту, який призвів до дезінтеграції Молдови»⁶⁴⁹.

Наприкінці 1980-х років в Молдавській СРСР набув популярності націоналістичний рух за відновлення держави. Молдовська еліта намагалася побудувати державу навколо формування національно-мовної ідентичності її громадян. Важливим елементом відновлення молдовської ідентичності став політичний курс на етнополітичну, етнолінгвістичну інтеграцію Молдови із етнічно, мовно та історично близькою

⁶⁴⁶ Kaufman S., Bowers S. Transnational dimensions of the Transnistrian conflict // The Journal of Nationalism and Ethnicity. 1998. Vol. 26. № 1. P. 129-146.

⁶⁴⁷ Дорошко М. С. Конфлікт у Придністров'ї: політичне підґрунтя // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2005. Вип. 53. Ч. 2. С. 13.

⁶⁴⁸ Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування / Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/> (дата звернення: 03.02.2018).

⁶⁴⁹ Вітман. К. М. Мовна політика Молдови – заручник геополітики // Трибуна. 2009. № 3-4. С. 39.

Румунією⁶⁵⁰. Тоді ж з'явився уніоністський рух, метою якого є приєднання Молдови до Румунії. Уніоністи закликали молдован відмовлятися від радянської ідентичності на користь румунської. Більша частина молдовської еліти стояла на поміркованих позиціях запозичення та утвердження елементів румунської ідентичності — мови, культури, які були потрібні, щоб національно відмежуватися від радянської спадщини та легітимізувати претензії на створення власної держави⁶⁵¹.

З теорії етнополітології відомо, що під час формування національної ідентичності, етноспільноті необхідно максимально дистанціюватися від держави, зі складу якої вона виходить. Якщо їй бракує національно-культурних ідентитетів, їй доводиться привласнювати чужі — історію, культуру, мову. Так сталося з Молдовою під час дезінтеграції СРСР — молдовська інтелігенція в журналі «Ністру» оприлюднила програму, в якій вимагала визнати тотожність молдовської та румунської мов та перевести молдовську мову на латинську графіку. В 1989 р. Верховна Рада МРСР ухвалила Закон «Про функціонування мов», який діє дотепер і за яким державною мовою в Молдавській РСР ставала, по суті, румунська мова — молдовська, яка функціонує на основі латинської графіки⁶⁵². Тож приводом для конфлікту та головним рушієм мобілізації суспільної підтримки в Придністров'ї стало мовне питання.

У відповідь на мовні ініціативи Кишинєва в найбільших містах Придністров'я прокотилася хвиля протестів — в

⁶⁵⁰ Marcu S. Opening the Mind, Challenging the Space: Cross-border Cooperation between Romania and Moldova // International Planning Studies. 2011. Vol. 16. № 2. P. 123.

⁶⁵¹ Roper S. The politicization of education: Identity formation in Moldova and Transnistria // Communist and Post-Communist Studies. 2005. Vol. 38. № 4. P. 505.

⁶⁵² *О функционировании языков на территории Республики Молдова: Закон Молдавской Советской Социалистической Республики от 1 сентября 1989 года №3465-XI (В редакции от 29.05.2003 г. №206-XV, 07.04.2011 г. №65, 17.07.2014 г. №153).* URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3281 (дата звернення: 03.02.2018).

Тирасполі, Бендерах, Рибниці⁶⁵³. Поліетнічне населення Придністров'я не мало наміру переходити на румунську мову. Тому Тирасполь звернулася до Президії Верховної Ради МРСР з закликом прийняти закон про функціонування в республіці двох державних мов — молдовської та російської⁶⁵⁴. Вчені зауважують, що в цей період «в Молдові та Придністров'ї відбулася консолідація двох різних політичних еліт: з одного боку, консервативної придністровської, орієнтованої на збереження СРСР та економічних зв'язків із Росією та Україною; з іншого — націоналістичної молдовської, що прагнула незалежності Молдови та зближення її з Румунією»⁶⁵⁵.

В 1989-1990 рр. в Придністров'ї було проведено референдум щодо створення Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. Волевиявлення відбувалося в різних містах в різний час: в Рибниці — 3 грудня 1989 р., в Тирасполі — 29 січня 1990 р. Загалом у референдумі взяли участь 79% населення регіону, з яких створення ПМРСР підтримали 95,8%. Як і Абхазія та Південна Осетія, Придністров'я як окремий суб'єкт СРСР, мало намір підписати новий союзний договір, проект якого розроблявся 1991 р. Однак зберегти союзню державу не вдалося і в Придністров'ї 1 грудня 1991 р. було проведено референдум про незалежність Придністровської Молдавської Республіки, на якому формат самостійної державності підтримали 97,7% учасників референдуму. Молдова, яка на той момент також проголосила незалежність, намагалася загальмувати процес сецесії Придністров'я та формування державних органів у ньому.

Однак зближення Молдови з Румунією суттєво заважало збереженню контролю над Придністров'ям та пошуку спільної мови з регіоном, який відокремлювався. Праві політичні сили Молдови вимагали перейменувати Молдову на Румунську

⁶⁵³ Гарнетт Ш., Лебенсон Р. Чи настане мир у Придністров'ї // Політика і час. 1999. № 5. С. 52.

⁶⁵⁴ Тодуа З. Д. Россия в Молдавии: вернуть инициативу // Россия в глобальной политике. 2007. № 1. С. 154-162.

⁶⁵⁵ Balmaceda M. Privatization and elite defection in de facto states: The case of Transnistria, 1991-2012 // Communist and Post-Communist Studies. Vol. 46. № 4. P. 447.

Республіку Молдова⁶⁵⁶. Верховна Рада Молдови навіть визнала незаконним створення МРСР в 1940 р. та деокупацію Бессарабії і Північної Буковини, затвердивши Висновок спеціальної комісії щодо Пакту Молотова-Ріббентропа. У 1991 р. було прийнято Декларацію про незалежність Молдови, якою Закон від 2 серпня 1940 р. «Про утворення Союзної Молдавської РСР» проголошувався таким, що не має юридичної сили. На що Тирасполь відповів, що якщо МРСР була створена незаконно, то Лівобережжя також було незаконно в неї включено, тому «не вважає себе зв'язаним якими-небудь зобов'язаннями перед керівництвом РСР Молдови»⁶⁵⁷.

Вирішальну роль у відокремленні Придністров'я відіграв військовий чинник — на території регіону дислокувалася добре оснащена 14-та гвардійська армія Збройних сил СРСР, яка згодом перейшла під юрисдикцію Російської Федерації⁶⁵⁸. Спочатку її військовослужбовці зберігали нейтралітет в Придністровському конфлікті, але згодом перейшли на бік ПМР. Молдова ухвалила Закон про громадянство, яким заборонялося набуття подвійного громадянства. Відтак росіяни, які не відмовилися від російського громадянства, втратили право обіймати громадські, державні та військові посади на території Молдови. Почасти тому 14-та армія виступила на боці Придністров'я і забезпечила йому перемогу в боротьбі за відокремлення⁶⁵⁹. За допомогою цих військових формувань Тирасполь встановив контроль над територією всього Лівобережжя Дністра, а Кишинів повністю втратив вплив на нього. У відповідь на захоплення влади 28 березня 1992 р. Молдова запровадила надзвичайний стан та ввела війська на територію самопроголошеної республіки. Однак збройним

⁶⁵⁶ Вітман К. М. Наслідки політики румунізації в Молдові // Політологічний вісник. 2009. Вип. 42. С. 168.

⁶⁵⁷ Declaration of Independence of the Republic of Moldova // Presidency of the Republic of Moldova. URL: <http://www.presidente.md/eng/declaration> (дата звернення: 04.02.2018). 231.

⁶⁵⁸ Плаксенко М. Л. Роль та інтереси Росії в урегулюванні Придністровського конфлікту // Стратегічні пріоритети. 2008. № 3 (8). С. 233–239.

⁶⁵⁹ Devyatkov A. Russian Policy Toward Transnistria // Problems of Post-Communism. 2012. Vol. 59. № 3. P. 53–62.

силам Молдови не вдалося розгромити військові формування в Придністров'ї та відновити територіальну цілісність держави — їх зупинило важке озброєння 14-ої армії, якого Збройні сили Молдови на той час не мали. Найбільш масштабною битвою збройної фази Придністровського конфлікту вважається бій за Бендери, який точився кілька днів — 19-21 червня 1992 р. і в ході якої загинуло 600 осіб. Поразка змусила Кишнів відмовитися від силового на користь мирного варіанту врегулювання конфлікту⁶⁶⁰.

К. Вітман зазначає, що «незважаючи на активну пропаганду радикального вирішення проблеми Придністров'я з боку частини молдовських ЗМІ, воєнні дії в Придністров'ї не викликали схвалення в більшості молдован, оскільки жодних соціальних або етнічних мотивів ворожнечі Молдови і Придністров'я не було»⁶⁶¹. Тому молдовська поліція й армія вели бойові дії здебільшого неохоче, а призовники ухилялися від мобілізації. Під тиском громадськості молдовський парламент, в якому почали брати верх помірковані настрої, прийняв постанову про мирне врегулювання Придністровського конфлікту⁶⁶². Тому 21 липня 1992 р. між Молдовою та Росією, яка виступила на боці самопроголошеної республіки, було підписано «Угоду про принципи мирного врегулювання озброєного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова»⁶⁶³. Сторони погодилися на двосторонні заходи з відведення збройних формувань за лінію протистояння, створення буферної зони та розміщення спеціальної комісії в м. Бендери. Підписанти визнали територіальну цілісність Молдови та право Придністров'я самостійно вирішувати власну долю у випадку

⁶⁶⁰ Kapitonenko M. Resolving post-soviet «frozen conflicts»: is regional integration helpful? // *Caucasian Review of International Affairs*. 2009. Vol. 3. № 1. P. 37-44.

⁶⁶¹ Вітман К. М. Придністровський конфлікт: сучасний етап врегулювання // *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 37. С. 9-20.

⁶⁶² Wolff S. A resolvable frozen conflict? Designing a settlement for Transnistria // *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2011. Vol. 39. № 6. P. 865.

⁶⁶³ *Agreement on the Principles for a Peaceful Settlement of the Armed Conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova* // UN Peace Agreements. URL: <https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdnestr92> (дата звернення: 04.02.2018).

зміни державного статусу Молдови. Цим пунктом прогнозувалася ймовірність інтеграції Молдови до Румунії, дуже популярної в Молдові на першому етапі державотворення.

Ретроспективно позитивно оцінюючи цей документ, який дав змогу покласти край збройним зіткненням і кровопролиттю на берегах Дністра, в уряді Молдови констатують, що «Росія так і не виконала взяті на себе зобов'язання з виведення з Придністровського регіону російських військ і озброєння». Підкреслюється також, що «з часом російська миротворча місія на Дністрі стала де-факто інструментом консервації замороженого Придністровського конфлікту, про що свідчить і неодноразова участь російських миротворців у спільних з військовослужбовцями сепаратистського регіону військових навчаннях, які регулярно проводяться на території Придністровського регіону»⁶⁶⁴. У 2017 р. парламент Молдови зажадав від Росії вивести її війська з території Придністров'я, прийнявши відповідну декларацію. У документі зазначається, що дислокація на території країни російських військ, а також значної кількості зброї та боєприпасів з Російської Федерації, є постійною загрозою для суверенітету, цілісності і незалежності Республіки Молдова⁶⁶⁵. Однак Росія цю вимогу проігнорувала.

Врегулювання Придністровського конфлікту триває вже понад 25 років, проте перспективи відновлення територіальної цілісності Молдови та реінтеграції Придністров'я дуже незначні. В ході численних переговорів за посередництвом Росії, України й ОБСЄ досягти згоди щодо статусу Придністров'я не вдалося. Керівництво Молдови відмовилося вести прямі переговори з лідерами невизнаної республіки, наголошуючи на тому, що домовлятися потрібно з Росією, яка пише сценарій переговорного процесу та маніпулює лідерами

⁶⁶⁴ *Конфлікт у Придністров'ї: Молдова констатує, що Росія не виконала зобов'язання* // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2275642-na-odesini-negoda-dodala-roboti-ratuvalnikam.html> (дата звернення: 05.02.2018).

⁶⁶⁵ *В Молдавії прийняли декларацію о виводі войск России из Приднестровья* // РБК. URL: <https://www.rbc.ru/politics/21/07/2017/5972112ea7947255ba30d56> (дата звернення: 05.02.2018).

самопроголошеного утворення⁶⁶⁶. Т. Далявська провела аналіз офіційних заяв Грузії та Молдови і зауважує, що «в них Абхазія, Південна Осетія чи Придністровська Молдавська Республіка ніколи не згадуються як державоподібні утворення чи невизнані держави і, тим більше, як просто держави»⁶⁶⁷.

Позиція Росії в переговорному процесі також була безкомпромісною і зводилася до того, щоб зберегти контроль над Придністров'ям і за певних умов навіть поширити його на Молдову⁶⁶⁸. Так Росія намагалася проігнорувати сценарій реінтеграції Придністров'я до складу Молдови шляхом федералізації останньої. Зокрема, за «планом Козака» 2003 р. Молдові пропонували змінити Конституцію у напрямку формування «асиметричної федерації», в якій ПМР і Гагаузія отримали б особливий статус і можливість блокувати законопроекти, невідповідні для автономій та небажані для Росії. Надання Придністров'ю права вето в федерації дало б Росії можливість контролювати внутрішній та зовнішній курс держави, а отже, зберегти свою присутність в регіоні⁶⁶⁹. Згідно з «планом Козака» Молдова зобов'язувалася дотримуватися нейтралітету і демобілізувати армію, але при цьому надати Росії право на розміщення російських військ на території Придністров'я терміном на 20 років як гаранту врегулювання конфлікту. «Мета федералізації полягала в тому, щоб проросійські сили зберегли вплив або принаймні отримали блокувальний пакет акцій щодо політики країни стосовно всього спектру питань — від реформ до зовнішньої чи оборонної політики», — зауважує А. Санчес⁶⁷⁰. Не дивно, що

⁶⁶⁶ Protsyk O. Moldova's Dilemmas in Democratizing and Reintegrating Transnistria // Problems of Post-Communism. . 2006. Vol. 53. № 4. P. 32.

⁶⁶⁷ Далявська Т. П. Нові державні утворення: науковий дискурс щодо категоріально-понятійного апарату // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. Серія 22. Спец. вип. С. 380.

⁶⁶⁸ Алексєйченко О. В. Участь Російської федерації у Придністровському врегулюванні // Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 8. С. 247.

⁶⁶⁹ Tolstrup J. Studying a negative external actor: Russia's management of stability and instability in the «Near Abroad» // Democratization. 2009. Vol. 16. № 5. P. 931.

⁶⁷⁰ Sanchez A. The «Frozen» Southeast: How the Moldova-Transnistria Question has Become a European Geo-Security Issue // The Journal of Slavic Military Studies. 2009. Vol. 22. № 2. P. 153-176.

Молдова відмовилася від такого варіанту федералізації задля врегулювання Придністровського конфлікту.

Експерти зауважують, що оскільки «Угода про принципи мирного врегулювання озброєного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова» підписувалася в Москві російським Президентом, це вказує на Росію як сторону Придністровського конфлікту. Але згодом Москва поступово «перетворилася зі сторони конфлікту на начебто нейтрального гаранта», — наголошує Н. Беліцер⁶⁷¹. Така позиція була обрана для просування Придністров'я як легітимного державного утворення, яке має стати повноправною стороною переговорів. Відтак врегулювання Придністровського конфлікту перейшло в формат 5+2, в якому сторонами конфлікту було визначено Молдову та Придністровську Молдовську Республіку, посередниками — Росію, Україну та ОБСЄ і спостерігачами — ЄС та США. Н. Беліцер наголошує, що в межах цього формату Росія фігурує як нейтральний посередник в однаковому статусі з незалежними державами та міжнародними організаціями, хоча де-факто є стороною конфлікту, оскільки тримає у Придністров'ї військових контингент під виглядом миротворців і контролює самопроголошене утворення. Експерти радять не допустити застосування цього сценарію до інтеграції України. «Визнання сепаратистів легітимною стороною переговорів фактично перетворює справжнього винуватця на нейтрального «миротворця», — попереджає Н. Беліцер⁶⁷².

Євросоюз наполягав на тому, що «Придністровський конфлікт може бути врегульований відносно легко», порівняно з аналогічними замороженими конфліктами на пострадянському просторі. Насамперед тому, що роль етнічного чинника в ньому мінімальна⁶⁷³. «Придністровська проблема має чітко

⁶⁷¹ *Придністров'я: 10 уроків для України* // Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/prydnistrovia-10-urokiv-dlia-ukrainy> (дата звернення: 05.02.2018).

⁶⁷² Там само.

⁶⁷³ *Tudoroiu T. The European Union, Russia, and the Future of the Transnistrian Frozen Conflict* // *East European Politics and Societies: and Cultures*. 2012. Vol. 26. № 11. P. 135-145.

виражені економічні аспекти, але перебуває також в політичній та емоційній площинах. Ми маємо справу зі складним сплетінням різних інтересів. Проте на відміну від більшості інших конфліктів придністровська проблема не має глибоких релігійних чи етнічних коренів. В обох частинах Молдови живуть одні й ті самі етноси без будь-якого упередження чи ненависті», — оптимістично оцінював перспективи відновлення територіальної цілісності Молдови, вступаючи на пост спецпредставника Євросоюзу по Молдові, К. Міжеї в 2007 р.⁶⁷⁴

Натомість західні вчені дотримувалися іншої точки зору на врегулювання Придністровського конфлікту та інтеграцію Молдови. В. Георгіу, О. Нантой та Н. Попеску прогнозували, що Молдова не зможе самотужки протистояти російським інтересам, які підживлюють та заморожують Придністровський конфлікт. Тому вчені назвали «недоцільним пошук успішного та життєздатного врегулювання конфлікту за збереження незаконної російської присутності в Молдові та без висунення прямої умови демонтажу тоталітарного режиму в Придністров'ї»⁶⁷⁵. Дослідники переконані, що «нові можливості для врегулювання етнополітичного конфлікту можуть виникнути лише у випадку нової конфігурації інтересів, пов'язаних з Придністровським конфліктом та державністю Молдови»⁶⁷⁶. І порадили ЄС дати позитивний сигнал Молдові, який може змінити процес врегулювання і сприятиме ефективності та європеїзації возз'єднання країни.

Переговори щодо врегулювання Придністровського конфлікту неодноразово припинялися і відновлювалися після кількарічних перерв. Наразі експерти оцінюють їх перспективи доволі песимістично. Г. Шелест зазначає, що «через багаторічне замороження конфлікту сторони перебувають на макси-

⁶⁷⁴ Спецпредставник ЄС по Молдові Кальман Міжеї: Придністровський конфлікт можна врегулювати // Дзеркало тижня URL: https://dt.ua/POLITICS/spetspredstavnik_es_po_moldovi_kalman_mizheyi_pridnistrovskiy_konflikt_mozhna_vregulyuvati.html (дата звернення: 06.02.2018).

⁶⁷⁵ Gheorghiu V., Nantoi O., Popescu N. External Factors in the Transnistria Conflict Settlement: a Role for the European Union // Journal of Foreign Policy of Moldova. 2004. № 3. P. 20.

⁶⁷⁶ Там само.

мально віддалених позиціях і не готові до компромісів чи пошуку рішення»⁶⁷⁷. Тому переговори відбуваються скоріше щодо технічних речей — наприклад, визнання номерних знаків чи освітніх дипломів, ніж щодо суті врегулювання конфлікту. Однак головною перешкодою у врегулюванні Придністровського конфлікту залишається зовнішній чинник — участь та вплив Росії — геополітичного гравця, не зацікавленого втрачати контроль у регіоні внаслідок реінтеграції Придністров'я до складу Молдови⁶⁷⁸. К. Вітман констатує, що Росія навіть у Придністров'ю наявність об'єктивних перешкод до воз'єднання. «Мовляв, за більш 20 років фактичної незалежності в ПМР і Молдові встигли скластися дві самостійні економіки і соціально-політичні системи, а також незалежні еліти з найчастіше протилежними інтересами, які жодна зі сторін уже не може ігнорувати»⁶⁷⁹. Політика Російської Федерації у всіх підтримуваних і субсидованих невизнаних пострадянських республіках дуже схожа. Як в Абхазії та Південній Осетії, так і в Придністров'ї діє подвійне громадянство і більшість населення мають ще й російські паспорти.

Західні експерти з постконфліктного врегулювання вважають, що політику реінтеграції необхідно проводити паралельно з врегулюванням етнополітичного конфлікту, внаслідок якого країна зазнала дезінтеграції. О. Нантой, вивчаючи постконфліктну ситуацію в Придністров'ї, доходить висновку про те, що «кілька десятиліть замороженого етнополітичного конфлікту в Придністров'ї призвели до формування цілого покоління населення з подвійною самоідентифікацією — регіональною (орієнтованою на Придністров'я) і державною

⁶⁷⁷ *Придністров'я: 10 уроків для України* // Hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/prydnistrovia-10-urokiv-dlia-ukrainy> (дата звернення: 05.02.2018).

⁶⁷⁸ *Ciobanu C.* Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution. Richmond, 2008. P. 75.

⁶⁷⁹ *Вітман К. М.* Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання // *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 627.

(пов'язаною з Російською Федерацією, а не з Молдовою)»⁶⁸⁰. Населення Придністров'я не має наміру інтегруватися до Молдови, оскільки формування світогляду відбувалося в умовах невизначеного статусу самопроголошеного державного утворення під пропагандистським впливом Російської Федерації. Це вказує на колосальну важливість часу у проведенні політики реінтеграції після дезінтеграції держави внаслідок етнополітичного конфлікту, який Молдовою було втрачено.

І. Кресіна підкреслює, що «наразі найактивніший сегмент населення Придністров'я відкидає будь-які форми інтеграції з Республікою Молдова, а саме він становить більшу частину населення невизнаної республіки»⁶⁸¹. За словами вченої, «враховуючи 25 років втраченого для реінтеграції часу, Молдові наразі складно візуалізувати перспективи та переконати населення невизнаного утворення у необхідності повернення до складу держави. Втім сподівання покладаються на активну частину населення Придністров'я молодого віку, яке вважає себе громадянами Молдови і шукає перспективи в реінтеграції Придністров'я до складу Молдови»⁶⁸². Адже Молдова активно рухається в напрямку ЄС, а саме євроінтеграція відкриває значні можливості для молоді — починаючи з безвізового режиму і закінчуючи освітою та працевлаштуванням в ЄС. Російський напрям інтеграції невизнаної республіки не пропонує таких перспектив. Тож позиція молоді може виявитися вирішальною в певний момент врегулювання замороженого Придністровського конфлікту за умови ослаблення тиску Російської Федерації»⁶⁸³.

⁶⁸⁰ *Nantoi O.* Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova // *Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus*. Istanbul: Global Political Trends Center, 2013. P. 17.

⁶⁸¹ *Кресіна І. О.* Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації // *Держава і право*. 2016. Вип. 73 С. 62.

⁶⁸² Там само.

⁶⁸³ *Blakkisrud H., Kolsto P.* From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State and Nation-Building in Transnistria // *Post-Soviet Affairs*. 2011. Vol. 27. № 2. P. 209-210.

Натомість Н. Кожокару, провівши низку опитувань серед молоді Придністров'я, доходить висновку про поступову консолідацію відмінної від молдовської етнонаціональної ідентичності в Придністров'ї⁶⁸⁴. Стверджується, що придністровська ідентичність оформилася на противагу молдовській ідентичності — особливо цей процес помітний в молодіжному середовищі. На думку дослідниці, це суттєво ускладнить реінтеграцію навіть у межах моделі федеративного устрою. Крім того, для етнокультурної моделі Придністров'я характерна потужна радянська ідентичність, яка з часом не зникає, а тільки посилюється. І така тенденція характерна для більшості незваних республік пострадянського простору⁶⁸⁵. Хоча це не заважає придністровцям користуватися кількома паспортами — у випадку поїздок до ЄС за безвізовим режимом використовується молдовський паспорт, під час проживання в ПМР — придністровський, під час отримання соціальних виплат та допомоги від Російської Федерації — російський. Така поведінка не свідчить про множинну ідентичність, а, ймовірно, про отримання преференцій, які є зворотним боком обмежень, з якими доводиться мати справу населенню незваної республіки⁶⁸⁶.

Більшість вчених переконані, що повноцінне економічне процвітання неможливе в статусі незваної держави, адже така держава позбавлена інвестицій, обмежена у зовнішньоекономічній діяльності. «Оскільки статус незваних держав накладає на них серйозні обмеження у співпраці з іншими державами, всі вони без винятку прагнуть якнайшвидшого міжнародного визнання», — стверджує К. Вітман⁶⁸⁷. Це стосується Придністров'я, Південної Осетії, Абхазії однаковою

⁶⁸⁴ *Cojocaru N.* Nationalism and Identity in Transnistria // *The European Journal of Social Science Research*. 2006. Vol. 19. № 3-4. P. 261-272.

⁶⁸⁵ *O'Loughlina J., Kolossov V., Toal G.* Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria // *Eurasian Geography and Economics*. 2014. Vol. 55. № 5. P. 423-456.

⁶⁸⁶ *King C.* The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States // *World Politics*. 2014. Vol. 53. №4. P. 524-552.

⁶⁸⁷ *Вітман К. М.* Незвані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання. С. 630.

мірою. Вчений зауважує, що «більшість самопроголошених державних утворень пострадянського простору дуже вразливі в економічному плані: мають високі показники безробіття, соціально-економічного невдоволення, низький приріст ВВП»⁶⁸⁸. Відтак економічна стабільність та розвиток у цих державах забезпечується за рахунок міжнародної гуманітарної допомоги або цільової фінансової допомоги лояльних сусідніх держав⁶⁸⁹ (у випадку Придністров'я – Росією), зацікавлених у продовженні конфлікту та зміцненні позицій невизнаної держави в етнополітичному конфлікті.

Натомість Т. Далявська доводить протилежне, посилаючись на доповідь глави Місії ОБСЄ в Молдові №13 від 12 листопада 1993 р., в якій було зазначено, що Придністров'я як нова держава буде недієздатною або неспроможною державою (failed state) і це стало ключовим обґрунтуванням неможливості визнання придністровської державності. Однак, зауважує Т. Далявська, «з моменту появи цієї доповіді минуло більше двадцяти п'яти років і ми є свідками абсолютно протилежної тенденції: за деякими економічними показниками Придністров'я є більш економічно успішним, ніж держава-метрополія, тобто Молдова»⁶⁹⁰. Хоча дослідниця не наводить цих показників. Відомо тільки, що Придністров'я, незважаючи на економічну орієнтацію на Росію, все ж через Молдову постачає деякі товари до ЄС, який заплющує очі на таку торгівлю.

О. Нантой прогнозує, що Молдові доведеться докласти чимало зусиль та ресурсів для повернення Придністров'я – не виключається варіант відновлення воєнних дій та силового сценарію повернення контролю над окупованою територією⁶⁹¹. Важко уявити реалізацію силового сценарію, врахову-

⁶⁸⁸ Вітман К. М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання. С. 630.

⁶⁸⁹ Dunn E., Bobick M. The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence // American ethnologist. 2014. Vol. 41. №4. 3. P. 405-413.

⁶⁹⁰ Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. С. 119.

⁶⁹¹ Oazu Nantoi: Federația Rusă nu are nevoie de Transnistria, ci de toată Republica Moldova URL: <https://www.digi24.ro/opinii/oazu-nantoi-federatia-rusa-nu>

ючи те, що невизнану державу підтримує країна, армія якої перебуває на другій позиції в світовому рейтингу збройних сил⁶⁹². Дослідник стверджує, «чим більше пройде часу після дезінтеграції, тим гіршими є перспективи відновлення суверенітету та територіальної цілісності держави, тому доведеться вдаватися до силових варіантів реінтеграції»⁶⁹³. До речі, в Молдові на відміну від України і Грузії самопроголошене утворення не вважається тимчасово окупованою територією. Адже в Молдові сецесія Придністров'я відбувалася на початку 1990-х років в умовах домінування пострадянської спадщини та світогляду. Тоді участь Росії як правонаступниці СРСР в інспіруванні та підтримці конфліктів на пострадянському просторі ще не розглядалася як окупація територій суверенних держав⁶⁹⁴. К. Вітман наголошує, що «Молдова не може змиритися з тим, що за стільки років Придністров'я перетворилося на окрему, нехай і невизнану, державу і продовжує розглядати лівий берег Дністра як «зайнятий сепаратистами Придністровський регіон»⁶⁹⁵.

В 2007 р. в Придністров'ї відбувся референдум, який підтвердив чинний політичний курс — дистанціювання від Молдови з одночасним зближенням з Росією. Учасники референдуму обирали між «двома перспективами: 1) курсом на незалежність Придністровської Молдавської Республіки і вільне приєднання її в подальшому до Російської Федерації; 2) можливістю відмовитися від незалежності Придністровської Молдавської Республіки і входження в подальшому до складу

are-nevoie-de-transnistria-ci-de-toata-republica-moldova-634853 (дата звернення: 07.02.2018).

⁶⁹² *Рейтинг армій мира: Україна в топ-30*. URL: <https://znaj.ua/ru/society/rejtyng-armij-myra-ukrayna-v-top-30> (дата звернення: 07.02.2018).

⁶⁹³ *Oazu Nantoi: Federația Rusă nu are nevoie de Transnistria, ci de toată Republica Moldova*. URL: <https://www.digi24.ro/opinii/oazu-nantoi-federatia-rusa-nu-are-nevoie-de-transnistria-ci-de-toata-republica-moldova-634853> (дата звернення: 07.02.2018).

⁶⁹⁴ *Kramer M. Russian Policy Toward the Commonwealth of Independent States: Recent Trends and Future Prospects // Problems of Post-Communism*. 2008. Vol. 55. № 6. P. 3.

⁶⁹⁵ *Вітман К. М. Наслідки політики румунізації в Молдові // Політологічний вісник*. 2009. Вип. 42. С. 15.

Республіки Молдова. У експертів виникли запитання, чому незалежність прирівнювалася до російського напрямку інтеграції самопроголошеного державного утворення»⁶⁹⁶. Однак цей політичний курс підтримали близько 92% учасників референдуму.

Врегулюванню Придністровського конфлікту суттєво заважали інтеграційні, доцентрові тенденції між Молдовою та Румунією, які не призвели до етнополітичної інтеграції обох держав, однак стали на заваді реінтеграції Придністров'я до складу Молдови. Політичні еліти Молдови в 1990-х роках схилилися до інтеграції в Європейський Союз шляхом воз'єднання з Румунією⁶⁹⁷. «Праві партії Молдови поширювали в суспільстві уніоністські настрої — своєю політичною діяльністю вони заперечували існування молдовської нації та молдовської мови, дискредитували молдовську історію, стверджуючи, що Молдова — невід'ємна частина Румунії»⁶⁹⁸. Уніоністська політика та її толерування на державному рівні призвели до явища «демолдовенізації», тобто заперечення молдовської державності. Вперше на офіційному рівні цю проблему було визнано в Концепції державної національної політики Республіки Молдова 2003 р. Згідно з документом «національна політика Молдови націлена на забезпечення громадянської згоди; розвиток всіх етнічних і лінгвістичних спільнот; розвитку традиційно коректних міжетнічних відносин; подолання наслідків громадянського конфлікту кін. 1980-х — поч. 1990-х років, що деформував традиційно коректні міжетнічні відносини в Молдові; нейтралізацію відповідно до законодавства про права людини і вимог Конституції безперервних спроб демолдовенізації, заперечення існування молдовської нації і молдовської державності, дискредитації молдовської історії, ігнорування етноніма «молдовани» і глоттоніма «молдовська мова»; швид-

⁶⁹⁶ Kennedy R. *Moldova: Arena of International Influences* // *East European Politics*. 2013. Vol. 29. № 2. P. 253.

⁶⁹⁷ Popescu N. *The EU in Moldova — Settling conflicts in the neighbourhood* // *Journal of Foreign Policy of Moldova*. 2005. № 22. P. 13.

⁶⁹⁸ Вітман К. М. Проблеми об'єднання Румунії та Молдови на основі одного етносу // *Держава і право*. 2008. Вип. 41. С. 638.

ше вирішення питання територіальної цілісності країни; невідкладне створення необхідних умов для оволодіння частиною населення Молдови молдовською мовою»⁶⁹⁹. Ці цілі відображають увесь той комплекс дезінтеграційно-інтеграційних викликів, з якими Молдові довелося мати справу, розбудовуючи державність.

Румунія також заохочувала інтеграційні процеси між обома державами⁷⁰⁰. Було спрощену процедуру надання румунського громадянства молдованам, які охоче нею скористалися для отримання права вільного в'їзду та працевлаштування в Євросоюзі. Румунія також спонукала молодь до здобуття вищої освіти в Румунії, щоб сформувати прошарок молдовської політичної, наукової еліти, орієнтованої на європейську Румунію, а не пострадянську Молдову. Особливо активним прихильником інтеграції Румунії та Молдови був румунський Президент Т. Бесеску (2004-2014), який просував ідею етнополітичної єдності в Румунії, Молдові, а також на рівні ЄС. Зокрема, виступаючи на засіданні Європарламенту, політик заявляв, що населення Румунії і Молдови має однакову історію, культуру, традиції, говорить однією мовою і має спільні європейськими устремління. Праві політичні сили Румунії відмовляють Молдові у окремій ідентичності, історії, мові та навіть державності, привласнюючи її територію проектом Великої Румунії, суть якого полягає в збиранні, інтеграції всіх румунських земель. Зокрема, Т. Бесеску заявляв, що «ми (спільно румуни та молдовани) повинні думати про те, що рано ми пізно осушимо ріку Прут для того, щоб всі румуни знову були разом»⁷⁰¹.

Молдова тим часом балансувала між об'єднанням з Румунією та орієнтацією на Росію, залежно від того, які полі-

⁶⁹⁹ Об утверждении Концепции национальной политики Республики Молдова: Закон № 546 от 19.12.2003. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312846&lang=2> (дата звернення: 07.02.2018).

⁷⁰⁰ Кульчицький С. Румунія і Молдова: дві країни, одна нація // Регіональна історія України. 2013. Вип. 7. С. 85.

⁷⁰¹ Молдавский политолог: Заявления президента Румынии провоцируют национальную нетерпимость в Молдавии. URL: <http://www.regnum.ru/news/989871.html> (дата звернення: 07.02.2018).

тичні сили — проросійські чи прорумунські приходили до влади⁷⁰². Етнополітична інтеграція з Румунією означала втрату державності та остаточну втрату надії на вирішення Придністровського конфлікту шляхом повернення території невизнаної республіки до складу Молдови. Дезінтеграційно-інтеграційні процеси в Молдові врівноважували одне одного і не давали країні рухатися в якомусь одному напрямку. Тому ця пострадянська держава, сповнена внутрішніх суперечностей, не досягла успіху в жодному напрямку — як інтеграції з Румунією, так і подолання наслідків дезінтеграції. Але, незважаючи на те, що Молдова не відновила територіальної цілісності, вона зберегла державність і суверенітет⁷⁰³.

К. Вітман, аналізуючи сучасний етап співпраці держав, вказує на «запит на етнополітичну інтеграцію Молдови та Румунії на національному рівні та посилення доцентрових тенденцій».⁷⁰⁴ Дослідник зауважує, що «незважаючи на те, що прихильники уніонізму становлять лише 10-15% населення Молдови — це найактивніша частина суспільства — молодь та інтелігенція»⁷⁰⁵. «При цьому консервативна більшість молдовського суспільства виступає проти інтеграції, оскільки остерігається деструктивних наслідків об'єднання Молдови та Румунії — конфліктів, заворушень, протестів, дезінтеграції Молдови, втрати суверенітету, державності, погіршення добробуту та соціальної незахищеності, утисків національно-культурних прав»⁷⁰⁶. Тому молдовські політики змушені враховувати думку обох сегментів електорату та лавірувати між цими запитами. Згідно з даними соціологічних досліджень

⁷⁰² *Смутко А.* Досвід Молдови: російськомовні ЗМІ за Росію, румуномовні — за рух до ЄС. URL: http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/60662/Dosvid_Moldovy_rosijskomovni_ZMI_za_Rosiju_rumunomovni (дата звернення: 08.02.2018).

⁷⁰³ *Popescu N.* «Outsourcing» de facto Statehood. Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova // CEPS Policy Briefs. 2006. № 109. P. 8.

⁷⁰⁴ *Вітман К. М.* Сучасний етап інтеграції Румунії та Молдови: дворівнева гра внутрішньої та зовнішньої політики // Порівняльно-правові дослідження. 2012. № 1/2. С. 311.

⁷⁰⁵ Там само.

⁷⁰⁶ Там само

проведеними в травні 2017 р., показник прихильників інтеграції держав у Молдові зріс до 24%. Проти об'єднання висловилися понад 65% громадян, а близько 5% взагалі відмовилися на це питання відповідати⁷⁰⁷. В Румунії ситуація інша — понад 86% опитаних підтримали ідею об'єднання з Молдовою. А. Бондаренко наголошує на тому, що події останніх років показали, що кордони Європи вже не є настільки непорушними, тому можливість об'єднання Румунії та Молдови не виключена. «Якщо це станеться, Україні слід бути готовою до територіальних претензій та збройного конфлікту на південно-західному кордоні, позаяк вихід з російської сфери впливу не може бути безкровним»⁷⁰⁸.

Про те, що Румунія не полишила намірів щодо інтеграції, свідчить позиція колишнього Президента держави Т. Бесеску, головного ідеолога інтеграції Молдови та Румунії, який переїхав до Молдови, щоб «переконати молдовських громадян в необхідності майбутнього об'єднання» та балотуватися до парламенту Молдови восени 2018 р. Тепер уже не румунський, а молдовський політик, почесний голова правої «Партії національної єдності» в Молдові агітує за об'єднання з Румунією. Т. Бесеску в політичних дискусіях переконує, що молдовани та румуни — «це один народ, поділений на дві незалежні держави, який має шанси на об'єднання»⁷⁰⁹. Превагою такого об'єднання стане автоматична євроінтеграція Молдови⁷¹⁰. За словами політика, Брюссель, не лише не буде заперечувати,

⁷⁰⁷ У Румунії готуються до 100-річчя об'єднання з Молдовою, а в Молдові — до виборів // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2336185-ci-vvijde-moldova-do-skladu-rumunii-miz-ritorikou-i-neminucistu.html> (дата звернення: 08.02.2018).

⁷⁰⁸ Бондаренко А. Об'єднання Молдови та Румунії: міф, який може стати правдою URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/07/3/7035520/> (дата звернення: 08.02.2018).

⁷⁰⁹ Як румунський екс-президент в Молдові за об'єднання з Румунією агітує // Главком. URL: <https://glavcom.ua/digest/yak-rumunskiy-eks-prezident-v-moldovi-za-objednannya-z-rumunijeyu-agituje-447806.html> (дата звернення: 08.02.2018)

⁷¹⁰ Молдова: об'єднання з Румунією як шлях до ЄС? // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1993063-moldova-obednanna-z-rumunieu-ak-slah-do-es.html> (дата звернення: 08.02.2018)

але ще і профінансує злиття двох держав. Адже приєднання Молдови (як у Румунії трактується інтеграція) — коштовний проект, який обійдеться Румунії приблизно в 20 млрд. євро. Втім навряд чи Євросоюз так охоче погодиться на перегляд кордонів в Європі, а також на фінансування цього інтеграційного процесу. Але уніоністські політичні сили Молдови не полишають спроб популяризації об'єднання з Румунією. Так, уніоністська громадянська платформа Aștineua 2012 організувала політичну кампанію з прийняття символічних декларацій про об'єднання з Румунією в 2018 р., яку схвалили кілька десятків населених пунктів Молдови. Влада вважає, що ідея об'єднання Молдови і Румунії може призвести до громадянської війни. «Об'єднання з Румунією передбачає громадянську війну. Ми, державники, нікому не дозволимо ліквідувати Республіку Молдова», — прокоментував ініціативу Президент Молдови⁷¹¹.

Головною перешкодою для об'єднання Румунії та Молдови є небажання молдован втрачати власну державу, а також відмовлятися від реінтеграції Придністров'я, що неминуче у випадку входження до складу Румунії. Остання ж не претендує на Придністров'я, оскільки молдовське населення не становить більшість у регіоні, який повністю перебуває під геополітичним впливом Росії. Як наголосив Т. Бесеску, «Румунія має пам'ятати, що до 1940 року її кордон проходив по Дністру. Якщо Бухарест і Кишинів домовляться про об'єднання, то питання з Придністров'ям буде предметом переговорів з РФ і Україною». А. Язькова підтверджує, що «для Румунії Придністров'я не має першочергового значення, оскільки не входило до складу історичної Молдови»⁷¹².

Аналізуючи дезінтеграційно-інтеграційні процеси в Молдові, не слід обмежуватися лише проблемою Придністров'я,

⁷¹¹ Додон: об'єднання з Румунією означатиме громадянську війну в Молдові. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/2/7076985/> (дата звернення: 08.02.2018).

⁷¹² Язькова А. Румыния — Молдова: вместе или порознь? // Международные процессы. 2007. № 1. С. 117.

позаяк відцентрові тенденції характерні також для Гагаузії⁷¹³. І вони також інтенсифікуються у випадку актуалізації етнополітичної інтеграції Молдови та Румунії⁷¹⁴. Гагаузія є автономним територіальним утворенням на Півдні Молдови, в якому 82% населення становлять етнічні гагаузи. В 1990-х роках в ході дезінтеграції СРСР була проголошена Гагаузька Автономна Радянська Соціалістична Республіка, згодом просто Республіка Гагаузія або гагаузькою мовою – Гагауз Єрі⁷¹⁵. Однак Молдові вдалося вмовити регіон залишитися у складі держави шляхом надання йому особливого автономного статусу. У 1994 р. на референдумі населення Гагаузії відмовилося від незалежності, зробивши вибір на користь автономії, а парламент Молдови прийняв Закон про особливий правовий статус Гагаузії (Гагауз Єрі), яким регіон з компактним проживанням гагаузів набував права територіальної автономії у складі Молдови⁷¹⁶.

В Гагаузії досить сильні проросійські настрої, які підігривають ідею створення власної республіки кожного разу під час актуалізації питання інтеграції Молдови та Румунії. Російська Федерація використовує цей регіон, як і Придністров'я, для того, щоб контролювати зовнішню та внутрішню політику Молдови. Гагаузія щоразу погрожує, що вийде зі складу Молдови у випадку приєднання останньої до Румунії, посиляючись на те, що її етнічна територія Буджак ніколи не входила до складу Молдови, а була окремою державою, яка межувала з Молдовою⁷¹⁷. Для України це питання актуальне тому, що

⁷¹³ Roper S., Chinn J. Territorial autonomy in Gagauzia // The Journal of Nationalism and Ethnicity. 1998. Vol. 26. № 1. P. 87-101.

⁷¹⁴ Roper S. Regionalism in Moldova: The Case of Transnistria and Gagauzia // Regional & Federal Studies. 2001. Vol. 11. № 3. P. 101-122.

⁷¹⁵ Zabarah D. Opportunity structures and group building processes: An institutional analysis of the secession processes in Pridnestrovie and Gagauzia between 1989 and 1991 // Communist and Post-Communist Studies. 2012. Vol. 45. № 1-2. P. 183-192.

⁷¹⁶ Spinner M. Civil War and Ethnic Conflict in Post-Soviet Moldova – the Cases of Gagauzia and Transnistria compared: Research Paper (postgraduate). 2003. P. 17.

⁷¹⁷ Catus K. Gagauzia: growing separatism in Moldova? // OSW Commentary. 2014. P. 9.

етнічна територія Буджака знаходиться також у складі Одеської області. В 2015 р. за підтримки російських спецслужб було здійснено спробу проголосити Бессарабську Республіку Буджак у складі кількох районів Одеської області та Гагаузії, яку заблокували українські правоохоронні органи⁷¹⁸. Раніше у 2014 р. в Гагаузії було проведено незаконний референдум, який безуспішно намагався заблокувати Кишинів і на якому понад 96% населення підтримали право Гагаузії «на зовнішнє самовизначення у випадку зміни статусу республіки Молдова як незалежної держави» та вступ Молдови до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану⁷¹⁹. Таким чином, Гагаузія є потенційним джерелом подальшої дезінтеграції Молдови у випадку її інтеграції до Румунії⁷²⁰.

Молдова є прикладом нестабільної пострадянської держави — етнополітичної системи, яка містить безліч етнічних, територіальних суперечностей, залежна від зовнішньополітичних гравців, в якій дезінтеграційно-інтеграційні процеси врівноважують один одного, не даючи змогу державі просуватися в жодному напрямків інтеграції/дезінтеграції. Політичний курс на етнополітичну інтеграцію Молдови з Румунією перешкоджає вирішенню Придністровського конфлікту, реінтеграції території невизнаної республіки до складу Молдови та загрожує подальшою дезінтеграцією — сецесією Гагаузії.

* * *

Кожен випадок етнополітичної дезінтеграції та інтеграції є унікальним, що певною мірою ставить під сумнів можли-

⁷¹⁸ В Одесской области сепаратисты объявили о воссоздании Бессарабской Республики «Буджак» // Бaгнет. URL: <http://www.bagnet.org/news/odessa/268429> (дата звернення: 08.02.2018).

⁷¹⁹ 98% гагаузов Молдовы проголосовали на референдуме за Таможенный союз // УНИАН. URL: <https://www.unian.net/world/880383-98-gagauzov-moldovyi-progolosovali-na-referendume-za-tamojennyiy-soyuz.html> (дата звернення: 08.02.2018).

⁷²⁰ Hughes J., Sasse G. Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union. London: Imprint Routledge, 2001. 272 p.

вість напрацювання загальної теорії, універсальної для цих складних етнополітичних процесів. На об'єктивні характеристики інтеграційно-дезінтеграційних процесів накладаються особливості наукового осмислення в кожній національній традиції.

Дезінтеграція Кореї відбулася в середині ХХ ст., однак її наслідки відчувають не лише Південна та Північна Корея, а й весь світ з огляду на тоталітарний режим КНДР та ракетно-ядерну загрозу. Вирішальну роль у дезінтеграції Кореї відіграла боротьба інтересів двох наддержав біполярного світу – США та СРСР. Дезінтеграція Кореї була не природнім етнополітичним процесом, а примусовим. Жодних внутрішніх етнокультурних передумов для дезінтеграції не було: з VII по ХХ ст. Корея була країною з єдиними культурними цінностями і жодного розколу між Північчю і Півднем не спостерігалось.

«У більшості наукових північно- і південнокорейських досліджень з проблематики дезінтеграції та інтеграції чітко простежується національна ідея – воз'єднання обох держав Корейського півострова в єдину Корею. Дослідження особливостей північно- та південнокорейського наукового осмислення дезінтеграційно-інтеграційних процесів на Корейському півострові свідчить про: 1) відсутність об'єктивних етнокультурних перешкод для реінтеграції та визначну роль зовнішнього чинника у виникненні феномена дезінтегрованої держави (двох Кореї); 2) пріоритетність теоретико-прикладного вивчення проблеми реінтеграції Північної та Південної Кореї; 3) об'єктивні перешкоди (різні рівні соціально-економічного розвитку, політичні режими ідеології, стиль життя) об'єднанню після тривалого досвіду окремого існування двох частин одного етносу.

Північнокорейські дослідження більше концентруються навколо загальної ідеї інтеграції Кореї та ролі лідерів держави у цьому процесі, тоді як південнокорейська школа працює над розробкою конкретних політико-правових механізмів інтеграції, налагодження діалогу, пошуку точок дотику та прогнозування їх застосування на Півночі та Півдні. Специфіка науко-

вого пошуку в Північній Кореї суттєво відрізняється від загальноприйнятих стандартів: наукова спільнота мало послуговується науковими надбаннями «недружніх» держав, крім того, результати її досліджень практично ніде зовні не оприлюднюються»⁷²¹.

«Обидві держави працюють над відновленням національної єдності, однак базуються на принципово різних концепціях інтеграції та способах їх реалізації. Північно- та південнокорейська моделі інтеграції взаємовиключні: кожна країна планує реінтегрувати іншу до свого складу, не враховуючи позицію протилежної сторони і не поважаючи її базових цінностей. Це головна внутрішня перешкода на шляху до об'єднання Південної та Північної Кореї і єдину державу. Третя конфедеративна модель об'єднання виявилася складною в реалізації на практиці, оскільки не передбачала домінування жодної сторони в інтеграційному процесі, тому і не спрацювала. Незважаючи на скепсис учених щодо можливості об'єднання Кореї на сучасному етапі, сторони йдуть на діалог та зближення»⁷²².

Етнополітична дезінтеграція держави найчастіше спричиняється етнополітичними конфліктами і супроводжується порушенням етнополітичної стабільності, збройними зіткненнями. Лише європейський простір демонструє приклади мирної етнополітичної дезінтеграції, про що свідчать референдуми про незалежність Шотландії (2014), Каталонії (2017). Однак ще у 1990-х роках дезінтеграційні процеси в Європі супроводжувалися збройними зіткненнями та етнічними чистками. Наразі євроінтеграція накладає суттєві обмеження на вихід регіонів зі складу європейських держав.

«Аналіз членства в ЄС як інтеграційного чинника може бути застосований до Кіпру, який належить до дезінтегрованих держав. Термін «дезінтегрована держава» доволіно вживається в політичному дискурсі, на відміну від «розколотої держави» він не здобув чіткого наукового обґрунтування. Поняття

⁷²¹ Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення. С. 65.

⁷²² Там само.

«дезінтегрована держава» потребує уточнення. Це держава: 1) на території якої внаслідок конфліктів, війн, добровільного виходу або сецесії частини її території утворилося декілька держав або/та самопроголошених державних утворень; 2) частина території якої була анексована іншою державою. Дезінтегрована держава — це держава, яка розпалася на частини, що мають складні взаємовідносини, обумовлені болісним процесом дезінтеграції, або взагалі не підтримують зв'язків одна з одною.

На європейському просторі особливий інтерес представляє Кіпр, по-перше, як дезінтегрована держава під тиском сусідньої Туреччини, яка окупувала частину його території. По-друге, як держава, реінтеграція території якої триває багато десятиліть за участі міжнародної спільноти. Можна виокремити три рівні врегулювання Кіпрського конфлікту. Перший, внутрішній рівень складають грецька і турецька етноспільноти Кіпру, не схильні йти на компроміс та діалог. Другий, зовнішній рівень — двостороннє, регіональне протистояння між Грецією та Туреччиною навколо Кіпру. Третій, глобальний рівень — міжнародні гравці, залучені до врегулювання Кіпрського конфлікту, насамперед ООН та ЄС. Їх позиція полягає в інтеграції острова в єдину державу, а не в розподілі її між Туреччиною та Грецією. Однак євроінтеграція не стала вирішальним чинником об'єднання Кіпру: у 2004 р. до Євросоюзу приєдналася лише Республіка Кіпр, якій офіційно підпорядковується вся територія острова, однак 37% її контролюються самопроголошеною Турецькою Республікою Північний Кіпр»⁷²³.

«Реінтеграція Кіпру ускладнюється тим, що за майже 45 років дезінтеграції в Республіці Кіпр та ТРПК сформувалися різні етнокультурні, політичні середовища, різний рівень соціально-економічного розвитку: турецька частина істотно поступається грецькій. Дезінтеграція і заморожений конфлікт уповільнюють розвиток обох частин острова, зокрема спільну

⁷²³ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 89.

розробку покладів нафти і природного газу, виявлених у Середземному морі. Об'єднання острова призвело б до інтеграції північної частини Кіпру до ЄС, що позитивно позначилося б на його соціально-економічних показниках розвитку. Головними передумовами реінтеграції Кіпру, незважаючи на заморожений міжетнічний конфлікт та деструктивну участь у ньому третіх держав, є: політична воля (наразі Республіку Кіпр та ТРПК очолюють лідери, налаштовані на інтеграцію Кіпру); економічні переваги об'єднання; нейтралізація деструктивних намірів сусідніх держав; міжнародна співпраця в сфері реінтеграції та міжнародна підтримка територіальної цілісності держави (санкції, миротворчі місії, різні форми переговорів)»⁷²⁴.

Порівняльний аналіз дозволяє провести паралелі між дезінтеграційними процесами в Україні та Грузії. Врахування причин, дії зовнішніх факторів дезінтеграції Грузії дозволило б запобігти анексії Криму, де застосовувалися подібні нелегітимні політичні та військові механізми дезінтеграції, як у автономіях Грузії – Південній Осетії та Абхазії. Грузія стала об'єктом експансіоністської етнонаціональної політики Росії, яка бере участь в етнотериторіальних конфліктах на території Грузії, що виникли в процесі етнополітичної дезінтеграції СРСР. Державі після здобуття незалежності довелося мати справу з проявами сецесії в Абхазії, Південній Осетії, Аджарії, населених національними меншинами, які вимагали більшого рівня самостійності, автономії та відокремлення.

Без потужної підтримки Абхазії та Південної Осетії з боку Росії Грузія змогла б запобігти етнополітичній дезінтеграції. Росія запевняла, що всі її контакти з сепаратистськи налаштованими регіонами відбуваються на недержавному рівні, а їх підтримка не є офіційною позицією держави. Однак вже в 1990-х роках характер цієї підтримки (економічно-фінансовий, військовий, надання громадянства населенню) мав всі

⁷²⁴ Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції. С. 90.

ознаки інтеграційного процесу між Росією та автономіями Грузії. Зовнішня підтримка сепаратизму не дозволила Грузії відновити територіальну цілісність. Тбілісі неодноразово намагався нейтралізувати вплив Росії в Абхазії та Південній Осетії, на міжнародному рівні вимагаючи виведення російських миротворців із зони конфлікту та заміни їх на міжнародний контингент. Наслідком відцентрових тенденцій стало остаточне оформлення факту дезінтеграції Грузії в 2008 р. у ході російсько-грузинської війни та проголошення на її території двох невизнаних держав: Республіки Абхазія та Республіки Південна Осетія. Грузія остаточно втратила контроль над цими автономіями, які виявилися окупованими російськими військами. В Грузії Росія вперше відкрито порушила принцип непорушності кордонів суверенної сусідньої держави.

Наразі Грузія проводить політику реінтеграції Південної Осетії та Абхазії і намагається протидіяти їх інтеграції з Російською Федерацією. Тим часом Росія та нелегітимна влада проводять політику моноетнізації окупованих територій. В уряді Грузії було створено Міністерство з врегулювання конфліктів, яке в 2008 р. було перейменоване на Міністерство реінтеграції, а в 2014 р. — на Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я. До його повноважень належить політичне врегулювання осетинського та абхазького конфліктів, реінтеграція регіонів та їх абхазького, осетинського і грузинського населення до Грузії.

На реінтеграції Південної Осетії та Абхазії, відновленні територіальної цілісності держави наголошують всі безпекові документи Грузії, зокрема Концепція національної безпеки. Найважливішими пріоритетами політики національної безпеки Грузії визначено: деокупацію захоплених територій Грузії, реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях, відновлення грузинського суверенітету на всій території держави. Зокрема, вказується на важливість встановлення контактів із громадянами Грузії, які живуть на окупованій території, і залучення їх до політичних, економічних, соціальних та культурних процесів країни. Був обраний атериторіальний

вектор етнополітичної реінтеграції громадян, оскільки Грузія не контролює ці території.

Після вторгнення Росії в Україну в світі сформувалася більш потужна міжнародна підтримка територіальної цілісності пострадянських держав, які намагаються вийти із зони геополітичного впливу Росії. Це відкриває перспективи для відновлення їх територіальної цілісності. Незважаючи на етнополітичний тиск Росії, Україна, Грузія та Молдова ще більше утвердилися в європейському векторі інтеграції, йдучи шляхом демократизації та реформ, та почали співпрацювати задля синхронізації протидії регіональним викликам безпеки.

Усі три пострадянські держави (Україна, Молдова та Грузія) перебувають на постдезінтеграційному етапі розвитку, який характеризують наявність самопроголошених республік у територіальному складі, врегулювання збройних етнополітичних конфліктів та політика реінтеграції окупованих територій. У Молдові Російська Федерація також відіграє значну роль у дезінтеграційно-інтеграційних процесах, однак її вплив врівноважується європейською інтеграцією та зовнішньою румунською політикою на теренах Молдови. На відміну від України, яка на ранніх етапах незалежності не надавала першочергового значення етнополітичним загрозам, дезінтеграція Молдови розпочалася ще до утворення незалежної держави в ході розпаду СРСР. Її причиною став Придністровський етнополітичний конфлікт, один із найбільш тривалих та суперечливих на пострадянському просторі, незважаючи на незначну дію етнічного фактора порівняно з вектором зовнішньополітичної інтеграції та втручанням Російської Федерації.

Придністров'я не мало міцних історичних, етнічних зв'язків з Молдовою, тому в 1990-х роках вийшло з її складу, протестуючи проти уніоністської, спрямованої на інтеграцією з Румунією, політики Кишинєва. Курс на етнополітичну інтеграцію Молдови з етнічно, мовно та історично близькою Румунією став важливим елементом формування (відновлення) молдовської ідентичності. Якщо політична еліта Молдови орієнтувалася на розбудову незалежності та зближення з Румунією, то Придністров'я — на збереження СРСР, а також

економічних зв'язків із Росією та Україною. Придністров'я відмовилося переходити на румунську мову — молдовську на основі латинської графіки. Молдові не вдалося загальмувати процес сецесії Придністров'я навіть за допомогою застосування сили. Вирішальну роль у Придністровському конфлікті відіграла Російська Федерація, яка надала військову та фінансову підтримку самопроголошеній республіці.

Врегулювання Придністровського конфлікту триває вже понад 25 років, проте відновленню територіальної цілісності Молдови перешкоджає Росія, яка намагається зберегти контроль над Придністров'ям і навіть поширити його на Молдову, спираючись на військовий контингент під виглядом миротворчого у самопроголошеній державі. Росія пропонувала реінтегрувати Придністров'я до складу Молдови шляхом асиметричної федералізації останньої, в якій вето регіону дало б Росії можливість контролювати внутрішній та зовнішній курс всієї держави. У переговорному процесі РФ фігурує як нейтральний посередник, будучи стороною конфлікту, що й унеможливило його розв'язання, незважаючи на всі міжнародні зусилля.

Молдова не може протистояти російським інтересам, які підживлюють та заморожують Придністровський конфлікт, перешкоджаючи реінтеграції. У Придністров'ї вже оформилася придністровська ідентичність на протигагу молдовській ідентичності, обумовлена конфліктом та тривалим досвідом окремого існування самопроголошеного утворення, що суттєво ускладнює реінтеграцію. У зв'язку з багаторічним замороженням конфлікту сторони перебувають на максимально віддалених позиціях і не готові до пошуку компромісів.

Врегулюванню Придністровського конфлікту також перешкоджають доцентрові тенденції між Молдовою та Румунією, які не призвели до етнополітичної інтеграції держав, однак стали на заваді реінтеграції Придністров'я до складу Молдови. Праві партії Молдови поширюють в суспільстві уніоністські настрої — заперечують існування молдовської нації та мови, дискредитують молдовську історію, стверджуючи, що

Молдова – невід’ємна частина Румунії. Уніоністська політика та її толерування на державному рівні стали причиною «демолдовенізації», тобто заперечення молдовської державності. Румунія також заохочує інтеграційні процеси між обома державами, спростивши процедуру надання румунського громадянства молдованам.

Молдова балансувала між об’єднанням з Румунією та орієнтацією на Росію, залежно від того, які політичні сили приходили до влади в ній. Молдова є прикладом нестабільної етнополітичної системи, яка містить безліч етнічних, територіальних суперечностей, залежна від зовнішньополітичних гравців. У цій державі дезінтеграційно-інтеграційні процеси врівноважують один одного, не дозволяючи Молдові просуватися в жодному з напрямків інтеграції/дезінтеграції. Політичний курс на етнополітичну інтеграцію Молдови з Румунією перешкоджає вирішенню Придністровського конфлікту, реінтеграції територій невизнаної республіки та загрожує подальшою дезінтеграцією – сецесією Гагаузії. Незважаючи на те, що Молдова не відновила територіальної цілісності, вона зберегла державний суверенітет.

Розділ 4

Етнополітична дезінтеграція України: передумови, чинники, етапи, особливості перебігу

4.1 Передумови етнополітичної дезінтеграції України

2014 рік став переломним в історії України — державі довелося захищати суверенітет та територіальну цілісність. Після Революції Гідності 2013-14 рр. Україна постала перед низкою принципово нових етнополітичних викликів дезінтеграційного характеру: анексією АР Крим; етнополітичним конфліктом на Сході України, наслідком якого стали сецесія та втрата контролю над частиною Донецької і Луганської областей; гібридною війною, яку неофіційно веде проти України Російська Федерація. Розпалювання етнополітичного конфлікту в Україні відбувалося за відпрацьованим Росією сценарієм у Молдові та Грузії — певний регіон, населений національною меншиною, тією чи іншою мірою незадоволений або етнопатріотичною політикою, яка проводилася щодо нього, та/або політичним курсом влади в державі загалом, підбурюється гібридними засобами до непокори, протестів, сецесії та виходу зі складу держави. Тригери невдоволення настільки штучно підсилюються інформаційними, пропагандистськими засобами, що відокремлення подається як єдиний і найкращий шлях вирішення начебто внутрішнього етнополітичного конфлікту, який вже давно набув зовнішньополітичного характеру, як тільки до захисту національної меншини долу-

чилася Російська Федерація, надаючи військову, фінансову, політичну підтримку і порушуючи принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави⁷²⁵. Цей принцип міжнародного права, закріплений в п. 7 ст. 2 Статуту ООН, полягає в тому, що будь-яка держава, виходячи з принципу суверенітету, має право самостійно та незалежно від інших держав вирішувати питання, які належать до її внутрішньої компетенції, тобто ті, щодо яких держава не зв'язана міжнародними зобов'язаннями⁷²⁶.

Тому етнополітична дезінтеграція може бути визначена як політична технологія, застосована Російською Федерацією для розчленування незалежної держави. Це припущення підтверджується думками і висновками вчених щодо етнополітичного конфлікту в Україні. С. Асланов переконаний у тому, що етнополітична ситуація в Україні і її стабілізація суттєво ускладнюється втручанням зовнішнього фактора. Дослідник стверджує, що «кожна держава як етнополітична система може виключно за рахунок внутрішніх ресурсів стабілізувати ситуацію всередині, що передбачає корекцію, нейтралізацію негативних тенденцій, в тому числі дезінтеграційних»⁷²⁷. Однак у випадку зовнішнього втручання таких ресурсів Україні, як і Молдові з Грузією, виявилось недостатньо. Це дало підстави С. Асланову припустити, що в Україні «етнополітична дестабілізація з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій країни її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна) вперше була використана в Європі для дезінтеграції суверенної держави, якій ні міжнародно-правова, ні інституційна структура підтримання миру та безпеки у світі не змогли протиставити жодних дієвих механізмів нейтралізації, тому потребують внесення змін та реформування з урахуван-

⁷²⁵ Задорожній О. В. Невтручання принцип // Українська дипломатична енциклопедія. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

⁷²⁶ Гнатівський М. Невтручання принцип // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 493.

⁷²⁷ Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. С. 78.

ням нових глобальних викликів»⁷²⁸. Цю думку вже озвучувала влада Грузії, яка також зазнала примусової дезінтеграції з боку Російської Федерації.

У попередніх розділах було визначено етнополітичну дезінтеграцію України як примусово-об'єктивну. Однак у автора цієї праці досі залишаються сумніви щодо такої класифікації, адже примусова компонента значно переважає об'єктивну у структурі процесу етнополітичної дезінтеграції України, оскільки дія зовнішнього фактора виявилася визначальною. Російська Федерація скористалася політичною кризою в Україні для анексії Автономної Республіки Крим, інспірування сепаратизму на Донбасі. Однак об'єктивні передумови для політизації етнічності і висунення на цьому ґрунті політичних вимог саме в цих регіонах, населених російською національною меншиною, яка вважає себе більшістю, все ж були. До певної міри вони також підживлювалися діяльністю Російської Федерацією, яка після дезінтеграції СРСР не випускала з поля зору України, продовжуючи втручатися в внутрішні справи держави протягом всього періоду незалежності. Одна частина об'єктивних дезінтеграційних передумов має глибокі корені, які сягають в радянське минуле, інша — пов'язана з етнонаціональною політикою України періоду незалежності.

Адже спроби застосувати етнополітичну дезінтеграцію як технологію провалилися в інших регіонах, зокрема в Закарпатті, де вже тривалий час політизує питання етнічної належності та статусу русинський етнос, однак не репрезентує більшості населення Закарпатської області. В 2014 р. русини звернулися до Росії з проханням визнати незалежність Карпатської Русі (в окремих документах Закарпатська, Підкарпатська) від України. Відкритий лист до Президента РФ із закликом до відновлення історичної справедливості — дорадянського статусу Республіки Підкарпатська Русь оприлюднив П. Гецько, координатор мережевого русинського руху, який проголосив себе прем'єр-міністром Республіки Підкарпатська Русь. В листі

⁷²⁸ *Асланов С. А.* Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: дис. ... д-ра. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. С. 5-6.

стверджувалося, що «русини краю не хочуть входити до складу такої України, де шириться галицький нацистський безлад, що загрожує русинам етнічними чистками». Самопроголошений прем'єр звернувся з до В. Путіна з проханням захистити русин та провести миротворчу операцію для «визнання відновленої державності Республіки Підкарпатська Русь та нейтралізації галицького нацизму в Закарпатті»⁷²⁹. Інші русинські організації заперечили причетність до цього звернення, назвавши лист провокацією, яка дискредитує русинський рух.

Використання Російською Федерацією русинського руху для дестабілізації етнополітичної ситуації в Закарпатській області стало продовженням етнополітичної технології дезінтеграції України, розпочатій в Криму та на Донбасі. Це підтверджують факти викриття та затримання групи осіб, які курувалися російськими спецслужбами і готували створення самопроголошеної «Республіки Підкарпатська Русь» на листопад 2014 р. Сценарій ймовірного розгортання подій був подібний до Донбаського варіанту дезінтеграції, оскільки передбачав захоплення місцевих органів державної влади та інших стратегічних об'єктів диверсійними групами під виглядом місцевої самооборони самопроголошеної республіки⁷³⁰.

Згодом в 2016 р. українські хакери з «КіберХунти» опублікували документи зі зламаной ними пошти помічника Президента РФ В. Суркова, серед яких план РФ зі дестабілізації України під назвою «Шатун» та документи про створення чергової народної республіки на Закарпатті. Це детально розроблений проект сепаратизації регіону, де чітко розписані заходи відокремлення Закарпаття від України. Основою його реалізації мали стати псевдорусинські організації як ради-

⁷²⁹ *Забутый народ* обратился к Президенту Российской Федерации Владимиру Владимировичу Путину // Руська правда. URL: <http://www.ruska-pravda.com/novosti/34-nv-politika/24080-zabyty.html> (дата звернення 17.07.2017).

⁷³⁰ СБУ: Спецслужби РФ планували створити в Україні ще чотири «народні республіки» // УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/society/1014227-sbu-spetssluzbi-rf-planuvati-stvoriti-v-ukrajini-sche-chotiri-narodni-respubliki-seredyakih-kijivska.html> (дата звернення 20.07.2017).

кального, так і мирного гатунку, які повинні були організувати акції протесту, захоплення адмінбудівель, домагатися федералізації за допомогою референдуму. Русинська Підкарпатська Русь після самопроголошення повинна була видати декрети «Про поширення повноважень Уряду РПР на територію Закарпатської області України», «Про перепідпорядкування Уряду РПР всіх структур державного управління, місцевого самоврядування Закарпатської області, банківських, фінансових, економічних структур»⁷³¹. У Російській Федерації вважали, що в Україні є чимало регіонів, де може спрацювати цей сценарій дестабілізації, а саме: Закарпатська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Харківська області. Однак етнополітична технологія не спрацювала, оскільки в Закарпатській області: 1) більшість населення не належить до русинської групи; 2) абсолютна більшість населення, включаючи самих русин, не має наміру відокремлюватися від України. Згідно з переписом 2001 р. більшість населення області становлять українці – 80,5%, найбільшими меншинами є угорці – 12,1%, румуни – 2,6%, росіяни – 2,5%, цигани – 1,1 %. Тоді як русини становлять лише 0,8% від населення Закарпаття, тому вони об'єктивно не можуть претендувати на територіальне самовизначення регіону. Надання привілейованого статусу русинській меншині суперечитиме рівному забезпеченню прав всіх національних меншин.

Однак ця етнічна група вже багато років вимагає перетворення Закарпатської області на автономію за національною ознакою на тій підставі, що на її території русини мали в ХХ ст. власну державу – Карпатську Україну. Спочатку ця назва вживалася для позначення території нинішнього Закарпаття, згодом – автономної республіки в складі Чехо-Словаччини в 1938–1939 рр. та незалежної держави в березні 1939 р., яка проіснувала кілька днів. Але це дало підстави русинам в 2008 р. у документі під назвою «Акт проголошення

⁷³¹ *Закарпатська Народна Республіка*. Чи спроможний Кремль відхопити ще один шматок України // ТСН. URL: <https://tsn.ua/politika/zakarpatska-narodna-respublika-chi-spromozhniy-kreml-vidhopiti-sche-odin-shmatok-ukrayini-793853.html> (дата звернення 20.07.2017).

відтворення русинської державності», прийнятому під час Другого конгресу підкарпатських русин, висунути ультиматум державі про якнайшвидше утворення територіальної автономії в Закарпатській області та перейменування її на Підкарпатську Русь. Стабілізувати загострення етнополітичної ситуації довелося шляхом порушення кримінальної справи за ст. 110 Кримінального Кодексу України проти лідера русинського руху. Насправді, абсолютна більшість вимог русин лежить у площині набуття статусу національної меншини в Україні, а не у площині формування територіальної автономії. Лідери русинського руху неофіційно заявляють, що набуття Закарпатською областю автономії – це програма максимум, тоді як програма мінімум – отримання статусу національної меншини та забезпечення всіх прав, які з нього випливають. Як зауважує К. Вітман, «якби українським законодавством було передбачено механізм самоідентифікації групи громадян як національної меншини, русинам не довелося б йти на такі крайні політичні заходи, демонструючи сепаратистські тенденції»⁷³².

Як слушно підкреслює І. Кресіна, «без об'єктивних передумов проблема самовизначення русин та вимоги автономії не виникли б»⁷³³. А отже, і не була б використана як чергова спроба дезінтеграції України Російською Федерацією. Як зауважує науковець, «русинська проблема полягає в тому, що активність русин містить елементи національного самовизначення і це є головною причиною того, що визнання етнічної групи національною меншиною не відбувається на законодавчому рівні»⁷³⁴. К. Оніщенко вважає, що водночас ніхто не може заборонити представникам етносу ідентифікувати себе і вимагати визнання своєї ідентичності. «Зважаючи на політичну, культурну, освітню активність, а також на етнічну самоіденти-

⁷³² Вітман К. М. Русинське питання: спроби законодавчого врегулювання // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 664.

⁷³³ Кресіна І. О. Національно-культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми // Стратегічні пріоритети. Серія Політика. 2017. № 1. С. 20.

⁷³⁴ Там само.

фікацію, русини мають право на визнання національною меншиною України і право на національно-культурну автономію, яка найкраще відповідатиме їх потребам»⁷³⁵.

Однак труднощі полягають в тому, що інститут національно-культурної автономії, хоч і передбачений ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні», не працює в практичній площині як політико-правовий механізм переспрямування територіальних вимог національних меншин в екстериторіальні. Закон України «Про національні меншини в Україні» «гарантує національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству»⁷³⁶, — але не передбачає порядку її створення або набуття етноспільнотою. Як зауважує І. Кресіна, «національні меншини на практиці не можуть сформулювати національно-культурну автономію через відсутність законодавчої бази, яка б передбачила відповідну процедуру її реалізації»⁷³⁷. І доходить висновку, що «національні меншини України позбавленні гарантованого законом права на національно-культурну автономію, оскільки положення ст. 6 нормативно-правового акту потребують уточнення в спеціалізованому Законі України «Про національно-культурну автономію», або хоча б конкретизації в новій, розширеній редакції Закону України «Про національні меншини в Україні»⁷³⁸. Натомість окремі чиновники пропонують взагалі

⁷³⁵ *Онїщенко К. О.* Витоки та перші спроби застосування інституту національно-культурної автономії // *Держава і право.* 2009. Вип. 44. С. 711.

⁷³⁶ *Про національні меншини в Україні: Закон України* // *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 36. Ст. 529.

⁷³⁷ *Кресіна І. О.* Статус національних меншин як фактор етнокультурного розколу України // *Держава і право.* 2013. Вип. 59. С. 457.

⁷³⁸ Там само.

вилучити цей дієвий інститут захисту прав національних меншин з українського законодавства лише тій підставі, що його назва начебто «формує асоціації у середовищі національних меншин, пов'язані з територіальною формою автономії, що загрожує сепаратизмом»⁷³⁹.

Тож національні меншини не можуть скористатися цим правом, що спонукає їх до політизації етнічної належності, вимог автономізації — аж до виходу території проживання зі складу України. Приклад самовизначення русинського етносу і спроба ним скористатися Російською Федерацією дає підстави виокремити недовіру окремих інститутів етнонаціональної політики — політико-правових механізмів захисту прав національних меншин як передумову виникнення дезінтеграційних тенденцій в їх середовищі. Вчені загалом вказують на «недосконалість законодавчої бази, наслідком чого є неврегульованість багатьох питань сфери етнонаціональних відносин, серед яких процедура набуття громадянства, які ідентифікують себе як представників національної меншини, цього статусу»⁷⁴⁰.

На це також вказують міжнародні організації, а саме Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин у Другому висновку щодо України зазначив, що «чинне законодавство про національні меншини було розроблене на початку 1990-х років, відтак більше не відповідає реальній етнонаціональній ситуації в Україні і потребує вдосконалення»⁷⁴¹. Комітет вважає, що «законодавство, яке стосується національних меншин, містить низку недоліків, білих плям, йому бракує взаємоузгодженості»⁷⁴². Небезпідставно українські вчені вважають проблеми правового регу-

⁷³⁹ *Москаль*: На Закарпатті ФСБ як радіація. Ми їх не бачимо, а вони тут // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/26/7175785/> (дата звернення 27.03.2018).

⁷⁴⁰ *Витман К. М.* Русинське питання: спроби законодавчого врегулювання // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 663.

⁷⁴¹ *Second Opinion on Ukraine* // Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities/ukraine> (дата звернення 27.01.2018).

⁷⁴² Там само.

лювання статусу національних меншин одним з основних факторів етнокультурного розколу України. Як зазначає І. Кресіна, «частина положень законодавства про національні меншини не відповідає сучасним стандартам захисту прав національних меншин, частина має декларативний характер: без законодавчої процедури реалізації не може бути використана для забезпечення потреб етнокультурного розвитку національних меншин, що акумулює невдоволення у середовищі національних меншин, спонукає йти в політику та лобювати прийняття потрібних їм рішень»⁷⁴³.

Україна тривалий час відтермінувала питання оптимізації, осучаснення етнопонаціонального законодавства, посиляючись на відсутність Концепції державної етнопонаціональної політики України, яка мала стати основою для його розробки. Політики оминали сферу етнопонаціональних відносин як етноконфліктогенну, адже за будь-якого варіанту вирішення етнопонаціональних суперечностей одна зі сторін залишається незадоволеною. Тоді як кожна демократична держава зацікавлена в стримуванні дезінтеграційних тенденцій за участю етнічного фактора на своїй території. З цією метою органами державної влади здійснюється регулювання етнопонаціональних відносин та процесів в межах етнопонаціональної політики, яке базується на правових принципах, закладених в етнопонаціональному законодавстві. Збалансована етнопонаціональна політика покликана нейтралізувати потенційні відцентрові загрози у середовищі національних меншин, які можуть призвести до конфліктизації міжетнічної взаємодії. Етнопонаціональна політика визначається С. Аслановим як «невід'ємна складова внутрішньої політики держави, спрямована на регулювання сфери етнопонаціональних відносин і процесів з метою формування політичної нації, забезпечення гармонійного розвитку всіх її складових: нації в цілому, національних меншин та етнічних груп, утвердження атмосфери міжетнічної

⁷⁴³ Кресіна І. О. Проблеми етнопонаціональної консолідації українського суспільства // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 141.

толерантності у суспільстві»⁷⁴⁴. Однак етнонаціональна політика України впродовж всіх років незалежності виявилася негнучкою, нечутливою до викликів та неефективною у нейтралізації чинників етнополітичного конфлікту, дезінтеграції держави, анексії та сепаратизації територій.

«Українська еліта відкладала вирішення питань, що загрожують національній єдності, на невизначну перспективу або розв'язувала їх на користь однієї частини етнокультурно розколотого суспільства, викликаючи невдоволення в іншій частині. Тоді як у поліетнічному суспільстві держава повинна залишатися неупередженим медіатором, який представляє інтереси усіх без винятку сегментів суспільства»⁷⁴⁵. «Держава, що діє на користь лише однієї частини поліетнічного суспільства, приречена на поразку реалізації проекту стабільної, процвітаючої поліетнічної країни, — вважають вчені»⁷⁴⁶. Як це сталося у випадку України — «етнокультурні, етнополітичні суперечності призвели до поглиблення етнополітичного розколу, який в ході політичної кризи завершився сепаратизацією окремих територій Півдня та Сходу України. Населення частини Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим, демонструючи незгоду з політичним вибором Києва і більшої частини України внаслідок Революції Гідності, підтримало іноземне вторгнення Російської Федерації під надуманим приводом захисту прав російськомовного населення від утисків влади»⁷⁴⁷.

Тож недостатній рівень розробки етнонаціонального законодавства в цілому і нормативно-правових актів, які регулюють становище національних меншин зокрема, його невідповідність етнонаціональним реаліям та етнополітичним викликам слід визначити як передумову деконсолідації, фор-

⁷⁴⁴ Асланов С. А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2010. С. 7.

⁷⁴⁵ Явір В. А. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні // Держава і право. 2014. Вип. 64. С. 391-398.

⁷⁴⁶ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 76.

⁷⁴⁷ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України // Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 442.

мування відцентрових тенденцій в Україні. Під етнонаціональним законодавством пропонуємо розуміти увесь масив нормативно-правих актів, що регулює сферу етнонаціональних відносин. В Україні склалася парадоксальна ситуація: прийняття більшості етнонаціональних законів було заблокованим через відсутність політичної волі до вирішення етнонаціональних проблем та суперечностей, а також через неможливість дійти згоди щодо змісту базового акту, який мав сформувати основу розвитку етнонаціональної сфери, – Концепції державної етнонаціональної політики України. Тому етнонаціональне законодавство в Україні формувалося переважно за рахунок імплементації міжнародно-правових договорів. Україна стала учасником таких основоположних документів захисту прав національних меншин, як Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин.

Винятком з цієї закономірності можна вважати прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» 2012 р., який ще більше загострив мовні суперечності. Закон встановлював, що державною мовою є українська мова, але суттєво розширив використання регіональних мов, якщо кількість їх носіїв становить не менше 10% від населення певного регіону. Прийняття мовного закону викликало акції протестів в багатьох українських містах – Житомирі, Чернігові, Полтаві, Львові, Рівному, Івано-Франківську, Хмельницькому⁷⁴⁸. Нормативно-правовий акт був розкритикований главами низки Церков і релігійних організацій України як такий, що провокує протистояння у суспільстві, «поглиблює суспільний розкол і розхитує основи української державності»⁷⁴⁹. У відповідь на його прийняття Львівська обласна рада прийняла

⁷⁴⁸ Грицяк Д. І. Мова як чинник етнокультурної консолідації українського суспільства // Держава і право. 2013. Вип. 60. С. 485.

⁷⁴⁹ Глави Церков і релігійних організацій України пропонують Президенту повернути до Верховної Ради «вибухонебезпечний» мовний законопроект // Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/17106-glavi-cerkov-i-religijnix-organizacij-ukrayini-proponuyut-prezidentu-povernuti-do-verhovnoyi-radi-vibuxonebezpechnij-movnij-zakonoproekt.html?cstart=1&newsid=17106> (дата звернення 27.01.2018).

«Звернення до українського народу щодо загрози державності України у зв'язку з ухваленням Верховною Радою Закону України «Про засади державної мовної політики», а також закликала Президента ветувати його. Івано-Франківська обласна рада закликала з усією рішучістю стати на захист єдиної державної української мови як невід'ємної частини суверенітету Української держави. До протесту долучилися органи місцевого самоврядування Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Волинської областей.

Натомість органи місцевого самоврядування Сходу та Півдня України підтримали прийняття нової редакції мовного закону. Луганська обласна рада прийняла звернення на підтримку Закону України «Про засади державної мовної політики» і засудила виступи протесту проти нього як недемократичні. Подібні звернення ухвалили Харківська та Севастопольська міська ради. Остання у своєму зверненні до Верховної Ради не тільки підтримала мовний закон, а й закликала внести зміни до Конституції України в частині надання російській мові статусу другої державної. Законодавчі спроби скасування Закону України «Про засади державної мовної політики», які неодноразово здійснювалися, викликали вкрай негативну реакцію в АР Крим, а також в деяких регіонах Півдня та Сходу країни. В 2018 р. мовний закон було визнано неконституційним Конституційним Судом через порушення процедури його ухвалення⁷⁵⁰. «Суперечності навколо прийняття цього нормативно-правового акту демонструють наскільки складним та суперечливим був процес напрацювання етнонаціонального законодавства, яким чином він розколював та поляризував деконсолідоване українське суспільство»⁷⁵¹. Це і пояснює недостатній рівень його розробки та невідповідність дезінтеграційним викликам. Це також пояс-

⁷⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28.02.2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf (дата звернення 27.03.2018).

⁷⁵¹ Явір В. Інституціоналізація політико-правової протидії дискримінації як механізм консолідації українського суспільства // Держава і право. 2013. Вип. 59. С. 482-488.

нює, чому влада, як правило, уникала вирішення етнонаціональних проблем на рівні законодавства.

«Незважаючи на те, що Україна — унітарна держава, характерною її рисою є поділ на макрорегіони, які мають різні культури, історію, етнічний склад населення. Це обумовлено їх територіальною належністю до різних держав у минулому (Австро-Угорщини, потім до її складових, та Росії). У цьому контексті традиційно виділяються Західна Україна, Центральна Україна і Південний-Схід, в якому особливе місце займає Крим. В кожному з них сформувалися унікальні етнокультурні середовища, населення яких тяжіло до різних векторів політичного розвитку та зовнішньоекономічної інтеграції України, користувалося різними мовами, історичними та культурними символами»⁷⁵². Тому К. Вітман в 2011 р. наголошував на тому, що політичній еліті України не вдається знайти оптимальне співвідношення загальнонаціональних та регіональних інтересів. «Врахування інтересів одного регіону на загальнонаціональному рівні автоматично порушувало етнополітичну стабільність в інших регіонах України. Напрацювання та реалізація єдиної, злагодженої етнополітики в Україні наштовхувалася не лише на перешкоди у вигляді об'єктивних регіональних відмінностей, а й їх політизацію»⁷⁵³.

К. Вітман зауважує також суттєві розбіжності між загальнонаціональною та регіональною етнополітикою, дезінтеграційний потенціал якої слід також відзначити. Дослідник стверджує, що «регіональна етнополітика в Україні не була продовженням державної етнополітики на місцевому рівні, а етнополітикою окремого регіону, спрямованою на утвердження його відмінностей поряд з іншими регіонами України»⁷⁵⁴. На відміну від загальнонаціональної регіональна етнополітика стала засобом політизації етнокультурних відмінностей та

⁷⁵² Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 38.

⁷⁵³ Вітман К. М. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні // Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 9. С. 57.

⁷⁵⁴ Там само. С. 58.

загострення етнополітичних суперечностей, що в кінцевому підсумку уможливили процес етнополітичної дезінтеграції України. Впровадження етнонаціональної політики на рівні регіонів зводилося до актуалізації етнокультурних питань — мови, етнічної належності, ставлення до історичних подій, вектора зовнішньополітичної інтеграції і тому все частіше ставало приводом для етнополітичних конфліктів на загальнонаціональному рівні. Це дало нам підстави також шукати «причини етнополітичного розколу та регіональної конфліктності у невідповідності адміністративно-територіального устрою принципам консолідації, дотримання міжетнічної злагоди та етнополітичної стабільності»⁷⁵⁵.

«Під адміністративно-територіальним устроєм розуміють спосіб територіальної організації держави, який характеризується певною формою конституційно-правових відносин між державою в цілому та її складовими частинами, виявляється в особливостях правового статусу адміністративних одиниць та розподілу владних повноважень між центральними і місцевими органами влади»⁷⁵⁶. В. Погорілко та В. Федоренко визначають «адміністративно-територіальний устрій як територіальну організацію держави, що характеризується внутрішнім поділом її на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці різного рівня, відповідно до яких утворюються місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування»⁷⁵⁷. Передбачається, що територіальна організація покликана забезпечити найбільш оптимальне вирішення завдань та здійснення функцій суспільства і держави, в тому числі етнополітичної інтеграції.

«Згідно з Конституцією України (ст. 133) територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-

⁷⁵⁵ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України // *Правова держава*. 2013. № 24. С. 412-420.

⁷⁵⁶ Там само.

⁷⁵⁷ Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 379.

економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. В контексті дослідження дезінтеграційно-інтеграційних чинників нас найбільше цікавитиме врахування історичних, демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій»⁷⁵⁸. В. Погорілко та В. Федоренко стверджують, що «цей конституційний принцип означає, що держава забезпечує і гарантує право територіальних громад, які, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, умовно об'єднуються в певні регіони, вирішувати політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні) та інші проблеми згідно з їх інтересами»⁷⁵⁹. «Однак наскільки справедливим є твердження про те, що територіальні громади умовно об'єднуються в певні регіони?

Як виявилося, система адміністративно-територіального устрою України була негнучкою до змін, а відтак неефективною: вона створювала цілу низку викликів етнополітичній безпеці України»⁷⁶⁰. Варто погодитися з Н. Ціцушвілі, який стверджує, що «етнополітична стабільність сучасних держав великою мірою залежить від вирішення проблем, пов'язаних з налагодженням комунікації в поліетнічному суспільстві, з подоланням міжетнічних бар'єрів, розвитком демократії в умовах етнокультурного плюралізму»⁷⁶¹. Вчений переконаний, що «придушення розвитку етнокомпонентів поліетнічного суспільства та недопущення їх участі у прийнятті рішень, які безпосередньої їх стосуються, продукує короткострокові та довгострокові виклики етнополітичній безпеці»⁷⁶², що й підтвердила етнополітична дезінтеграція України в 2014 р.

⁷⁵⁸ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 413.

⁷⁵⁹ Погорілко В., Федоренко В. Цит. праця. С. 379.

⁷⁶⁰ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 413.

⁷⁶¹ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності // Політологічний вісник. 2011. Вип. 53. С. 278.

⁷⁶² Там само.

Адміністративно-територіальний устрій України ускладнював міжетнічну взаємодію, унеможлилював участь у прийнятті рішень етноспільнот, породжував феномен «меншини в меншині» і загрожував федералізацією держави за етнокультурним критерієм. В. Гулай виокремлює в міжетнічній взаємодії дві протилежні тенденції: етнічну сегментацію та етнічну гомогенізацію. Загалом же міжетнічна взаємодія визначається дослідником як «взаємодія представників різних етносів, які проживають в межах одного етнополітичного організму (держави) через безпосередні та опосередковані контакти в усіх сферах суспільного життя, у результаті яких здійснюється обмін етнічною інформацією й під впливом яких формуються уявлення один про одного, коригуються уявлення про самих себе та формується відповідна етнонаціональна ситуація в країні»⁷⁶³.

«Якщо загальнонаціональна етнополітика націлена на етнічну гомогенізацію, формування політичної нації на основі громадянської належності, то регіональна етнополітика, яка базується на адміністративно-територіальному поділі, стала втіленням етнокультурної, мовної сегментації. Про це свідчили намагання місцевої влади проводити власну мовну, освітню політику, яка не відповідала загальнонаціональним очікуванням та характеризувалася дискримінацією окремих етноспільнот. Не випадково жителям Донецької, Луганської, Запорізької, Миколаївської областей доводилося у судах виборювати право здобувати середню та вищу освіту державною українською мовою. Про існування етнокультурних бар'єрів, законсервованих за допомогою адміністративно-територіального поділу, про неймовірні розбіжності регіональної етнонаціональної політики областей свідчить такий резонансний приклад. В 2011 р. україномовний житель м. Миколаїв А. Ільченко надіслав звернення голові Львівської ОДА з проханням надати йому статус біженця і притулок у Львівській області, оскільки в Миколаївській йому начебто загрожує

⁷⁶³ Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні в роки Другої світової війни: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 391.

небезпека через активну громадянську проукраїнську позицію»⁷⁶⁴. Прохач притулку подав понад 100 судових позовів до місцевої влади Миколаївської області, комунальних підприємств, інших установ та організацій щодо порушення його права на отримання інформації державною українською мовою⁷⁶⁵.

3. Варналій також вказував на виникнення регіональних дезінтеграційних тенденцій в Україні: «поки у світі активізуються процеси на субрегіональному рівні, подальшого розвитку набувають інтеграційні процеси, а аналіз розвитку діяльності регіонів України свідчить про посилення дезінтеграційних процесів»⁷⁶⁶. Регіональну дезінтеграцію вчений задовго до етнополітичного конфлікту називав «основною загрозою територіальній цілісності і суверенітету України через надмірну політичну, мовно-культурну та економічну самостійність регіонів і рекомендував розпочинати впроваджувати політику, спрямовану на консолідацію як регіонів, як і суспільства в цілому»⁷⁶⁷. Головною метою цієї політики повинна була стати інтеграція регіонів у єдиний духовний, гуманітарний, політичний та економічний простір при збереженні регіонального різноманіття. Головна роль держави мала б полягати у гармонізації регіональних, міжрегіональних та загальнодержавних інтересів. М. Долішний також наголошував на тому, що «держава має виробити стратегічні орієнтири, які б консолідували усі її регіони, а це — курс на міжрегіональну інтеграцію і водночас на піднесення ролі регіонів, курс на надання місцевому самоврядуванню реального змісту і нового функціонального наповнення й одночасно на запровадження

⁷⁶⁴ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 415.

⁷⁶⁵ Україномовний мешканець Півдня просить притулку в Цимбалюка / Zaxid.net. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayinomovniy_meshkanets_pivdnya_prosit_pritulku_v_tsimbalyuka&objectId=1238300 (дата звернення 14.05.2016).

⁷⁶⁶ Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги // Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 141

⁷⁶⁷ Там само.

сильної централізованої регіональної політики, яка б базувалася на загальнодержавних пріоритетах»⁷⁶⁸.

Незважаючи на те, що адміністративно-територіальна реформа, яка розпочалася в 2015 р. після прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», полягає в наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування (децентралізації), вона має інтеграційний потенціал і покликана усунути недоліки чинного адміністративно-територіального поділу. Наразі в Україні триває перший, базовий рівень реформи – шляхом добровільного об'єднання, при закладені стимулів та орієнтирів з боку держави, формуються спроможні громади. Однак окремі чиновники вже вказують на дезінтеграційні загрози реформи в місцях компактного проживання національних меншин. Так, голова Закарпатської обласної державної адміністрації Г. Москаль заявив про те, що об'єднання територіальних громад на Закарпатті може стати підґрунтям для сепаратизму. За його словами, Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» фактично легітимізує територіальну автономію за національною ознакою в Україні. «Хтось, наприклад, румуни об'єднуються в єдину тергромаду, а потім оголосять собі національну автономію. А потім скажуть угорці або роми, що хочуть «Автономну Народну Республіку» на Закарпатті», – попереджає про відцентрові загрози реформування адміністративно-територіального устрою губернатора Закарпаття⁷⁶⁹.

«Тож невідповідність системи адміністративно-територіального устрою дезінтеграційним викликам та надмірна самостійність регіонів у мовних, етнокультурних питаннях спричиняла поступове наростання відцентрових тенденцій та деконсолідації. Система адміністративно-територіального устрою не відповідала типу розселення етноспільнот та задо-

⁷⁶⁸ *Долішній М. І.* Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. Київ: Наук. думка, 2006. С.5.

⁷⁶⁹ *Москаль: На Закарпатті ФСБ як радіація. Ми їх не бачимо, а вони тут // Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/26/7175785/> (дата звернення 27.03.2018).

воленню етнокультурних потреб усіх членів поліетнічного суспільства. Це породжувало такі виклики етнополітичній стабільності, як етнотериторіальні претензії окремих національних меншин та етнічних груп»⁷⁷⁰. Наприклад, кримські татари були незадоволені тим фактом, що адміністративно-територіальна автономія в Криму офіційно не мала жодного національного забарвлення, але неофіційно в ній домінувало російське етнокультурне та мовне середовище⁷⁷¹.

Серед вимог кримських татар час від часу озвучувалося перетворення адміністративно-територіальної автономії на національно-територіальну, сформовану за етнічною, кримськотатарською ознакою у вигляді реалізації права на самовизначення національної меншини. «Мова йде про перетворення і реформування територіальної автономії, створеної незрозуміло за якою мотивацією, на національно-територіальну автономію, яка буде відповідати праву корінного народу на самовизначення», — заявив про вимогу національної меншини лідер Меджлісу⁷⁷². «Хоча кримські татари як третя за чисельністю етнospільнота на півострові, здавалося б, не повинні були диктувати свою волю більшості населення. Висунення цих вимог стало наслідком незадовільної реабілітації кримських татар як депортованого етносу, відсутності законодавчого закріплення їх прав та наявності адміністративно-територіальної автономії в Криму. Не маючи соціально-економічних важелів захисту, національна меншина пішла шляхом політизації етнічності та поступової зміни статусу адміністративно-територіальної автономії, сформованої за невизначеними критеріями, на національно-територіальну автономію.

Аргументують свою позицію представники кримськотатарської національної меншини, спираючись на історію, адже

⁷⁷⁰ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 416.

⁷⁷¹ Лойко Л. І. Забезпечення прав національних меншин у контексті євроінтеграційних перспектив України // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 155.

⁷⁷² *Джемилев: Будущее Крыма — национально-территориальная автономия в составе Украины* // Евразийский Дом. URL: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&nic=expert&pid=1545> (дата звернення 14.05.2016).

протягом кількох століть вони мали свою власну державу на території Кримського півострову. Як відомо з теорії етнополітології, національна меншина, яка вже мала власну державу на території проживання з великою ймовірністю висуне вимогу національного самовизначення в майбутньому за сприятливих обставин»⁷⁷³. Такими обставинами стали спочатку провал політики відновлення прав депортованого етносу та функціонування автономії Криму, в якій домінує російська національна меншина, а згодом і окупація півострова Російською Федерацією. Лише після окупації АРК Верховна Рада визнала кримськотатарський народ корінним народом України з усіма правовими і соціальними наслідками, які випливають з цього статусу, прийнявши постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави»⁷⁷⁴. Вчені цікавляться, «наскільки легітимним є надання статусу корінного народу постановою парламенту, позаяк вона прямо суперечить Конституції України»⁷⁷⁵. Згідно зі ст. 92 Основного Закону права корінних народів та національних меншин України визначаються виключно законами України.

«Слід зазначити, що до політизації етнокультурних питань в Автономній Республіці Крим вдавалася також російська національна меншина, спираючись на свою чисельність та неприналежність Криму до України до 1954 р. Її представники намагалися максимально розширити присутність російської мови в автономії та ставили під сумнів перебування півострова в складі України. Прикладом таких дій є намагання скасувати Конституцію Автономної Республіки Крим в суді, яка

⁷⁷³ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 416.

⁷⁷⁴ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18> (дата звернення 15.04.2017).

⁷⁷⁵ Вітман К. М. Кримські татари у новій етнополітичній системі координат // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52. С. 158.

була схвалена Верховною Радою України в 1998 р»⁷⁷⁶. Адже в ст. 1 цього документа Автономна Республіка Крим проголошується невід'ємною складовою частиною України. Представники Народного фронту «Севастополь-Крим-Росія» подали позов до суду в жовтні 2010 р., вимагаючи скасування чинної та відновлення Конституції Республіки Крим від 1992 р., якою визначалася самостійність Криму та встановлення конфедеративних відносин з Україною⁷⁷⁷. Однак ці виклики були проігноровані Києвом, жодних заходів з нейтралізації цих дезінтеграційних тенденцій Україною в межах етнонаціональної політики вжито не було.

«Щоправда, праві політичні сили вирішили, що ліквідація автономії в Криму сприятиме збереженню територіальної цілісності та унітарності держави. Позаяк в етнополітиці утвердилося уявлення про те, що адміністративно-територіальна автономія сприяє сепаратизму, політичному екстремізму, етнічному та конфесійному протистоянню, тому є джерелом постійної загрози етнополітичній безпеці держави. Партія «Свобода» кілька разів намагалася провести референдум про скасування автономного статусу Криму. У її політичній програмі був розділ під назвою «Крим і Севастополь. Встановлення Конституційного порядку та забезпечення стабільного розвитку», першим пунктом якого передбачено винесення на всеукраїнський референдум питання про зміну статусу Криму з автономного на обласний⁷⁷⁸. Українська народна партія також пропонувала перетворити автономію на Таврійську область України під час загального реформування адміністративного устрою держави. Однак навряд чи такі радикальні заходи зняли б міжетнічну напругу в автономії, необхідно було шука-

⁷⁷⁶ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 416.

⁷⁷⁷ Кримські сепаратисти домоглися права на скасування Конституції АРК у суді // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24454778.html> (дата звернення 15.04.2017).

⁷⁷⁸ Програма захисту українців // ВО «Свобода». URL: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/ (дата звернення 15.04.2017).

ти компроміс шляхом діалогу з усіма етноспільнотами Криму»⁷⁷⁹.

Тож застосування системи адміністративно-територіального устрою, побудованої на застарілих принципах, сприяло виникненню відцентрових тенденцій. До передумов дезінтеграції слід віднести феномен відмінних одна від одної регіональних етнополітик, які формуються в адміністративно-територіальних центрах і посилюють розкол держави; політизацію етнічності, що супроводжується етнотериторіальними претензіями етноспільнот, незадоволених внутрішніми кордонами адміністративно-територіальних одиниць і їх статусом як території свого компактного проживання; загострення регіональних конфліктів та суперечностей за етнічною ознакою. Україна належить до поліетнічних держав зі складною історичною спадщиною та суттєвими регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями, які не вдалося нівелювати за допомогою політико-правових механізмів етнонаціональної політики.

В контексті вивчення дезінтеграційних тенденцій в Україні слід виокремити ще одну етнополітичну проблему — освітумовами національних меншин, спроби врегулювання якої викликали внутрішню напругу, міжнародний резонанс та погіршення відносин з державами, які мають численні національні меншини в Україні. З огляду на те, що статус національної меншини в Україні досі не врегульовано, а також не запропоновано чітке законодавче визначення поняття «мова національної меншини», Україна не зможе гарантувати реалізацію цього права представникам всіх національностей (національних меншин), що проживають на її території. «Розширення мовних прав національних меншин саме по собі є позитивним явищем, однак в сучасних етнополітичних умовах на тлі незнання державної мови, це сприяє ізоляції національних меншин, їх орієнтації виключно на етнічні батьківщини, поширенню сепаратистських настроїв, що в кінцевому

⁷⁷⁹ Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України. С. 417.

підсумку може загрожувати національній безпеці та територіальній цілісності України»⁷⁸⁰. «Право національних меншин на одномовну освіту у місцях їх компактного проживання в сучасних умовах гібридної війни та сепаратизації окремих територій України за етнічною ознакою несе колосальні дезінтеграційні загрози і ризики для України»⁷⁸¹.

На наявність таких дезінтеграційних загроз вказують українські науковці. Так, В. Наконечний стверджує, що «свідоме підвищення Будапештом градусу напруги, використання інформаційно-пропагандистських дій, провокування політико-дипломатичних скандалів, щоб максимально загострити ситуацію та примусити Київ піти на поступки в питанні гарантування угорській спільноті Закарпаття права навчання рідною мовою, виступають ширмою і підґрунтям для більш серйозних речей — перегляду адміністративно-територіального устрою Закарпатської області України та утворення окремого угорського адміністративно-територіального автономного району з компактним проживанням угорців, який межує з Угорщиною, як проміжного завдання угорського іредентизму в Україні»⁷⁸².

«Ще кілька років тому загроза сепаратизму та дезінтеграції в Україні здавалася перебільшеною і не належала до основних викликів національній безпеці та територіальній цілісності держави. Однак вчені багато років поспіль задовго до початку етнополітичного конфлікту в 2014 р. констатували посилення етнорегіональних відмінностей, диспропорцій, відцентрових рухів етнополітичного спрямування, що за певних умов можуть набути ознак сепаратизму»⁷⁸³. В. Дівак в 2009 р., аналізуючи процеси в політичному та соціально-економічному житті країни за останні десять років, вказувала на «наявність в

⁷⁸⁰ Явір В. А. Права національних меншин на освіту рідною мовою в Україні: аналіз законодавчих ініціатив // Правова держава. 2018. № 29. С. 367-375.

⁷⁸¹ Явір В. А. Освіта мовами національних меншин в Україні: дезінтеграційні виклики // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2017. Вип. 7. С. 29-32.

⁷⁸² Наконечний В. С. Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 104.

⁷⁸³ Явір В. А. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні. С. 391.

Україні окремих регіонів з потенційними, латентними проявами сепаратизму (Автономна Республіка Крим, Закарпаття, Донбас, Північна Буковина)»⁷⁸⁴. Дослідниця попереджала, що «сепаратистські прояви стануть деструктивним чинником політичного процесу за умов: ігнорування центральною владою об'єктивної логіки історичного розвитку Української держави та інтересів населення різних регіонів України; відсутності цілісного національного проекту розвитку, що змушуватиме регіони формувати «власні» проекти; наявності соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку, що призводять до регіональної дезінтеграції»⁷⁸⁵.

«Однак головною передумовою етнополітичної дезінтеграції слід вважати етнокультурний, етнополітичний розкол України на орієнтований на євроінтеграцією умовний Захід (Захід, Центр та Північ) та орієнтований на Росію та інтеграцію на пострадянському просторі умовний Схід (Схід та Південь). Географічні межі пропонуємо визначати умовно, адже розкол має нематеріальний цивілізаційний вимір (Схід-Захід), який був застосований до України ще С. Хантінгтоном, а не фізичний географічний»⁷⁸⁶. Американський політолог, у 1990-х роках в праці «The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order» змодельовав неминучий розкол України на Східну та Західну частини, оскільки держава об'єднує в собі території, що етнокультурно належать до різних цивілізацій. Вчений стверджував, що лінія розлому проходить по р. Дніпро і ділить державу на православну Східну та уніатську Західну частини⁷⁸⁷. Внутрішні етнокультурні суперечності є наслідком культурної (цивілізаційної) належності регіонів. Етнокультурний розкол України супроводжувався неминучою деконсолідацією українського суспільства, підживлювався

⁷⁸⁴ Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія. Київ: Логос, 2010. С. 199.

⁷⁸⁵ Дівак В. Деякі проблеми реформування адміністративно-територіального устрою та регіоналізація України // Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 627.

⁷⁸⁶ Кресіна І. О., Явір В. А. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації // Політологічний вісник. 2013. Вип. 70. С. 219.

⁷⁸⁷ Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 1996. P. 17.

всіма передумовами, згаданими вище, і водночас посилював їх дію.

Перебування України в складі Радянського Союзу посилювало дію цивілізаційного розколу, оскільки СРСР проводив політику довільного розмежування кордонів, масового переселення окремих етнічних груп та народів, заохочення трудової міграції, яка змінювала етнічний склад населення радянських держав. Наслідком такої політики стало зародження міжетнічних суперечностей, конфліктів, які за несприятливих умов перетворювалися у дезінтеграційні тенденції – вимоги автономізації та сецесії. Досліджені приклади дезінтеграції Молдови та Грузії підтверджують слушність цих припущень. Україна не стала винятком з радянського правила довільного розмежування кордонів та переселення народів.

Питання етнополітичного розколу України може розглядатися у багатьох вимірах – політичному, зовнішньополітичному, економічному, культурному, національному, мовному, адже цей деструктивний етнополітичний процес набув великої кількості проявів за часів незалежності України. Остаточний етнополітичний розкол України оформився після президентських виборів 2004. Владі України не вдавалося запропонувати оптимальне поєднання загальнонаціональних та регіональних інтересів, процес консолідації українського суспільства у поліетнічну політичну націю напштовхувався на труднощі у вигляді політизації етнорегіональних відмінностей. Етнополітичний розкол сприяв посиленню етнокультурних, етнорегіональних відмінностей⁷⁸⁸, призвів до протиставлення Сходу і Заходу держави на всіх рівнях, проведення регіонами власної регіональної мовної, освітньої, культурної політики і завершився дезінтеграцією України в ході етнополітичного конфлікту внаслідок агресії Російської Федерації.

⁷⁸⁸ Кривицька О. Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення // Політичний менеджмент. 2008. № 2 (29). С. 51-65.

4.2 Анексія Автономної Республіки Крим як етнополітична технологія дезінтеграції України

У попередніх розділах було доведено тісний зв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, їх взаємну трансформацію та обумовленість. Фактична територіальна втрата Автономної Республіки Крим Україною внаслідок окупації та анексії півострова є яскравим підтвердженням цього припущення. Це прояв етнополітичної дезінтеграції — незаконне загарбання за допомогою військової сили та відокремлення від держави частини її території, в якому важливу роль відіграв фактор етнічної належності населення цієї території. Однак з точки зору російських вчених, які поділяють офіційну позицію РФ, це продовження інтеграційних процесів між півостровом, більшість населення якого складають росіяни, та Російською Федерацією. Анексія ними розглядається як воз'єднання Криму з РФ, повернення до Росії⁷⁸⁹, прийняття до складу РФ шляхом самовизначення кримчан⁷⁹⁰. В Україні прийнято засуджувати і негативно ставитися до цього пласту російської етнополітології та конституціоналізму, в межах якого розглядається кримська проблема, однак згадані вчені доводять та обґрунтовують, що Крим у складі РФ — це відновлення історичної справедливості та продовження інтеграційних процесів на пострадянському просторі, в яких головну об'єднувачу роль відіграє чинник російської етнолінгвістичної ідентичності.

Ми не можемо повністю заперечувати наявність таких тенденцій в Криму, однак у нашій праці вони матимуть назву відцентрових, дезінтеграційних, а їх виникнення розглядатиметься як наслідок дії: 1) неефективної етнонаціональної полі-

⁷⁸⁹ Кабышев В., Заметина Т. Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя — восстановление исторической справедливости: конституционно-правовой анализ // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2014. № 2 (97). С. 58-74.

⁷⁹⁰ Заметина Т. Конституционные вопросы интеграции Крыма и Севастополя в социально-экономическую сферу Российской Федерации // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2017. № 1 (114). С. 84-91.

тики України в Криму як загалом, так і щодо окремих етноспільнот (росіян, кримських татар), яка головним чином полягала у відмежуванні Києва від основних етнополітичних суперечностей та у толеруванні присутності РФ в Криму; 2) невідповідності адміністративно-територіального поділу етнічному складу населення — статус територіальної автономії законсервував суперечності між росіянами і кримськими татарами і призвів до формування необґрунтованих вимог у їх середовищі; 3) історичної належності Криму до РРФСР та спільного пострадянського періоду історії, що сприяло формуванню у російській етноспільноті Криму очікувань так званого «повернення» до складу Росії; 4) активної політики Російської Федерації зі збереження присутності на півострові та інтеграції його населення в російське етнокультурне, цивілізаційне середовище (так званий «русский мир»). Ці фактори стали етнокультурним підґрунтям анексії Криму Російською Федерацією.

Вихід Криму зі складу України та приєднання до Росії слід визначати як анексію (лат. *annexio* — приєднання) — «агресію, незаконне, насильницьке приєднання із застосуванням військової сили або погрози силою державою частини території іншої держави в односторонньому порядку, яке спричиняє міжнародно-правову відповідальність»⁷⁹¹. Досить часто можна почути, як анексію Криму називають окупацією, однак окупація сама по собі не призводить до зміни юридичної належності території і означає тимчасове захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на неї. Тоді як Крим було інтегровано до складу Російської Федерації на правах суб'єкта. Враховуючи той факт, що для України ключове значення має факт збройного захоплення Криму та його тимчасовий характер, на що сподіваються українці, використання «окупації» щодо Криму в цілому допустиме.

⁷⁹¹ *Анексія*. URL: <https://history.vn.ua/book/slovník/12.html> (дата звернення: 07.04.2018).

Позиції вчених, які розглядають причини дезінтеграції України, зокрема анексії Криму, здебільшого сходяться. В. Горбулін припускає, що анексія території АР Крим «вдалася не лише завдяки детально розробленому плану дій, але і влучно обраному моменту для його реалізації, а також підготовці, яка йому передувала»⁷⁹². «Це, зокрема: 1) ослаблення центральної влади, особливо її впливу на півострів, та часткове «безвладдя» на фоні зміни влади; 2) зростання суперечностей (а швидше, актуалізація вже існуючих) між центром і регіонами; 3) незадовільний психологічний і матеріально-технічний стан українських безпекових структур, антагонізм між різними силовими структурами та наявність військових підрозділів РФ на території України; 4) особливо активна інформаційно-пропагандистська робота Росії саме в Криму протягом усіх років незалежності України»⁷⁹³.

Росія маніпулювала етнічною спорідненістю російської та української націй, використовувала їх спільне перебування у складі Радянського Союзу як підставу для втручання у внутрішні справи України. Не слід забувати, що на момент виникнення етнополітичного конфлікту на території півострова перебував Чорноморський флот Російської Федерації, який відповідно до міждержавної угоди України та Російської Федерації повинен був базуватися в Україні до 2017 р., а потім передислокуватися до військово-морської бази в м. Новоросійськ (РФ). Конституція України забороняє базування будь-яких збройних формувань інших держав – згідно зі ст. 17 «на території України не допускається розташування іноземних військових баз». Однак для Чорноморського флоту Російської Федерації було зроблено виняток у зв'язку зі спільним перебування обох країн у складі Радянського Союзу, а також розподілом флоту між Україною та Росією в 1995 р. Використовуючи військову базу ЧФ у Севастополі як плацдарм, Росія нарощувала свою присутність в Криму. Чорноморський флот став перешкодою для вступу України в

⁷⁹² Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Стратегічні пріоритети. 2014. № 4 (33). С. 7.

⁷⁹³ Там само.

НАТО всупереч офіційно проголошеному курсу євроатлантичної інтеграції. Адже згідно з вимогами Північноатлантичного Альянсу Україна не може стати членом НАТО до тих пір, поки на її території перебуватимуть військові формування іноземної держави. Це дуже важливий момент, позаяк вступ України до НАТО повністю унеможливив би дезінтеграцію держави та анексію Криму. Головна роль цього військово-політичного блоку, який складається з 29 держав Північної Америки і Європи, полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. Тож Україна могла б розраховувати на військову допомогу при перших же спробах вторгнення Російської Федерації на півострів. Натомість, як слушно зауважує Г. Жиров, наявність бази ЧФ РФ в Севастополі слугувала одним з важелів стримування євроатлантичної інтеграції України⁷⁹⁴.

Задовго до подій березня 2014 р. Н. Цицуашвілі, проаналізувавши політичну діяльність Чорноморського Флоту Російської Федерації у Криму, робить висновок про те, «що ЧФ РФ є елементом дестабілізації етнополітичної ситуації на півострові, а також інструментом тиску на внутрішню та зовнішню політику України, цим самим становлячи безпосередню загрозу для етнополітичної безпеки країни базування»⁷⁹⁵. Дослідник стверджує, що «Чорноморський флот відігравав не стільки військову роль, скільки політичну, проводячи активну проросійську ідеологічну, культурницьку, освітянську діяльність, спрямовану на громадян України в Криму та координуючи антиукраїнські дії проросійських радикальних організацій»⁷⁹⁶. Чорноморський флот узгоджував свої дії з низкою проросійських організацій, які відстоювали зближення України та Росії, входження України до ЄСП і навіть повернення Криму

⁷⁹⁴ Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. Вип. 45. С. 71.

⁷⁹⁵ Цицуашвілі Н. І. Етнополітична роль Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні // Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 678.

⁷⁹⁶ Там само.

до складу РФ. Н. Ціцуашвілі прогнозував, що, «маючи потужний вплив на півострів, Російська Федерація у будь-який момент може дестабілізувати ситуацію в цьому регіоні України і не допустити реалізацію небажаних для себе сценаріїв у внутрішній політиці країни»⁷⁹⁷. Свідками чого ми і стали після зміни влади в Україні в 2014 р.

Впродовж усього пострадянського періоду історії України, який умовно датуємо 1991-2014 рр., Росія використовувала свою військову, політичну, етнонаціональну присутність в АРК для дестабілізації ситуації на півострові зокрема і в Україні загалом та поширення сепаратистських дезінтеграційних настроїв, ідей, поглядів серед місцевого населення. Серед дезінтеграційно-інтеграційних механізмів важливу роль відіграло надання кримчанам російського громадянства за аналогією з Південною Осетією, Абхазією та Придністров'ям. Експерти попереджали про те, що якщо більшість населення півострова отримає російські паспорти, то росіяни Криму почнуть вимагати референдуму про зміну територіальної належності півострова — входження до складу Росії. Крім того, велика частка російських громадян у Криму давала Росії нелегітимні підстави застосувати будь-які засоби для їх захисту у випадку порушення прав, включаючи військові.

І. Кресіна стверджує, що Російська Федерація, «спростивши процедуру отримання російського громадянства, апелювала до необхідності культурної інтеграції російської нації, розділеної кордонами, які утворилися після дезінтеграції СРСР»⁷⁹⁸. «Однак підтримка російської національної меншини в Україні практично ніколи не обмежувалася лише етнокультурною складовою, а завжди набувала ознак етнополітичної інтеграції, головним рушієм якої є інститут громадянства. Позаяк після отримання громадянства етнічної батьківщини її представни-

⁷⁹⁷ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична роль Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні // Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 678.

⁷⁹⁸ Кресіна І. О. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства // Studia politologica Ucraino-Polona. 2013. Вип. 3. С. 142.

ки схильні ідентифікувати себе більше з Росією, відстоювати її інтереси, при цьому проживаючи в Україні»⁷⁹⁹.

К. Вітман зауважує, що, «ігноруючи набуття українськими громадянами громадянства інших держав, Україна стає дуже вразливою з етнополітичної точки зору — етнонаціонально розколотою, адже невідомо, громадянству якої країни в кінцевому підсумку надасть перевагу індивід»⁸⁰⁰. Спроби протидіяти феномену подвійного громадянства як на законодавчому рівні, так і на рівні притягнення біпатридів до відповідальності в Криму виявилися неефективними. Таким чином, Російська Федерація, намагаючись не випустити Крим з російського етнокультурного та етнополітичного простору, заклала підвалини для анексії півострова в 2014 р. Крім того, Крим увесь пострадянський період історії України був об'єктом етнотериторіальних претензій сусідньої держави, яка намагалася переглянути його належність до України. Зокрема, у 1993 р. Державна Дума РФ заявила про те, що м. Севастополь належить Росії. Однак тоді Рада Безпеки ООН назвала дії російського парламенту такими, що суперечать принципам і цілям Статуту ООН та договорам між Україною й Росією, цим самим підтвердивши територіальну цілісність України.

Ці етнотериторіальні претензії сягали радянського періоду історії та базувалися на тому, що певний відтинок часу Крим належав до складу РРФСР. З 1921 р. по 1945 р. півострів мав статус Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, яку згодом було ліквідовано, а Кримська АРСР була перетворена на Кримську область. Як зазначає К. Вітман, «не останню роль у зниженні статусу Криму відіграла депортація кримських татар (20% населення півострова на той час), які підозрювалися у співпраці з Німеччиною під час Другої світової війни»⁸⁰¹. «В 1954 р. за ініціативою М. Хрущова

⁷⁹⁹ Кресіна І. О. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 142.

⁸⁰⁰ Вітман К. М. Етнополітичні колізії навколо подвійного громадянства в Україні // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 3. С. 145.

⁸⁰¹ Вітман К. М. Кримські татари — національна меншина чи корінний народ? // *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 564.

Кримську область було вилучено зі складу РРФСР та передано УРСР з нагоди святкування 300-ліття Переяславської ради, враховуючи територіальну близькість та тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю та УРСР. Оскільки повноцінно життєдіяльність півострова могла забезпечуватися тільки з території України, вирішальну роль в приєднанні Криму до України відіграли раціональні економічні причини»⁸⁰².

Після проголошення незалежності України півострову було надано статус адміністративно-територіальної автономії у складі унітарної України. Науковці підкреслюють, що «формування в Криму адміністративної автономії відповідно до Закону УРСР «Про відновлення Кримської АРСР» 1991 р. стало компромісом, необхідним для запобігання дезінтеграції держави та відокремлення регіону в 1990-х роках»⁸⁰³. Україна не могла проігнорувати кількісне та політичне домінування росіян у Криму. Адже відповідно до перепису населення 1989 р. в Кримській області проживало 67,1% росіян, 25,8% українців, 1,6% кримських татар, 0,7% євреїв, 0,3% поляків, 0,1% греків. Оскільки українці становили лише четверту частину населення півострова, регіону був потрібен особливий правовий статус для нівеляції дезінтеграційних тенденцій і збереження його у складі України. Росіяни, які переїхали до Криму за часів Радянського Союзу після депортації кримських татар в ході заохочувальної міграції, демонстрували невдоволення з приводу того, що півострів опинився у складі України, а не Росії після дезінтеграції СРСР.

Саме в цей період до Криму почали масово повертатися кримські татари з місць депортації і висувати земельні та майнові претензії до місцевого переважно російського населення.

⁸⁰² Вітман К. М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей // Актуальні проблеми європейської інтеграції. 2011. № 7. С. 277.

⁸⁰³ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / Кресіна І. О., Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Кресін О. В., Стойко О. М., Явір В. А., Лойко Л. І., Стоєцький С. В., Матвійчук Л. О. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 51.

Вирішуючи кримське питання, Україна намагалася уникнути конфлікту між росіянами та кримськими татарами, які заселили півострів на декілька століть раніше, ніж росіяни і зазнали примусового виселення — депортації за часів СРСР. Кримські татари потребували реабілітації своїх прав і також претендували на Крим, але вже як на територію самовизначення народу. Для гамування цих деструктивних етнополітичних процесів було обрано етнічно нейтральний формат перебування Криму у складі України — адміністративно-територіальну автономію. К. Оніщенко зауважує, що, «оскільки на той час на пострадянському просторі вирували етнополітичні конфлікти, влада України побоювалася повторення карабаського або придністровського сценарію на території Криму»⁸⁰⁴. «Тому й надала перевагу адміністративно-територіальній моделі автономії, яка широко використовується в інших унітарних державах»⁸⁰⁵.

І всі підстави для таких побоювань були. За аналогією з Придністров'ям, Абхазією та Південною Осетією 20 січня 1991 р. у Криму відбувся референдум щодо відтворення статусу Кримської АРСР як суб'єкта СРСР, на якому 93,26% населення проголосували «за». Подібні референдуми відбулися у всіх нинішніх самопроголошених республіках пострадянського простору, за винятком пізніше створених ДНР і ЛНР. Кримська адміністративно-територіальна автономія постала як наслідок історичних подій і етнополітичних обставин, в статусі якої були враховані етнічні та культурні відмінності регіону без їх надмірної актуалізації. Однак запобігти процесам політизації етнічності у середовищі етноспільнот Криму не вдалося. Згодом з'ясувалося, що адміністративно-територіальна автономія не відповідає очікуванням ні російської, ні кримськотатарської етноспільнот, між якими розпочалася конкуренція за право бути титульним етносом Криму. Радикально налаштовані проросійські організації та партії

⁸⁰⁴ Оніщенко К. О. Особливості національно-територіальної автономії в Україні: правовий аналіз статусу АРК // Політологічний вісник. 2008. № 37. С. 142.

⁸⁰⁵ Там само.

декілька разів навіть ініціювали процес виходу Криму зі складу України з подальшим приєднанням до Російської Федерації.

О. Майборода наголошує на тому, що протягом всього періоду незалежності кількість кримчан, які вважають, що півострів повинен був увійти до складу України становила лише половину населення. «Внаслідок кількісного домінування росіян утворена на півострові на початку 1991 р. Автономна Республіка Крим хоча формально визначається як територіальна, насправді ж є російською національно-територіальною», – зауважує вчений⁸⁰⁶. Тож інформаційна, фінансова, політична підтримка з боку РФ, чисельна перевага росіян та історичний бекграунд обумовили етнополітичне домінування цієї етнопільноти в автономії та заклали підвалини для дезінтеграції в 2014 р. Така ситуація не влаштовувала ні українців, ні кримських татар, чії мовні, етнокультурні та інші права утискалися російською більшістю. Українці неодноразово повідомляли про порушення своїх прав на користування, навчання, отримання інформації державною мовою.

К. Вітман називав Автономну Республіку Крим «найбільш етноконфліктогенним регіоном України, адже там постійно відбувалося загострення міжетнічних відносин та конфлікти на етнічному ґрунті»⁸⁰⁷. Дослідник констатував «неофіційне широкомасштабне латентне протиборство українського, російського та кримськотатарського чинників на всіх рівнях, у всіх сферах життя автономії»⁸⁰⁸. Київ намагався не втручатися в цей конфлікт – складалося враження, що територія півострова взагалі не була об'єктом уваги державної етнонаціональної політики, вона застосовувалася там з суттєвими обмеженнями. Влада докладала зусиль, щоб Крим залишався українським, але не етнокультурно, а адміністративно-політично. Іншими словами, лише офіційно, формально. Цим самим

⁸⁰⁶ Майборода О. М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. Київ: «Фонд Європа XXI», 2002. С. 9 С. 30.

⁸⁰⁷ Вітман К. М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей // Актуальні проблеми європейської інтеграції. 2011. № 7. С. 278.

⁸⁰⁸ Там само.

увесь пострадянський період консервувалася належність півострова до російського етнокультурного середовища. Центральна влада переконувала, що цей регіон потребує напрацювання якоїсь особливої стратегії етнонаціональної політики, яка б враховувала увесь спектр політичних, історичних, етнічних, культурних та геополітичних факторів. Однак за всі роки незалежності такої стратегії етнонаціональної політики для Криму розроблено так і не було. Тож доводиться констатувати неухвалювану байдужість Києва до етнополітичних та етнокультурних суперечностей Криму, невирішення яких значно полегшило Російській Федерації анексію півострова. Російський Президент не приховує задоволення з того, що Крим «повернувся» до складу Росії без жодного пострілу⁸⁰⁹.

Етнічний склад населення на момент дезінтеграції неможливо встановити, оскільки Україна проводила останній перепис населення в 2001 р. Згідно з ним росіяни становили 58,3% від загальної кількості населення, українці – 24,3%, кримські татари – 12,1%. Останні звинувачували владу у штучному зменшенні їх кількості. Кримські татари наполягають на тому, що лише вони є корінним, автохтонним етносом Криму, який є територією їх національного самовизначення. На цій підставі кримськотатарська етностільнота вже багато років вимагає перетворення адміністративно-територіальної автономії на національно-територіальну автономію кримськотатарського народу. Як і російська, кримськотатарська національна меншина апелювала до історії. Лідер кримських татар, Р. Чубаров вважає, «що з 1921 по 1945 роки в Криму діяла саме національно-територіальна автономія, адже у ній кримськотатарська мова була офіційною мовою поряд з російською, а кримськотатарські національні символи використовувалися у державній символіці автономії»⁸¹⁰. Тим часом українська етнополіти-

⁸⁰⁹ *Владимир Путин*: Крым вернулся в состав России без единого выстрела. URL: <https://www.pravda.ru/news/world/21-11-2016/1318531-putin-0/> (дата звернення: 08.02.2018).

⁸¹⁰ *Р. Чубаров* объявил о начале создания национально-территориальной автономии крымскотатарского народа / УНН. URL: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1323697-r-chubarov-ogolosiv-pro-pochatok-stvorenniya->

ка в Криму найчастіше полягала у відмежуванні від цих запитів, рідше — у протиставленні однієї етноспільноти іншій. Вимоги кримських татар використовувалися для притлумлення вимог і претензій росіян, і навпаки.

Увесь цей комплекс передумов сприяв формуванню латентних відцентрових тенденцій, які ніколи б не завершилися дезінтеграцією України. Вирішальну роль в анексії Криму відіграв зовнішній фактор — участь РФ, яка розпочалася з дестабілізації ситуації у проросійськи орієнтованих регіонах Півдня та Сходу етнополітично поляризованої та розколотої України. З іншого ракурсу анексія Криму може розглядатися як непрямий наслідок політичної кризи в Україні, Революції Гідності, в ході якої було зміщено орієнтовану на Росію політичну еліту — Президента В. Януковича та його оточення. Україна відвернулася від Росії, проголосивши курс на євроінтеграцію та утвердження української ідентичності, що викликало спротив серед російської більшості в Криму. Попередня влада В. Януковича тісно співпрацювала з Росією, формувала і реалізовувала проросійську етнонаціональну політику, що позбавляло підстав будь-які радикальні проросійські претензії в Криму. Тому кримчани підтримали політичний режим В. Януковича і не визнали зміну влади в ході Революції Гідності 2013-14 рр. Росія доклала максимум зусиль для дискредитації та демонізації нової української влади в Криму та на Сході держави. Російські ЗМІ, які ретранслювалися там, масово вдаючись до дезінформації та пропаганди, залякували місцеве населення утиском етнокультурних, політичних прав росіян та російськомовних українців на Сході та Півдні України.

«З перемогою Революції Гідності усі багаторічні зусилля Росії до гібридно-повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу-сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі», — зауважує П. Гай-

Нижник⁸¹¹. Сусідня держава не змогла змиритися зі своєю геополітичною поразкою у боротьбі за контроль над Україною. Вчений ще в 2013 р. зазначав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірених на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за ним — Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків)»⁸¹². Експерти також вказують на розробку і застосування Російською Федерацією масштабного плану дій з етнополітичної дестабілізації України під назвою «Про кризу на Україні», який в кінцевому підсумку зводився до інтеграції дванадцяти українських областей та міста Києва до складу Російської Федерації. У документі зазначається, що Росія повинна використовувати заворушення та протести в Україні для утвердження своїх інтересів. «По-перше, тільки повне входження територій російських областей України, а саме: Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей до РФ може гарантувати мир, безпеку і процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії. По-друге, забезпечити реалізацію цього завдання можна, лише встановивши контроль над матір'ю міст руських, столицею України, містом-героем Києвом», — зазначається в політичному документі, який начебто було розроблено в Раді безпеки РФ⁸¹³. Незважаючи на те, що його автентичність не було доведено, технологія дестабілізації та дезінтеграції України здійснювалася згідно з цим сценарієм. Російські агенти підбурювали населення Сходу та Півдня до

⁸¹¹ Гай-Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину // Гілея. 2017. Вип. 118 (№ 3). С. 111.

⁸¹² Гай-Нижник П. П. Нові виклики: Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України // Our life-Наша жизнь. URL: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html (дата звернення: 08.02.2018).

⁸¹³ *О кризисе на Украине* (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.). URL: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(01\).plan_putina.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php) (дата звернення: 08.02.2018)..

антиукраїнських виступів після зміни влади у Києві. Хвиля протестів прокотилася в Севастополі, Харкові, Донецьку, Луганську, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі. На цих заходах поширювався імідж Росії як оплоту стабільності, надійності — держави, яка зможе захистити росіян та російськомовних українців від хаосу та засилля націоналізму, який начебто уособлювала нелегітимна українська влада.

В цій складній етнополітичній ситуації, яка загалом склалася в державі, глава кримського парламенту В. Константинов не виключив відокремлення Криму від України у випадку подальшого загострення. Центральна влада Києва на той момент тільки формувалася, відсторонивши від влади Президента В. Януковича, і практично не контролювала процеси в автономії. В Криму розпочалася активна фаза процесу дезінтеграції — відокремлення півострова від України. 23 лютого в м. Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було прийнято рішення не перераховувати у Київ податки, а міським головою проголошено громадянина Росії О. Чалого. Напередодні кримські парламентарі офіційно звернулися до Російської Федерації про допомогу і захист, мотивуючи це «...урахуванням того, що Крим — це російська автономія, російська за національністю, з культури і мови...»⁸¹⁴. Пояснили своє звернення кримські депутати тим, що «...становище Конституції Криму, Основного Закону Республіки, грубо зневажається законодавством України». За словами В. Кличнікова в умовах політичної кризи і «завзяття до влади груп націонал-фашистського гатунку», які, як стверджував депутат, прагнуть ліквідувати автономний статус Криму, місцева влада повинна проявити політичну волю щодо захисту прав і свобод⁸¹⁵. Вже тоді в середині лютого, ще до відсторонення від влади Президента В. Януковича кримські парламен-

⁸¹⁴ Крим — це російська автономія: у парламенті АРК вирішили міняти Конституцію. URL: https://galinfo.com.ua/news/krym_tse_rosiyska_avtonomiya_u_parlament_i_ark_vyrishyly_minaty_konstytutsiyu_153053.html (дата звернення: 08.02.2018).

⁸¹⁵ Там само.

тарі запланували проведення загальнокримського опитування громадської думки про статус Криму. Росія охоче відгукнулася на звернення кримських депутатів.

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 р. Росія почала перекидати озброєних спецпризначенців у Севастополь ще до отримання на це дозволу від Ради Федерації з метою захоплення органів державної влади України та військових частин. «Те, що відбувалося в Криму, не було якимось спонтанним рухом знизу, заснованим на якомусь страху міфічних бандерівців, а це було саме організоване захоплення території іншої країни», – прокоментував анексію Криму екс-депутат Держдуми І. Пономарьов⁸¹⁶. Оскільки ці військові підрозділи були без розпізнавальних знаків на одязі та техніці, у камуфляжах і масках, то журналісти охрестили їх «зеленими чоловічками». Натомість у Росії вони отримали назву – «вежливые люди». В такий спосіб російські військові спочатку таємно проводили небойові операції з захоплення і блокування об'єктів у ході російського вторгнення в Крим у 2014 р. Ними було захоплено аеропорт «Бельбек» у Севастополі, Сімферопольській аеропорт та зупинено поромну переправу в Керчі. Українські військові збройного опору не чинили. По-перше, тоді вони були морально не готові захищати Україну зі зброєю в руках від нападу так званого «братського російського народу», а, по-друге, велика частина командирів українських підрозділів в Криму заздалегідь були завербовані російськими спецслужбами і потім перейшли на службу в російську армію на керівні посади. Колишній голова СБУ повідомив, що окупація Криму Росією здійснювалася кількома угрупованнями: 1) збройними силами РФ, насамперед Чорноморського Флоту; 2) контрактниками, диверсійними групами, які пройшли підготовку в РФ; 3) ФСБ Росії, роль яких полягала у «взятті під контроль СБУ і інших правоохоронних органів, або напряму через керуючих, або через осіб, що зрадили українській присязі і

⁸¹⁶ Екс-депутат Держдуми: Захоплення Криму Росією було спланованою акцією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/14/7171602/> (дата звернення: 14.02.2018).

перейшли на бік агресії»; 4) сепаратистськими, антиукраїнськими організаціями, на зразок казаків⁸¹⁷.

Сепаратистськи налаштовані представники проросійських організацій і «зелені чоловічки» заблокували будівлю Верховної Ради АРК з вимогою відмовитися підпорядковуватися центральній владі та провести референдум про статус Криму. Прокуратура України довела, що у мітингу під Верховною Радою АРК 26 лютого 2014 р. брали участь перевдягнені військові регулярних військ Російської Федерації, які пізніше захоплювали півострів. В ніч на 27 лютого озброєні російські спецпризначенці без розпізнавальних знаків захопили будівлі Верховної Ради й Ради міністрів АРК у м. Сімферополі і вивісили над ними російські прапори. В цих умовах кримські депутати провели нелегітимну позачергову сесію Верховної Ради АРК, на якій було ухвалено постанову про проведення республіканського референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим. Спочатку референдум було вирішено провести 25 травня 2014 р., однак ця дата не вписувалася в російський сценарій швидкого захоплення Криму, адже українська влада до травня встигла б оголосити та дати відсіч кримським сепаратистам та російським загарбникам, в тому числі шляхом застосуванням військової сили. Тому референдум про статус Криму було перенесено на 30 березня, пізніше — на 16 березня. Центральна влада Києва визнала дії влади Криму нелегітимними, а рішення щодо референдуму — незаконними. Центральна виборча комісія повідомила про неможливість проведення будь-якого місцевого референдуму, зважаючи на нерегульованість порядку проведення місцевих референдумів та механізму реалізації права громадян на прийняття рішень з питань місцевого значення.

Під час засідання 27 лютого Верховна Рада АРК також оголосила недовіру Раді міністрів АРК, припинила її повноваження і призначила прем'єр-міністром автономії депутата

⁸¹⁷ *Крим* захоплювали кількома групами осіб — Наливайченко. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/7/7170855/> (дата звернення: 14.02.2018).

Верховної Ради АРК, лідера партії «Русское единство» С. Аксьонова. На це призначення кримський парламент не отримав необхідної попередньої згоди Президента України, а відтак порушив чинне законодавство. Київ рішуче засудив самопроголошення влади Криму. В.о. Президента України О. Турчинов указом визнав обрання С. Аксьонова головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим незаконним.

Однак центральна влада втрачала важелі контролю над ситуацією на півострові і не могла на той момент застосувати до самопроголошеної влади Криму жодних санкцій, адже правоохоронні органи півострова вже підпорядковувалися місцевій владі, а не Києву. Самопроголошена влада Криму проігнорувала укази в.о. Президента. Натомість нелегітимний голова Ради міністрів АР Крим С. Аксьонов звернувся до Президента РФ з проханням про надання сприяння у забезпеченні миру і спокою на території Автономної Республіки Крим. У відповідь того ж дня Президент РФ запросив у Ради Федерації (верхньої палати Федеральних зборів РФ) згоди на введення російських військ у Крим, мотивуючи це «ситуацією, що склалася в Україні та загрозою, що виникла для життя громадян РФ і російських військовослужбовців, які дислокуються в Криму відповідно до міжнародного договору» та необхідністю її стабілізації⁸¹⁸. 1 березня 2014 р. Російська Федерація ввела в Крим війська, захопивши український півострів та порушивши низку міжнародних угод, які гарантують недоторканність та суверенітет України. Починаючи з 1 березня, російські війська провели масштабні військові акції, спрямовані на блокування українських військових баз на території Криму, захоплення адміністративних приміщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів.

Анексувавши український півострів, російські війська забезпечили проведення в Автономній Республіці Крим незаконного референдуму 16 березня 2014 р. про статус Криму. Виборцям було запропоновано обирати між двома альтерна-

⁸¹⁸ Совет Федерации РФ допускает введение войск в Крым // УНІАН. URL: <http://www.unian.net/politics/891526-sovet-federatsii-rf-dopускаet-vvedenie-voysk-v-kryim.html> (дата звернення: 14.02.2018)..

тивами: возз'єднанням Криму із Росією на правах суб'єкта Російської Федерації або відновленням дії Конституції Республіки Крим 1992 р. і статусом Криму як частини України. Київ запевняє, що результати референдуму було сфальсифіковано: 96,77% виборців, що взяли участь у волевиявленні, начебто підтримали приєднання півострова до Росії, і лише 2,51% – статус Криму як частини України. На незаконному референдумі міжнародні спостерігачі не були присутні, його результати визнали лише Росія та влада Криму. Головним завданням цього псевдоволевиавлення було прикриття факту загарбання півострова Російською Федерацією. Натомість Росія переконує, що референдум відображає волю населення Криму до виходу зі складу України та інтеграції до Росії та легітимізує введення військ для захисту прав кримчан.

Про те, що дезінтеграція України не має нічого спільного з демократичним волевиявленням і навіть самовизначенням кримчан свідчить той факт, що, не дочекавшись результатів референдуму, 11 березня Верховна Рада АРК прийняла Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, якою проголосила Автономну Республіку Крим суверенною незалежною державою з республіканською формою правління, яка за відповідних результатів референдуму 16 березня 2014 р. набуває права звернутися до Росії щодо включення її території до складу федерації на правах суб'єкта. В документі міститься міжнародно-правове обґрунтування цих дій з посиланнями на Статут ООН та висновок Міжнародного суду ООН від 22 липня 2010 р. по Косово⁸¹⁹.

В 2008 р. вперше автономна частина суверенної держави – Косово вийшла зі складу Сербії без її згоди та стала незалежною державою. Тоді ж колишній прем'єр-міністр Сербії В. Коштуніца попередив, що «Косово – не унікальний випадок, а небезпечний вірус одностороннього проголошення незалеж-

⁸¹⁹ Росія визнала законною декларацію незалежності Криму // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/895327-rosiya-viznala-zakonnoyu-deklaratsiyu-nezaleznosti-krimu.html> (дата звернення: 12.01.2018).

ності, що буде уражати інші держави»⁸²⁰. Але Міжнародний суд ООН у своєму висновку підтвердив, що одностороннє проголошення незалежності Косова від Сербії не порушило норм міжнародного права. Про ймовірність застосування косовського прецеденту до Криму попереджали українські вчені. І хоча висновок суду був консультативним і не мав юридичної сили, експерти прогнозували, що в майбутньому цей документ може активізувати сепаратистські рухи в багатьох регіонах світу. «Захід санкціонував відокремлення Косово, не врахувавши того, що інший потужний гравець може вдатися до цього ж механізму, використовуючи запропонований геополітичними противниками прецедент. В результаті навіть складно уявити, що буде з окремими пострадянськими країнами, якщо Росія вирішить субсидувати право на самовизначення їх меншинних етносів. Вона вже почала в такий спосіб переглядати кордони суверенних країн-сусідів і не отримала адекватної відсічі. Україна небезпідставно побоюється опинитися в цьому переліку», — попереджав про дезінтеграційні загрози у своїх працях, присвячених проблематиці Косово, К. Вітман⁸²¹.

Тож Російська Федерація визнала легітимність референдуму щодо статусу Криму та Декларації про незалежність. Міністерство закордонних справ України висловило протест проти визнання незалежності Криму Росією, оскільки дії Верховної Ради АРК суперечили українському законодавству. Але МЗС РФ заявило, що Росія «буде повною мірою поважати результати вільного волевиявлення народів Криму в ході референдуму», які базуються на нормах міжнародного права⁸²². Українська влада намагалася зупинити та заблокувати реалізацію цих рішень. Верховна Рада України достроково припинила повноваження Верховної Ради АРК, а Консти-

⁸²⁰ Коштуниця: «Косово – не унікальний випадок, а небезпечний вірус» // Regnum. URL: <http://www.regnum.ru/news/1049674.html> (дата звернення: 12.01.2018).

⁸²¹ Вітман К. М. Прецедент унезалежнення Косово та його наслідки // Актуальні проблеми політики. 2008. Вип. 34. С. 47.

⁸²² Росія визнала законною декларацію незалежності Криму // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/895327-rosiya-viznala-zakonnoyu-deklaratsiyu-nezaleznosti-krimu.html> (дата звернення: 12.01.2018).

туційний Суд України визнав проведення загальнокримського референдуму неконституційним. В.о. Президента України зупинив дію постанови Верховної Ради АРК № 1727-6/14 «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» як такої, що не відповідає Конституції та законам України. Але ці дії не зупинили цілеспрямованого процесу етнополітичної дезінтеграції України – виходу Криму з її складу та інтеграції до Російської Федерації, яка його впроваджувала.

«Між Російською Федерацією та самопроголошеною республікою було підписано Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь. Самопроголошена Республіка Крим увійшла до складу Кримського федерального округу РФ. В 2016 р. Президент Росії указом приєднав Кримський федеральний округ до складу Південного федерального округу з метою підвищення ефективності діяльності федеральних органів державної влади. Тепер до складу Південного федерального округу РФ з центром в м. Ростов-на-Дону входять: Республіка Адігея, Республіка Калмикія, Республіка Крим та місто Севастополь, Краснодарський край, Астраханська область, Волгоградська область, Ростовська область»⁸²³. Державними мовами Республіки Крим було визначено російську, українську і кримськотатарську. Громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають на території Республіки Крим або Севастополя, були визнані громадянами Російської Федерації, за винятком осіб, які протягом одного місяця вирішили зберегти українське громадянство. Розпочався процес інтеграції Криму до Російської Федерації. До 1 січня 2015 р. діяв перехідний період, протягом якого врегульовувалися питання інтеграції нових суб'єктів Російської Федерації в економічну, фінансову, кредитну та правову системи РФ, в її систему органів державної влади.

⁸²³ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції // Держава і право. 2016. Вип. 74. С. 42.

«Всі дії з протидії дезінтеграції України в Криму були неефективними, оскільки центральні органи влади не мали можливості для їх імплементації на території півострова, контролюваного незаконною кримською владою, що спирається на військову присутність Росії»⁸²⁴. Остаточне рішення про виведення українських військ із півострова було ухвалено 23 березня 2014 р. на засіданні РНБО, більшість членів якої виступили проти розгортання українських військ, аби не спровокувати повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Лише в.о. міністра оборони І. Тенюх наполягав на розгортанні військ на Південь, Північ і Схід, проте його ніхто не підтримав⁸²⁵. Оскільки Україна втратила контроль над півостровом, то між Херсонською областю та Кримом було створено державний кордон України.

Україна не визнала анексії півострова, надавши йому статус тимчасово окупованої території шляхом прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Ст. 1 нормативно-правового акту визначає «тимчасово окуповану територію України невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України»⁸²⁶. Однак забезпечити реалізацію всіх його положень на території Криму, в першу чергу гарантувати права та свободи громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, Україна не може. «Тому відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права»⁸²⁷.

⁸²⁴ *Політико-правові* механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка. С. 59.

⁸²⁵ *Адвокат Януковича* стверджує: остаточно Київ «здав Крим» 23 березня URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/7/7170836/> (дата звернення: 14.02.2018).

⁸²⁶ *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.*

⁸²⁷ Там само.

Дії Росії з дезінтеграції України, анексії Криму рішуче засудили українська влада та міжнародна спільнота. Верховна Рада України прийняла «Декларацію про боротьбу за звільнення України» у формі звернення до міжнародного співтовариства з приводу анексії Криму, в якій заявила, що Росія нахабно порушила не тільки чинне законодавство суверенної України, але й фундаментальні норми міжнародного права. Парламентська асамблея ОБСЄ визнала дії Росії в Криму «військовою агресією, неспровокованою і заснованою на абсолютно безпідставних припущеннях і приводах», а також «особливо кричущим порушення суверенітету і територіальної цілісності України». Резолюція містить заклик до держав-членів ОБСЄ «відмовлятися від визнання насильницької анексії Криму Російською Федерацією». Цим документом ОБСЄ висловила підтримку суверенітету, політичній незалежності, єдності і територіальної цілісності України, як це визначено Конституцією країни та в її міжнародно визнаних межах»⁸²⁸.

Російська Федерація, незаконно окупувавши територію Кримського півострова, порушила Будапештський меморандум — Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. Саме тоді Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в статусі без'ядерної держави і передала всі свої ядерні боеголовки до Росії для ліквідації та утилізації. Україна відмовилася від третього за величиною арсеналу ядерної зброї в світі після Росії та Сполучених Штатів, який успадкувала після розпаду СРСР, в обмін на гарантії безпеки від США, Росії та Великої Британії. Згідно з Будапештським меморандумом «сторони зобов'язалися: поважати незалежність і суверенітет та кордони України; утримуватися від загрози сили, її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності України; утримуватись від економічного тиску на Україну; домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні,

⁸²⁸ ПА ОБСЄ визнала Росію військовим агресором. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/1/7030663/> дата звернення: 14.02.2018).

якщо вона стане жертвою акту агресії»⁸²⁹. Однак В. Путін заявив, що Будапештський меморандум не поширюється на сучасну Україну, яка виникла внаслідок революції і з якою Російська Федерація жодних міжнародних договорів не підписувала.

Міжнародне співтовариство майже одногосно визнало нелегітимність кримського референдуму, засудило дії Росії щодо Криму, яка довгий час удавала, що її військ на території України немає, натомість діють місцеві загони самооборони кримчан, які зорганізувалися, екіпірувалися та озброїлися самостійно. Щодо Російської Федерації були застосовані міжнародні санкції, однак міжнародна ізоляція та осуд не перешкодили режиму В. Путіна продовжувати застосування етнополітичної технології дезінтеграції держави на Сході України. Анексія Криму в Росії отримала назву «возз'єднання Криму з Росією» і стала приводом для національної гордості, партіотизму й зростання рейтингів Президента РФ. Лідер російської політичної сили ЛДПР В. Жириновський заявив, що Росія не зупиниться на анексії Криму й повинна захопити Донбас, Херсон, Миколаїв, Дніпропетровськ, Луганськ, Запоріжжя та Одесу.

Таким чином, Російська Федерація створила навколо себе пояс страху. Особливо побоюються застосування подібних дезінтеграційних технологій з боку РФ Балтійські держави, які раніше входили до складу СРСР. І не лише вони. Наприклад, нещодавно мешканці норвезького міста Вадсе неподалік від кордону з Росією почули сирену, яка помилково ввімкнулася, і подумали про збройний напад з боку РФ⁸³⁰. За ясної погоди з міста Вадсе добре видно територію Росії, зокрема напівзруйнований ядерний завод. Норвежці стривожені з приводу такого сусідства, зважаючи на агресивну зовнішню політику Росії

⁸²⁹ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 14.02.2018).

⁸³⁰ Full alarm i Vadsø – noen trodde det var krig // NRK. URL: https://www.nrk.no/finnmark/full-alarm-i-vadso_-noen-trodde-det-var-krig-1.13992527 (дата звернення: 14.04.2018).

щодо сусідніх держав. Експерти зауважують показовий факт: при ввімкненні сирени чомусь ніхто з норвежців не подумав про напад Фінляндії чи Швеції...

Враховуючи все зазначене, маємо всі підстави визначити анексію Автономної Республіки Крим Російською Федерацією як прояв цілеспрямованої етнополітичної технології дезінтеграції України, в якій ключову роль відіграли багаторічна підготовка РФ до загарбання півострова, зовнішня етнонаціональна політика РФ, яка реалізовувалася в Криму за бездіяльності в цій сфері української влади, та збройний тиск. Анексії передувала потужна російська пропаганда, культивування російського етнокультурного середовища та нарощування військової сили в АРК.

Етнополітична дезінтеграція та інтеграція можуть виступати не лише об'єктивними процесами, а й використовуватися в маніпулятивних, загарбницьких цілях як цілеспрямована етнополітична технологія. Етнополітична технологія — це система засобів, механізмів, процедур, пов'язаних з використанням етнічного фактора і спрямованих на досягнення політичних цілей. Крим і Донбас стали об'єктом уваги Російської Федерації через пострадянську та російську ідентичність значної частини населення, яке лояльно ставилося до Російської Федерації та її інтеграційних проектів. Етнічний чинник зіграв вирішальну роль у тому, що саме ці регіони України були обрані майданчиками випробування та застосування етнополітичної технології дезінтеграції суверенної держави.

4.3 Сецесія окремих районів Донецької та Луганської областей як прояв етнополітичної дезінтеграції

Етнополітична дезінтеграція держави може мати багато форм і проявів. Об'єкт-суб'єктні відносини або об'єкт-суб'єктна взаємодія не може бути застосована до всіх видів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, особливо враховуючи сучасні виміри або рівні цих процесів, проаналізовані раніше. Однак у випадку примусової дезінтеграції держави чітко можна про-

стежити об'єкт дезінтеграції, в досліджуваному випадку — територія України, та суб'єкт — Російська Федерація, яка за допомогою гібридної війти, інформаційних, дестабілізаційно-дезінтеграційних технологій намагається не випустити Україну з зони свого впливу. Хоча об'єкт-суб'єктна взаємодія надто спрощує складність, багаторівневість, обумовленість чинниками різної природи — політичними, геополітичними, етнічними, культурними, історичними, цивілізаційними, економічними — процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, цей методологічний підхід може бути застосований до аналізу дезінтеграції України. У широкому розумінні визначимо дезінтеграцію України на сучасному етапі як втрату державою після Революції Гідності, зміни влади і зовнішньополітичного курсу контролю над Автономною Республікою Крим та частинами Донецької та Луганської областей внаслідок захоплення Російською Федерацією. Дезінтеграція України формується цілою низкою відцентрових процесів, що відбуваються на різних рівнях і також потребують аналізу.

Якщо відокремлення Криму слід визначати як анексію, то сепаратизацію частин Донецької та Луганської областей — як сецесію цих територій, оскільки Російська Федерація діяла на материковій частині завуальовано, тривалий час приховуючи свою безпосередню інформаційну, фінансову, військову участь в дезінтеграційних процесах. Поняття сецесії (лат. *secessio, secedo* — йду) «застосовується до територіальної одиниці, складової держави, яка намагається відокремитися від неї з метою утворення власної держави чи приєднання до іншої»⁸³¹. Найчастіше цьому терміну «надають сенсу одностороннього виходу суб'єкта зі складу незалежної держави», — зауважує О. Стогова. За словами дослідниці, «високий рівень централізації в Україні створював впевненість у неможливості навіть ініціативи щодо виходу окремих територій»⁸³². Але сучасна етнополітична практика вказує на те, що до таких іні-

⁸³¹ Лексин І. Сецессия территориальных образований: правовые риски и механизмы защиты // Государство и право. 2012. № 2. С.8.

⁸³² Стогова О. Сецесія територіальних утворень // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія Питання політології. 2014. Вип. 26. С. 50

ціатив Україні слід було б підготуватися, враховуючи етнополітичний розкол та постійну підтримку і захист Російською Федерацією прав росіян і російськомовних українців в Україні.

«Застереження науковців щодо загрози етнополітичного, етнокультурного розколу країни, деконсолідації українського суспільства, які в подальшому можуть призвести до конфліктів за участю етнічного чинника, етнополітичної дезінтеграції держави, сепаратизму, сецесії та анексії регіонів, — або враховувалися частково або ігнорувалися. Прояви сепаратизму в південно-східних регіонах України стали реаліями етнополітичної ситуації. Це наслідок ігнорування конфліктогенного потенціалу етнічності в її найширшому розумінні. Етнокультурні відмінності, нашаровуючись на політичне несприйняття української, проєвропейської влади після повалення попередньої проросійської, що уособлювала південно-східний регіон, — стали передумовами етнополітичної дезінтеграції держави»⁸³³.

«Втім, на нашу думку, сепаратизм на Сході та Півдні держави за участі лише цих чинників завершився б початковою стадією перебігу — сепаратистськими закликами, спрямованими на порушення територіальної цілісності, суверенітету та недоторканності України. На етапі захоплення, тероризування міст, областей, населення, ведення військових дій — сепаратизм був би неможливий без активної участі сусідньої держави — Російської Федерації»⁸³⁴. І це не лише позиція України, Західні держави також вказують на визначальну роль РФ в конфлікті та етнополітичній дезінтеграції України. Зокрема, повірений у справах США при ОБСЄ підтвердив, що до конфлікту на Сході України призвело порушення Росією незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України⁸³⁵.

⁸³³ Явір В. А. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні // Держава і право. 2014. Вип. 64. С. 391-398.

⁸³⁴ Там само.

⁸³⁵ 4 причини конфлікту в Україні — США влучно і прямо відповіли Росії в ОБСЄ // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/prychyny-konfliktu-v-ukraini/4287440.html> (дата звернення: 11.02.2018)

«Загалом до політичної кризи 2013-14 рр., що призвела до зміни влади внаслідок Революції Гідності, пріоритетом зовнішньої політики Росії щодо України була не дезінтеграція, а федералізація, спрямована на надання права регіонам, орієнтованим на Росію, контролювати зовнішньополітичний курс України. Однак федерацію в Україні як форму державного устрою, яка враховує регіональні, культурні, історичні відмінності, було повністю дискредитовано протягом 2014-15 рр. Федералізм став синонімом сепаратизму та дезінтеграції України. Фактично процес дискредитації федералізму розпочався набагато раніше етнополітичного конфлікту, гібридної війни України з Росією та її маріонетковими терористичними формуваннями на території Донецької та Луганської областей. Попередня влада, уособлювана колишнім Президентом-втікачем В. Януковичем, багато років готувала ґрунт для федералізації України»⁸³⁶. Представники Партії регіонів, як зауважує К. Вітман, «не були налаштовані на пошук компромісів в межах етнополітики»⁸³⁷.

«Свого часу великого розголосу набула стаття колишнього депутата від Партії регіонів — В. Колесніченка в офіційному виданні під назвою «Федеративная Украина — безальтернативная альтернатива развития украинского государства» від 2009 р., в якій було викладено проект федералізації України»⁸³⁸. Колишній депутат стверджував, що саме «надмірна централізація державної влади в руках центральних органів, відсутність фінансової основи і самостійності в органів місцевого самоврядування, вкрай низький рівень залучення регіональних еліт до процесу прийняття державних рішень на тлі культурних, історичних, економічних і політичних відмінностей регіонів України залишаються одними з головних дестабіліза-

⁸³⁶ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні // Віче. 2015. № 14. С. 18-21.

⁸³⁷ Вітман К. М. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні // Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 9. С. 56.

⁸³⁸ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 19.

ційних факторів українського суспільства»⁸³⁹. Сам автор проекту після повалення В. Януковича втік до Криму, побоюючись звинувачень у сепаратизмі, але й там не зміг закріпитися у політиці.

«У проекті федералізації України В. Колесніченко стверджував, що тільки федералізація дасть змогу зберегти територіальну цілісність, закріпити політичну та етнополітичну стабільність, подолати відцентрові регіональні тенденції і назавжди зняти з порядку денного проблему етнокультурних відмінностей між регіонами в Україні. Наріжним каменем автор називав мовне питання, пропонуючи для таких регіонів як Донбас, Крим, Закарпаття запровадити двомовність. Політик посилався на приклади успішних європейських держав (Бельгії, Швейцарії), які за допомогою федеративного державного устрою подолали внутрішні розбіжності у своїх адміністративно-територіальних утвореннях, що дало змогу вільно розвивати регіональні особливості кожного з них»⁸⁴⁰. В цілому Партія регіонів пропонувала не копіювати моделі федерального устрою інших країн, а сформувавши нову модель, засновану на «гнучкому об'єднанні принципів федералізму, територіальної та культурно-національної автономії. Ними могли б стати самоврядні регіони, краї або землі, у складі яких утворювалися б національні райони»⁸⁴¹. «Невідомо, наскільки життєздатним виявився б цей самобутній устрій, що поєднував непоєднуване — екстериторіальну (культурну) автономію та територіальну, і наскільки близьким до втілення в Україні він був, але Російська Федерація радо вітала цю ініціативу. За словами першого заступника голови Комітету Державної Думи Росії у справах СНД і зв'язків зі співвітчизниками, російська сторона сподівалася, що в результаті федералізації України російськомовне населення отримає більше прав.

Федералізм як нав'язаний ззовні етнополітичний проект не спрацював. Можливо, Російській Федерації не вистачило часу

⁸³⁹ Колесніченко В. Федеративная Украина — безальтернативная альтернатива развития украинского государства // Голос України. 2009. № 194. С. 5.

⁸⁴⁰ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 19.

⁸⁴¹ Колесніченко В. Цит праця.

для реалізації цього сценарію розколу України. Можливо, російська влада переоцінила свій вплив на Україну та її еліти, які не квапилися федералізувати Україну, лавіруючи та ухиляючись від взятих перед РФ зобов'язань. По суті, федералізм також був етнополітичною технологією дезінтеграції України – спочатку безкровною, безконфліктною і тривалою, однак це не змінює його призначення у зовнішній етнополітиці Росії, яка завжди характеризувалася імперськими амбіціями, агресією, експансією та нав'язуванням власного сценарію розвитку сусіднім пострадянським державам. Оскільки федералізм не спрацював на етапі мирної співпраці двох держав, Російська Федерація вдалася до підживлення сепаратизму та сецесії південно-східних регіонів як більш брутальної і, на її погляд, більш дієвої технології дезінтеграції України»⁸⁴².

«Підґрунтям для відцентрових тенденцій в Україні, проявів сепаратизму були: неоднорідність складу (національного, релігійного, соціального) населення країни; нерівномірність соціального, економічного, екологічного, культурного, зокрема мовного, розвитку окремих регіонів, що породжує сподівання тих чи інших спільнот на поліпшення умов існування або, навпаки, прагнення монополізувати привілейоване становище, щоб не поділяти його з іншими спільнотами; помилки, прорахунки, зловживання центральної влади, які погіршують становище окремих етнічних спільнот (непоодинокі випадки, коли роль цього фактора з пропагандистською метою штучно перебільшується); вплив з-за кордону сусідніх держав з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і населення відокремлених регіонів»⁸⁴³.

В. Наконечний пропонує виокремлювати етнонаціональний та регіональний політичний сепаратизм. «У випадку етнонаціонального сепаратизму його суб'єктом є етнічна одиниця, яка складає меншість населення, а об'єктом – політична влада держави, що водночас репрезентує домінуючий етнос. Вимоги надання права на територіальне відокремлення

⁸⁴² Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 19.

⁸⁴³ Там само.

грунтуються на апеляції до права народу на самовизначення, яке втілюється під гаслом здобуття національної незалежності. Щодо регіонального політичного сепаратизму, то його суб'єктом можуть бути представники тієї ж національності, що й центральна державна влада. Але апелювати до права народу на самовизначення вони не можуть, як у випадку з українським Донбасом»⁸⁴⁴. Політична мета, яку ставить регіональний політичний сепаратизм, потребує іншого обґрунтування своєї легітимності, – наголошує В. Наконечний. «Регіональний політичний сепаратизм найчастіше вдається до пошуку форм дискримінації, які регіон начебто зазнає з боку центральної влади (культурної, мовної, економічної), тому порушує питання про відокремлення території, вбачаючи в цьому єдиний засіб ліквідації цих форм дискримінації. Сецесія окремих районів Донецької та Луганської областей стала комбінацією обох видів сепаратизму»⁸⁴⁵.

Нових деталей для повної картини етнополітичної дезінтеграції України додав судовий процес щодо державної зради В. Януковича. На ньому спікер Верховної Ради заявив, що керівництво РФ розробляло кілька дезінтеграційних сценаріїв щодо України. «Починаючи з 2012 р., на території України, особливо у південно-східних областях формувалася мережа контрольованих російськими спецслужбами організації, які під виглядом реконструкторів Другої світової війни насправді готували кадри і мали детальний план захоплення місцевих адміністрацій, органів влади і підготовки до введення російських військ», – повідомив А. Парубій⁸⁴⁶. За його словами, ця мережа існувала «як мінімум у Донецьку, Луганську, у Харківській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях». Російське керівництво розглядало кілька планів дій щодо України – як повномасштабної військової агресії, повернення під контроль Росії південно-східних областей України

⁸⁴⁴ Наконечний В. Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення // Вестник СевГТУ. Политология. 2007. Вып. 84. С. 128.

⁸⁴⁵ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 20.

⁸⁴⁶ Росія готувала агресію щодо України з 2012 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/24/7169378/> (дата звернення: 11.02.2018).

(так званий план «Русская весна», «Новоросія»), так і план мінімум — захоплення Криму. Рішення щодо того, який з напрацьованих сценаріїв задіяти, приймалось оперативно на основі листа колишнього Президента України В. Януковича. Наголосимо, що сценарій інспірованої Російською Федерацією дезінтеграції був розпочатий не тільки в Донецьку і Луганську, а й в 7-ми південно-східних областях України, де агенти РФ захоплювали і підбурювали місцеве населення захоплювати будівлі адміністрацій та держустанов.

Однак спочатку розглянемо передісторію проблеми, оскільки це вже не перша спроба Донбасу автономізуватися і навіть вийти зі складу України. Відцентрові тенденції були притаманні регіону протягом всієї історії незалежності України, саме тому Південь та Схід були обрані територією реалізації Російською Федерацією технології етнополітичної дезінтеграції України. На початку 1990-х років Україна була не надто централізованою державою — центральна влада не завжди успішно контролювала регіональні еліти і притлумлювала відцентрові тенденції. Тому під час розпаду Радянського Союзу представники донецької промислової еліти розпочали дискусію щодо можливого відродження Донецько-Криворізької Республіки, яка існувала в 1917–18 рр. і охоплювала Харківську, Катеринославську, частину Херсонської губерній, частини районів Облaсті Війська Донського (Ростов, Таганрог, Новочеркаськ). Регіональні еліти вважали, що об'єднання економічного потенціалу Донецької, Луганської та Дніпропетровської областей могло б стати основою для нового державного утворення або принаймні автономії. Спробу сецесії вдалося заблокувати шляхом надання економічних преференцій владі цих областей⁸⁴⁷.

Наступна спроба Південного Сходу вийти зі складу України була здійснена 2004 р. під час президентських виборів.

⁸⁴⁷ Про делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській державним адміністраціям повноважень з управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності: Указ Президента України № 560 від 26.11.1993 // Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/560/93> (дата звернення: 11.12.2017).

Фальсифікація результатів другого туру виборів на користь провладного кандидата В. Януковича завершилася Помаранчевою революцією — протестами, мітингами, пікетами, що проводилися прихильниками кандидата від опозиції В. Ющенка. Електоральною базою В. Януковича був Схід і Південь, а опозиції — Захід, Північ та Центр. Серед політичних еліт Донбасу поширювалися відцентрові настрої та ідеї виходу зі складу України у випадку перемоги В. Ющенка. 26 листопада 2004 р. Луганська обласна рада ініціювала створення Південно-Східної Автономної Республіки. Депутати звернулися до Президента РФ з проханням про визнання її Росією. 28 листопада 2004 р. у м. Сєверодонецьку відбувся з'їзд депутатів усіх рівнів за участю В. Януковича, на якому було прийнято рішення провести всеукраїнський референдум щодо створення Південно-Східної Автономної Республіки.

Тоді центральній владі вдалося зупинити сецесію регіону. Верховна Рада України прийняла постанову «Про стабілізацію ситуації в Україні і запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, які загрожують суверенітету і територіальній цілісності України» № 2215 від 1.12.2004, якою засудила прояви сепаратизму і доручила правоохоронним органам притягнути винних до відповідальності. «Сепаратистські прояви мають штучний характер і зумовлені прагненням конкретних осіб та політичних сил задовольнити свої неправомірні корпоративні та політичні інтереси», — зазначалося в документі⁸⁴⁸. Тому експерти характеризують «прояви сепаратизму в Україні до 2014 р. як квазісепаратизм, адже вони не мали за мету реальне відокремлення, дезінтеграцію держави, а слугували, швидше, механізмами тиску на центральну владу для досягнення певних цілей — політичних, економічних, етнополітичних»⁸⁴⁹.

⁸⁴⁸ Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 545.

⁸⁴⁹ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка. С. 41.

Анексія Криму була першим етапом дезінтеграції України, наступною ціллю Російської Федерації стали південно-східні області, населення яких традиційно вважалося російськомовним та прихильно налаштованим до Росії. Формуванню української політичної нації на Донбасі перешкождала стійка пострадянська ідентичність більшості населення регіону, яка стала живильним ґрунтом для проявів сепаратизму. Україна не врахувала реальної загрози відцентрових тенденцій, проводила невиразну, неефективну етнонаціональну політику в регіоні, яка не ставила за мету формування національної ідентичності, національних цінностей у населення Донбасу. Саме тому цей регіон став об'єктом уваги Російської Федерації. В містах Сходу навесні 2014 р. проводилися проросійські мітинги, спрямовані проти української влади, за участю російських агентів, які супроводжувалися проявами сепаратизму, закликами до дезінтеграції України, зверненнями до Росії про допомогу, захопленнями адміністративних будівель. Користуючись підтримкою проросійськи налаштованих громадян, представників місцевої влади та місцевих правоохоронних органів, диверсійні групи військових РФ без розпізнавальних знаків захопили адміністративні будівлі у багатьох містах Півдня та Сходу України. 7 квітня 2014 р. проросійський мітинг у Донецьку завершився захопленням Донецької ОДА та проголошенням так званої незалежної Донецької республіки. Згодом квазіутворення було перейменоване на Донецьку народну республіку. 27 квітня диверсійна група РФ за підтримки місцевого сепаратистськи налаштованого населення захопила будівлю управління СБУ в Луганській області і на проросійському мітингу оголосила про створення Луганської народної республіки.

Хоча всі так звані народні республіки Сходу і Півдня України заявили про невизнання центральної влади та звернулися по допомогу до Росії, більшості з них не вдалося довго проіснувати – широкомасштабна дезінтеграція України провалилася. Росія не наважилася ввести війська для підтримки сепаратистів материкової України, як це зробила під час анексії Криму. Це стосується Одеської народної республіки, про-

голошеної одеським Антимайданом 16 квітня, та Харківської народної республіки, проголошеної 7 квітня після висловлення недовіри депутатам Харківської облради на проросійському мітингу та обрання альтернативних депутатів, які провели сесію та ухвалили рішення про створення нової «суверенної держави» на території Харківської області. Всі ці дії були незаконними і містили ознаки сепаратизму та втручання у внутрішні справи суверенної держави. Україна звинуватила Російську Федерацію в експорті тероризму та сепаратизму, поклавши на сусідню державу відповідальність за дестабілізацію східних та південних областей України⁸⁵⁰. Намагання дезінтегрувати Україну за відпрацьованим в Криму сценарієм у більшості областей Сходу та Півдня України наразилися на протидію правоохоронних органів, опір місцевих громадян та проукраїнських активістів. Але колишні провладні політичні сили підтримували дії РФ, що ускладнювало боротьбу з проявами сепаратизму. КПУ навіть втратила рейтинг (статус парламентської партії) та статус учасника виборчого і політичного процесу, оскільки зайняла антиукраїнську позицію в етнополітичному конфлікті на Сході України⁸⁵¹.

Для протидії дезінтеграції, проявам сепаратизму, російському, в тому числі збройному, втручання у внутрішні справи України українська влада 13 квітня 2014 р. оголосила про початок Антитерористичної операції (АТО), в ході якої проводилися військові та спеціальні організаційно-правові заходи українських силових структур, спрямовані на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у гібридній війні на Сході України. «Формат АТО без введення воєнного стану з залученням Збройних сил України було обрано, зважаючи на гібридний характер неоголошеної війни проти України та військову перевагу Російської Федерації, з метою недопущення подальшого введення регу-

⁸⁵⁰ *Росія* «експортує тероризм» на територію України – МЗС // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25407275.html> (дата звернення: 11.12.2017).

⁸⁵¹ *Явір В. А.* Крах комуністичної ідеології в Україні: заборона КПУ // Держава і право. Серія Політичні науки. 2015. Вип. 70. С. 132-142.

лярних російських військ на територію України. В окремих областях за допомогою АТО вдалося покласти край сепаратизму — Одеська та Харківська народні республіки були ліквідовані, представників самопроголошеної влади було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності»⁸⁵².

«Однак ліквідувати сепаратистські утворення ДНР та ЛНР не вдавалося через спільний кордон Луганської та Донецької областей з РФ, через який неконтрольовано постачалася зброя та інші ресурси. Росія надавала неофіційну підтримку невідомій владі самопроголошених республік, офіційно заперечуючи свою участь в дезінтеграційних процесах в Україні. Експерти стверджують, що неофіційна підтримка сепаратизму в Україні з боку сусідньої держави поступово набула ознак війни між Україною та Росією на захоплених територіях України. Участь у військових діях брали не лише оснащені сепаратисти, а й регулярні війська Російської Федерації, що незаконно перетинали неконтрольовану українськими прикордонниками ділянку кордону»⁸⁵³. На той час Росія начебто за збігом обставин розгорнула військові навчання у Ростовській області, перекинувши до кордону з Україною велику кількість озброєння та військових. Причому російські військові, які час від часу потрапляли до полону українських військ, беручи участь у сепаратистських виступах в Україні, стверджували, що випадково заблукали під час навчань на території сусідньої держави.

Російська Федерація трактувала гібридну війну на Сході України як внутрішній громадянський конфлікт в Україні. В. Путін заявляв, що «на Сході України немає жодних російських підрозділів, спеціальних служб, інструкторів, агентів, а владу в свої руки взяла місцева самооборона»⁸⁵⁴. Втім ідентифікаційні документи представників так званої місцевої самооборони

⁸⁵² Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка. С. 69.

⁸⁵³ Там само.

⁸⁵⁴ В. Путін заперечує присутність російських військових на Донбасі // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/putin-zaperechuye-prisutnist-rosiyskih-viyskovih-na-donbasi-141837_.html (дата звернення: 11.12.2017).

вказували на російське громадянство та належність до збройних сил РФ. Правоохоронні органи України наводили безліч доказів причетності Російської Федерації до сепаратизму на Сході України – записи телефонних розмов, відеодокази, зразки зброї, якою оснащені лише російські військові.

«Колишній депутат ВР України О. Царьов, який перейшов на сторону сепаратистських утворень і навіть очолив рух «Новоросія», у травні 2014 р. заявив про формування Республіки Новоросія, в якій анонсував участь 8 областей України – Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської та Дніпропетровської. Але загалом поняттям «Новоросія» в Україні практично не користувалися, це був більше російський політтехнологічний проект»⁸⁵⁵. Президент Росії заявив, що «...це ж не Україна, це Новоросія. Ось цей Харків, Донецьк, Луганськ, Херсон, Миколаїв, Одеса – вони за царських часів не входили до складу України, а були передані їй пізніше»⁸⁵⁶. З цього випливає, що до складу Новоросії мав увійти увесь Південь та Схід України. Однак фантомна держава, створена на папері російськими спецслужбами, навіть не змогла поширити вплив на всю територію Донецької та Луганської областей. «Як інтеграційне утворення з умовно проросійськи налаштованих областей України Новоросія навіть не сприймалася населенням цих регіонів, більшість якого, побачивши, що означає сепаратистська окупація, чинило активний спротив російському повзучому захопленню України.

На нашу думку, сецесія такої незначної території України, як частина Донбасу, замість всіх південно-східних областей, не задовольнила Російську Федерацію»⁸⁵⁷. Тому, вже згадуваний О. Царьов, у травні 2015 р. повідомив, що «діяльність структур Новоросії заморожена, оскільки вона не вписується в план

⁸⁵⁵ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 20.

⁸⁵⁶ Путин назвал Восток Украины «Новороссией» // Информационное агентство 112.ua. URL: <http://112.ua/politika/putin-nazval-yugo-vostok-ukrainy-novorossiey-50819.html/> (дата звернення: 20.07.2016).

⁸⁵⁷ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 20.

мирного врегулювання конфлікту на Сході України»⁸⁵⁸. Опозиціонер Б. Немцов заявив, що «сепаратистський проект «Новоросія» закритий, бо жодна з цілей, означених Президентом РФ, не досягнута»⁸⁵⁹. Щоправда, згодом замість Новоросії був висунутий проект Малоросії — держави, яку в межах України і «замість України як держави, яка не відбулася» запропонував створити нелегітимний глава самопроголошеної ДНР. «Ми пропонуємо план реінтеграції країни... Щоб зупинити громадянську війну, ми обговорили ситуацію і прийшли до висновку, що Україна показала себе як така, що не відбулася. Київський режим не в змозі зупинити громадянську війну... пропонуємо заснувати державу Малоросія на перехідний період до 3 років», — заявив О. Захарченко⁸⁶⁰. Малоросія планувалася як федеративна держава з широкою автономією регіонів і столицею в Донецьку, однак так і залишилася у форматі політичної дискусії⁸⁶¹. Президент України відповів на ініціативу очільника терористичного угруповання ДНР обіцянкою, що Україна відновить суверенітет над Кримом і Донбасом.

«Експерти неодностайні у висновках щодо того, якою ж справжньою метою був проект формування Новоросії-Малоросії. Навряд чи це створення невизнаної буферної держави на кордоні України з Росією із задекларованою метою начебто запобігання поширення етнополітичної нестабільності, кольорової революції на територію РФ. Скоріше за все, головним завданням проекту «Новоросія» було залякування і схиляння Києва до запровадження федеративного устрою з правом вето самопроголошених утворень, а відтак ослаблення

⁸⁵⁸ *РосЗМІ*: Проект «Новоросія» офіційно закрили URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068502/> (дата звернення: 20.07.2016).

⁸⁵⁹ *Чи закрив* Путін проект «Новоросія»? // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26634972.html> (дата звернення: 20.07.2016).

⁸⁶⁰ *Захарченко* о Малороссии: Дискуссия будет продолжена // *Новости Донецкой Республики*. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/41419-zaharchenko-o-malorossii-diskussiya-budet-prodolzhena.html> (дата звернення: 20.04.2018).

⁸⁶¹ *Глава ДНР* объявил о создании нового государства Малороссии // *РИА Новости*. URL: <https://ria.ru/world/20170718/1498672718.html> (дата звернення: 17.02.2018).

України, відмова від європейської інтеграції, демократичного шляху розвитку»⁸⁶².

«Ось чому федералізм в Україні став синонімом сепаратизму, оскільки застосовувався як технологія тиску на Україну, технологія дезінтеграції і, зрештою, технологія гібридної війни. Саме тому у всіх планах врегулювання етнополітичного конфлікту в Україні, починаючи від Женевських домовленостей, головною вимогою Кремля була федералізація України»⁸⁶³. Міністр закордонних справ Росії навіть пропонував США та ЄС схилити Київ до загальнонаціонального діалогу, підсумком якого мала стати нова Конституція, що гарантуватиме федеративний устрій України, оскільки Україна, як унітарна держава, на думку російської сторони, не працює⁸⁶⁴. МЗС РФ наполягало на тому, що без федералізації вирішення конфлікту неможливе: «без реальної конституційної реформи в Україні, в межах якої через федералізацію забезпечувалися б інтереси всіх регіонів країни, зберігався її позаблоковий статус, закріплювалася особлива роль російської мови, важко розраховувати на довгострокову стабілізацію української держави»⁸⁶⁵.

«Так званий план В. Путіна під назвою «Комплекс заходів з реалізації Мінського протоколу від 5.09.2014 року щодо врегулювання конфлікту на Південному Сході України», який був переданий канцлеру Німеччини А. Меркель і Президенту Франції Ф. Олланду передбачав надання ДНР і ЛНР статусу автономії в межах адміністративних кордонів Луганської та Донецької областей; гарантії конституційної реформи України, що передбачає децентралізацію, федералізацію та створення Донецької та Луганської автономних областей (або

⁸⁶² Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 21.

⁸⁶³ Там само.

⁸⁶⁴ Росія закликає ЄС та США посприяти встановленню федеративного устрою України // Новини України. URL: <http://uaoport.net/uk/news/ua/t/1403/30/4630000> (дата звернення: 20.07.2016).

⁸⁶⁵ У Лаврова твердять, що конфлікт на Сході України не вирішиться без федералізації. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/7/7021657/> (дата звернення: 20.07.2016).

республік)»⁸⁶⁶. Документ було також надіслано в Київ, однак Президент України повідомив Президенту РФ про неприйнятність для України такого варіанту врегулювання, вважаючи його спробою дестабілізувати ситуацію⁸⁶⁷.

Саме тому П. Порошенко відповів на пропозиції Росії категоричною відмовою від федералізації, оскільки конституційна більшість бачить Україну унітарною, але децентралізованою державою. «Децентралізація не має нічого спільного з федералізацією. Україна була, є і буде залишатися унітарною державою не тому, що зверху так вирішимо, а тому... що підтримка суспільством унітарної моделі управління держави є дуже потужною і на сьогоднішній день наближається до 90%», — наголосив Президент України⁸⁶⁸. Соціологічні опитування підтверджували цю тенденцію. Вже у травні 2014 р. через два місяці після початку дезінтеграції України (анексії Криму та сецесії Донбасу) більшість українців — 73,4% висловили підтримку унітарній моделі територіального устрою України. На користь федеративного устрою висловилося всього 15,8% опитаних⁸⁶⁹. «Незважаючи на те, що в Україні федералізація була дискредитована як різновид дезінтеграції, позитивним фактором є те, що влада України впродовж всього періоду протистояння проявам сепаратизму брала до уваги думку українців та висловлювала готовність провести референдум з питання державного устрою України»⁸⁷⁰. Слід погодитися з В. Пальчуком, який стверджує, що «у деяких країнах поняття

⁸⁶⁶ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 21.

⁸⁶⁷ Путін зажадав автономії для Донбасу та федералізації України // Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/POLITICS/putin-zazhadav-avtonomiyi-dlya-donbasu-ta-federalizaciyi-ukrayini-163569_.html (дата звернення: 20.07.2016).

⁸⁶⁸ Порошенко готовий провести референдум щодо федералізації України, але вже знає його результат // ТСН. URL: <http://tsn.ua/politika/poroshenko-gotoviy-provesti-referendum-schodo-federalizaciyi-ukrayini-ale-vzhe-znaeyogo-rezultat-416446.html> (дата звернення: 22.07.2016).

⁸⁶⁹ Україна напередодні Президентських виборів, травень 2015: соціологічне опитування // ТСН. URL: <http://socis.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennja-reytnnyh-kandydativ.html> (дата звернення: 22.07.2016).

⁸⁷⁰ Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 21.

«федералізм» почало застосовуватися маніпулятивно, номінально, для позначення процесів, які за своєю суттю не мали нічого спільного з федеративним устроєм»⁸⁷¹.

«Намагаючись зупинити поширення сепаратизму на прикордонні до ДНР та ЛНР області, Україна значно посилила відповідальність за прояви сепаратизму, внівши відповідні зміни до Кримінального кодексу України. Від часу набуття ними чинності умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій караються позбавленням волі на строк від 3 до 5 років (ст.110); державна зрада — діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України — від 12 до 15 років (ст. 111); диверсії та шпигунство — від 10 до 15 років ув'язнення (ст. 112, 113)»⁸⁷².

З метою більш ефективної протидії участі українських громадян в різноманітних сепаратистських проявах на платній основі Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 114¹ «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань». Такі дії караються позбавленням волі на строк від 5 до 15 років залежно від ступеню тяжкості наслідків, яких вони завдають. «Втім закономірним залишається питання — чи є можливим на етапі функціонування ДНР та ЛНР притягнення винних в цих злочинах (сепаратизмі) до відповідальності на окупованій території? Очевидно, що увага до проявів сепаратизму, впровадження політики запобігання цьому явищу, мала бути пильнішою на

⁸⁷¹ Пальчук В. Децентралізація vs федералізація: аспекти українського державотворення // Центр дослідження соціальних комунікацій. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=959:detsentralizatsiya&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 22.07.2016).

⁸⁷² Явір В. А. Протидія етнополітичній дезінтеграції України: сучасні правові механізми боротьби з сепаратизмом в Україні // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: збірн. тез наук. робіт. Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2015. С. 132–135.

попередніх етапах державотворення України. Адже спроби проголосити Південно-Східну Автономну Республіку на основі цих областей вже мали місце раніше в 2004 р. Це мало стати попередженням та обумовити прискіпливішу увагу до етнополітично проблемного регіону зокрема та загрози дезінтеграції країни в цілому»⁸⁷³.

«Правові механізми демонструють свою дієвість: 1) на превентивній стадії — запобігання сепаратизму, а також 2) в умовах збереження за центральною владою та правоохоронними органами контролю над територіями, охопленими сепаратизмом. Навздогінне запровадження нових правових механізмів боротьби з сепаратизмом не демонструє такої ефективності. Це також підтверджує досвід боротьби з дезінтеграцією України 2014 р. Зокрема, Генпрокуратура України визнала самопроголошені Донецьку Народну Республіку (ДНР) і Луганську Народну Республіку (ЛНР) терористичними організаціями. Однак, щоб припинити діяльність цих незаконних утворень в Україні, судового рішення недостатньо, доводиться фактично вести проти них війну. Україна не лише визнала ДНР та ЛНР терористичними організаціями, а й звернулася до інших держав з проханням визнати ці самопроголошені утворення терористичними організаціями.

Після того, як 17 липня 2014 р. над територією України в районі м. Гореза був збитий пасажирський літак Boeing-777 малайзійської авіакомпанії, внаслідок чого загинуло 298 осіб, парламент прийняв Заяву «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України»⁸⁷⁴. В документі стверджується, що «цей терористичний акт вчинений бойовиками, які ведуть бойові дії проти України на території Донецької області з використанням поставленого Російською Федерацією зенітно-ракетного комплексу «БУК», що обслуговувався російськими військовослужбовцями. Верховна Рада заявила, що знищення пасажирського літака стало можливим завдяки підтримці бойовиків з боку чинного

⁸⁷³ Явір В. А. Протидія етнополітичній дезінтеграції України: сучасні правові механізми боротьби з сепаратизмом в Україні. С. 132–135.

⁸⁷⁴ Там само.

керівництва Російської Федерації, забезпечення їх сучасною військовою технікою та зброєю, у тому числі ракетними комплексами для ураження повітряних цілей»⁸⁷⁵. «Такі дії та безвідповідальна політика російської влади, що спрямовані проти України, провокують акти міжнародного тероризму, в результаті яких гинуть не лише громадяни України, але й громадяни інших держав. Незаконне постачання владою Російської Федерації зброї на територію України, направлення російських найманців та військовослужбовців Збройних сил Російської Федерації для участі в бойових діях проти України були визнані актами військової агресії проти України, що мають всі ознаки міжнародної терористичної діяльності, уособленням якої є такі організації, як Аль-Каїда та інші. Тому Верховна Рада України звернулася до міжнародних та європейських організацій, лідерів країн світу з пропозицією 1) встановити та притягти до відповідальності винних у вчиненні терористичного акту; 2) визнати самопроголошені організації ДНР і ЛНР терористичними; 3) вжити спільних з Україною заходів, у тому числі у військово-технічній сфері, спрямованих на припинення діяльності терористичних угруповань, що ведуть військові дії проти України та є загрозою миру і стабільності в світі»⁸⁷⁶. Однак прямих наслідків для ДНР і ЛНР визначення їх статусу в Україні не мало.

За аналогією з дезінтеграційним процесом в Криму самопроголошена влада ЛНР та ДНР 11 травня 2014 р. провела місцеві референдуми про статус регіонів, звернувшись з запитанням до населення: чи підтримуєте ви Акт про державну самостійність Донецької (Луганської) народної республіки? Обидва референдуми були проведені всупереч Конституції України, з системними порушеннями як міжнародних принципів, так і українського законодавства про референдум, тому є нелегітимними. Жодна міжнародна організація на зразок ОБСЄ, Ради Європи не надіслала офіційних спостерігачів на

⁸⁷⁵ *Про Заяву* Верховної Ради України «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України»: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 36. Ст. 2001.

⁸⁷⁶ Там само.

ці псевдоволевіявлення, головне завдання яких полягало в легітимації дезінтеграції України — виходу частин Донецької та Луганської областей зі складу України. За результатами, оприлюдненими в квазіреспубліках, в обох регіонах близько 90% тих, хто проголосував, підтримали незалежність ЛНР та ДНР відповідно. Самопроголошена влада за підсумками референдуму звернулася до РФ з проханням розглянути питання про входження ДНР та ЛНР до її складу. Росія підтримала волевіявлення громадян України і закликала українську владу розпочати широку дискусію щодо майбутнього державного устрою України за участю всіх політичних сил і регіонів країни.

Оскільки Росія довгий час приховувала свою учать в дезінтеграції на Сході України, тому не поспішала інтегрувати ДНР та ЛНР до свого складу. Квазіреспубліки вирішили об'єднатися — 25 травня 2014 р. було підписано Декларацію про об'єднання в єдину союзню державу під назвою «Новоросія», в якій черговий раз було наголошено на невизнанні влади Києва та висунуто вимогу про виведення українських військ з їх території. Втім інтеграційне об'єднання не відбулося, в першу чергу через внутрішні суперечності між самопроголошеною владою ДНР та ЛНР. Тим часом Україна, збройним шляхом стримуючи подальше захоплення території псевдореспубліками, використовувала всі політико-правові засоби врегулювання конфлікту з метою припинення вогню та відновлення контролю над частинами Донецької та Луганської областей, захопленими сепаратистами. Міністерство закордонних справ України неодноразово закликала міжнародну спільноту вжити негайних і рішучих дій, щоб зупинити агресію Росії проти України та світового порядку, наполягаючи на тому, що країна має справу саме з експортом російського тероризму, сепаратизму на територію України.

17 квітня 2014 р. в м. Женева (Швейцарія) відбулися чотиристоронні переговори щодо врегулювання збройного етнополітичного конфлікту між Росією та Україною за участі дипломатичних представників України, ЄС, США та Росії. Досягнуті сторонами Женевські домовленості передбачали утримання

від будь-яких форм насильства, екстремізму, залякування або провокаційних дій; роззброєння незаконних формувань, звільнення незаконно захоплених споруд в Україні та амністію учасникам протестів, які добровільну складуть зброю. Сторони також підтримали створення Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ для сприяння українській владі та місцевим громадам в негайній реалізації заходів, спрямованих на деескалацію ситуації. Однак згодом ООН звинуватила Росію в недотриманні Женевських домовленостей, про що свідчило погіршення ситуації на Сході України, надання підтримки РФ сепаратизму та екстремізму в Луганській та Донецькій областях.

20 червня 2014 р. Президент України під час візиту на Донбас запропонував Мирний план щодо врегулювання ситуації на Сході України. Документ передбачав роззброєння, виведення незаконних збройних формувань, створення 10-кілометрової буферної зони на українсько-російському державному кордоні та її спільне патрулювання. План містив «заходи з децентралізації влади, включаючи посилений захист російської мови в Луганській та Донецькій областях, узгодження призначення керівників обласних державних адміністрацій з представниками Донбасу. Документ також передбачав гарантії безпеки для всіх учасників переговорів, звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто склав зброю і не здійснив тяжких злочинів, звільнення заручників»⁸⁷⁷. Але самопроголошена влада псевдореспублік відхилила цю ініціативу, заявивши, що не бачить шляхів для мирного діалогу з Києвом⁸⁷⁸.

Для врегулювання етнополітичного конфлікту на Сході України були укладені так звані Мінські угоди, які дали змогу забезпечити тимчасове припинення вогню, однак не забезпечили його деескалацію і не поклали край процесу етнополітичної дезінтеграції. Конфлікт перейшов у заморожену фазу.

⁸⁷⁷ *Опубліковано* мирний план Порошенка щодо врегулювання ситуації на сході України. URL: https://zaxid.net/opublikovano_mirniy_plan_poroshenka_shhodo_vregulyuvannya_situatsiyi_na_shodi_ukrayini_n1312268 (дата звернення: 22.07.2016).

⁸⁷⁸ *Явір В. А.* Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу: передумови та перспективи // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 119-125.

Якщо бути точним, Мінські угоди є узагальненим терміном для Протоколу (який містить низку домовленостей) і Комплексу заходів щодо їх виконання. 5 вересня 2014 р. на переговорах у м. Мінську (Білорусь) контактної групи між представниками України, ДНР і ЛНР за участю ОБСЄ було погоджено Протокол про припинення вогню. Документ передбачав «негайне двостороннє припинення застосування зброї; децентралізацію влади шляхом ухвалення Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»; постійний моніторинг на російсько-українському державному кордоні; виведення незаконних збройних формувань, військової техніки з території України»⁸⁷⁹.

Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод був узгоджений на саміті в Мінську 11-12 лютого 2015 р. лідерами Німеччини, Франції, України та Росії у форматі «нормандської четвірки» з метою деескалації збройного конфлікту на Сході України. Цей політичний документ також передбачив: «негайне і всеосяжне припинення вогню; відведення всього важкого озброєння обома сторонами; проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства; відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту; виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під спостереженням ОБСЄ»⁸⁸⁰. Однак ні Протокол про припинення вогню, ні Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод не був виконаний ні Російською Федерацією, ні контрольованими нею самопроголошеними ДНР і ЛНР. Міністр оборони України наголосив, що за 4 роки

⁸⁷⁹ Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина // Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123807> (дата звернення: 17.12.2017).

⁸⁸⁰ Комплекс заходів, спрямований на імплементацію Мінських домовленостей. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/> (дата звернення: 17.12.2017).

РФ та терористичні угруповання, сформовані нею у Донецькій та Луганській областях, не виконали перший пункт, який є основою всіх домовленостей, досягнутих у Мінську, — не припинили вогонь. Щодня спостерігачі ОБСЄ фіксують обстріли сепаратистами українських позицій. Україна бачить єдину можливість припинення війни на Донбасі в формуванні міжнародної миротворчої місії на усій захопленій території, в тому числі — на кордоні з Росією, але без участі останньої в ній. Однак РФ перехопила цю ініціативу України і запропонувала свій формат, який передбачає присутність миротворчої місії лише на лінії розведення сторін для охорони місії ОБСЄ. На думку міністра оборони, ця місія тільки тоді матиме сенс, якщо наслідком її діяльності стане роззброєння незаконних збройних формувань, взяття під контроль 400-кілометрової ділянки українсько-російського кордону, припинення інфільтрації російських військ та озброєння на окуповану територію. «Тоді вже можна буде говорити про повноцінні адекватні політичні процеси та реінтеграцію Донецька і Луганська», — наголосив С. Полторака⁸⁸¹.

В Міністерстві оборони України вважають, що Росія не збирається виконувати Мінські угоди і погоджуватися на миротворчу місію ООН, а намагається заморозити конфлікт, сподіваючись на повернення України в її зону впливу та відмову від євроатлантичної інтеграції. «Сусідня держава зосередила поблизу кордону України 19 батальйонних тактичних груп і не припинить збройну агресію на Донбасі», — вважає міністр оборони⁸⁸². За даними Міноборони, РФ тримає на території ОРДЛО 40 000 бійців, а поблизу кордону ще понад 77 000 військових, майже 1 000 танків, 2 300 бойових машин, понад 1 100 артилерійських систем і приблизно 400 систем залпового вогню. Жодне перемир'я не виконується, обстріли українських позицій тривають.

⁸⁸¹ *Допомагаючи Україні, світ допомагає собі* — інтерв'ю з С. Полтораком // Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/dopomagayuchi-ukrayini-svit-dopomagaye-sobi/> (дата звернення 14.04.2018).

⁸⁸² Там само.

Україна ж, зі свого боку, дотрималася домовленостей — було прийнято Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», яким визначався тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО). Нормативно-правовий акт передбачив надання особливого статусу терміном на 3 роки територіям, які не контролюють сили АТО. Він містив цілу низку заходів з інтеграції захопленої сепаратистами та російськими військовими території, які будуть проаналізовані пізніше. Згодом ОРДЛО отримали законодавчий статус тимчасово окупованої території України. Однак самопроголошена влада заявила, що не визнає Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької й Луганської областей» і порадила Києву облишити ідею відновлення контролю над цією територією. «Україна може ухвалювати будь-які закони, нас вони не стосуються. Ми самостійна держава, за незалежність якої проголосували її громадяни», — заявив «прем'єр-міністр» самопроголошеної ДНР, О. Захарченко⁸⁸³. Псевдореспубліки наполягають на тому, що вони де-факто є стороною конфлікту і стороною переговорів. Також О. Захарченко повідомив про інтеграцію ОРДЛО з Росією. «Союз з Росією є найважливішим пріоритетом зовнішньої політики республіки. Спільне майбутнє з Росією — наш твердий вибір. Це вже відбувається. Інтеграція — культурна, економічна, гуманітарна — вже йде, і ми не звернемо з цього шляху», — підкреслив незаконний очільник самопроголошеної ДНР⁸⁸⁴. Москва відповідає, що не має наміру інтегрувати до РФ невизнані республіки Донбасу.

Раніше американська компанія Bloomberg з посиланням на три джерела, близькі до Кремля, повідомила, що, незважаючи

⁸⁸³ Захарченко: ДНР не признает закон об особом статусе районов Донбасса // РИА новости. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247111691&cat_id=244274130 (дата звернення: 22.07.2016).

⁸⁸⁴ Захарченко заявил про интеграцию ОРДЛО с Россией. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/1/7173314/> (дата звернення: 22.03.2018).

на замороження конфлікту на Донбасі, реальна стратегія Президента РФ полягає в зміцненні контролю Кремля над Донбасом, щоб повністю відокремити регіон від України і поступово ввести до складу Росії⁸⁸⁵. При цьому Росія не форсує етнополітичну інтеграцію окупованих територій Донбасу – вона просувається поступово, використовуючи запроваджену Україною торговельну блокаду, намагається захопити ключові економічні зв'язки з окупованими територіями. Серед таких кроків – визнання Росією паспортів, виданих в ОРДЛО, та плани Кремля полегшити отримання громадянства РФ для 2 мільйонів жителів окупованих територій. Небажання швидко інтегрувати український Донбас на відміну від Криму пояснюється уникненням зайвих витрат: після кількох років рецесії та санкцій РФ навряд чи зможе субсидувати Донбас, тому спершу хоче інтегрувати економіки, щоб Донецька і Луганська області самі забезпечували себе.

Тож дезінтеграційні процеси на Сході України, які завершилися окупацією та втратою контролю над частиною території, стали наслідком агресивної політики РФ. Але вони дали й позитивні інтеграційні стимули для України, яка вистояла як держава, спроможна захистити територіальну цілісність зі зброєю. «Громадяни України нарешті консолідувалася, об'єдналася в монолітну політичну поліетнічну націю, яку більше не зможуть розколоти етнокультурні чи регіональні відмінності. Дезінтеграційні процеси, інспіровані РФ, об'єднали Україну, сприяли подоланню багаторічного етнополітичного розколу на Схід та Захід, об'єднанню представників усіх національностей, релігій, носіїв усіх мов навколо спільної мети – збереження та захисту територіальної цілісності України»⁸⁸⁶.

⁸⁸⁵ *Putin Quietly Detaches Ukraine's Rebel Zones as U.S. Waffles* / Bloomberg Politics. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-20/putin-quietly-detaches-ukraine-s-rebel-zones-as-u-s-waffles> (дата звернення: 22.03.2018).

⁸⁸⁶ *Явір В. А.* Федералізм як технологія сепаратизму в Україні. С. 21.

* * *

Розпалювання етнополітичного конфлікту в Україні відбувалося за відпрацьованим Росією сценарієм у Молдові та Грузії: регіон, населений національною меншиною, незадоволеною етнонаціональною політикою та/або політичним курсом держави, підбурюється гібридними засобами до протестів, сецесії та виходу зі складу держави. Тригери невдоволення настільки штучно підсилюються пропагандистськими засобами, що відокремлення подається як найкращий шлях вирішення начебто внутрішнього етнополітичного конфлікту, який набув зовнішньополітичного характеру, як тільки до захисту національної меншини долучилася Російська Федерація, надаючи їй військову, фінансову, політичну підтримку і порушуючи принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави. Російська Федерація скористалася політичною кризою для анексії Автономної Республіки Крим та інспірування проявів сепаратизму на Донбасі.

Примусова компонента домінує над об'єктивною у структурі процесу етнополітичної дезінтеграції України, оскільки дія зовнішнього фактора виявилася визначальною. Спроби застосувати етнополітичну дезінтеграцію як технологію провалилися в інших регіонах, зокрема в Закарпатті, де вже тривалий час політизує питання етнічної належності та статусу русинський етнос. Абсолютна більшість вимог русин лежить у площині набуття статусу національної меншини в Україні, а не формування територіальної автономії чи виходу зі складу України. Використання Російською Федерацією русинського руху для дестабілізації етнополітичної ситуації в Закарпатській області стало продовженням політичної технології дезінтеграції України, розпочатій в Криму та на Донбасі.

Самовизначення русинського етносу і спроба ним скористатися Російською Федерацією дає підстави виокремити недовість, неврегульованість окремих інститутів етнонаціональної політики, зокрема набуття статусу національної меншини, формування національно-культурної автономії як передумов виникнення дезінтеграційних тенденцій у середо-

вищі національних меншин України. Законодавство про національні меншини було розроблене на початку 1990-х років і не відповідає реальній етнонаціональній ситуації та сучасним стандартам захисту прав національних меншин, оскільки частина його положень має декларативний характер і потребує деталізації. Натомість окремі політики пропонують взагалі вилучити інститут національно-культурної автономії з українського законодавства лише на тій підставі, що його назва начебто формує асоціації з територіальною формою автономії, що загрожує сепаратизмом. Замість вирішення етнонаціональних проблем Україна відкладала напрацювання етнонаціонального законодавства, посилаючись на відсутність Концепції державної етнонаціональної політики України, яка мала стати основою для його розробки.

Державна етнонаціональна політика України впродовж усіх років незалежності виявилася неефективною у нейтралізації чинників виникнення етнополітичного конфлікту. Суперечності навколо прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» демонструють, наскільки конфліктним був процес напрацювання етнонаціонального законодавства, яким чином він поляризував українське суспільство. Це і пояснює недостатній рівень його розробки та невідповідність дезінтеграційним викликам. Під етнонаціональним законодавством пропонуємо розуміти увесь масив нормативно-правих актів, що регулює сферу етнонаціональних відносин.

Невідповідність системи адміністративно-територіального устрою розселенню етноспільнот та надмірна самостійність регіонів у мовних, етнокультурних питаннях також спричиняла поступове наростання відцентрових тенденцій. Це призвело до висунення етнотериторіальних вимог окремими національними меншинами та етнічними групами. Кримські татари вимагали перетворення адміністративно-територіальної автономії в Криму на національно-територіальну за етнічною, кримськотатарською ознакою. Такі вимоги стали наслідком незадовільної реабілітації кримських татар як депортованого етносу, відсутності законодавчого закріплення їх прав,

а згодом і тимчасової окупації півострова. Реформа адміністративно-територіального устрою, яка наразі проводиться на базовому рівні об'єднання територіальних громад, також критикується за дезінтеграційні загрози, які породжує в місцях компактного проживання національних меншин.

В контексті вивчення дезінтеграційних тенденцій в Україні слід виокремити ще одну етнополітичну проблему – освіту мовами національних меншин, спроби врегулювання якої викликали внутрішню напругу, міжнародний резонанс та погіршення відносин з державами, які мають численні національні меншини в Україні. «Право національних меншин на одномовну освіту у місцях їх компактного проживання за етнічною ознакою в сучасних умовах гібридної війни несе великі дезінтеграційні загрози для України. На тлі незнання державної мови його збереження сприяє ізоляції національних меншин, їх орієнтації виключно на етнічні батьківщини, поширенню сепаратистських настроїв, що в кінцевому підсумку може загрожувати територіальній цілісності України»⁸⁸⁷.

Однак головним фактором етнополітичної дезінтеграції слід вважати етнокультурний, етнополітичний розкол України. Перебування України в складі СРСР посилює дію цивілізаційного розколу внаслідок політики довільного розмежування кордонів, масового переселення етноспільнот, яка призвела до зміни етнічного складу радянських держав та заклала підвалини всіх етнотериторіальних конфліктів. Остаточо етнополітичний розкол України оформився після президентських виборів 2004 р. Владі не вдавалося запропонувати оптимальне поєднання загальнонаціональних та регіональних інтересів, процес консолідації українського суспільства у поліетнічну політичну націю наштовхувався на труднощі у вигляді політизації етнорегіональних відмінностей. Місцева влада проводила власну культурну, мовну, освітню політику, яка не відповідала загальнонаціональній етнонаціональній політиці та характеризувалася дискримінаційними

⁸⁸⁷ Явір В. А. Права національних меншин на освіту рідною мовою в Україні. С. 375.

проявами. Ці відцентрові процеси супроводжувалися етнотериторіальними претензіями етноспільнот (русин, кримських татар), незадоволених статусом адміністративно-територіальних одиниць як території свого компактного проживання. Етнополітичний розкол сприяв посиленню етнокультурних, етнорегіональних відмінностей, призвів до протиставлення Сходу і Заходу держави на всіх рівнях, проведення регіонами власної регіональної етнокультурної політики і став чинником дезінтеграції України в ході етнополітичного конфлікту внаслідок агресії Російської Федерації.

Виникнення відцентрових тенденцій в Криму є наслідком низки чинників: 1) неефективної етнонаціональної політики України в Криму як загалом, так і щодо окремих етноспільнот (росіян, кримських татар), яка полягала у відмежуванні Києва від основних етнополітичних суперечностей регіону та у толеруванні присутності РФ в Криму; 2) невідповідності адміністративно-територіального поділу етнічному складу населення — статус автономії законсервував суперечності між росіянами і кримськими татарами і призвів до формування необґрунтованих вимог у їх середовищі; 3) історичної належності Криму до РРФСР та спільного пострадянського періоду історії, що сприяло формуванню у російської етноспільноти Криму очікувань так званого «повернення» до складу Росії; 4) активної політики Російської Федерації зі збереження присутності на півострові та інтеграції його населення в російське етнокультурне, цивілізаційне середовище (так званий «руський мир»). Ці фактори стали етнокультурним підґрунтям анексії Криму Російською Федерацією.

Росія маніпулювала етнічною спорідненістю російської та української націй, використовувала їх спільне перебування у складі Радянського Союзу як підставу для втручання у внутрішні справи України. На момент анексії на території півострова перебував Чорноморський флот Російської Федерації, який став перешкодою офіційно проголошеному курсу євроатлантичної інтеграції України. ЧФ відігравав не стільки військову роль, скільки політичну, проводячи активну проросійську ідеологічну пропаганду.

Анексії передувала потужна російська пропаганда, культивування російського етнокультурного середовища та нарощування військової сили в АРК. Впродовж усього пострадянського періоду історії України Росія використовувала свою військову, політичну, етнонаціональну присутність в АРК для дестабілізації ситуації на півострові та поширення сепаратистських, дезінтеграційних настроїв серед місцевого населення. Серед дезінтеграційних механізмів важливу роль відіграло надання кримчанам російського громадянства за аналогією з Південною Осетією, Абхазією та Придністров'ям. Велика частка російських громадян у Криму давала Росії нелегітимні підстави застосувати засоби їх захисту у випадку порушення прав, включаючи військові. Таким чином, Російська Федерація заклала підвалини для анексії півострова в 2014 р. Увесь пострадянський період історії України Крим був об'єктом етнотериторіальних претензій Російської Федерації, яка намагалася переглянути його належність до України.

Після проголошення незалежності України півострову було надано статус адміністративно-територіальної автономії у складі унітарної України, що стало компромісом, необхідним для запобігання дезінтеграції держави та відокремлення регіону в 1990-х роках. Однак запобігти процесам політизації етнічності у середовищі етноспільнот Криму не вдалося. Адміністративно-територіальна автономія не відповідала очікуванням ні російської, ні кримськотатарської національних меншин, між якими розпочалася конкуренція за право бути титульним етносом Криму. Радикально налаштовані проросійські організації та партії декілька разів навіть ініціювали процес виходу Криму зі складу України з подальшим приєднанням до Російської Федерації.

Центральна влада переконувала, що цей регіон потребує напрацювання особливої стратегії етнонаціональної політики, однак за всі роки незалежності такої стратегії розроблено не було. Невирішення етнополітичних та етнокультурних суперечностей Криму значно полегшило Російській Федерації анексію півострова. Влада докладала зусиль, щоб Крим зали-

шався українським, але не етнокультурно, а адміністративно-політично. Увесь пострадянський період консервувалася належність півострова до російського етнокультурного середовища.

Комплекс передумов сприяв формуванню латентних відцентрових тенденцій, які ніколи б не завершилися дезінтеграцією без втручання РФ, яке розпочалося з дестабілізації ситуації у проросійськи орієнтованих регіонах України Півдня та Сходу України і завершилася введенням російських військ у Крим. Анексувавши Крим, російські війська забезпечили проведення в Автономній Республіці Крим незаконного референдуму 16 березня 2014 р. про статус Криму, після якого розпочався процес інтеграції півострова до Російської Федерації. Центральна влада, яка на момент анексії лише формувалася, втратила важелі контролю над ситуацією на півострові і не могла застосувати до самопроголошеної влади Криму жодних санкцій.

Заходи з протидії дезінтеграції України в Криму були неефективними, оскільки центральні органи влади не мали можливості для їх імплементації. Між Херсонською областю та Кримом було створено державний кордон України, а його територія отримала статус тимчасово окупованої території в українському законодавстві. Анексію Автономної Республіки Крим Російською Федерацією пропонуємо визначати як прояв цілеспрямованої етнополітичної технології дезінтеграції України, в якій ключову роль відіграли багаторічна підготовка РФ до загарбання півострова за бездіяльності в цій сфері української влади та збройний тиск.

Етнополітична дезінтеграція та інтеграція можуть виступати не лише об'єктивними процесами, а й використовуватися в маніпулятивних, загарбницьких цілях як цілеспрямована етнополітична технологія. Етнополітична технологія — це система засобів, механізмів, процедур, пов'язаних з використанням етнічного фактора і спрямованих на досягнення політичних цілей. Крим і Донбас стали об'єктом уваги Російської Федерації через пострадянську та російську ідентичність значної частини населення, яке лояльно ставилося

до Російської Федерації та її інтеграційних проєктів. Етнічний чинник зіграв вирішальну роль у тому, що саме ці регіони України були обрані майданчиками випробування та застосування етнополітичної технології дезінтеграції суверенної держави.

Етнополітична дезінтеграція держави може мати багато форм і проявів. У випадку примусової дезінтеграції держави чітко можна простежити об'єкт дезінтеграції, в досліджуваному випадку – територія України, та суб'єкт – Російська Федерація, яка за допомогою гібридної війни, інформаційних, дестабілізаційно-дезінтеграційних технологій намагається втримати Україну в зоні свого впливу. Вихід Криму зі складу України та приєднання до Росії слід визначати як анексію – незаконне, насильницьке приєднання із застосуванням військової сили або погрози силою державою частини території іншої держави в односторонньому порядку. Сепаратизацію частин Донецької та Луганської областей слід визначати як сецесію, оскільки Російська Федерація діяла на материковій частині завуальовано, приховуючи свою безпосередню інформаційну, фінансову, військову участь в дезінтеграційних процесах. Етнокультурні відмінності, нашаровуючись на політичне несприйняття української, проєвропейської влади після повалення попередньої проросійської, стали передумовами етнополітичної дезінтеграції держави. Втім сепаратизм на Сході та Півдні держави за участі лише цих чинників завершився б початковою стадією перебігу – сепаратистськими закликами, а не реальним відокремленням, якби не безпосередня участь в дезінтеграційних процесах Російської Федерації.

До політичної кризи 2013-14 рр. пріоритетом зовнішньої політики Росії щодо України була не дезінтеграція, а федералізація, спрямована на надання права регіонам, орієнтованим на Росію, контролювати зовнішньополітичний курс України. Однак федерацію в Україні як форму державного устрою, яка враховує регіональні, культурні, історичні відмінності, було повністю дискредитовано. Після анексії Криму наступною метою Російської Федерації стали південно-східні

області, населення яких традиційно вважалося російськомовним та прихильно налаштованим до Росії. Формуванню української політичної нації на Донбасі перешкождала стійка пострадянська ідентичність більшості населення регіону, яка стала живильним ґрунтом для проявів сепаратизму. Донбас намагався відокремитися від України кілька разів раніше: в 1990-х роках (проект Донецько-Криворізької Республіки) та 2004-2005 роках внаслідок президентських виборів (Південно-Східна Автономна Республіка). Україна не врахувала реальної загрози цих відцентрових тенденцій, проводила невиразну, неефективну етнонаціональну політику в регіоні, яка не ставила за мету формування національної ідентичності, національних цінностей у населення Донбасу. Саме тому цей регіон став об'єктом уваги Російської Федерації.

В містах Південного Сходу навесні 2014 р. за ініціювання російських агентів проводилися проросійські мітинги, спрямовані проти української влади, які супроводжувалися закликами до дезінтеграції України, зверненнями до Росії про допомогу та захопленням адміністративних будівель. Однак широкомасштабна дезінтеграція України провалилася через високий рівень підтримки квазідержав.

Україна, збройним шляхом стримуючи подальше захоплення території псевдореспубліками, використовувала мирні політико-правові засоби врегулювання конфлікту (переговори, домовленості) з метою припинення вогню та відновлення контролю над окупованою частиною Донбасу. Були укладені так звані Мінські угоди, які дозволили забезпечити тимчасове перемир'я та припинення вогню, однак не поклали край процесу етнополітичної дезінтеграції. Домовленості не виконувалися ні Російською Федерацією, ні контрольованими нею ДНР і ЛНР. Конфлікт перейшов у заморожену фазу. Україна вбачає єдину можливість припинення війни на Донбасі у формуванні міжнародної миротворчої місії на усій захопленій території, у тому числі – на кордоні з Росією без участі останньої у ній. Однак РФ перехопила ініціативу України і запропону-

вала свій формат, що повністю вихолощує зміст миротворчої операції.

Дезінтеграційні процеси мали позитивні інтеграційні стимули для України, оскільки сприяли подоланню багаторічного етнополітичного розколу на Схід та Захід, об'єднанню представників усіх національностей в поліетнічну націю навколо спільної мети — збереження та захисту територіальної цілісності України.

Розділ 5

Етнополітична реінтеграція України

5.1 Реінтеграція тимчасово окупованих територій у контексті державної етнонаціональної політики України

Реінтеграцію України, зокрема напрацювання і особливості реалізації політики реінтеграції, українські вчені пропонують досліджувати в контексті етнонаціональної політики України, адже саме прорахунки в цій сфері призвели до використання фактора етнічної належності як легітимації дезінтеграції. І. Кресіна наголошує на тому, що «актуальність дослідження політико-правових засад політики реінтеграції зумовлена необхідністю забезпечення етнополітичної єдності та міжетнічної злагоди в сучасній Українській державі, яка пройшла етнополітичну дезінтеграцію, втративши внаслідок етнополітичного конфлікту, гібридної війни з Росією — Автономну республіку Крим та частину територій Донецької та Луганської областей»⁸⁸⁸. Предмет дослідження характеризується поки що невисоким рівнем розробки, оскільки реінтеграція — порівняно нове явище в українській науці, актуальність дослідження якого продиктована викликами останніх років.

Після дезінтеграції України — анексії Криму та втрати контролю над частиною Донбасу постало питання напрацювання політико-правових механізмів повернення, реінтеграції

⁸⁸⁸ Кресіна І. О. Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації // Держава і право. Серія Політичні науки. 2016. Вип. 73. С. 61.

цих територій. І. Кресіна підкреслює, що «наразі виникла нагальна необхідність напрацювання комплексної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій в межах етнонаціональної політики України»⁸⁸⁹. «Відновлення політико-правових, соціально-економічних контактів з окупованими територіями має спиратися на дорожню карту моделі реінтеграції, адже питання реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму – це питання відновлення територіальної цілісності держави, збереження України у визначених Конституцією та міжнародною спільнотою кордонах»⁸⁹⁰, – зауважує науковець. «Без вивчення теоретико-методологічних засад реінтеграції, без розуміння суті явища, змістовного наповнення цього політико-правового феномену, без визначення місця (позиціонування) політики реінтеграції у державній етнонаціональній політиці України неможливе напрацювання ефективної стратегії реінтеграції окупованих частин Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим до складу України.

Для початку звернемося до визначення поняття «реінтеграція»⁸⁹¹. Політичні словники визначають реінтеграцію як: 1) відновлення єдиного цілого; 2) повторне об'єднання того, що раніше розколося, розпалося, дезінтегрувалося; 3) включення, залучення до певної спільноти. Адже латинський префікс «re» вказує на повторну, відновлювальну дію + «integratio», що означає відновлення цілісності, возз'єднання⁸⁹². «Ці визначення та особливості їх вживання у політичній риторичі дають підстави стверджувати про коректність таких формулювань, які надалі будуть вживатися у дослідженні: «реінтеграція Криму та Донбасу до складу України» (повернення цих

⁸⁸⁹ Кресіна І. О. Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації // Держава і право. Серія Політичні науки. 2016. Вип. 73. С. 62.

⁸⁹⁰ Там само.

⁸⁹¹ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України // S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe). 2017. Вип. 6. С. 64-67.

⁸⁹² Реінтеграція // Политический словарь. URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar/pol/r/reintegratsija.html> (дата звернення: 13.12.2017).

територій), «реінтеграція України» (воз'єднання України). Адже синонімічними поняттями до реінтеграції є воз'єднання, об'єднання, відновлення, антонімічними — дезінтеграція, розпад.

Згадаємо також широко розповсюджене в політології і ще більше в юриспруденції розуміння реінтеграції як поновлення особи у громадянстві держави у разі його втрати або попереднього виходу з громадянства»⁸⁹³. В цьому розумінні суть реінтеграції полягає у спрощеній процедурі відновлення громадянства, та, якщо це окремо передбачено нормативними актами держави, різноманітній допомозі у набутті звичного для особи соціального статусу⁸⁹⁴. «Однак таке значення терміна реінтеграції не є об'єктом нашого наукового інтересу.

Західні визначення реінтеграції як явища стосуються переважно адаптації окремих індивідів, що опинилися в певних соціальних, соціально-політичних, соціально-економічних умовах, які ускладнюють або унеможлиблюють їх участь у суспільному житті як повноцінних членів. Реінтеграція покликана усунути ці перешкоди, забезпечивши цих осіб механізмами, способами, моделями взаємодії та участі в суспільстві»⁸⁹⁵. Так, визначення суспільної реінтеграції означає «процес переходу від стану, в якому людина не була повноцінно функціонуючим членом суспільства, до стану, за якого індивід самостійно контролює та регулює своє життя та участь у суспільних процесах»⁸⁹⁶.

А. Фонсека розглядає явище реінтеграції як невід'ємний елемент зворотної міграції, оскільки реалізація політики реінтеграції дає змогу захистити тих, хто повертається назад на батьківщину шляхом надання допомоги, створення політико-

⁸⁹³ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України // Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 438.

⁸⁹⁴ Большой юридический словарь / Додонов В. Н., Ермаков В. Д., Крылова М. А. и др. Москва: Инфра-М, 2001. С. 410.

⁸⁹⁵ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 64-67.

⁸⁹⁶ Community reintegration // Webster's New World Law Dictionary. URL: <http://www.yourdictionary.com/dictionary-definitions/> (дата звернення: 13.12.2017).

правових інструментів повернення колишніх мігрантів в суспільство країни їх походження. Саме реінтеграція заохочує мігрантів до зворотної міграції і надає стійкості цьому етнополітичному процесу, — наголошує дослідниця⁸⁹⁷. Адже мігранти на довгі роки випали з суспільства, політичного, соціально-економічного середовища батьківщини, тому потребують особливих механізмів підтримки та реінтеграції⁸⁹⁸.

«Попри те, що таке розуміння реінтеграції, на перший погляд, має небагато спільного з етнополітичної реінтеграцією України, з політикою реінтеграції, яка повинна, починаючи з 2014 р., стати невід’ємною складовою етнонаціональної політики, в будь-якому випадку — це одна з проєкцій досліджуваного явища. І свого часу вона буде затребувана в Україні не лише у контексті полегшення зворотної міграції. Адже мешканці тимчасово окупованих територій теж повертатимуться у українське суспільство, в українське етнокультурне, політичне, соціально-економічне, інформаційне середовище. Цей процес вимагає застосування особливих підходів в етнополітиці. Наразі окуповані території (Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей) і їх населення є ізольованими від України вже майже чотири роки і тому потребують цілої низки політико-правових механізмів інтеграції, адаптації до українських реалій в межах політики реінтеграції.

Незважаючи на відсутність визначення реінтеграції в українському законодавстві, її територіальний та навіть атериторіальний виміри згадуються в Положенні про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України»⁸⁹⁹. У контексті одного з завдань МТОТ, а саме створення умов для добровільного повернення внутрішньо переміщених осіб до покинутого місця проживан-

⁸⁹⁷ *Fonseca A.* Reintegration. Effective approaches // International Organization for Migration, 2015. P.3.

⁸⁹⁸ *Иноземцева А. В.* К вопросу о формах реинтеграции незанятого населения в социум // Эволюция современной науки: сбор. стат. межд. науч.-практ. конф. Уфа. 2015. С. 318.

⁸⁹⁹ *Явір В. А.* Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 65.

ня (реінтеграція) або інтеграції за новим місцем проживання в Україні⁹⁰⁰. Тобто йдеться про реінтеграцію осіб як повернення до своїх домівок, а не про реінтеграцію індивідів до українського суспільства в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій до України, що ускладнює розуміння цього поняття навіть у запропонованому А. Фонсекою визначенні.

Вивчення як українського, так і зарубіжного доробку також продемонструвало, що термін «реінтеграція» в соціології та політології також часто вживається у значенні «адаптації» та «консолідації». Так, соціолог Ю. Володіна у своїх працях вивчає проблему соціальної реінтеграції (адаптації) в процесі деінституціоналізації⁹⁰¹. В. Черноус досліджує перешкоди та шляхи реінтеграції пострадянської Росії, маючи на увазі більш тісну інтеграцію регіонів федеративної республіки⁹⁰². «У праці розглядаються причини пострадянської кризи російської культурно-цивілізаційної спільноти і її наслідки для модернізації Росії і міжнародних відносин, особливо на Кавказі. Проблеми формування російської ідентичності в поліетнічних регіонах аналізуються в контексті глобалізаційних процесів; обґрунтовується необхідність регульованої реінтеграції та подолання ксенофобської міфології, витоки якої йдуть в 1990-ті роки ХХ ст. Підкреслюється роль наукового співтовариства (історична і потенційна) в реінтеграційних процесах на Півдні Росії. Тобто, В. Черноус розглядає реінтеграцію як невід'ємну та необхідну складову етнонаціональної політики з метою поглиблення консолідації російської культурно-цивілізаційної спільноти.

У цьому контексті найближчим поняттям до реінтеграції як консолідації етнокультурної спільноти є поняття етнокультурної консолідації. Для України найбільш актуальною залиша-

⁹⁰⁰ Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України затверджене постановою КМУ від 8 червня 2016 р. № 376. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF> (дата звернення: 28.11.2017).

⁹⁰¹ Володіна Ю. Социальная реинтеграция детей-сирот в процессе деинституционализации // Человек и образование. 2009. № 1. С. 84.

⁹⁰² Черноус В. Реинтеграция постсоветской России: преграды и пути преодоления // Научная мысль Кавказа. 2013. № 4. С. 9-17.

ється саме етнокультурна консолідація суспільства, яка поєднує в собі елементи національної, етнічної та культурної консолідації»⁹⁰³. «Україна належить до поліетнічних держав зі складною історичною спадщиною та суттєвими регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями, які стали причинами етнополітичного конфлікту та непрямими чинниками дезінтеграції України. Науковці пропонують підвищувати рівень інтеграції, консолідації українського суспільства шляхом популяризації поліетнічності та багатокультурності як цінності/переваги. Всі етноспільноти, що населяють державу, формують політичну націю і повинні бути максимально інтегровані в поліетнічне суспільство – на рівних засадах брати участь у соціальному, громадсько-політичному житті, користуючись при цьому гарантованими законодавством можливостями зі збереження етнокультурної самобутності»⁹⁰⁴. «Таким чином, терміни інтеграція, реінтеграція та консолідація вживаються як синонімічні, їх змістове та смислове наповнення перетинається. Однак етнокультурна консолідація не вповні враховує реалії етнополітичного конфлікту та політико-правовий, територіальний вимір реінтеграції, потреба в напрацюванні якої наразі постала перед етнонаціональною політикою України.

Аналіз дослідження реінтеграції українськими і зарубіжними вченими вказує на те, що поняття «інтеграція», «реінтеграція» та «консолідація» вживаються як синонімічні, їх змістове та смислове наповнення перетинаються»⁹⁰⁵. Етнополітичну реінтеграцію визначено як різновид етнополітичної інтеграції. Етнополітична реінтеграція означає: 1) повторне об'єднання, відновлення цілісності етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання), яка раніше дезінтегрувалася; 2) відновлення зв'язків, включення, залучення до етнополітич-

⁹⁰³ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 65.

⁹⁰⁴ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 57.

⁹⁰⁵ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 65.

ної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання) її складової або складових, які раніше відокремилися. Що ж стосується політики реінтеграції України, то дослідники визначають її як: «невід'ємну складову державної етнонаціональної політики, спрямовану на мирне врегулювання етнополітичного конфлікту; відновлення контролю над державним кордоном, територіальної цілісності та воз'єднання всіх окупованих територій України, які сепаратизувалися (частин Донецької та Луганської областей) або були анексовані Російською Федерацією (Автономна Республіка Крим); налагодження загальносуспільного діалогу з населенням тимчасово окупованих територій, інтеграцію та консолідацію поліетнічного українського суспільства в межах української політичної нації»⁹⁰⁶.

«При цьому вчені зауважують, що Україні доведеться напрацьовувати власну модель реінтеграції держави, оскільки реінтеграція повинна бути адаптована до конкретних умов, потреб країни та суспільства, тому в світі не напрацьовано універсальної формули реінтеграції, якою могла б скористатися Україна. Відтак етнонаціональна політика України потребує суттєвого перегляду і доповнення з урахуванням реалій етнополітичного конфлікту, його мирного врегулювання, захисту прав людини на окупованих територіях, необхідності політико-правового забезпечення реінтеграції населення цих територій до складу України»⁹⁰⁷. Дійсно, етнополітична реінтеграція відрізняється від інших форм реінтеграції саме визначальною роллю у цьому інтеграційному процесі чинника етнічної належності, міжетнічних, лінгвістичних, культурних суперечностей. Враховуючи той факт, що кожен приклад етнополітичної дезінтеграції унікальний, політика реінтеграції як відповідь на нього має бути унікальною. Тобто, ті механізми, що працюють у випадку інтеграції Придністров'я до складу Молдови, не обов'язково спрацюють в Україні чи Грузії.

⁹⁰⁶ *Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. записка.* С. 85.

⁹⁰⁷ *Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України.* С. 438.

Стратегія реінтеграції кожної конкретної держави має обов'язково враховувати дію головних дезінтеграційних чинників і базуватися на їх нейтралізації. Але оскільки у всіх пострадянських державах вирішальну роль в дезінтеграції відіграв зовнішній чинник — участь у цих процесах Російської Федерації, досягнення головної мети політики реінтеграції — повернення контролю над втраченими територіями — суттєво ускладнюється.

«На даний момент в Україні є потужний запит на запровадження послідовної, комплексної політики реінтеграції як невід'ємної складової державної етнонаціональної політики. Реінтеграція повинна стати консолідаційною ідеєю, що об'єднає поліетнічну українську націю, незалежно від етнічного походження та місця проживання⁹⁰⁸. Однак наразі українське суспільство штучно деконсолідується щодо питання врегулювання етнополітичного конфлікту та реінтеграції (поширені погляди — ми розрізнені, ми не бачимо української стратегії, влада реалізує зовнішні сценарії і ми ніяк не можемо впливати на цей процес). Громадянське суспільство України повинне ставити на порядок денний і актуалізувати стратегічно найважливіші проблеми, які замовчуються. Саме до таких найактуальніших і найгостріших етнополітичних викликів належить процес реінтеграції України, який штучно деактуалізується та замовчується на тлі інших начебто більш актуальних проблем та викликів»⁹⁰⁹.

«Популяризація політичної консолідації еліт навколо спільної мети — врегулювання етнополітичного конфлікту, воз'єднання України, подолання етнокультурного розколу, ідей про непотрібність Україні територій, що відкололися або були анексовані, деконсолідаційних тенденцій шляхом діалогу, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням етнокультурних, історичних особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних цінностей,

⁹⁰⁸ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 65.

⁹⁰⁹ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. С. 443.

спільного майбутнього, дасть змогу покласти край застосуванню деконсолідаційних чинників як політичної технології, відмовитися від радикальної, нетерпимої риторики щодо майбутнього Криму та Донбасу.

Тим часом роль і участь суспільства в процесах врегулювання етнополітичного конфлікту та реінтеграції територій поступово зменшується, його члени абстрагуються, розчаровуються, концентруються на вирішенні власних проблем»⁹¹⁰. «Звичайно ж, у ситуації, коли переважна більшість населення лягає і прокидається з думкою про те, як вижити — годі очікувати, що пересічний громадянин буде думати про те, як його державі реагувати на антиукраїнські випадки Варшави, повертати Крим...» — констатує стан розчарування громадянського суспільства О. Солонько⁹¹¹. Гальмування реформування держави, євроінтеграції (викликане не лише внутрішньоукраїнськими чинниками, а й дезінтеграційними процесами в самому ЄС), нездоланність корупції, незадовільне соціально-економічне становище — всі ці чинники відсувають проблему реінтеграції України на другий план.

Відтермінування процесу реінтеграції може призвести до непоправних етнополітичних наслідків, а саме фактичної втрати цих територій назавжди. На цьому наголошують як науковці, так і чиновники. Зокрема, колишній голова Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб Г. Тука заявив, що реінтеграцію Донбасу необхідно здійснювати якнайшвидше: «За оцінками міжнародних експертів, (які займаються подібними конфліктами), якщо протягом п'яти років не починається процес реінтеграції, то фактично у подальшому вже про реінтеграцію мови бути не може...»⁹¹².

⁹¹⁰ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка. С. 99.

⁹¹¹ Солонько О. Втома металу // Українська правда. URL: <http://www.prawda.com.ua/columns/2016/07/29/7116226/> (дата звернення: 15.12.2017).

⁹¹² Пора розпочинати реінтеграцію Донбасу — Тука // Інтерфакс-Україна. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/344994.html> (дата звернення: 15.12.2017).

Натомість перший заступник міністра інформаційної політики вважає, що реінтеграція окупованих українських територій — «абсолютно складний процес», в якому не місце поспіху. За словами Е. Джапарової, Україні зараз необхідно спочатку сформувати платформу для реінтеграції тих людей, які живуть на окупованій території⁹¹³. Чиновник переконана в тому, що реінтеграція громадян України, які проживають в окупованому Криму та Донбасі займе десятки років. Прикметно, що перший заступник міністра інформаційної політики надає перевагу атериторіальному виміру реінтеграції — реінтеграції громадян, а не території. Свою позицію вона пояснює тим, що «І в Криму, і на Донбасі живуть громадяни України. Ми не феодала, які говорять тільки про окуповані території — однозначно, гуманістичне і гуманітарне повернення людей є ключовим. Це абсолютно складний процес, тому що — пам'ятайте, коли Східна і Західна Німеччини об'єднувалися, скільки років тривала реінтеграція? Десятки років. Така ж історія буде і у нас»⁹¹⁴.

Наразі Україні слід уникнути помилок Молдови, яка за потужної міжнародної підтримки не змогла врегулювати Придністровський конфлікт та повернути втрачені внаслідок дезінтеграції території, не в останню чергу тому, що не змогла здобути прихильність населення Придністров'я, зацікавити його, запропонувати привабливу перспективу реінтеграції. Тому напрацювання політико-правових інструментів в межах комплексної стратегії реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму до складу України є одним з найважливіших завдань нинішньої етнонаціональної політики України. Поки що маємо справу з таргетними ініціативами громадянського суспільства та несистемними заходами державної влади з реінтеграції тимчасово окупованих територій.

⁹¹³ *Реінтеграція* жителів окупированих територій растянется на десятки лет, — Джапарова // РБК Украина. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/reintegratsiya-zhiteley-okkupirovannyh-territoriy-1520252699.html> (дата звернення: 07.03.2018).

⁹¹⁴ Там само.

5.1 Реінтеграція тимчасово окупованих територій у контексті державної...

«Процес деактуалізації проблеми реінтеграції України, винесення її за дужки державної етнонаціональної політики України, наприклад, виключно у зовнішньополітичний формат, є штучним результатом дистанціювання. Напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції України має відбуватися виключно в межах державної етнонаціональної політики України з опертям на міжнародний досвід, але аж ніяк не напрацьовуватися за межами України. Ні в ЄС, ні в США, ні в Росії. Відповідно до Конституції Україна є суверенною і незалежною державою (ст.1), суверенітет України поширюється на всю її територію, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ст.2), носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст.5). З цього випливає, що питання реінтеграції, особливостей формату процесу відновлення територіальної цілісності – є питанням виключно внутрішньої політики України. Безумовно, Україна може запозичити певні елементи реінтеграції, однак жодна інша держава або наддержавне утворення не може нав'язати українському народу модель, формат та умови реінтеграції»⁹¹⁵.

Міжнародна правозахисна організація Freedom House прогнозує, що через зовнішню російську агресію та внутрішню незрілість національних демократичних інститутів Україна і надалі стикатиметься з викликами, пов'язаними зі збереженням її державного суверенітету та територіальної цілісності⁹¹⁶. «Втім експерти вважають, що пік кризи вже пройдено і Україна матиме більше можливостей для проведення реформ та відновлення територіальної цілісності. Найбільшими викликами для внутрішньої політики держави, на їх думку, залишатимуться етнополітичний конфлікт, високий рівень корупції та слабкість інститутів, покликаних забезпечувати верховенство права.

Відомо, що стихійна, ситуативна консолідація навколо позитивних або негативних подій, ініційована суспільством,

⁹¹⁵ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. С. 439.

⁹¹⁶ Nations in Transit-2016: Ukraine / FreedomHouse. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine> (дата звернення: 15.12.2017).

не може бути довгостроковою, якщо не інституціоналізується, інкорпорується державою в межах регламентованих законодавством практик»⁹¹⁷. «Роль держави в процесі реінтеграції, підтримки цієї етнополітичної ідеї як національної ідеї залишається визначальною, адже саме її прерогативою є формування та інституціоналізація механізмів досягнення балансу інтересів етнокультурно неоднорідних частин поліетнічного суспільства, в тому числі того, що наразі проживає на непідконтрольних Україні територіях. Тому етнонаціональна політика України потребує суттєвого перегляду і доповнення з урахуванням нинішніх реалій етнополітичного конфлікту, його мирного врегулювання, захисту прав етноспільнот на окупованих територіях, необхідності політико-правового забезпечення їх реінтеграції до складу України»⁹¹⁸.

Той факт, що реінтеграція є невід'ємною частиною етнонаціональної політики, підтверджують дослідження українських етнополітологів. Зокрема, О. Антонюк на основі вивчення досвіду формування і реалізації етнополітичної парадигми демократичними країнами — США, Канадою, Великобританією, Швейцарією, яка спрямована на створення моделі найбільш гармонійних етнонаціональних відносин у державі, виокремлює низку ключових напрямів етнонаціональної політики: «забезпечення політичного функціонування спільнот (створення умов для політичної самоорганізації та участі у політичному житті суспільства); врахування у політиці інтересів людей, що впливають з етнічної ідентичності; задоволення політичних, соціальних, економічних, культурних потреб різних етнічних груп; регулювання державою, її інститутами та іншими суспільними структурами етнополітичних процесів»⁹¹⁹. «Оскільки реінтеграція означає не лише механічне возз'єднання територій, відновлення територіальної цілісності, а й налагодження діа-

⁹¹⁷ Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. С. 67.

⁹¹⁸ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. С. 439.

⁹¹⁹ Антонюк О. Основи етнополітики. Київ: МАУП, 2005. С. 25.

логу, адаптацію, інтеграцію населення окупованих територій в загальнодержавний простір, захист їх прав, етнокультурну та етнополітичну консолідацію, запровадження особливих, спеціально напрацьованих форматів та політико-правових механізмів політики реінтеграції на непідконтрольних територіях, — можна стверджувати, що реінтеграція стосується і присутня у всіх основних напрямках етнонаціональної політики, виокремлених О.Антонюком»⁹²⁰.

І. Кресіна наполягає на тому, що, «напрацьовуючи модель реінтеграції України, обов'язково слід враховувати реалії та закономірності розвитку етнополітичної ситуації, адже етнополітичний конфлікт на Сході України не завершився і може існувати тривалий час в «замороженій» фазі перебігу, що суттєво ускладнює реалізацію реінтеграційної політики на окупованих територіях»⁹²¹. З іншого боку, є ризики того, що відсутність в тривалій перспективі системної політики реінтеграції практично неминуче призведе до відновлення бойових дій, адже в етнополітичному конфлікті конфронтуючі групи поляризують свою позицію, використовуючи конфліктогенний потенціал етнічності.

«Також слід зауважити значення інформаційної складової в реінтеграції тимчасово окупованих територій: інформаційна політика, інформаційний тиск і вплив виявилися вирішальними в дезінтеграції суверенної України, яка програла інформаційну складову гібридної війни. На момент втрати контролю над Автономною Республікою Крим та ОРДЛО Україна не проводила системної інформаційної політики протидії дезінтеграції та сепаратизму, оскільки виявилася не готовою до таких викликів. Державна інформаційна політика полягала в навздогінній протидії, ізоляції українців від інформаційного впливу Російської Федерації та невизнаної влади окупованих територій. Серед таких заходів слід згадати заборону трансляції низки російських каналів (Россия-24, Life News, Russia

⁹²⁰ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. С. 439.

⁹²¹ Кресіна І. О. Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації. С. 70.

Today, НТВ, Россия-1 та ін.) у ефірних і кабельних мережах для захисту інформаційної безпеки на території України, адже вони поширювали ідеї сепаратизму та антиукраїнську пропаганду. Згодом заборона поширилася на фільми російського виробництва, а також іноземний контент за участю осіб, які відкрито підтримали або сприяли порушенню територіальної цілісності України⁹²².

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» в 2015 р. інформаційне законодавство стало більш жорстким і унеможливило розповсюдження фільмів, якщо його учасником є фізична особа, включена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці⁹²³. Цей перелік, що формується Міністерством культури України на підставі звернень РНБО, СБУ, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, викликав багато дискусій щодо його фігурантів та фільмів за їх участю в контексті рівності прав та демократії, однак виконує функцію блокування інформаційної пропаганди.

Адже, як слушно зауважує М. Малий, тривале невирішення проблем інформаційної безпеки створює реальну загрозу інформаційної експансії інших країн. На думку дослідника, «державна політика гарантій інформаційної безпеки повинна бути відкритою і передбачати інформування суспільства про діяльність державних органів і суспільних інститутів у сфері інформаційної безпеки з урахуванням обмежень, встановлених чинним законодавством України»⁹²⁴. «Втім глобальні технології створюють інформаційне середовище, де практично відсутні державні кордони та обмеження на поширення інформації. І це суттєво ускладнює проведення інформацій-

⁹²² Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 121 (6). С. 239.

⁹²³ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18. Ст. 131.

⁹²⁴ Малий М. Інформаційна політика держави: стан і стратегія розвитку // Інститут журналістики. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1341> (дата звернення 12.05.2017).

ної політики реінтеграції та блокування дезінтеграційних тенденцій. В Інтернеті на російських ресурсах безперешкодно розміщується інформація з дискредитації незалежності України, недоторканності та територіальної цілісності держави. Правоохоронні органи блокують її поширення, однак вони дуже швидко змінюють локалізацію»⁹²⁵. Цю проблему зауважує Г. Почепцов, стверджуючи, що «будь-яка держава хоче контролювати (офіційно чи неофіційно) якомога більше інформаційних потоків, але проти цього активно працюють як нестача ресурсів для контролю, так і демократичні права громадян»⁹²⁶.

Б. Цілевич виокремлює такі складові реінтеграції: культурна, соціальна (відсутність дискримінації), політична, адміністративно-територіальна. Визначальними факторами успішної реінтеграції член ПАРЄ вважає рівність та недискримінацію; соціальну мобільність (відсутність скляної стелі); подолання сегрегації та міжгрупову комунікацію; забезпечення політичної участі; мовну компетентність; рівень толерантності та формування спільних культурних норм. Б. Цілевич стверджує, що «реінтеграція — це завжди двосторонній процес, який передбачає пристосування учасників етнополітичного процесу один до одного, налагодження діалогу та пошук компромісів на тлі забезпечення базових цінностей та збереження багатоманіття»⁹²⁷. Науковець оперує такими термінами, як «суспільство-реципієнт» та «етноспільнота (наприклад, національна меншина) донор», які пристосовуються один до одного в процесі реінтеграції. З цієї теорії випливає, що в процесі реінтеграції чи не найважливішу роль відіграє обмін інформацією, комунікативна взаємодія сторін, що інтегруються.

⁹²⁵ Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України. С. 241.

⁹²⁶ Почепцов Г. Інформаційна політика: базові принципи // Media Sapiens. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyna_politika_bazovi_printsipi/ (дата звернення 10.05.2017).

⁹²⁷ Цілевич Б. Інтеграція мігрантів і меншин — яким чином це поняття глумачат у Європі? // Інтеграція та загальнонаціональний діалог — наукові підходи, моделі та існуючий міжнародний досвід: семінар. Київ, 31 жовтня — 01 листопада, 2016.

«Таким чином, затягування процесу реінтеграції може призвести до етнополітичного дистанціювання цих територій від України, ізоляції населення, а також їх подальшої етнополітичної інтеграції в російський простір. Протидіяти цьому покликана комплексна державна політика реінтеграції в межах етнонаціональної політики України. Реінтеграція повинна стати консолідаційною національною ідеєю, що об'єднає поліетнічну українську націю, однак наразі українське суспільство штучно деконсолідується щодо питання врегулювання етнополітичного конфлікту та реінтеграції. Процес реінтеграції України поступово деактуалізується та замовчується на тлі інших начебто більш актуальних проблем та викликів»⁹²⁸.

5.2 Умови та особливості реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу

«Політику реінтеграції Україні доведеться проводити в складних умовах етнополітичного конфлікту, зовнішньополітичного тиску, гібридної війни. Етнополітична ситуація та статус окупованої Автономної Республіки Крим суттєво відрізняється в тимчасово окупованих частин Донецької та Луганської областей, оформлених у самопроголошені утворення ДНР та ЛНР. Тому в Україні тривають дискусії щодо необхідності двох різних стратегій реінтеграції, які б враховували специфіку кожного регіону, що незаконно вийшов зі складу України під збройним тиском Російської Федерації.

Насильницька анексія Криму не визнається Україною, ЄС, Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, ПА ОБСЄ, а також суперечить рішенням Венеціанської комісії. Натомість російською владою трактується як «повернення» Криму до Росії»⁹²⁹. Російська Федерація наполягає на тому, що питання Криму закриті, тому не має наміру брати участь у переговорах щодо статусу анексованого півострова. Таким чином російська сто-

⁹²⁸ Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. С. 441.

⁹²⁹ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 50.

рона прокоментувала пропозицію України створити міжнародний формат для деокупації Криму⁹³⁰.

Тим часом кримські татари вважають розширення Мінського процесу, метою якого є врегулювання конфлікту та відновлення територіальної цілісності України, за рахунок включення до нього теми повернення Криму доцільнішим, ніж створення нового формату переговорів. За словами глави Меджлісу, це дасть змогу в єдиному контексті системно розглядати всі питання, пов'язані з відновленням територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах. Р. Чубаров пропонує вимагати від західних партнерів практичних кроків на підтвердження їх заяв про те, що вони ніколи не змиряться з окупацією Криму. Передусім це відмова від формули застосування окремих санкцій щодо Донбасу й Криму. Однак лідер Меджлісу визнає, що цей варіант важче реалізувати, бо «західні партнери хочуть швидких результатів по Донбасу», досягнення яких суттєво ускладнюється у випадку порушення питання Криму⁹³¹. Ідею створення міжнародного майданчика для переговорів щодо повернення Криму Меджліс кримськотатарського народу обговорює з літа 2015 р. на усіх зустрічах із провідними світовими політиками й керівництвом України⁹³². Тим часом Парламентський комітет асоціації ЄС-Україна, який є форумом для проведення засідань та обміну думками між членами Верховної Ради України і Європейського Парламенту, шкодує, що за чотири роки після незаконної анексії Криму та міста Севастополя Російською Федерацією жодної конкретної пропозиції міжнародного формату переговорів з деокупації півострова не було обговорено на міжнародних форумах. В заяві комітет закликає Європейський Союз докладати більше зусиль для вирішення

⁹³⁰ У Кремлі відмовляються брати участь в переговорах щодо деокупації Криму: питання як такого немає // NEWSru.ua. URL: <http://www.newsru.ua/arch/world/21jan2016/netvoprosov.html> (дата звернення: 07.02.2017).

⁹³¹ Чубаров пропонує розширити Мінський процес включенням теми повернення Криму // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/chubarov-proponuye-rozshiriti-minskiy-proces-vklyuchennyam-temi-povernennya-krimu-197628_.html (дата звернення: 17.04.2017).

⁹³² Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 52.

конфлікту на Донбасі та деокупації Криму і призначити спеціального представника з цих питань⁹³³.

«Попри різний етнополітичний статус Криму та Донбасу, проблематика відновлення територіальної цілісності України є неподільною і повинна вирішуватися комплексно. Про що свідчить той факт, що Київ вже порушив питання Криму на чотиристоронніх переговорах у Нормандському форматі – (Україна, Росія, Німеччина, Франція), висловивши обурення переслідуванням кримських татар російською окупаційною владою. Адже ситуація з захистом прав людини, правами національних меншин, демократичними свободами, зокрема свободою слова і висловлювання, оцінюється як критична»⁹³⁴. У щорічному звіті міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch стверджується, що ситуація з забезпеченням прав людини в окупованому Росією Криму залишається репресивною⁹³⁵. Human Rights Watch звинувачує російську владу в тому, що вона створила атмосферу тиску, страху і репресій в анексованому Криму. «Від початку окупації півострова російськими військами на початку 2014 р. простір свободи слова, свободи об'єднань і ЗМІ у Криму радикально зменшився.

За роки окупації самопроголошена влада не змогла провести змістовні розслідування таких дій збройних угруповань, як тортури, позасудові страти, зникнення людей, напади і побиття кримських татар, українських активістів та журналістів. Кримчани, які відмовляються від російського громадянства і зберігають українське, зазнають дискримінації на півострові – стикаються із серйозними труднощами у доступі до освіти, працевлаштування та соціальної допомоги. Протягом майже чотирьох років Росія здійснює цільову політику жорстоких репресій проти кримських татар та українців, які не визнають

⁹³³ *Final Statement and Recommendations of EU-Ukraine Parliamentary Association Committee*. 2018. 18-19 April, Strasbourg. P. 5.

⁹³⁴ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 48.

⁹³⁵ *Всесвітній звіт 2016: Україна* // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/uk/world-report/2016/country-chapters/284984> (дата звернення: 18.04.2017).

незаконну анексію Криму. Також зазнають переслідувань російські організації, які виступили проти анексії Криму»⁹³⁶.

У відповідь на такі дії кримської влади громадська ініціатива «Кримська солідарність» провела акцію під назвою «Кримський марафон» – збору коштів на підтримку політичних в'язнів і громадських активістів у Криму. 14 жовтня 2017 р. кримські татари вийшли на поодинокі пікети по всьому Криму, тримаючи плакати «Мій народ не терорист», «Звинувачення в тероризмі і екстремізмі – це геноцид кримських татар». Влада відповіла посиленням репресій та масовими адміністративними судами проти активістів. 18 грудня пройшли одночасно понад 70 адміністративних судів над кримськими татарами у справі про пікети 14 жовтня. Так, одного з активістів С. Кадирова засудили до двох років умовно із забороною здійснення публічної діяльності лише за коментар у Facebook «Крим – це Україна. Завжди була, є і буде». Кримськотатарський активіст був визнаний винним у публічних закликах до порушення територіальної цілісності Росії.

Через ізоляцію Криму моніторинг дотримання прав людини на півострові дуже ускладнений. Російська нелегітимна влада в Криму пригнічує свободу слова і думки, зокрема шляхом відключення незалежних засобів інформації та обмеження можливостей представників громадянського суспільства, особливо представників кримських татар⁹³⁷. Багато противників російської окупації Криму були арештовані або вигнані. У резолюції про гуманітарні наслідки війни в Україні ПАРЄ підкреслила відповідальність Російської Федерації за масові порушення прав людини в Криму та на Донбасі. Документ стосується переслідувань українців та кримських татар на окупованому півострові. ПАРЄ вважає, що російська політика

⁹³⁶ Яв'я В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 55.

⁹³⁷ *Nations in Transit-2016: Ukraine* // Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine> (дата звернення: 18.04.2017).

щодо них є порушенням конвенцій ООН, які забороняють депортацію⁹³⁸.

ООН прийняла дві резолюції щодо порушення прав людини в Криму. Остання під назвою «Стан прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» була ухвалена 19 грудня 2017 р. Документом засуджується ретроактивне застосування РФ власних законів на окупованій території, а також примусове переведення громадян України в російське громадянство. Адже українців та кримських татар судять за російськими законами навіть за «злочини», які сталися ще до окупації. ООН вимагає від Росії виконати проміжне рішення Міжнародного суду ООН щодо відновлення прав і свобод громадян України на півострові та закликає російську окупаційну владу забезпечити освітній процес українською та кримськотатарською мовами. Резолюція також засуджує відсутність доступу до Криму для моніторингової місії ООН з прав людини в Україні та містить заклик до Росії припинити «практику примусу жителів Криму до служби в збройних або допоміжних силах Російської Федерації, в тому числі за допомогою тиску або пропаганди»⁹³⁹.

Неодноразово повідомлялося про мілітаризацію Криму: істотне посилення військової присутності Росії на окупованому півострові. З моменту окупації Російська Федерація активно завозить до Криму нові види озброєння, включаючи підводні човни з новітніми крилатими ракетами і берегові ракетні комплекси, а також підсилює авіаційні та корабельні угруповання. Але Р. Чубаров вважає, що розташування Росією на території анексованого Криму систем озброєння, зокрема зенітних ракетних комплексів С-400 «Тріумф», не завадить процесу деокупації Криму. Глава Меджлісу нагадав, що на РФ активно тиснуть міжнародні партнери України, у тому числі,

⁹³⁸ ПАРЄ визнала Росію винною у поновленні депортації мешканців Криму // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/23/7076529/> (дата звернення: 18.04.2018).

⁹³⁹ Генасамблея ООН підтримала резолюцію по Криму. URL: <https://prm.ua/genasambleya-oon-uhvalila-ukrayinsku-rezolyutsiyu-pro-prava-lyudini-v-okupovanomu-krimu/> (дата звернення: 18.04.2018).

і економічними санкціями за анексію півострова⁹⁴⁰. США підтвердили продовження застосування санкцій до РФ. «Ми (США) не визнаємо окупацію й анексію Росією. Кримські санкції щодо Росії залишаться в силі до того часу, поки Росія не поверне повний контроль над півостровом України», — заявила заступник голови місії США при ОБСЄ⁹⁴¹.

«Тим часом поступово фактична незаконна інтеграція Криму до Російської Федерації починає утверджуватися в громадській думці, особливо світовій, де все частіше з'являються протизаконні свідчення належності окупованих територій України до складу Росії»⁹⁴². Нещодавно в одному з магазинів Будапешта виявили карти, на яких Крим та частина Півдня України були позначені як територія Російської Федерації. Українські дипломати направили листи протесту до угорських органів влади та до видавця карт, щоб запобігти їх подальшому поширенню через некоректне позначення українського Криму. Раніше в одній з книгарень Парижа співробітник дипломатичної місії помітив глобус, на якому було некоректно позначено АР Крим, що «дало привід інтерпретувати це як територію, що начебто не належить Україні»⁹⁴³. Посольство звернулось до книгарні з вимогою вжити усіх можливих заходів для недопущення подальшого розповсюдження в тій чи іншій формі недостовірної інформації. Міністерству освіти Чехії також довелося вилучити зі списку затверджених підручників шкільний атлас світу, на якому анексований Росією Крим був позначений як спірна територія⁹⁴⁴. Рішення

⁹⁴⁰ Чубаров: Російські С-400 у Криму не завадять процесу деокупації півострова. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/4/7173613/> (дата звернення: 18.04.2018).

⁹⁴¹ Місія США в ОБСЄ: кримські санкції діятимуть до повернення півострова Україні // Крим.Реалії. URL: <https://ua.krymr.com/a/news/29013302.html> (дата звернення: 18.04.2018).

⁹⁴² Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 55.

⁹⁴³ Паризька книгарня вилучить з продажу глобуси з «неукраїнським» Кримом // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/25/7076611/> (дата звернення: 20.04.2018).

⁹⁴⁴ Vyjádření Mšmt K Udělení Schvalovacích Doložek Atlasů // MŠMT. URL: <http://www.msmt.cz/vyjadreni-msmt-k-udeleni-schvalovacich-dolozek-atlasu> (дата звернення: 20.04.2018).

про вилучення було прийнято після звернень МЗС України і Грузії зі скаргами щодо неправильного позначення їх територій на картах.

«Італійське аналітичне видання «Лімес» в своєму номері за січень 2016 р. також позначило на карті Крим частиною Росії. Посол України в Італії звернувся до редакції журналу з вимогою «привести карти у відповідність до норм міжнародного права»⁹⁴⁵. Український дипломат зазначив, що технічна помилка або свідомо провокація, «яка є викликом територіальній цілісності України, ігнорує консолідовану позицію ЄС та ООН щодо невизнання окупації Криму з боку РФ»⁹⁴⁶. Україні доводиться відстежувати подібні спроби ідентифікації Криму як російського регіону, жорстко блокувати та спростовувати їх. Навіть українські телеканали в 2018 р. почали демонструвати глядачам карти без анексованого Криму. У ефірі програми «Холостяк» телеканалу СТБ з'явилося графічне зображення карти України, на якому була відсутня територія Криму. «Це зображення є неприємною для нас технічною помилкою та ні в якому разі не є офіційною позицією каналу СТБ щодо державних кордонів України, бо Крим — це Україна!», — вибачився телеканал⁹⁴⁷. Кількома днями раніше загальнодержавний суспільно-політичний телеканал Національної суспільної телерадіокомпанії України UA: Перший також помилково показав карту України без Криму під час прогнозу погоди⁹⁴⁸.

«Тривають спроби визнання Криму територією Росії за кордоном. 18 травня 2016 р. регіональна рада Венето — північно-східного регіону Італії з центром у Венеції навіть підтримала резолюцію щодо визнання Криму частиною РФ та закликала уряд Італії скасувати санкції проти Росії. Аналогічні резолюції прийняли Лігурія та Ломбардія. Хоча офіційна

⁹⁴⁵ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 56.

⁹⁴⁶ Італійське видання позначило на карті Крим частиною РФ. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/9/7094847/> (дата звернення: 20.09.2017).

⁹⁴⁷ СТБ показав карту України без Криму // ТСН. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/stb-pokazav-kartu-ukrayini-bez-krimu-1125936.html> (дата звернення: 20.03.2017).

⁹⁴⁸ UA: Перший показав карту України без Криму. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/17/7174933/> (дата звернення: 20.03.2018).

позиція Італії залишалася незмінною, Італія є державою з потужним самоврядуванням і значною самостійністю регіонів»⁹⁴⁹. А у Франції (м. Марсель) 25 вересня 2017 р. відбулося відкриття так званого «представництва ДНР» після відвідування групою французьких політиків місцевого рівня окупованого Донецька з порушенням законодавства України. «Представницький центр у Франції Донецької Народної Республіки» зареєстрований в статусі громадського об'єднання згідно із законом 1901 р., що не вимагає попереднього дозволу. Французька влада офіційно не визнає цього об'єднання, яке не має дипломатичного статусу, і намагається в судовому порядку його закрити. Франція заявила, що ніколи не визнавала так звану ДНР та не має двосторонніх контактів із псевдо-республікою⁹⁵⁰.

«З часом зв'язок між Україною та окупованою територією Криму ослаблюється, а задекларований українською владою процес реінтеграції на практиці досі не розпочався. На даний момент Україна майже не має політико-правих механізмів впливу на ситуацію на окупованому півострові. У першу чергу це стосується неможливості забезпечення захисту прав громадян України, які залишилися на окупованій території та зазнають тиску. Але влада Україна запевняє, що працює над поверненням окупованої території до складу України, однак виправдовується, що цей процес кропіткий, тривалий і неоднозначний.

Слід відзначити багаторазові спроби сформувані інституційну основу реінтеграції тимчасово окупованих територій. 17 липня 2014 р. було утворено відповідний державний орган – Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб, яка не проіснувала і двох років. 20 квітня 2016 р. було утворено Міністерство з питань тимчасово окупованих тери-

⁹⁴⁹ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 57.

⁹⁵⁰ Посольство Франції прокоментувало створення «представництва ДНР» в Марселі // Громадське радіо. URL: <https://hromadskeradio.org/news/2017/06/27/posolstvo-franciyi-prokomentuvalo-stvorennya-predstavnytva-dnr-v-marseli> (дата звернення: 28.03.2018).

торій та внутрішньо переміщених осіб України шляхом злиття Державного агентства України з питань відновлення Донбасу та Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»⁹⁵¹. Створення цього Міністерства було продиктоване необхідністю оперативного реагування на проблеми та загрози, що постали в ході проведення антитерористичної операції на територіях Донецької та Луганської областей, а також внаслідок тимчасової окупації територій України. Кабінет Міністрів заявив, що «чинні інституції, діяльність яких спрямована на відновлення та розбудову миру на Сході України, а також реінтеграцію окупованих територій України, були позбавлені можливості у повному обсязі виконувати покладені на них завдання та функції у зв'язку з недостатнім обсягом повноважень, тому виникла потреба в утворенні органу державної влади, що формуватиме та реалізовуватиме державну політику відновлення та розбудови миру на постраждалих внаслідок конфлікту територіях та реінтеграції тимчасово окупованих територій України»⁹⁵². Метою діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб визначено «формування та реалізацію державної політики з питань тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, окремих територій Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та внутрішньо переміщених осіб»⁹⁵³.

«Аналіз діяльності цього органу державної влади свідчить про те, що міністерство більше концентрується на постконфліктній відбудові, ніж на реінтеграції тимчасово окупованих територій, а саме: координує здійснення заходів з розбудови

⁹⁵¹ *Явір В. А.* Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 57.

⁹⁵² *Про Міністерство* // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/> (дата звернення: 28.11.2017).

⁹⁵³ *Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України затверджене постановою КМУ від 8 червня 2016 р. № 376.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF> (дата звернення: 28.11.2017).

миру, спрямованих на зниження ризику виникнення або поновлення збройного конфлікту; здійснює стратегічне планування щодо економічного відновлення та розбудови миру на територіях, які зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту та/або тимчасової окупації; проводить моніторинг та оцінку ефективності заходів з відновлення та розбудови миру на цих територіях»⁹⁵⁴. Про це свідчить також той факт, що профільне міністерство не згадується у Законі «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (законі про реінтеграцію)⁹⁵⁵.

Натомість «реінтеграція» згадується у затвердженому Кабінетом Міністрів України Положенні про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, але лише кілька разів. Зокрема, основними завданнями профільного міністерства визначено «забезпечення формування і реалізацію державної політики з питань: 1) тимчасово окупованої території України, кінцевою метою якої є реінтеграція зазначеної території та її населення в єдиний конституційний простір України; 2) окремих територій Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, кінцевою метою якої є реінтеграція зазначеної території та її населення в єдиний конституційний простір України; 3) внутрішньо переміщених осіб зі згаданих тимчасово окупованих територій України, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання (реінтеграція) або інтеграції за новим місцем проживання в Україні»⁹⁵⁶. Яким чином, за допомогою яких механізмів здійснюватиметься реінтеграція, яка є кін-

⁹⁵⁴ *Модель* етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. записка. С. 95.

⁹⁵⁵ *Про особливості* державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 54.

⁹⁵⁶ *Положення* про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України затверджене постановою КМУ від

цевою метою державної політики з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, в документі не вказується. Крім того, застосовуються два розуміння (виміри) реінтеграції — територіальний та атериторіальний без чіткого розмежування, що створює плутанину в їх застосуванні.

Загалом експерти схвалюють конкретні заходи України з реінтеграції, однак пропонують відмовитися від несистемного підходу до неї. «Адже він вказує на помилкову стратегію цільового реагування на проблеми, які повинні комплексно, системно вирішуватися в межах державної етнонаціональної політики України, відповідальність за формування та реалізацію якої має бути покладено на єдиний центральний орган виконавчої влади — Міністерство етнонаціональної політики України»⁹⁵⁷. Прикладом несистемного характеру реінтеграції можна вважати створення патрульної поліції Криму, комплектування підрозділів якої Національна поліція України планує завершити до кінця 2018 р. В МВС вважають, що патрульна поліція Криму дасть змогу ефективно протидіяти різноманітним правопорушенням, а також діяльності диверсійних сил, які запускаються спецслужбами РФ на територію материкової частини України. Про те, що патрульна поліція Криму виконуватиме реінтеграційну роль свідчить той факт, що ці підрозділи надаватимуть «різнобічну допомогу представництву (Президента в АР Крим), особливо у діяльності, направленій на повернення Україні окупованих територій, а також у недопущенні проїзду на територію країни людей, які приїждять сюди з метою скоєння тяжких злочинів, диверсійних актів»⁹⁵⁸. Однак до завершення окупації півострова Росією підрозділи

8 червня 2016 р. № 376. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF> (дата звернення: 28.11.2017).

⁹⁵⁷ Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. записка. С. 89.

⁹⁵⁸ Поліція готова співпрацювати з Представництвом Президента в АР Крим у справі повернення півострова // Національна поліція. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/Informacziya/policziya-gotova-spivpraczuuvati-z-predstavnictvom-prezidenta-v-ar-krim-u-spravi-povernennya-pivostrova-v-yacheslav-abroskin/> (дата звернення: 28.03.2018).

патрульної поліції Криму працюватимуть на інших дільницях України.

Атериторіальний характер притаманний більшості кримських інституцій, які передислокувалися на материкову Україну після окупації. В тому числі Представництву Президента України в АРК, метою якого є сприяння виконанню в Автономній Республіці Крим повноважень, покладених на Президента України. У 2014 р. після окупації Кримського півострова в. о. Президента України наказав розмістити представництво в Херсоні «з метою забезпечення відновлення діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим в умовах тимчасової окупації території АРК». Сьогодні глава держави вважає завданням діяльності Представництва захист прав осіб, які постраждали внаслідок незаконної анексії Криму, а також юридичний захист державних інтересів в окупованому Криму. Йдеться про конфісковану державну власність, юридичний захист в міжнародних судах, координацію діяльності українських суб'єктів господарювання, приватних осіб, які втратили свою власність⁹⁵⁹.

За 2014-18 рр. Крим дистанціювався від України ще більше: в етнічному, політичному, культурному, ментальному плані. Завдання України полягає в тому, щоб повернути Крим не лише на міжнародний порядок денний, а й внутрішньополітичний. В цьому контексті слід зацитувати депутата Г. Логвинського, учасника проекту Free Crimea (Вільний Крим), який підкреслив: «Поки ми боремося за Крим, він залишається нашим, і ця боротьба є тим ланцюжком, який нас з'єднує»⁹⁶⁰. «Слід зазначити, що на даний момент громадянське суспільство досягло більше успіхів в реалізації окремих реінтеграційних проектів, ніж держава.

⁹⁵⁹ Президент призначив Бориса Бабіна Постійним Представником в Криму. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-priznachiv-borisa-babina-postijnim-predstavnikom-v-42738> (дата звернення: 27.03.2018).

⁹⁶⁰ *Пока мы боремся за Крым, он остается нашим – Георгий Логвинский // Free Crimea.* URL: http://freecrimea.com.ua/153934/2015/12/18/Poka_my_boremsya_za_Krym_on_ostaetsya_nashim_-_Georgiy_Logvinskiy (дата звернення: 05.05.2016).

В ході напрацювання політики реінтеграції критично важливою є думка населення як тимчасово окупованих територій, так і України, що вказує на необхідність проведення спеціальних інформаційних заходів з популяризації реінтеграції. Так, більшість населення України – 69% висловилися за те, щоб Крим реінтегрувався до складу України, 12% підтримали ідею статусу Криму як незалежного державного утворення і лише 7% опитаних погодились з тим, щоб Крим входив до складу Росії. Більшість опитаних українців – 39% вважають за необхідне активно порушувати саме сьогодні питання повернення Криму до складу України, тоді як 31% опитаних вважає, що загалом це питання важливе, але тепер не на часі. Водночас 16% респондентів заявили, що жителі Криму скористались своїм правом на самовизначення і тому не варто взагалі піднімати питання про повернення території півострова до України. І лише 5% згодні з твердженням, що Крим – це споконвічна російська територія, яка незаконно була передана Україні у 1954 р.»⁹⁶¹

Оптимістична оцінка перспективи реінтеграції Криму до складу України все ж превалює над песимістичною оцінкою такої перспективи: 54% вірять у можливість повернення території нині окупованого Криму. Щоправда, більша частка цих умовних оптимістів (32% із 54%) схильні вважати, що повернення Криму можливе лише в довгостроковій перспективі. При цьому 24% респондентів вважають, що скоріше за все повернути Крим вже не вдасться, тоді як 13% переконані в тому, що Крим втрачений Україною назавжди⁹⁶². На відміну від України абсолютна більшість росіян виступають проти повернення анексованого Криму до складу України, про що свідчать дані опитування Левада-центру. В 2016 р. проти повернення півострова висловилися 87% росіян, у 2014 р. цей показник перебував на рівні 64%. Більшість респондентів зая-

⁹⁶¹ Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 58.

⁹⁶² *Майбутнє Криму: чи можлива реінтеграція? Як і коли?* (загальнонаціональне і експертне опитування) / Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2016a/maibutnepituvannja.htm> (дата звернення: 05.10.2017).

5.2 Умови та особливості реінтеграції тимчасово окупованих територій...

вили, що «Крим завжди був російським» (64%), ще 18% нагадали про те, що жителі півострова на референдумі висловилися за приєднання до Росії⁹⁶³.

«Питання повернення Україні анексованого Криму та окупованого Донбасу є одним з першочергових завдань етнонаціональної політики України і має бути визначене пріоритетом держави на сьогодні, а не у віддаленій перспективі. Окуповані території постійно зазнають етнополітичного впливу та тиску з боку РФ, який демонізує Україну і з часом суттєво ускладнить процес реінтеграції. Для того, щоб провести процес реінтеграції тимчасово окупованого Криму та Донбасу, Україні потрібно ефективніше проводити реформи, продовжувати та посилювати санкції проти Росії, розробити стратегію реінтеграції всіх тимчасово окупованих територій в межах державної етнонаціональної політики України та підтримувати громадян, які залишилися в Криму та на Донбасі, зокрема українців та національних меншин»⁹⁶⁴.

«Для успішного проведення політики реінтеграції, крім політичної волі, необхідно розробити наукову та сформувати законодавчу базу реінтеграції. Оскільки досвіду напрацювання та впровадження політики реінтеграції (об'єднання, повернення до складу країни втрачених, тимчасово окупованих територій) в держави не було, Україна протягом 4 років проводила точкову політику реагування на поточні виклики окупації та сепаратизму, яка містила недостатню кількість механізмів та елементів реінтеграції»⁹⁶⁵. Серед головних реінтеграційних кроків слід згадати підтримку кримських татар у вигляді надання їм статусу корінного народу⁹⁶⁶, врегулюван-

⁹⁶³ *Более 80% россиян высказались против возвращения Крыма в состав Украины / Интерфакс. URL: <http://www.interfax.ru/russia/502455> (дата звернення: 05.10.2017)..*

⁹⁶⁴ *Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції. С. 58.*

⁹⁶⁵ *Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 77. С. 67-79.*

⁹⁶⁶ *Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 15. Ст. 581.*

ня статусу вимушених переселенців внаслідок військових дій та окупації (внутрішньо переміщених осіб)⁹⁶⁷, посилення інформаційної складової протидії зовнішній агресії та пропаганді в межах інформаційної політики України та створення Міністерства з питань тимчасово окупованих територій⁹⁶⁸.

Незадовго після анексії Криму Верховна Рада України прийняла Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яким визначила «правовий статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як тимчасово окупованої території України. Згідно зі ст. 5 Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території»⁹⁶⁹. Однак відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.

Науковці вважають, що «у влади немає чіткого системного розуміння реінтеграції тимчасово окупованих територій, а саме: стратегії, тактики, засадничих принципів цього етнополітично інтеграційного процесу, який став черговим викликом для внутрішньої та зовнішньої етнонаціональної політики України, наслідком етнополітичного конфлікту та втрати частини територій»⁹⁷⁰. Раніше Президент України неодноразово заявляв, Україна має різні тактики поведінки щодо відновлення суверенітету на Донбасі та в Криму, оскільки термі-

⁹⁶⁷ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 1. Ст.1.

⁹⁶⁸ Про Міністерство // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/> (дата звернення: 28.11.2017).

⁹⁶⁹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.

⁹⁷⁰ Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. С. 53.

ни повернення цих територій різні⁹⁷¹. Однак ілюзія швидкого повернення контролю над окупованими територіями Донбасу, виходячи виключно з того, що ЛНР і ДНР не були інтегровані до РФ, досить швидко розвіялася.

Результатом відсутності злагодженої, системної політики реінтеграції стала відсутність консолідованої позиції українців щодо можливих варіантів політики України щодо непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей, на що вказують соціологічні опитування. Зокрема, 23% населення підтримують повну ізоляцію самопроголошених утворень ДНР та ЛНР; 22% – вважають за доцільне тримати економічну блокаду, але зберігати гуманітарні відносини, 22% – виступають за дозвіл на торгівлю критично важливими товарами (продовольством і товарами повсякденного вжитку з боку України та антрацитом з непідконтрольних територій) та максимальну підтримку гуманітарних зв'язків, а 15% – виступають за розвиток зв'язків з непідконтрольними територіями – як гуманітарних, так і торговельних. Що ж стосується умов та перспектив реінтеграції, то 55% українців бачать політичне майбутнє ДНР та ЛНР у складі України на доконфліктних умовах, 20% схиляється до можливості надання цим територіям більшого рівня автономії у складі України і близько 9% підтримали самостійне існування цих утворень або приєднання їх до складу Росії⁹⁷².

Останні опитування з проблематики реінтеграції Донбасу суттєво не змінили картини вподобань українців. 59,2% відсотка опитаних вважають, що вирішити проблему конфлікту на Сході необхідно шляхом повернення тимчасово окупованих територій політико-дипломатичним шляхом. 12% виступають за повернення окупованих територій силою. 10% вважають, що потрібно ізолювати ці території та близько 9% вважають,

⁹⁷¹ *Порошенко*: Тактика і строки на Донбасі і в Криму – різні. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/14/7095411/> (дата звернення: 20.09.2017).

⁹⁷² *Громадська думка стосовно непідконтрольного Донбасу: що змінилось?: соціологічне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-stosovno-nepidkontrolnogo-donbasu-shcho-zminilos> (дата звернення: 20.01.2018).

що потрібно взагалі припинити будь-які спроби щось робити з окупованим Донбасом, позаяк переконані, що Україні буде краще без цих територій. 8% — не змогли визначитися⁹⁷³. Тобто українці виступають за мирну реінтеграцію тимчасово-окупованих територій⁹⁷⁴.

Слід враховувати, що нелегітимна влада самопроголошених республік намагається блокувати реінтеграційні заходи України, ізолюючи українських громадян, що проживають на окупованій території, від контактів з Україною та налаштувуючи їх вороже до перспективи возз'єднання. В цьому контексті слід згадати так званий Указ № 363 глави ДНР про заборону в'їзду в Україну співробітникам бюджетних організацій. А. Захарченко пояснив це обмеження тим, що «МДБ ДНР отримало безліч свідчень про тиск, вербування українськими спецслужбами наших громадян, що виїжджають на територію України», тому в такий спосіб намагається захистити «своїх» громадян від притягнення до відповідальності на території України⁹⁷⁵.

Росіяни також не однозначні у своєму ставленні до самопроголошених республік на Сході України. Характерно, що частка тих, хто підтримує ідею прийняття ДНР і ЛНР до складу Росії, становить лише 14%. У зв'язку з економічною кризою в РФ, санкціями і протистоянням з Заходом зростає кількість респондентів, які висловлюються за повний нейтралітет щодо Донбасу. Росіяни усвідомлюють, що соціально-економічні негаразди в РФ великою мірою пов'язані з зовнішньою політикою держави, спрямованою на дезінтеграцію України. Очільник Всеросійського центру вивчення громадської думки

⁹⁷³ Більшість українців підтримують дипломатичний шлях вирішення конфлікту на Донбасі — опитування // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/2257324-bilshist-ukrajintsiv-vvajayut-scho-konflikt-na-donbasi-treba-virishuvati-diplomatichnim-shlyahom-opituvannya.html> (дата звернення: 20.01.2018).

⁹⁷⁴ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 68.

⁹⁷⁵ Коментарій Глави ДНР относительно Указа о запрете выезда на Украину // Новости Донецкой Республики. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/43860-komentariy-glavy-dnr-otnositelno-ukaza-o-zaprete-vyezda-na-ukrainu.html> (дата звернення 05.04.2018).

зауважує, що інтерес росіян до ДНР і ЛНР прогнозовано зменшується, але базові установки, які сформувалися навесні-влітку 2014 р., продовжують визначати погляди російських респондентів⁹⁷⁶. Більшість з них підтримують ідею незалежності Донбасу, менша кількість згодні на прийняття його до складу РФ за кримським сценарієм, ще менша – на реінтеграцію до складу України.

«На даному етапі взаємодії з тимчасово окупованими територіями ми не можемо адекватно оцінити настрої населення цих територій, однак відповідальність за те, що згідно з соціопитуваннями майже половина українців готові змиритися з втратою Криму та Донбасу, що на першому місці серед стратегій щодо Криму та Донбасу перебуває політика ізоляції, а не інтеграції, лежить на українській владі, її неефективній інформаційній політиці. Адже саме на основі повідомлень у ЗМІ, особливостей висвітлення подій навколо етнополітичного конфлікту, його врегулювання більшість населення України формує свою думку про ставлення до тимчасово окупованих територій та їх повернення.

На офіційному сайті Міністерства інформаційної політики України зазначається, що дотримання інформаційного суверенітету України полягає у забезпеченні здійснення реформ ЗМІ щодо поширення суспільно важливої інформації. На даному етапі саме до такої суспільно важливої інформації належать популяризація реінтеграції як єдиного можливого шляху державотворення України, широке висвітлення реінтеграційних ініціатив з метою забезпечення громадської підтримки реінтеграції, а також блокування поширення ідей ізоляціонізму, відмови від тимчасово окупованих територій («проживемо без них», «нам без них буде краще, не доведеться витратити кошти на відбудову Донбасу»). Формування ефективної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки держави полягає не лише в захисті інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу,

⁹⁷⁶ *Россия и ситуация в Донбассе: социопрос // ВЦИОМ. URL: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115834> (дата звернення: 03.10.2017).*

пропаганди, а й у відстеженні, інформаційному блокуванні внутрішньої деструктивної етнополітичної риторики, яка має згубні наслідки для возз'єднання України»⁹⁷⁷.

«На перший погляд, невизначене або інколи навіть негативне ставлення населення України до реінтеграції анексованого Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей начебто не має вирішального впливу на формування або реалізацію політики реінтеграції. Однак невідтримання населенням ідеї реінтеграції в цілому має згубні наслідки і може повністю заблокувати етнополітичний процес возз'єднання України. Наприклад, громадяни на парламентських виборах нададуть перевагу політичним силам, програмні положення яких суперечитимуть реінтеграції і які спекулюватимуть на політиці ізоляціонізму. Відповідно перевага таких політичних сил унеможливить формування політики реінтеграції на законодавчому рівні та заблокує її реалізацію на практиці. Тому інформаційне забезпечення популяризації ідеї реінтеграції як консолідаційної національної ідеї України має стати ядром політики реінтеграції»⁹⁷⁸.

Це має бути широка інформаційна кампанія, яка міститиме цілий комплекс механізмів та заходів — від відновлення державного мовлення та інших інформаційних спроб впливати на населення тимчасово окупованих територій до популяризації окремих реінтеграційних ініціатив у ЗМІ. Безумовно, Міністерство інформаційної політики проводить певні заходи в цій сфері, але вони не характеризуються послідовністю, системністю та достатньою кількістю. Серед них слід згадати загальнонаціональні комунікаційні кампанії до Дня опору Криму російській окупації (2017) та «Крим — це Україна» (2016), покликані консолідувати громадську думку щодо Криму та забезпечити формування громадянської позиції українців. Кампанії в тому числі спрямовані на українців, які живуть у Криму та потерпають від репресій, а тому вкрай потребують підтримки та солідарності України.

⁹⁷⁷ Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України. С. 240.

⁹⁷⁸ *Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. записка.* С. 76.

Міністерство інформаційної політики України також представило: 1) Стратегію публічної дипломатії кримських татар та Стратегію інформаційної реінтеграції внутрішньо переміщених осіб; 2) два періодичні видання: аналітичний журнал «Крим Інформ», щомісячну газету «Донбас Інформ»; 3) серію відеороликів під назвами «Дякую», «Люби» та «Обніми» у межах соціальних кампаній, спрямованих на зміцнення національної єдності та консолідацію українського суспільства⁹⁷⁹.

А також опитування «Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольних і непідконтрольних Україні територій Донецької області» (2017), проведене на замовлення Міністерства інформаційної політики. Саме це опитування дає приблизні уявлення про погляди та ідентифікацію населення окупованих територій, де помітно зменшилась кількість осіб, які ідентифікують себе як «громадян ДНР» — до 13%. На підконтрольній частині Донецької області 42% вважають себе громадянами України. Більшість жителів окупованих територій боїться відновлення активних бойових дій — 81%, зниження рівня життя — 40% (безробіття, відсутності постійних доходів, пенсій тощо) та ймовірного заморожування конфлікту — 35%. На окупованих територіях Донецької області збільшилась кількість тих, хто вважає етнополітичний конфлікт громадянською війною — 55%, але зменшилась кількість тих, хто вважає, що це війна з Росією — 8%. На окупованих територіях лише 5% респондентів визнають, що це гібридна війна Росії проти України. На підконтрольних територіях Донецької області кількість тих, хто вважає конфлікт війною з Росією, помітно зросла — 31%⁹⁸⁰.

Серед ймовірних сценаріїв розв'язання конфлікту на Донбасі жителі підконтрольної частини найбільше підтримують варіант надання ДНР і ЛНР особливого статусу у складі

⁹⁷⁹ МІП прозвітувало за результатами своєї діяльності у 2017 році. URL: <https://mir.gov.ua/news/2259.html> (дата звернення: 03.04.2018).

⁹⁸⁰ *Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольних і непідконтрольних Україні територій Донецької області: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження // Национальный фонд поддержки демократии и аналитический центр «Фабрика мысли «Донбасс».* Київ, 2018. С. 4.

України – 33%, повну економічну блокаду – 17% та відновлення контролю України військовим шляхом – 17%. На окупованих територіях збільшилась кількість прихильників надання ДНР і ЛНР особливого статусу у складі України – 43%, така ж сама кількість респондентів підтримує надання цим територіям незалежності – 43%.

«Серед інформаційних заходів протидії дезінтеграційному впливу РФ на населення України слід згадати заборону трансляції низки російських каналів у ефірних і кабельних мережах, які поширюють інформаційну пропаганду, контроль за змістом російського інформаційного контенту, що потрапляє на територію України – експертиза фільмів, книжкової продукції, формування списку нев'їзних до України осіб, які в будь-який спосіб підтримують агресію Росії проти України»⁹⁸¹. Адже важливим елементом гібридної війни Росії проти України є не лише військові дії та економічний тиск, але і поширення пропаганди, дезінформації та фейкових новин. При цьому лише в 2018 р. у зоні проведення антитерористичної операції вздовж лінії розмежування встановили спеціальні радіопередавачі, які блокують російські ЗМІ на Донбасі. Система блокує аналогові, цифрові телевізійні сигнали, які надходять з непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей, зокрема понад 40 каналів російського і сепаратистського телебачення.

«Тож тимчасово окуповані території (Крим та Донбас) повинні повернутися на інформаційний порядок денний України, їх реінтеграція має стати пріоритетом державної етнонаціональної політики України. Інформаційні спроби замовчування, деактуалізації, дискредитації політики реінтеграції повинні блокуватися Міністерством інформаційної політики. Це також дасть можливість зневіреному населенню тимчасово окупованих територій не почуватися зрадченими, ображеними, покинутими і нікому не потрібними. Саме інформаційна складова відіграє в процесі реінтеграції чи не ключову роль, враховуючи ті функції, які вона виконує з

⁹⁸¹ Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України. С. 241.

комунікації, налагодження діалогу, спростування стереотипів, подолання відмінностей між частинами держави, що реінтегруються.

Проведення реінтеграції суттєво ускладнюється, якщо не унеможливлується збройною фазою конфлікту: необхідністю стримувати військову агресію Російської Федерації та сепаратистських квазіутворень ЛНР і ДНР з метою захисту територіальної цілісності України, хоча держава завжди стояла на позиціях мирного врегулювання конфлікту»⁹⁸². Підтримують Україну в політиці мирного врегулюванні конфлікту, деокупації, реінтеграції також міжнародні інституції. В 2016 р. Парламентська асамблея Ради Європи схвалила резолюцію, якою ДНР та ЛНР оголошуються створеними, підтримуваними та ефективно контрольованими Російською Федерацією, яка несе відповідальність за дотримання прав людини на окупованій частині Донбасу так само, як і в Криму. Визначається, що ДНР і ЛНР, створені за підтримки та під контролем Російської Федерації, не мають будь-якої легітимності згідно з українським або міжнародним правом. Документом ПАРЕ визнала юридичну відповідальність російської влади за дії самопроголошених ДНР та ЛНР, оскільки Російська Федерація де-факто контролює ці території. «Підтверджується це добре задокументованою роллю російських військових у взятті під контроль цих регіонів, незважаючи на рішучий опір законної влади України, і повною залежністю ДНР і ЛНР від Росії у матеріально-технічному, фінансовому та адміністративному сенсі»⁹⁸³.

На жаль, ООН практично не бере участі у врегулюванні етнополітичного конфлікту, який супроводжується дезінтеграцією суверенної держави – України. С. Асланов зауважує, що «структура Організації Об'єднаних Націй, сформована після Другої світової війни, виявилася не ефективною, не готовою відповідати на поточні виклики у тому випадку, якщо

⁹⁸² Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України. С. 241.

⁹⁸³ Резолюція ПАРЕ щодо України: повний текст // Главком. URL: <http://glavcom.ua/news/rezolyuciya-parje-shchodo-ukrajini-povniy-tekst-377488.html> (дата звернення: 20.10.2017).

країна-агресор, яка анексує території інших суверенних держав, дестабілізує ситуацію в них, фінансує сепаратизм та тероризм, виявляється членом Ради безпеки ООН»⁹⁸⁴. Попри те, що українські політики наполягали на визнанні Росії країною-агресором та її виключенні зі складу Ради безпеки ООН, керівний орган ООН так і не зміг ухвалити жодного обов'язкового до виконання рішення щодо України, оскільки до всіх проектів таких рішень Російська Федерація застосувала вето.

С. Асланов наголошує на тому, що «Російська Федерація використала етнополітичну дестабілізацію та її складову – гібридну війну як технологію дезінтеграції України, і жоден політичний або правовий механізм не виявився достатньо дієвим у стримуванні цієї агресивної політики»⁹⁸⁵. Дослідник вважає, що ООН у випадку з гібридною війною на Сході України не змогла виконати своїх прямих функцій, тому потребує суттєвого реформування. С. Безсмертний підтверджує, що етнополітичний конфлікт в Україні «чи не єдиний конфлікт у світі в післявоєнний період, де ООН взагалі ніякої участі не бере»⁹⁸⁶. Натомість П. Порошенко сподівається, що ООН візьме участь у врегулюванні конфлікту шляхом формування миротворчої місії на Сході України. «Ця місія може виступати твердим гарантом режиму припинення вогню, роззброєння незаконних збройних формувань, стимулювати вивід російських військ з окупованої території і забезпечити надійне закриття кордону неконтрольованої ділянки між Україною і Росією», – заявив глава держави⁹⁸⁷. Генеральний секретар ООН лише запевнив, що врегулювання конфліктів у

⁹⁸⁴ Асланов С. А. Міжнародно-правові механізми протидії технології етнополітичної дестабілізації // Порівняльно-правові дослідження. 2014. № 2. С. 230.

⁹⁸⁵ Там само.

⁹⁸⁶ *Безсмертний*: Конфлікт за Донбас – чи не єдиний у світі, де ООН не бере жодної участі. URL: https://zik.ua/news/2018/01/13/dyplomats_konflikt_na_donbasi_chy_ne_iedynny_u_sviti_de_oon_ne_bere_zhodnoi_1243613 (дата звернення: 16.02.2018).

⁹⁸⁷ *Місія ООН на Донбасі може стати гарантом досягнення миру – Порошенко*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/10/7171227/> (дата звернення: 16.02.2018).

Європі, у тому числі на Сході України, стане одним із пріоритетів Організації Об'єднаних Націй у 2018 р⁹⁸⁸.

У грудні Президент РФ заявив, що Росія не проти миротворчої місії ООН на всій території окупованого Донбасу, але Київ має домовлятися про це з ЛНР і ДНР. Наразі Російська Федерація блокує миротворчу місію на Донбасі, сторони не можуть погодити проект резолюції ООН щодо її запровадження. Спецпредставник Держдепартаменту США з питань України передав помічнику Президента РФ В. Суркову доповнення до запропонованого Росією варіанту резолюції щодо розміщення миротворчої місії ООН на Донбасі, але російська делегація назвала більшість пунктів неприйнятними. Раніше К. Волкер припускав, що резолюцію ООН щодо миротворців на Донбасі вдасться прийняти до кінця 2017 р⁹⁸⁹. Зокрема, американська сторона запропонувала розширити зону присутності місії, не обмежуючись лише кількома постами на лінії зіткнення, а також збільшити її чисельний склад і повноваження. Тоді як Росія наполягає на місії лише на лінії розведення сторін. Україна ж наполягає на миротворцях на усій захопленій території, в тому числі — на кордоні з Росією. Згодом західні партнери України запропонували відійти від формату традиційних миротворчих місій ООН, враховуючи унікальний характер ситуації на Сході України. «Це не буде традиційна ООНівська миротворча операція через систему Об'єднаних Націй — вона базуватиметься на добровільній участі держав», — пояснив К. Волкер. Дипломат розглядає місію для України, винятково як «перехідний механізм для того, аби перейти від сьогоднішньої ситуації, коли контроль здійснює Росія, до ситуації, коли контроль буде українським»⁹⁹⁰. Спецпредставник Держдепартаменту США з

⁹⁸⁸ Генеральний секретар визначив 12 головних напрямків роботи ООН в цьому році // Новини ООН. URL: https://news.un.org/ru/story/2018/01/1321652#.Wl6llVVI_IV (дата звернення: 18.02.2018).

⁹⁸⁹ РФ не проти миротворців на Донбасі — Волкер. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/3934553-rf-ne-proty-myrotvortsiv-na-donbasi-volker> (дата звернення: 18.02.2018).

⁹⁹⁰ Волкер заявив, що відстоюватиме ідею місії ООН на Донбасі, попри сумніви у команді Трампа // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda>.

питань України пообіцяв відстоювати ідею миротворчої операції для України, оскільки вважає її єдиною можливістю досягти миру та передати окуповану частину Донбасу під контроль Україні. Запровадження міжнародної миротворчої місії на Донбасі суттєво б спростило реалізацію політики реінтеграції цієї території, контроль над якою було втрачено Україною в 2014 р.

Поки ж ООН надає переважно політичну підтримку Україні. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН на засіданні, скликаному спеціально для розгляду питання збройної окупації Росією території України, 27 березня 2014 р., прийняла Резолюцію A/68L.39 на підтримку територіальної цілісності України з однойменною назвою⁹⁹¹. Однак документ не містив засудження дій Росії, визнання її агресором і не згадував прямо про анексію Криму. Натомість одна з наступних резолюцій ООН, яка стосується порушення прав людини в Криму від 19 грудня 2017 р., вже містила чіткі формулювання щодо статусу АР Крим та міста Севастополь як частини території України. Цим документом Генеральна Асамблея ООН засудила тимчасову окупацію Кримського півострова Російською Федерацією та не визнала спроби його анексії державою-окупантом⁹⁹².

«Таким чином, нинішній етап етнополітичної реінтеграції в Україні характеризується такими особливостями, як недостатній рівень наукової розробки явища; необхідність врегулювання етнополітичного конфлікту та стримування збройної агресії; відсутність цілісної стратегії реінтеграції тимчасово окупованого Криму та Донбасу (Україна оголосила про різні моделі їх повернення); труднощі формування законодавчої бази (окремо по Донбасу, окремо по Криму), що породжує

org/a/news/29166455.html (дата звернення: 13.04.2018).

⁹⁹¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України A/68/L.39 (повний текст) // Тиждень. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/106073> (дата звернення: 18.12.2017).

⁹⁹² Генасамблея ООН схвалила оновлену резолюцію щодо Криму // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/19/7075297/>.

колізії та суперечності у визначенні правового статусу тимчасово окупованих територій»⁹⁹³.

5.3 Політико-правові механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу

Зважаючи на відсутність цілісної, комплексної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, розглянемо окремі політико-правові реінтеграційні механізми, до яких вдається Україна. Саме їх аналіз дасть змогу отримати цілісну картину сучасного етапу політики реінтеграції втрачених територій.

Не вдалося відшукати реальних реінтеграційних політико-правових механізмів у Законі «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який стосується анексованого Криму. Це пояснюється тим, що документ приймався одразу ж після анексії регіону, коли Україна ще не мала уявлення, яким чином проводити політику реінтеграції Криму. В нормативно-правовому акті зазначається, що «основою гуманітарної, соціальної та економічної політики держави Україна стосовно населення тимчасово окупованої території України є захист і повноцінна реалізація національно-культурних, соціальних та політичних прав громадян України, у тому числі, корінних народів та національних меншин»⁹⁹⁴. Яким чином відбуватиметься реалізація цих положень, в законі не уточнюється.

У ст. 5 зазначається, що Україна «зобов'язується підтримувати і забезпечувати економічні, фінансові, політичні, соціальні, інформаційні, культурні та інші зв'язки з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, що Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на

⁹⁹³ Явір В. А. Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України // *Politicus*. 2017. Вип. 5. С. 170.

⁹⁹⁴ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.

тимчасово окупованій території, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів»⁹⁹⁵. «Однак відповідальність за порушення прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію»⁹⁹⁶.

Натомість Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», що стосується окупованого, неконтрольованого Україною Донбасу містить значно більше реінтеграційних механізмів. Експерти підтверджують, що «частково заходи по реінтеграції окупованих територій виписані у прийнятому на вимогу Мінських домовленостей законі про особливості місцевого самоврядування в ОРДЛО» і називають саме цей нормативно правовий акт основою закону про реінтеграцію⁹⁹⁷.

Серед них запровадження особливої мовної політики для неконтрольованих Україною територій у ст. 4, яка «гарантує право мовного самовизначення кожного жителя в окремих районах Донецької та Луганської областей щодо мови, яку вважає рідною, вибору мови спілкування, вільного користування російською та будь-якою іншою мовою у суспільному та приватному житті, вивчення і підтримки російської та будь-якої іншої мови, їх вільний розвиток і рівноправність»⁹⁹⁸.

⁹⁹⁵ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892

⁹⁹⁶ Там само.

⁹⁹⁷ Чорновіл Т. «Закон про реінтеграцію Донбасу»: сумніви та користь // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/2349050-zakon-pro-reintegratsiyu-donbasu-sumnivi-ta-korist.html> (дата звернення: 7.03.2018)

⁹⁹⁸ Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 45. Ст. 2043.

Згідно з Законом «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» «органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади зобов'язані сприяти в окремих районах Донецької та Луганської областей використанню російської та інших мов в усній і письмовій формі у сфері освіти, засобах масової інформації і створюють можливості для їх використання у діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, судочинстві, економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів та в інших сферах суспільного життя»⁹⁹⁹. Зауважимо, що компромісна, перехідна мовна політика для тимчасово окупованих територій є, хоч і суперечливим політико-правовим механізмом, однак необхідним для реінтеграції Донбасу. Справа в тому, що заохочуючи дезінтеграційні тенденції на цій території, Російська Федерація розігрувала карту мовної дискримінації населення Донбасу з боку України.

Також Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» передбачає інші особливості розвитку цих територій, які повинні формуватися на договірній базі між центральною владою та органами місцевого самоврядування. Зокрема, згідно зі ст. 6 нормативно-правового акта «для забезпечення узгодженої діяльності органів місцевого самоврядування та центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення розвитку окремих районів Донецької та Луганської областей Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади можуть укладати з відповідними органами місцевого самоврядування угоди щодо економічного, соціального та культурного розвитку окремих районів. Ініціатива стосовно укладення таких угод належить відповідним органам місцевого самоврядування»¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁹ Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 45. Ст. 2043.

¹⁰⁰⁰ Там само.

В Україні цей закон критикується саме за компромісні реінтеграційні положення, так як частина населення та політикуму безкомпромісно ставиться до самопроголошених утворень, вважаючи їх злочинними бандформуваннями, які слід ліквідувати шляхом масштабного збройного наступу. Найбільше обурення викликали статті, які передбачають «недопущення кримінального переслідування, притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності та покарання осіб учасників подій на території Донецької, Луганської областей» (ст. 3), а також легалізацію «загонів народної міліції» на цих територіях (ст. 9). Але Україна не мала і не має наміру реінтегрувати самопроголошену владу, яка веде війну за підтримки РФ проти України. Тому вищезгадані статті мали вступити в силу лише з дня набуття повноважень органами місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей, обраними на позачергових виборах, проведених відповідно до Конституції та законодавства України після виведення усіх незаконних збройних формувань, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України. Саме з цієї причини незаконна влада терористичних організацій ДНР і ЛНР не визнала Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей». Але нормативно-правовий акт містив, хоч і недосконалу, процедуру реінтеграції тимчасово окупованих територій до складу України.

Низку реінтеграційних ініціатив передбачили також Мінські угоди, на основі яких можна було б врегулювати етнополітичний конфлікт та успішно провести процес реінтеграції окупованих частин Донецької і Луганської областей. Однак ні Росія, ні самопроголошені ДНР та ЛНР не дотрималися їх положень, при цьому звинувачуючи Україну в зриві Мінського мирного процесу. Завдяки Мінським домовленостям вдалося лише досягти зменшення збройного протистояння та мінімізувати кількість людських жертв — перевести етнополітичний конфлікт зі збройної стадії ескалації у заморожену стадію, на якій обстріли з боку самопроголошених утворень українських позицій все одно продовжуються.

Мінський протокол про припинення вогню (Мінськ-1) був підписаний представниками ОБСЄ, України та РФ за результатами зустрічі в м. Мінськ (Білорусь) 5 вересня 2014 р. Документ містив наступні положення, які могли б стати основою реінтеграції окупованих територій Донбасу. По-перше, здійснення децентралізації влади в Україні, зокрема шляхом ухвалення вищезгаданого Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» та проведення на його основі дострокових місцевих виборів на Донбасі. По-друге, негайне двостороннє припинення застосування зброї, забезпечення моніторингу та верифікації з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї; забезпечення моніторингу на російсько-українському державному кордоні та верифікацію з боку ОБСЄ зі створенням зони безпеки в прикордонних районах України та Російської Федерації; виведення незаконних збройних формувань, військової техніки, а також бойовиків і найманців з території України. По-третє, негайне звільнення всіх заручників і незаконно утримуваних осіб; ухвалення закону про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, які відбулися в окремих районах Донецької та Луганської областей України. По-четверте, продовження інклюзивного загальнонаціонального діалогу; вжиття заходів для поліпшення гуманітарної ситуації на Донбасі та ухвалення програми економічного відродження Донбасу і відновлення життєдіяльності регіону¹⁰⁰¹. Послідовне дотримання алгоритму всіма сторонами, передбаченого так званою Мінською угодою-1, дало б змогу забезпечити деескалацію конфлікту, деокупацію української території та її реінтеграцію. Однак лише Україна виконувала погоджені всіма сторонами-учасниками конфлікту положення Протоколу про припинення

¹⁰⁰¹ Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина // Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123807> (дата звернення: 17.12.2017).

вогню, тому своє реінтеграційне призначення цей політичний документ не виконав.

Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод (Мінськ-2) був погоджений сторонами та країнами-спостерігачами, які беруть участь у врегулюванні конфлікту на Донбасі, на саміті в м. Мінськ 11-12 лютого 2015 р. для деескалації чергового збройного загострення. Документ також передбачив алгоритм реінтеграції. Окрім уже згадуваних положень в Мінському протоколі про припинення вогню, які стосувалися режиму припинення вогню, відведення озброєння, моніторингу, відновлення контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту, амністії, а також проведення місцевих виборів відповідно до українського законодавства і Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», документ містив кілька нових реінтеграційних ініціатив. Серед них: створення безпечного доступу, доставки, зберігання і розподілу гуманітарної допомоги нужденним на основі міжнародного механізму; визначення модальностей повного відновлення соціально-економічних зв'язків, включаючи соціальні перекази, такі як виплата пенсій та інші виплати (надходження і доходи, своєчасна оплата всіх комунальних рахунків, відновлення оподаткування в рамках правового поля України); проведення конституційної реформи в Україні з набуттям чинності до кінця 2015 р. нової Конституції, яка передбачає децентралізацію (з урахуванням особливостей окремих районів Донецької та Луганської областей, узгоджених з представниками цих районів), а також прийняття постійного законодавства про особливий статус окремих районів Донецької та Луганської областей¹⁰⁰². Документ також передбачав, що на підставі Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» питання, що стосуються місцевих виборів, будуть обговорюватися і узгоджуватися з

¹⁰⁰² Комплекс заходів, спрямований на імплементацію Мінських домовленостей. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/> (дата звернення: 17.12.2017).

представниками окремих районів Донецької та Луганської областей в межах Тристоронньої контактної групи.

Однак Комплекс заходів з виконання Мінських угод з врегулювання конфлікту на Донбасі також не виконувався Російською Федерацією та контрольованими нею псевдореспубліками. МЗС України заявило, що Росія за всі роки не виконала жодного пункту Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей¹⁰⁰³. Сусідня держава наполягала спочатку на тому, що не повинна дотримуватися Мінських угод, бо не є стороною конфлікту на Донбасі, однак називає себе гарантом Мінських домовленостей¹⁰⁰⁴; згодом звинувачувала Україну в зриві їх виконання. Зокрема, нещодавно міністр закордонних справ Росії С. Лавров заявив, що київська «партія війни» прагне перекреслити Мінські домовленості. За його словами, єдиним шляхом врегулювання ситуації на Донбасі залишається «повна і послідовна реалізація Мінського комплексу заходів, схваленого Радою Безпеки ООН»¹⁰⁰⁵. Глава МЗС РФ також заявив, що прогрес у ситуації з безпекою на Донбасі не має бути самоціллю, а «прямий діалог Києва з Донецьком і Луганськом» не має альтернативи для врегулювання конфлікту¹⁰⁰⁶. Позиція самопроголошених республік ідентична російській. «Незважаючи на гучні заяви політичного керівництва країни про прихильність до Мінських угод, Київ продовжує ескалацію збройного конфлікту на Донбасі, — заявив так званий голова Народної Ради ДНР. — Україна відкрито і публічно нарощує військове угруповання на лінії розмежування,

¹⁰⁰³ МЗС: Росія за 3 роки не виконала жодного пункту мінських угод URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/12/7171315/> (дата звернення: 20.02.2018).

¹⁰⁰⁴ Рік невиконання мінських угод: що далі? // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27546845.html> (дата звернення: 17.12.2017).

¹⁰⁰⁵ Лавров: киевская «партия войны» хочет похоронить минские соглашения // ТАСС. URL: http://tass.ru/politika/4899302?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share (дата звернення: 28.03.2018).

¹⁰⁰⁶ Лавров нагадав, як в РФ розуміють виконання «Мінська». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/18/7135754/> (дата звернення: 26.03.2018).

займає нові рубежі в «сірій зоні», наближаючись до позицій ополчення»¹⁰⁰⁷.

Українське МЗС звинувачує Росію у викривленні суті Мінських домовленостей. «Росія свідомо загнала у глухий кут весь Мінський процес і просто перевертає його з ніг на голову», – заявив міністр закордонних справ України, рекомендуючи напрацювати разом з міжнародними партнерами ефективну тактику тиску на Росію, щоб вийти з цього глухого кута¹⁰⁰⁸. При цьому Росія стверджує, що «Мінські домовленості залишаються єдиним підписаним текстом, який є дорожньою картою в межах цього внутрішньоукраїнського врегулювання»¹⁰⁰⁹. В 2017 р. Міжнародний суд ООН зобов'язав Україну і Росію повністю виконувати всі положення досягнутих в Мінську домовленостей.

Тим часом українські політики вже почали сумніватися в ефективності Мінського формату та спроможності в його межах врегулювати етнополітичний конфлікт на Донбасі. Глава Міністерства внутрішніх справ вважає, що Мінські домовленості більше не працюють, тому потрібно прийняти нові угоди для вирішення ситуації на Донбасі¹⁰¹⁰. А. Аваков стверджує, що нові угоди повинні передбачати: повне виведення всіх російських військ з території України, контроль на кордоні України спільно з миротворцями, введення органів юстиції України на територію окупованого Донбасу і Криму і проведення виборів, після чого настає час для громадських і

¹⁰⁰⁷ Заявление Пушилина о выполнении Киевом Минских соглашений // Новости Донецкой Республики. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/40578-zayavlenie-pushilina-o-vypolnenii-kievom-minskih-soglasheniy.html> (дата звернення 05.04.2018)

¹⁰⁰⁸ Клімкін: «Росія свідомо загнала у глухий кут весь Мінський процес і хоче легалізувати російський протекторат на Донбасі» // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/3844829.html> (дата звернення: 20.02.2018).

¹⁰⁰⁹ В Кремле «Минск-2» назвали единственным документом для урегулирования ситуации на Донбассе // УНІАН. URL: <https://www.unian.net/politics/1816817-v-kremle-minsk-2-nazvali-edinstvennyim-dokumentom-dlya-uregulirovaniya-situatsii-na-donbasse.html> (дата звернення: 20.02.2018).

¹⁰¹⁰ Аваков виступив за нові угоди щодо донбасу, бо мінські не працюють // ТСН. URL: <https://tsn.ua/ato/avakov-vistupiv-za-novi-ugodi-schodo-donbasu-bo-minski-ne-pracyuyut-1049665.html> (дата звернення: 20.02.2018).

соціальних компромісів, зокрема амністії. Однак віце-президент США заявив, що Мінський процес є єдиним шляхом для України рухатися вперед, як об'єднана держава¹⁰¹¹. Президент України у відповідь на ці дискусії повідомив, що українська сторона не вважає доцільною зміну Мінського і Нормандського форматів переговорів щодо Донбасу.

Не менш суперечливим є процес напрацювання законодавчої бази щодо статусу та особливостей реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Наприкінці 2017 р., як невідкладний, до Верховної Ради України Президентом було внесено проект Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» № 7163 від 04.10.2017¹⁰¹². «У політичному та медійному дискурсі документ отримав назву законопроекту про реінтеграцію Донбасу та викликав безліч як фахових, так і політичних дискусій щодо змісту та доцільності прийняття в запропонованому вигляді. Серед переваг проекту нормативно-правового акту — насамперед те, що він став першим комплексним кроком з напрацювання законодавчої бази політики реінтеграції, яка досі проводилася органами державної влади практично без законодавчого забезпечення»¹⁰¹³. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» (закон про реінтеграцію Донбасу) було ухвалено 18 січня 2018 р.¹⁰¹⁴.

¹⁰¹¹ Байден: Мінськ — єдиний шлях для України бути єдиною. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/16/7132535/> (дата звернення: 26.03.2018).

¹⁰¹² Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: проект Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017).

¹⁰¹³ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 71.

¹⁰¹⁴ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 54.

«В преамбулі Верховна Рада України, посилаючись на національне законодавство та документи міжнародного права, не визнає тимчасову окупацію Російською Федерацією частини території України та підтверджує невіддільне в межах міжнародно визнаного державного кордону, включаючи територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, суверенне право України на відновлення її територіальної цілісності. Законом визнається збройна агресія Російської Федерації, яка розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки терористичної діяльності. В нормативно-правовому акті зазначається, що Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам Російської Федерації. Тобто констатується факт тимчасової окупації частини території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації»¹⁰¹⁵. Як зауважують правозахисники, агресія, тобто озброєний напад однієї держави на іншу, є міжнародним злочином. Таким чином, наявність у законопроекті словосполучення «збройна агресія» – це і є формально визнання парламентом України війни¹⁰¹⁶.

Закон про реінтеграцію Донбасу визначає, що держава Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях або за прийняті ними незаконні рішення (ст. 6). Відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок

¹⁰¹⁵ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 71.

¹⁰¹⁶ Малаєр Г. Закон про реінтеграцію – багато галасу з нічого. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/10/5/7157432/> (дата звернення 13.10.2017).

док збройної агресії Російської Федерації, покладається на Російську Федерацію відповідно до принципів і норм міжнародного права.

«Цим нормативно-правовим актом Україна підтверджує невіддільне суверенне право держави на самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН, при цьому залишаючись відданою політиці мирного врегулювання на основі міжнародного права. У своїй першій редакції законопроект легалізував Мінські домовленості. У ст. 7 проекту Закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» № 7163 від 04.10.2017 зазначалося, що під час здійснення органами державної влади України, їх посадовими особами політико-дипломатичних заходів із відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного кордону України забезпечується пріоритетність виконання безпечових положень Мінського протоколу від 5 вересня 2014 р., Мінського меморандуму від 19 вересня 2014 р. та Комплексу заходів від 12 лютого 2015 р. з метою створення необхідних умов для політичного врегулювання відповідно до норм і принципів міжнародного права та законодавства України. Що черговий раз вказує на те, що політика реінтеграції базуватиметься на принципах мирного повернення тимчасово окупованих територій до складу України»¹⁰¹⁷.

Однак саме згадка про Мінські домовленості викликала найбільше дискусій та заперечень. Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони у своєму висновку рекомендував зняти положення щодо Мінських угод та Комплексу заходів на їх виконання, оскільки вони «сприяють визнанню самопроголошених республік на території України» та замінити їх положеннями Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих у зв'язку з російською збройною агресією

¹⁰¹⁷ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 71.

проти України в Донецькій та Луганській областях»¹⁰¹⁸. «Розглянемо, чому це положення належить до найбільш суперечливих. З одного боку, Україна послідовно не визнає незаконні самопроголошені утворення ДНР та ЛНР, не веде з ними жодних офіційних перемовин без посередників — у зв'язку з цим вони не фігурують в жодному законодавчому акті. Тому від згадок про Мінські угоди було вирішено відмовитися в законі про реінтеграцію Донбасу. З іншого боку, таке тотальне ігнорування етнополітичної реальності не сприяє врегулюванню етнополітичного конфлікту на Сході України та реінтеграції окупованих частин Донецької та Луганської областей. Адже квазідержавні утворення існують, вони сформували нелегітимні органи влади, які контролюють тимчасово окуповані території і декларують самостійність, хоча й залишаються маріонетковими структурами Російської Федерації»¹⁰¹⁹.

«Натомість Законом «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» тимчасово окупованими територіями в цьому регіоні визначаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль. Це визначення дещо спотворює об'єктивну реальність, адже у відокремленні цих частин Донецької та Луганської областей сепаратизм та відцентрові тенденції відіграли важливу роль — вони не випадково стали об'єктом окупації для Російської Федерації»¹⁰²⁰. Як слушно зауважують науковці, прояви сепаратизму, що завершилися дезінтегра-

¹⁰¹⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: висновок комітету до проекту Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017).

¹⁰¹⁹ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 72.

¹⁰²⁰ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 72.

цією, формуванням невизнаних утворень, веденням ними військових дій проти української армії за підтримки Російської Федерації, не могли виникнути в інших регіонах, за винятком південно-східного. Адже населення цього регіону зазнавало постійної пропаганди та інформаційного тиску з боку Російської Федерації, спрямованого на дискредитацію України як держави, і було підготовлене для насадження сепаратистських настроїв¹⁰²¹.

«Тоді як законом про реінтеграцію Донбасу нелегітимні самопроголошені утворення на території України розглядаються виключно як окуповані, а не такі, що сепаратизувалися – найбільш активна частина населення яких підтримала ідею виходу зі складу України з подальшим входженням до складу Російської Федерації. Таке тотальне ігнорування ролі сепаратизму у процесі дезінтеграції, на наш погляд, матиме згубні наслідки для їх реінтеграції та відновлення територіальної цілісності України. Адже в процесі реінтеграції неминуче постане фактор прихильного ставлення значної частини населення Донбасу до Росії і негативного – до України і з цим доведеться мати справу. Позаяк поширення сепаратистських настроїв трансформується у небажання більшості населення тимчасово окупованих територій реінтегруватися, тоді будь-який примус з боку України стане порушенням прав людини»¹⁰²².

Цей сценарій розвитку подій підтверджує поширене у наукових колах ставлення до сепаратизму як реакції частини населення держави на нездатність держави підтримати її життєвий рівень та культурний розвиток¹⁰²³. «Очевидно, що у випадку сепаратизації Донбасу саме пропаганда Російської Федерації переконала населення регіону у тому, що їх етнокультурні права порушуються Україною, але негативний

¹⁰²¹ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка. С 108.

¹⁰²² Явір В. А. Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції. С. 168.

¹⁰²³ Трофимов Е. А. Сепаратизм в контексте современных политических процессов: матер. конф. // Сепаратизм и его роль в мировом политическом процессе. URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=3633>. (дата звернення 13.10.2017).

вплив вже сформованих відцентрових настроїв на перспективи реінтеграції не слід недооцінювати. Свого часу таку помилку зробила Грузія, територія якої також була дезінтегрована внаслідок агресії Російської Федерації, що суттєво ускладнило реінтеграцію. Саме тому в 2014 р. Міністерство реінтеграції, яке функціонувало в структурі грузинського уряду, було перейменоване на Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я»¹⁰²⁴. Як зауважує С. Асланов, «оновлене Міністерство наразі намагається не стільки реінтегрувати осетинський і абхазький народи до складу Грузії, скільки примиритися з населенням сепаратистських територій, позитивно налаштувати його на перспективу возз'єднання з Грузією»¹⁰²⁵. Тоді як Верховна Рада в прийнятому Законі «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» повністю ігнорує ці надзвичайно важливі елементи реінтеграції, концентруючись переважно на відсічі збройній агресії¹⁰²⁶.

Більша частина закону присвячена зміні формату захисту територіальної цілісності держави — відмові від антитерористичної операції, очолюваної СБУ, та передачі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, стримування і відсічі російської збройної агресії в Донецькій та Луганській областях Збройним силам України на чолі з Об'єднаним оперативним штабом. У пояснювальній записці стверджувалося, що розпочата у квітні 2014 р. Антитерористична операція дала змогу зупинити поширення російської агресії та локалізувати її. «Водночас за масштабами, характером та тривалістю проведення Антитерористична операція не відповідає завданням звільнення окупованих територій окремих районів Донецької та Луганської облас-

¹⁰²⁴ Явір В. А. Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України. С. 168.

¹⁰²⁵ Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. С. 315.

¹⁰²⁶ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 73.

тей. Відтак, внаслідок значних масштабних зіткнень, застосування противником важких озброєнь та військової техніки головна роль в операціях у зоні Антитерористичної операції належить Збройним силам України»¹⁰²⁷. Це твердження навіть викликало побоювання, чи не проводитиметься реінтеграція окупованих територій збройним шляхом. Секретар Комітету Верховної Ради з питань нацбезпеки та оборони І. Вінник зауважив, що окуповані території потрібно спочатку звільняти, а не реінтегрувати чи деокуповувати¹⁰²⁸.

Однак міністр оборони спростував ці побоювання. «Ми не плануємо проводити широкомасштабні наступальні дії та здійснювати захоплення території так, як це робила Росія в Чечні, знищуючи тисячі мирних жителів. Україна – країна цивілізована й у цивілізованій спосіб розв’язуватиме проблему повернення всіх окупованих загарбником територій», – заявив С. Полторак¹⁰²⁹. За його словами, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» допоможе повернути контроль Києва над захопленим Донбасом, оскільки уможливило ефективне утримання зайнятих позицій, не даючи ворогові шансів захоплення нових територій України, тому сприяє підготовці до визволення українських земель. Іншими словами, створює передумови повернення окупованого Донбасу. Для деокупації ОРДЛО необхідне дотримання Мінських домовленостей і розміщення миротворчої місії ООН на прийнятних для України умовах.

¹⁰²⁷ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: пояснювальна записка до проекту Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017).

¹⁰²⁸ Скасування АТО та повернення Донбасу. Що пропонується // Еспресо. URL: https://espresso.tv/article/2017/06/20/reintegraciya_donbasu_i_skasuvannya_ato (дата звернення 14.10.2017).

¹⁰²⁹ Допомагаючи Україні, світ допомагає собі – інтерв’ю з С. Полтораком // Урядовий кур’єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/dopomagayuchi-ukrayini-svit-dopomagaeye-sobi/> (дата звернення 14.04.2018).

Тим часом міністр внутрішніх справ повідомив, що підрозділи МВС готуються до операцій з деокупації непідконтрольних територій Донбасу і запропонував власний реінтеграційний план, який базується на тактиці дрібних кроків. За словами А. Авакова, «звільнення території Донбасу та відновлення контролю над східним кордоном буде поліцейською операцією з залученням миротворчих сил, а не військовою»¹⁰³⁰. Міністр пропонує реінтегрувати не відразу всю територію окупованого Донбасу, а окремі населені пункти і проводити у них вибори за українським законодавством. Після чого відновлювати контроль над ними та відбудовувати інфраструктуру. Але для реалізації цього реінтеграційного плану А. Аваков вважає за необхідне ухвалити два закони: про амністію і «про колаборантів», які дадуть змогу визначити статус жителів окупованого Донбасу. Якщо реінтеграція першого окупованого району пройде успішно, її можна бути повторити в інших окупованих районах Донбасу¹⁰³¹.

«Законом «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» також визначається статус окремих районів Донецької та Луганської областей як тимчасово окупованих територій України. Водночас він створює правову колізію, не узгоджуючись з попередніми законами, що врегульовують статус тимчасово окупованих територій. Так, у ст. 1 пропонується визначати тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях частини території України (повітряний простір, внутрішні та морські води), в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль. Таким чином, отримуємо в законодавстві два термі-

¹⁰³⁰ Арсен Аваков: підрозділи МВС готуються до деокупації Донбасу // МВС. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/12991_Arsen_Avakov_Pidrozdzili_MVS_gotuyutsya_do_deokupacii_Donbasu_FOTO.htm (дата звернення 14.04.2018).

¹⁰³¹ Арсен Аваков: У мене є план. Умовно, взяти спочатку окремо Горлівку // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/04/16/7177768/> (дата звернення 17.04.2018).

ни, які фактично дублюють одне одного і вказують на несистемний характер політики реінтеграції України, а саме: «тимчасово окуповані території в Донецькій та Луганській областях», які запроваджуються цим законом та «тимчасово окуповану територію», статус якої визначений Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», прийнятим після анексії Криму в 2014 р. Ст. 3 цього документу тимчасово окупованою територією визначає лише територію (повітряний простір, внутрішні та морські води) Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Очевидно, що ці поняття потребують зведення в одне»¹⁰³².

«Ця колізія ставить питання щодо вектора політики реінтеграції України – чи буде вона єдиною щодо всіх окупованих територій: Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей, чи проводитиметься окремо, спеціалізовано щодо кожного регіону відповідно до розвитку ситуації в ньому та позиції Російської Федерації? Судячи з назви закону про реінтеграцію, Україна втілюватиме різні стратегії повернення окупованого Криму і Донбасу. Однак про те, що у різних стратегій політики реінтеграції буде спільний знаменник, а саме захист прав громадян України на тимчасово окупованих територіях, свідчить те, що закон про реінтеграцію містить відсилання до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» в частині особливостей регулювання правочинів та реалізації майнових прав суб'єктів на тимчасово окупованій території України у Донецькій та Луганській областях (ст. 6). Очевидно, що законом про реінтеграцію слід було б внести зміни до вищезгаданого закону, поширивши статус тимчасово окупованої території і на окуповані частини Донецької та Луганської областей»¹⁰³³.

Загалом детальний аналіз Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного сувереніте-

¹⁰³² *Явір В. А.* Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 73.

¹⁰³³ Там само.

ту України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» засвідчив, що цей документ складно назвати законом про реінтеграцію, як його звикли називати в політичному та публічному дискурсі. По-перше тому, що реінтеграція в ньому не згадується взагалі. Натомість використовується громіздкий і незручний для вжитку термін «державна політика із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»¹⁰³⁴. Вибір на користь останнього поняття законодавцем не пояснюється, хоча ще у червні 2017 р. Президент заявив, що за його дорученням було розроблено законопроект «Про реінтеграцію окупованих територій Донбасу», який передбачає низку заходів для реінтеграції захоплених бойовиками територій та базується на умовах, закріплених Мінськими угодами¹⁰³⁵. «На нашу думку, відмова від загальноусталеного, напрацьованого українськими науковцями терміна «реінтеграція» є необґрунтованою і викривлює суть політики реінтеграції України.

Можливо, невживання поняття «реінтеграція» пояснюється поширеною, однак хибною точкою зору про те, що окуповані території потрібно спочатку звільнити, а лише потім реінтегрувати. Однак тоді б використовувалася назва «державна політика з відновлення», а не «забезпечення суверенітету на тимчасово окупованих територіях». Крім того, реінтеграція територій, які були захоплені сусідньою державою або сепаратизувалися – це тривалий етнополітичний процес, який включає їх мирне або збройне звільнення як окремий етап»¹⁰³⁶. Ю. Георгієвський також критикує цей нормативно-правовий акт, який було анонсовано як закон про реінтеграцію, оскільки він не містить ані плану, ані моделі реінтеграції Донбасу, яка, на думку вченого, «має вирішити низку таких питань:

¹⁰³⁴ Явір В. А. Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України. С. 168.

¹⁰³⁵ Скасування АТО та повернення Донбасу. Що пропонується // Еспресо. URL: https://espresso.tv/article/2017/06/20/reintegraciya_donbasu_i_skasuvannya_ato (дата звернення 14.10.2017).

¹⁰³⁶ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 75.

- здійснення державної влади та підтримання громадського порядку на звільнених територіях у перші роки після деокупації;
- бачення шляхів і механізмів компенсації громадянам України збитків, завданих їм війною;
- відновлення зруйнованої інфраструктури на окупованих територіях;
- соціальне забезпечення та соціальна адаптація громадян, які всі ці роки вимушено жили в умовах війни;
- поступове відродження і функціонування на цих територіях української мови, культури, інформаційного простору тощо»¹⁰³⁷.

«По-друге, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» має дуже загальний, декларативний зміст, він не містить конкретних реінтеграційних механізмів. Так, цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях визначається: звільнення цих територій та відновлення конституційного ладу на них; захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України (ст. 4)»¹⁰³⁸. Ю. Георгієвський також зауважує, що «більшість повноважень, які цей закон надає вищим посадовим особам та державним органам, або вже були визначені іншими законами України, або носять загальнодекларативний характер»¹⁰³⁹.

«Законом не визначаються ні суб'єкти здійснення державної політики із забезпечення державного суверенітету України

¹⁰³⁷ Георгієвський Ю. Закон «про деокупацію»: компіляція з чинних норм і відсутність плану реінтеграції. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/27/7175921/> (дата звернення 05.04.2018).

¹⁰³⁸ Явір В. А. Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України. С. 168.

¹⁰³⁹ Георгієвський Ю. Закон «про деокупацію»: компіляція з чинних норм і відсутність плану реінтеграції. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/27/7175921/> (дата звернення 05.04.2018).

на тимчасово окупованих територіях, ні їх повноваження. Зокрема, у ст. 5 зазначається, що для забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях органи державної влади та їх посадові особи (які саме?) в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України вживають заходів для захисту прав і свобод цивільного населення із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (яких саме заходів?)»¹⁰⁴⁰. Експерти підтверджують, що цей нормативно правовий акт є рамковим, не конкретизованим, в ньому не виписані деталі, тому він потребуватиме прийняття ще багатьох підзаконних актів. «Законопроект лише створює загальну картину і об'єднуватиме цілу низку питань, які потребуватимуть окремого врегулювання», — зауважує Т. Чорновіл¹⁰⁴¹.

В Росії заявили, що ухвалений закон суперечить Мінським домовленостям, оскільки свідчить про те, що Київ робить ставку на повернення території збройним шляхом. В заяві МЗС РФ підкреслюється, що «документ створює умови для насильницького захоплення неконтрольованих Києвом територій Донецької та Луганської областей, легалізує використання української армії проти мирного населення». «Ні про яку реінтеграцію мова не йде. Навпаки, все робиться для того, щоб ще більше розколоти Україну і відштовхнути від себе громадян, які проживають на Донбасі», — заявило зовнішньополітичне відомство Росії¹⁰⁴². Реакція ОРДЛО була ідентичною російській. Глава ДНР заявив, що «Україна показує, що не хоче мирного вирішення конфлікту, тобто вона збирається

¹⁰⁴⁰ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 77.

¹⁰⁴¹ Чорновіл Т. «Закон про реінтеграцію Донбасу»: сумніви та користь // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/2349050-zakon-pro-reintegratsiyu-donbasu-sumnivi-ta-korist.html> (дата звернення: 7.03.2018)

¹⁰⁴² Перша реакція Росії на закон про реінтеграцію Донбасу: вже бачать кров // Politeka. URL: <https://politeka.net/ua/news/599028-persha-reaktsiyarosiya-na-zakon-pro-reintegratsiyu-donbasu-vzhe-bachat-krov/> (дата звернення 05.04.2018).

воювати і для цього готує політичну платформу»¹⁰⁴³. Аналіз ЗМІ ОРДЛО засвідчив, що закон про реінтеграцію в них подається як такий, що «узаконює військові злочини України проти населення Донбасу, виправдовує дії карателів, дає повну свободу на порушення Конституції України»; як «ще один показник того, що від регіону і його жителів влада України офіційно відмовляється». Україна, на жаль, не може вплинути на громадську думку населення окупованих територій. Натомість українські експерти відповідають, що «цей нормативно-правовий акт не можна навіть назвати законом про деокупацію, оскільки в ньому не прописано, яким чином ці території повернуться до України»¹⁰⁴⁴.

«Таким чином, можемо констатувати перші кроки з формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України, однак Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» містить багато недоліків, які поки що вказують на нерозуміння законодавцем суті політики реінтеграції, її етапів, механізмів та цілей»¹⁰⁴⁵.

* * *

Реінтеграцію України необхідно розглядати в контексті етнонаціональної політики України, адже саме прорахунки в цій сфері призвели до використання фактора етнічної належності Російською Федерацією як підстави дезінтеграції. Після дезінтеграції України – анексії Криму та втрати контролю над частиною Донбасу – виникла необхідність реінтеграції цих територій, відновлення політико-правових, соціально-економічних зв'язків.

¹⁰⁴³ Реакція «ЛДНР» на прийнятий закон о деокупации Донбасса // КП в Украине. URL: <https://kp.ua/politics/598601-reaktsiya-ldnr-na-pryniatyi-zakon-o-deokupatsyy-donbassa> (дата звернення 05.04.2018).

¹⁰⁴⁴ Чорновіл Т. Цит праця.

¹⁰⁴⁵ Явір В. А. Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України. С. 79.

Етнополітична реінтеграція — це різновид етнополітичної інтеграції. Етнополітична реінтеграція означає: 1) повторне об'єднання, відновлення цілісності етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання), яка раніше дезінтегрувалася; 2) відновлення зв'язків, включення до етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання) її складової або складових, які раніше відокремилися.

Оскільки кожен приклад етнополітичної дезінтеграції держави унікальний, то політика реінтеграції також має проводитися з урахуванням національних особливостей. Стратегія реінтеграції має обов'язково враховувати дію головних дезінтеграційних чинників і базуватися на їх нейтралізації. Етнополітична реінтеграція відрізняється від інших форм реінтеграції визначною роллю в цьому процесі чинника етнічної належності, міжетнічних, лінгвістичних, культурних суперечностей.

Напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму до складу України є одним з найважливіших завдань етнонаціональної політики України. Гальмування процесу реінтеграції призводить до етнополітичного дистанціювання тимчасово окупованих територій від України, ізоляції та подальшої етнополітичної інтеграції їх населення в російський простір, що може стати причиною фактичної втрати окупованих територій назавжди. Населення окупованих територій зазнає постійного етнополітичного впливу та тиску з боку РФ, що з часом суттєво ускладнить процес реінтеграції. Нелегітимна влада самопроголошених республік намагається блокувати реінтеграційні заходи України, ізолюючи українських громадян, які проживають на окупованій території, від контактів з Україною та налаштувуючи їх вороже до перспективи возз'єднання. З часом зв'язок між Україною та окупованими територіями послаблюється, міжнародні моніторингові організації фіксують критичний стан з захистом прав людини та громадянина там.

Реінтеграція повинна стати консолідаційною ідеєю, що об'єднає українську поліетнічну націю. Громадська думка може стати вирішальною в досягненні мети реінтеграції — відновлення територіальної цілісності України. Незважаючи на те, що етнополітична ситуація та статус окупованої Автономної Республіки Крим суттєво відрізняються від захоплених частин Донецької та Луганської областей, оформлених у самопроголошені утворення ДНР та ЛНР, проблема реінтеграції України є неподільною і повинна вирішуватися комплексно в межах єдиної стратегії.

Відсутність державної стратегії реінтеграції породжує зневіру у громадян щодо бажання України рухатися в напрямку повернення окупованої території, формує установку, що держава не здатна провести реінтеграцію через корупцію, неузгодженість та політичні чвари, відсутність належного політико-правового забезпечення процесу реінтеграції. Політика реінтеграції повинна утверджуватися у повсякденній реінтеграції шляхом налагодження діалогу, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням етнокультурних, історичних особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних цінностей, спільного майбутнього України.

Політика реінтеграції передбачає створення відповідної інституційної основи, напрацювання комплексу правових, політичних, етнокультурних, соціальних, економічних реінтеграційних механізмів. Політика реінтеграції України має базуватися на системному підході, не обмежуючись таргетним реагування окремих інституцій. Різні відомства (Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерство інформаційної політики України, Міністерство внутрішніх справ України) вдаються до окремих, не узгоджених між собою реінтеграційних кроків та заходів, які не формують цілісну системну політику реінтеграції, що перешкоджає досягненню її кінцевої мети. На даний момент громадянське суспільство досягло більше успіхів в реалізації окремих реінтеграційних проєктів, ніж держава. Вирішальними умовами успішної реінтеграції є: координація, узгодження реінтеграційних механізмів та кроків; спів-

праця органів влади з інституціями громадянського суспільства; міжнародна підтримка реінтеграції України та активна зовнішня політика в цій сфері.

Нинішній етап етнополітичної реінтеграції в Україні характеризується такими особливостями: необхідність врегулювання етнополітичного конфлікту та стримування збройної агресії; відсутність цілісної стратегії реінтеграції тимчасово окупованого Криму та Донбасу (Україна оголосила про різні моделі та строки їх повернення); труднощі формування законодавчої бази (окремо по Донбасу, окремо по Криму), що породжує колізії та суперечності у визначенні правового статусу тимчасово окупованих територій.

Вдосконалення нормативно-правової бази реінтеграції передбачає прийняття низки нормативно-правових актів, які б містили чітке визначення політики реінтеграції, її етапів, цілей, конкретизували механізми, розмежовували повноваження органів влади в сфері реінтеграції (усували наявне дублювання), містили законодавче закріплення статусу тимчасово окупованої території України та забезпечення соціальних, економічних, політичних, етнокультурних прав та гарантій громадян; передбачали однакове застосування юридичної термінології.

Одразу після анексії Криму було прийнято Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яким визначено правовий статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як тимчасово окупованої території України та покладено відповідальність за порушення прав і свобод у повному обсязі на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Однак документ не містить реальних реінтеграційних політико-правових механізмів.

Натомість Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», що стосується окупованого Донбасу, містить алгоритм його реінтеграції у вигляді проведення місцевих виборів за українським законодавством, на що не погодилися Росія та самопроголошені утворення. В Україні цей закон критикував-

ся за компромісні реінтеграційні положення, зокрема за запровадження особливої мовної політики — право мовного самовизначення населення окупованого Донбасу, підтримку та рівноправність російської мови. Частина населення та політикуму України безкомпромісно ставляться до самопроголошених утворень, вважаючи їх злочинними бандформуваннями, які слід ліквідувати шляхом масштабного збройного наступу.

Компромісна, перехідна мовна політика для тимчасово окупованих територій є, хоч і суперечливим, однак необхідним політико-правовим механізмом реінтеграції Донбасу. Адже, інспіруючи прояви сепаратизму, Російська Федерація розіграла карту мовної дискримінації населення Донбасу з боку України. Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» передбачив інші особливості розвитку цих територій, які повинні були формуватися на договірній базі між центральною владою та органами місцевого самоврядування.

Низку реінтеграційних ініціатив містило також Мінські угоди, на основі яких можна було б врегулювати етнополітичний конфлікт на Сході та реінтегрувати окупований Донбас. Мінські угоди передбачили такий алгоритм реінтеграції: припинення вогню, виведення збройних формувань, встановлення контролю над україно-російським кордоном, проведення виборів за українським законодавством, відновлення соціально-економічних зв'язків та відбудова регіону. Однак ні Росія, ні самопроголошені ДНР та ЛНР не дотрималися їх положень, при цьому звинувачуючи Україну в зриві Мінського мирного процесу. Завдяки Мінським угодам вдалося зменшити збройне протистояння та мінімізувати кількість людських жертв — перевести етнополітичний конфлікт із збройної стадії ескалації у заморожену стадію. Своє реінтеграційне призначення вони не виконали, що викликало сумніви у доцільності продовження Мінського формату врегулювання.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» став першою спробою комплексного напрацювання законо-

давчої бази політики реінтеграції. Законом визнається тимчасова окупації частини території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Ним Україна підтверджує суверенне право держави на відновлення територіальної цілісності та на самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН, при цьому залишаючись відданою мирному врегулюванню на основі міжнародного права.

При цьому аналіз нормативно-правового акту засвідчив, що його неможливо назвати законом про реінтеграцію, позаяк реінтеграція в ньому не згадується взагалі. Натомість використовується громіздкий термін «державна політика із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Відмова від усталеного терміна «реінтеграція» є необґрунтованою і викривлює суть поняття реінтеграції України. Закон – рамковий, має загальний декларативний зміст, не містить конкретних реінтеграційних механізмів, тому потребуватиме прийняття ще багатьох підзаконних актів. Він більше концентрується на збройній відсічі агресії, ніж на реінтеграції.

Висновки

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є взаємопов'язаними, взаємозумовленими, трансформуються один в одного, їх інтенсивність підвищується в сучасному світі. Міждисциплінарний підхід до дослідження етнополітичної інтеграції та дезінтеграції уможлиблює отримання інтегративного знання про характеристики та особливості цих процесів. Вони мають об'єктивний, об'єктивно-примусовий або примусовий характер, позаяк супроводжують процес еволюції етносу та розвитку держави як етнополітичного організму, можуть бути наслідком цілеспрямованого впливу або комбінації цих чинників. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція характеризуються багаторівневістю, нерівномірністю розвитку й реалізації форм, залежністю від політичних, геополітичних, економічних, соціальних та інших внутрішніх та зовнішніх чинників.

Діалектична взаємодія інтеграції та дезінтеграції є одним із джерел етнополітичного розвитку. Цим процесам притаманна рівновага, почергова трансформація один в одного. Етнополітична інтеграція може розвиватися у напрямку зміцнення єдності або, навпаки, трансформуватися в етнополітичну дезінтеграцію. Це дає підстави розглядати державу як етнополітичну систему, що перебуває в стані дезінтеграції, інтеграції або рівноваги. Якщо етнополітичне утворення не розпадається, то це свідчить про рівновагу інтеграційно-дезінтеграційних тенденцій. Якщо ж до його складу продовжують інтегруватися інші держави — про домінування етнополітичної інтеграції над дезінтеграцією. Етнополітична інтеграція створює умови для етнополітичної дезінтеграції, і навпаки.

Прикладом нестабільної етнополітичної системи, яка містить етнічні, територіальні суперечності та залежна від зовнішньополітичних гравців, є Молдова. В цій державі переплелися дезінтеграційно-інтеграційні процеси, які врівноважують одне одного, не дозволяючи Молдові просуватися в жодному з напрямків інтеграції/дезінтеграції. Політичний курс на етнополітичну інтеграцію Молдови з Румунією перешкоджає вирішенню Придністровського конфлікту, реінтеграції територій невизнаної республіки та загрожує подальшою дезінтеграцією – сецесією Гагаузії. Уніоністська політика призвела до «демолдовенізації», тобто заперечення молдовської державності. Румунія, зі свого боку, заохочує інтеграцію обох держав, маючи намір інтегрувати Молдову до свого складу, про що свідчить багаторічна політична риторика еліт та спрощена процедура надання молдованам румунського громадянства.

Загальнонаукові категорії «етнополітичне явище» та «етнополітичний процес» потребують розмежування та диференціації. У західній політичній науці етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію частіше розглядають як явища, використовуючи ширший методологічний підхід, у вітчизняній етнополітології — як процеси. Відтак розгляд етнополітичної інтеграції та дезінтеграції як процесів певною мірою звужує предмет дослідження, однак дозволяє виявити їх більш точні характеристики. Етнополітичне явище — це елемент етнополітичної реальності, що має всю повноту етнополітичних властивостей та ознак. Етнополітичним процесом є динаміка етнополітичних явищ чи взаємодій, що вказує на тривалість та повторюваність, притаманні всім процесам.

Більшість етнічних процесів у сучасному світі слід розглядати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика. Етнополітична інтеграція і дезінтеграція належать до етнічних (етнополітичних) процесів, оскільки їх зміст, фактори виникнення та особливості перебігу відповідають визначенням і характеристикам етнічного (етнополітичного) процесу. Серед них: основні причини та об'єктивний характер, етнотрансформаційний та етноеволюційний вплив на етнос.

Етнополітичній інтеграції та дезінтеграції передуює політизація етнічності — ці процеси практично неможливі в стані етнічного спокою. У сучасних західних студіях аналогом концепції політизації етнічності є концепція «холодної і гарячої етнічності», яка має перспективи та евристичний потенціал для дослідження процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Етнічний спокій у парадигмі політизації етнічності відповідає «холодній етнічності» (низькому рівню емоційної прив'язаності до своєї етнічної групи) у концепції «холодної і гарячої етнічності» і відповідно актуалізована й політизована етнічність — «гарячій етнічності» (високому рівню значущості етнічної належності за шкалою цінностей індивіда).

Інтеграція та дезінтеграція є складовими критерію (об'єднання/розмежування) класифікації етнічних (етнополітичних) процесів загалом, адже кожен процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування. Відповідно до вузького розуміння інтеграція/дезінтеграція — це певний етнополітичний процес, а широкого — вектор розвитку будь-яких етнічних (етнополітичних, етнонаціональних) процесів у напрямку об'єднання/роз'єднання.

Поряд із широким визначенням пропонуємо інтегративне визначення етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як багаторівневого, діалектичного процесу: 1) об'єднання/роз'єднання етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання); 2) налагодження/порушення зв'язків, консолідації/деконсолідації етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держав, міждержавних (наддержавних) об'єднань та їх складових) під впливом певного етнополітичного чинника. Коло чинників інтеграції/дезінтеграції може бути широким — від захисту, обстоювання національних інтересів до вирішення конкретних етнополітичних проблем, реагування на етнополітичні виклики.

Розуміння етнополітичної інтеграції та дезінтеграції потребує корекції з урахуванням реалій, викликів, принципово нових форм взаємодії (удосконалення інформаційних технологій, технологій зв'язку) в сучасному світі. Це більше не меха-

нічне об'єднання/роз'єднання частин з утворенням або руйнуванням цілого. Це іноді ситуативне, а іноді системне поєднання або роз'єднання, консолідація або дисонанс зусиль, політико-правових механізмів у етнополітичній сфері, що суттєво ускладнює виокремлення суб'єктів та об'єктів процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції.

Класифікація рівнів (вимірів) етнополітичної дезінтеграції та інтеграції може мати такий вигляд. 1. Внутрішній (внутрішньодержавний) рівень охоплює інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або етноспільноти. 2. Зовнішній (міждержавний) рівень включає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які супроводжуються об'єднанням держав в міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні процеси відповідно супроводжуються розпадом таких об'єднань. 3. Глобальний (планетарний) рівень означає інтеграційно-дезінтеграційні процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем (етноспільнот, держав) та/або передбачають об'єднання/роз'єднання, консолідацію/деконсолідацію під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні. Цей рівень інтеграційно-дезінтеграційних процесів не обмежується лише уніфікацією/диференціацією людства, а дістає відображення в об'єднанні/роз'єднанні навколо вирішення важливих етнополітичних питань. Прикладом може бути формування загальноєвропейської політики захисту прав національних меншин, міжнародного захисту корінних народів та культурного різноманіття, запровадження антидискримінаційної політики в окремих сферах, зокрема у спорті. Дезінтеграцію на глобальному рівні відстежити важче, оскільки вона означає ізольованість, маргіналізацію, а також домінування суперечливих позицій щодо певних етнополітичних питань, що не завершується спільними рішеннями, міжнародно-правовими актами, угодами.

Чинники та наслідки інтеграційно-дезінтеграційних процесів суттєво відрізняються залежно від рівня досліджуваного

процесу. Основними чинниками є: соціально-економічні (економічний рівень розвитку етнополітичної системи, особливості соціальних процесів у ній); етнокультурні (поліетнічність, мовна політика, етнокультурний розвиток); соціально-структурні (роль етнічності у соціальній мобільності; взаємозв'язок соціальної та етнічної стратифікації); історичні (досвід взаємодії між етносами, державами, зміна кордонів, наявність/втрата власної держави, автономії); політичні (форма державного правління, політичний режим, тип державної етнополітики, тип етнонаціональних відносин); правові (законодавче закріплення прав представників національних меншин).

Їх дія залежатиме не лише від ступеню актуалізації в конкретній етнополітичній системі, яка інтегрується/дезінтегрується, а й від рівня (виміру) процесу етнополітичної дезінтеграції/інтеграції. Кожен випадок етнополітичної інтеграції/дезінтеграції є унікальним, зі своєю низкою передумов, чинників, причин та наслідків. Найбільш поширеним наслідком етнополітичної інтеграції є формування нової етнополітичної системи — держави або об'єднання держав, приєднання до держави або загарбання нею частини території іншої держави, тоді як дезінтеграції — розпад етнополітичної системи — держави, наддержавного об'єднання на частини, виникнення незвіданої держави, яка перебуває поза дією міжнародного права.

Між етнічним складом населення держави та ймовірністю виникнення дезінтеграційних тенденцій простежується тісний взаємозв'язок. Сучасні етнополітичні дезінтеграційні процеси в державах Європейського Союзу (Великій Британії та Іспанії) свідчать, що поліетнічність є об'єктивним фактором (обов'язковою передумовою) дезінтеграції. Поліетнічні держави, незалежно від особливостей їх формування, залишаються вразливими до етнополітичних відцентрових вимог (автономізації, розширення прав автономії, відокремлення, сепаратизму) з боку етнічних спільнот, тоді як у моноетнічних державах ні кількість, ні становище, ні вплив етноспільнот не сприяють розвитку етнополітичної дезінтеграції.

Складність розмежування і класифікації як інтеграційних (об'єднавчих), так і дезінтеграційних (роз'єднавчих) етнічних (етнополітичних) процесів зумовлена: 1) взаємопов'язаністю та постійною трансформацією (чистих видів практично не спостерігається); 2) впливом інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) великою кількістю авторських класифікацій та застосуванням тотожних термінів для позначення різних процесів; 3) перманентністю етнополітичних процесів, що вимагає врахування темпорально-просторових та причинно-наслідкових зв'язків.

Типологія етнополітичної інтеграції та дезінтеграції може бути здійснена за критеріями масштабу (локальна, регіональна, континентальна, глобальна), особливостей їх перебігу, характеру (примусовий, об'єктивний). Остання типологія потребує вдосконалення, оскільки інтеграційно-дезінтеграційні процеси можуть мати також змішаний, примусово-об'єктивний характер, якщо існують певні об'єктивні передумови, які доповнюються дією примусу або сили. Ціннісний підхід, який полягає у виокремленні негативної та позитивної інтеграції/дезінтеграції, недоцільно застосовувати до класифікації інтеграційно-дезінтеграційних процесів. Кожен об'єктивний процес етнополітичної інтеграції/дезінтеграції може бути охарактеризовано одночасно і як позитивний, і як негативний залежно від позиції дослідника чи отримувача вигоди.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є скоріше етнотрансформаційними, оскільки призводять до зміни етнічної належності (ідентичності) цілих етноспільнот та супроводжуються переглядом кордонів держав, у яких проживають ці етноси. Водночас вони містять ознаки етнорозвою — спричиняють зміни в деяких компонентах або характеристиках етносу (мова, культура, свідомість). В загальному підсумку інтеграція та дезінтеграція є змішаними еволюційно-трансформаційними етнополітичними процесами, що підтверджують дезінтеграційні тенденції у Північно-Східній Індії (збройна боротьба народів бодо, кукічін).

Як свідчить порівняльний аналіз суті та політико-правового змісту національного інструмента зареєстрованих племен Індії та міжнародно-правового механізму захисту прав автохтонних етносів — корінних народів, ці механізми покликані сприяти збереженню та захисту, «позитивно дискримінуючи» етноси, які перебувають у найбільш вразливому соціально-економічному, культурному становищі внаслідок залежності від традиційного способу життя. Індія не приєдналася до Конвенції МОП №169 «Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах», натомість створила власний інтеграційний політико-правовий механізм захисту прав автохтонного населення, покликаний нейтралізувати сепаратистські вимоги багатьох етносів радикально налаштованих на вихід зі складу держави.

Етнополітична дезінтеграція на відміну від інтеграції не є популярним об'єктом вітчизняних політологічних досліджень, що пояснюється загальнонауковим ухилом в бік позитиву, уникненням гострих проблем, зумовлених деструктивними етнополітичними процесами. Якщо етнополітична інтеграція вважається запорукою консолідації суспільства, нації, збереження територіальної цілісності держави, тобто конструктивним етнополітичним процесом, то етнополітична дезінтеграція — деструктивним, пов'язаним з розпадом держав та об'єднань держав, деконсолідацією та розколом поліетнічних суспільств. Етнополітична дезінтеграція до останнього часу не вважалася самостійним предметом політичних досліджень, лише кардинальні зміни етнополітичної ситуації в Україні привернули увагу до цього процесу. Слід враховувати, що етнополітична інтеграція не може бути глибоко досліджена без аналізу суті, особливостей своєї діалектичної протилежності — дезінтеграції. Методологія наукового аналізу цих процесів має бути якомога вільніша від оціночних суджень.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції є глобальною тенденцією розвитку сучасного світу в парадигмах глобалізації та глокалізації. Глобалізація має інтеграційну природу, однак призводить до дезінтеграційних наслідків, які ігноруються в межах цього глобального процесу. Глокалізація

як глобальна матриця не протиставляє етнополітичну інтеграцію та дезінтеграцію. В межах глокалізаційної парадигми їх можна визначити як складові одного, багаторівневого етнополітичного інтеграційно-дезінтеграційного процесу. Етнополітична інтеграція може містити ознаки, елементи, характеристики етнополітичної дезінтеграції, і навпаки. Дезінтеграція може мати інтеграційні наслідки, стимулюючи подолання етнополітичного розколу в країнах та сприяючи консолідації нації та суспільства, захисту територіальної цілісності.

Моделі етнополітичної інтеграції та дезінтеграції практично не зустрічаються в чистому вигляді. Розвиток інтеграційно-дезінтеграційних процесів може початися в межах однієї моделі, а завершитися в межах іншої. Інтенсифікація процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції є характерною рисою розвитку сучасного світу. Незважаючи на посилення дезінтеграційних процесів, рівновага етнополітичної інтеграції та дезінтеграції відновиться як на рівні глобальної етнополітичної системи, так і її локальних складових.

На об'єктивні характеристики інтеграційно-дезінтеграційних процесів накладаються особливості їх наукового осмислення в кожній національній традиції. У більшості наукових північно- і південнокорейських досліджень з проблематики дезінтеграції та інтеграції чітко простежується національна ідея – возз'єднання обох держав Корейського півострова в єдину Корею. Дезінтеграція Кореї була примусовим етнополітичним процесом: з VII по XX ст. вона була державою з єдиними культурними цінностями і жодного розколу між Північчю і Півднем не спостерігалось.

Дослідження особливостей північно- та південнокорейського наукового осмислення дезінтеграційно-інтеграційних процесів на Корейському півострові свідчить про: 1) відсутність об'єктивних етнокультурних перешкод для реінтеграції та визначну роль зовнішнього чинника у виникненні феномена дезінтегрованої держави (двох Кореї); 2) пріоритетність теоретико-прикладного вивчення проблеми реінтеграції Північної та Південної Кореї; 3) об'єктивні перешкоди (різні рівні соціально-економічного розвитку, політичні режими

ідеології, стиль життя) об'єднанню після тривалого досвіду окремого існування двох частин одного етносу.

Етнополітична дезінтеграція держави найчастіше спричиняється етнополітичними конфліктами і супроводжується порушенням етнополітичної стабільності, навіть збройними зіткненнями. Євроінтеграція накладає суттєві обмеження на вихід регіонів зі складу європейських держав. Аналіз членства в ЄС як інтеграційного чинника може бути застосований до дезінтегрованих держав, зокрема Кіпру, Сербії. Дезінтегрована держава — це держава: 1) на території якої внаслідок конфліктів, війн, добровільного виходу або сецесії частини її території утворилося декілька держав або/та самопроголошених державних утворень; 2) частина території якої була анексована іншою державою. Дезінтегрована держава — це держава, яка розпалася на частини, що мають складні взаємовідносини, обумовлені болісним процесом дезінтеграції, або взагалі не підтримують зв'язків одна з одною.

Реінтеграція дезінтегрованої держави має відбуватися з урахуванням різних етнокультурних, політичних середовищ, різного рівня соціально-економічного розвитку, які сформувалися в окремих частинах такої держави. Дезінтеграція та заморожений конфлікт уповільнюють розвиток цих частин. Головними передумовами реінтеграції дезінтегрованих держав, незважаючи на заморожений етнополітичний конфлікт та деструктивну участь у ньому третіх держав, є: політична воля еліт; економічні переваги об'єднання (що засвідчує процес реінтеграції Кіпру); нейтралізація агресивних намірів сусідніх держав (на що вказує приклад дезінтеграції Грузії); міжнародна співпраця в сфері реінтеграції та міжнародна підтримка територіальної цілісності держави (санкції, миротворчі місії, різні формати переговорів); цілеспрямована етнонаціональна політика, зокрема в питаннях реінтеграції, формування національної єдності, спільної громадянської ідентичності; ідеологія спільного майбутнього штучно роз'єднаних частин у межах однієї нації та держави, що ґрунтується на пріоритеті єдності на роз'єднаність, пошуку спільних цінностей, в тому числі сформованих історично.

Розпалювання етнополітичного конфлікту в Україні відбувалося за відпрацьованим алгоритмом у пострадянських державах (Молдові та Грузії): регіон, населений національною меншиною, незадоволеною етнонаціональною політикою та/або політичним курсом держави, підбурюється гібридними засобами до протестів, сецесії та виходу зі складу держави. Невдоволення настільки штучно підсилюється пропагандистськими засобами, що відокремлення подається як найкращий шлях вирішення начебто внутрішнього етнополітичного конфлікту, який набув зовнішньополітичного характеру, як тільки до захисту національної меншини долучилася Російська Федерація, надаючи їй військову, фінансову, політичну підтримку і порушуючи принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави. Російська Федерація скористалася політичною кризою для анексії Автономної Республіки Крим та інспірування проявів сепаратизму на Донбасі. Використання русинського руху для дестабілізації етнополітичної ситуації в Закарпатській області, незважаючи на те, що більшість вимог русин лежить у площині набуття статусу національної меншини в Україні, а не формування територіальної автономії чи виходу зі складу України, — стало продовженням застосування РФ етнополітичної технології дезінтеграції України.

Етнополітична дезінтеграція та інтеграція можуть виступати не лише об'єктивними процесами, а й використовуватися в маніпулятивних, загарбницьких цілях як цілеспрямована етнополітична технологія. Етнополітична технологія — це система засобів, механізмів, процедур, пов'язаних з використанням етнічного фактора і спрямованих на досягнення політичних цілей. Крим і Донбас стали об'єктом уваги Російської Федерації через пострадянську та російську ідентичність значної частини населення, яке лояльно ставилося до Російської Федерації та її інтеграційних проєктів. Етнічний чинник відіграв вирішальну роль у тому, що саме ці регіони України були обрані майданчиками випробування та застосування етнополітичної технології дезінтеграції суверенної держави.

Основними передумовами дезінтеграції України стали:

- 1) неефективна етнонаціональна політика України в нейтралізації загроз територіальній цілісності та відцентрових тенденцій, зокрема в регіонах, населених національними меншинами, яка полягала у відмежуванні Києва від основних суперечностей та у толеруванні іноземної присутності;
- 2) недовіра, неврегульованість окремих інститутів етнонаціональної політики, зокрема набуття статусу національної меншини, формування національно-культурної автономії, що сприяло політизації етнічності та виникненню дезінтеграційних тенденцій у середовищі національних меншин України;
- 3) невідповідність системи адміністративно-територіального устрою розселенню етноспільнот та надмірна самостійність регіонів у мовних, етнокультурних питаннях, що призвело до висунення окремими національними меншинами вимог автономізації регіонів проживання, федералізації України як альтернативи унітарному устрою держави;
- 4) політична криза, яка дала підстави регіонам, населеним національними меншинами, сумніватися у легітимності нової влади та апелювати до етнічних батьківщин щодо захисту своїх прав;
- 5) у певні історичні періоди належність регіонів, населених національними меншинами, до складу інших держав (Росії, Румунії, Угорщини);
- 6) експансіоністська зовнішня політика, зовнішньополітичне втручання сусідніх держав — від вимог надання автономії територіям проживання своїх національних меншин до відкритої агресії та анексії цих територій;
- 7) етнокультурний, етнополітичний розкол України, що сприяв посиленню етно-регіональних відмінностей, проведенню регіонами власної регіональної етнокультурної політики та призвів до протиставлення Сходу і Заходу держави на всіх рівнях.

Реінтеграцію України необхідно розглядати в контексті етнонаціональної політики України, адже саме прорахунки в цій сфері призвели до використання фактора етнічної належності Російською Федерацією як підстави дезінтеграції. Після дезінтеграції України — анексії Криму та втрати контролю над частиною Донбасу — виникла необхідність реінтеграції

цих територій, відновлення політико-правових, соціально-економічних зв'язків.

Етнополітична реінтеграція — це різновид етнополітичної інтеграції. Етнополітична реінтеграція означає: 1) повторне об'єднання, відновлення цілісності етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання), яка раніше дезінтегрувалася; 2) відновлення зв'язків, включення до етнополітичної системи (етнополітичної спільноти (етносу, нації), держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання) її складової або складових, які раніше відокремилися.

Напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму до складу України є одним з найважливіших завдань етнонаціональної політики України. Гальмування процесу реінтеграції призводить до етнополітичного дистанціювання тимчасово окупованих територій від України, ізоляції та подальшої етнополітичної інтеграції їх населення в російський простір, що може стати причиною фактичної втрати окупованих територій назавжди. Населення окупованих територій зазнає постійного етнополітичного впливу та тиску з боку РФ, що з часом суттєво ускладнить процес реінтеграції. Нелегітимна влада самопроголошених республік намагається блокувати реінтеграційні заходи України, ізолюючи українських громадян, які проживають на окупованій території, від контактів з Україною та налаштовуючи їх вороже до перспективи возз'єднання. З часом зв'язок між Україною та окупованими територіями ослаблюється, міжнародні моніторингові організації фіксують там критичний стан із захистом прав людини і громадянина.

Політика реінтеграції передбачає створення відповідної інституційної основи, напрацювання комплексу правових, політичних, етнокультурних, соціальних, економічних реінтеграційних механізмів. Політика реінтеграції України має базуватися на системному підході, не обмежуючись таргетним реагуванням окремих інституцій. Різні відомства (Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерство інформаційної полі-

тики України, Міністерство внутрішніх справ України) вдаються до окремих, не узгоджених між собою реінтеграційних кроків та заходів, які не формують цілісну, системну політику реінтеграції, що перешкоджає досягненню її кінцевої мети. На даний момент громадянське суспільство досягло більше успіхів у реалізації окремих реінтеграційних проектів, ніж держава. Вирішальними умовами успішної реінтеграції є: координація, узгодження реінтеграційних механізмів та кроків; співпраця органів влади з інституціями громадянського суспільства; міжнародна підтримка реінтеграції України та активна зовнішня політика у цій сфері.

Реінтеграція повинна стати консолідаційною ідеєю, що об'єднає українську поліетнічну націю. Громадська думка може стати вирішальною в досягненні мети реінтеграції – відновлення територіальної цілісності України. Незважаючи на те, що етнополітична ситуація та статус окупованої Автономної Республіки Крим суттєво відрізняються від захоплених частин Донецької та Луганської областей, оформлених у самопроголошені утворення ДНР та ЛНР, проблема реінтеграції України є невіддільною і повинна вирішуватися комплексно в межах єдиної стратегії.

Відсутність державної стратегії реінтеграції породжує у громадян зневіру щодо бажання України рухатися в напрямку повернення окупованої території, формує установку, що держава не здатна провести реінтеграцію через корупцію, неузгодженість та політичні чвари, відсутність належного політико-правового забезпечення процесу реінтеграції. Політика реінтеграції повинна утверджуватися у повсякденній реінтеграції шляхом налагодження діалогу, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням етнокультурних, історичних особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних цінностей, спільного майбутнього України.

Нинішній етап етнополітичної реінтеграції в Україні характеризується такими особливостями: необхідність врегулювання етнополітичного конфлікту та стримування збройної агресії; відсутність цілісної стратегії реінтеграції тимчасово окупо-

ваного Криму та Донбасу (Україна оголосила про різні моделі та строки їх повернення); труднощі формування законодавчої бази (окремо по Донбасу, окремо по Криму), що породжує колізії та суперечності у визначенні правового статусу тимчасово окупованих територій.

Вдосконалення нормативно-правової бази реінтеграції передбачає прийняття низки нормативно-правових актів, які б містили чітке визначення політики реінтеграції, її етапів, цілей, конкретизували механізми, розмежовували повноваження органів влади в сфері реінтеграції (усували наявне дублювання), містили законодавче закріплення статусу тимчасової окупованої території України та забезпечення соціальних, економічних, політичних, етнокультурних прав та гарантій громадян; передбачали однакове застосування юридичної термінології.

Список використаних джерел

1. *Абікеева А. Х.* Соціально-економічні аспекти традиційної структури Казахстану в 20-30 роки ХХ століття: дип. робота: Історія. Кокшетау, 2010. 63 с.
2. *Аваков* виступив за нові угоди щодо донбасу, бо Мінські не працюють // ТСН. URL: <https://tsn.ua/ato/avakov-vistupiv-zanovi-ugodi-schodo-donbasu-bo-minski-ne-pracyuyut-1049665.html> (дата звернення: 20.02.2018).
3. *Адвокат Януковича* стверджує: остаточно Київ «здав Крим» 23 березня URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/7/7170836/> (дата звернення: 14.02.2018).
4. *Акультурація* // Українська етнографія: словник URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/6.html> (дата звернення: 13.12.2017).
5. *Алексейченко О. В.* «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі: геополітичний вимір // Міжнародні відносини. 2013. № 2. С. 1-14.
6. *Алексейченко О. В.* Геополітичні інтереси Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 117 (2). С. 8-15.
7. *Алексейченко О. В.* Участь Російської федерації у Придністровському врегулюванні // Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 8. С. 243-255.
8. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 271 с.
9. *Андрущенко С.* Особливості інтеграційних процесів в Африці // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2005. № 31-32. С. 14-20.
10. *Анексія.* URL: <https://history.vn.ua/book/slovník/12.html> (дата звернення: 07.04.2018).
11. *Антонюк О.* Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html> (дата звернення: 22.10.2017).
12. *Антонюк О.* Основи етнополітики. Київ: МАУП, 2005. 432 с.

Список використаних джерел

13. *Арбенина В. Л.* Этничность как предмет социологического анализа // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць.* Харків, 2001. С. 164-172.
14. *Арсен Аваков:* підрозділи МВС готуються до деокупації Донбасу // МВС. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/12991_Arsen_Avakov_Pidrozdili_MVS_gotuyutsya_do_deokupacii_Donbasu_FOTO.htm (дата звернення 14.04.2018).
15. *Арсен Аваков:* У мене є план. Умовно, взяти спочатку окремо Горлівку // *Українська правда.* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/04/16/7177768/> (дата звернення 17.04.2018).
16. *Арутюнов С.* Силуэты этничности на цивилизационном фоне. Москва: ИНФРА-М, 2012. 416 с.
17. *Асланов С. А.* Взаємозв'язок етнополітичної стабільності та характеристик політичної системи // *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Sv. 2. 3 v. S. 181-185.
18. *Асланов С. А.* Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. 464 с.
19. *Асланов С. А.* Етнополітична стабільність у етнополітичній системі // *Актуальні проблеми політики.* 2015. Вип. 55. С. 116-123.
20. *Асланов С. А.* Етнополітична стабільність: етнічні аспекти феномена // *Science and Education a New Dimension: Humanities and Social Sciences.* 2014. № II (4). Р. 51-55.
21. *Асланов С. А.* Классификация типов этнополитической стабильности // *Legea si Viata.* 2015. № 7/3. С. 2-5.
22. *Асланов С. А.* Міжнародно-правові механізми протидії технології етнополітичної дестабілізації // *Порівняльно-правові дослідження.* 2014. № 2. С. 223-230.
23. *Асланов С. А.* Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2010. 20 с.
24. *Асланов С. А.* Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. 441 с.
25. *Асланов С. А.* Політико-правові засади етнополітичної стабільності держави в умовах глобальних викликів: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05. Київ, 2016. 40 с.
26. *Асланов С. А.* Ризики етнополітичної нестабільності: спроби етнополітичної дезінтеграції України // *Політологічний вісник.* 2014. Вип. 74. С. 322-331.

27. *Асланов С. А.* Теоретико-методологічні засади державної етнонаціональної політики в Україні та деяких зарубіжних країнах: окремі політико-правові аспекти // Політологічний вісник. 2008. № 35. С. 256-263.
28. *Ахмедова Е.* Вплив «європеїзації» Туреччини на вирішення проблеми Кіпру // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 2. С. 61-67.
29. *Ачкасов В. А.* Этнополитология: учебник для бакалавров. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 495 с.
30. *Ачугба Т. А.* История Абхазии в датах: справочник. Сухум. 2011. 212 с.
31. *Байден:* Мінськ – єдиний шлях для України бути єдиною. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/16/7132535/> (дата звернення: 26.03.2018).
32. *Бгажба О. Х., Лакоба С. З.* История Абхазии с древнейших времен до наших дней. Сухум: 2007. 392 с.
33. *Безсмертний:* Конфлікт за Донбас – чи не єдиний у світі, де ООН не бере жодної участі. URL: https://zik.ua/news/2018/01/13/dyplomats_konflikt_na_donbasi_chy_ne_iedynyy_u_sviti_de_oon_ne_bere_zhodnoi_1243613 (дата звернення: 16.02.2018).
34. *Белецькі Є.* Грузинський сценарій. Що готує Путін Україні? // Rzeczpospolita (переклад Главком). URL: <https://glavcom.ua/publications/123760-gruzinskij-stsenarij-shcho-gotuje-putin-ukrajini.html> (дата звернення: 05.03.2018).
35. *Більшість* українців підтримують дипломатичний шлях вирішення конфлікту на Донбасі – опитування // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/2257324-bilshist-ukrajintsviv-vvajayut-scho-konflikt-na-donbasi-treba-virishuvati-diplomatichnim-shlyahom-opituvannya.html> (дата звернення: 20.01.2018).
36. *Блаттер* шокирован резней на матче в Порт-Саиде, где погибли более ста человек // Piter.TV. URL: http://piter.tv/event/Prezident_FIFA_shokirovan/ (дата звернення: 25.02.2016).
37. *Более 80%* россиян высказались против возвращения Крыма в состав Украины // Интерфакс. URL: <http://www.interfax.ru/russia/502455> (дата звернення: 05.10.2017).
38. *Большой юридический словарь* / Додонов В. Н., Ермаков В. Д., Крылова М. А. и др. Москва: Инфра-М, 2001. 790.
39. *Бондаренко А.* Об'єднання Молдови та Румунії: міф, який може стати правдою URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/07/3/7035520/> (дата звернення: 08.02.2018).
40. *Бромлей Ю.* Очерки теории этноса. Москва: Наука, 1983. 418 с.

Список використаних джерел

41. Бузало В., Дмитрієнко М. Територіальне розмежування та встановлення кордонів між Україною та Молдовою 1940 р. // Історико-географічні дослідження в Україні. 2005. № 8. С. 5-36.
42. Бузаров А. Розділені вторгненням: які уроки з кіпрського конфлікту може отримати Україна // РБК-Україна. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/razdeleny-vtorzheniem-kakie-uroki-kiprskogo-1457971858.html> (дата звернення: 22.03.2018).
43. В зоні АТО поставили «глушилки російської пропаганди». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/19/7178177/> (дата звернення: 20.04.2018).
44. В Кремле «Минск-2» назвали единственным документом для урегулирования ситуации на Донбассе / УНІАН. URL: <https://www.unian.net/politics/1816817-v-kremle-minsk-2-nazvali-edinstvennyim-dokumentom-dlya-uregulirovaniya-situatsii-na-donbasse.html> (дата звернення: 20.02.2018).
45. В Молдавии приняли декларацию о выводе войск России из Приднестровья // РБК. URL: <https://www.rbc.ru/politics/21/04/2017/5972112e9a7947255ba30d56> (дата звернення: 05.02.2018).
46. В Одесской области сепаратисты объявили о воссоздании Бессарабской Республики «Буджак» // Багнет. URL: <http://www.bagnet.org/news/odessa/268429> (дата звернення: 08.02.2018).
47. В. Путин заперечує присутність російських військових на Донбасі // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/putin-zaperechuye-prisutnist-rosiyskih-viyskovih-na-donbasi-141837_.html (дата звернення: 11.12.2017).
48. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. Москва: Изограф, 2000. 448 с.
49. Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги // Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 141-149.
50. Вдали от Осетии // Sputnik Южная Осетия. URL: https://sputnik-ossetia.ru/trend/Project_Vdali_ot_Osetiei/ (дата звернення: 19.03.2018).
51. Видавці енциклопедії, у якій АН-225 «Мрія» названо російським літаком, пообіцяли виправити помилку після звернення 7-річного хлопчика зі США. URL: https://ua.censor.net.ua/news/3048013/vydavtsi-entsyklopediyi_u_yakiyi_an225_mriya_nazvano_rosiyskym_litakom_poobitsyalu_vypravytu_pomylku (дата звернення: 25.03.2018).
52. Винославська О. В. Психологія: навч. посібник. Київ: ІНКООС, 2005. 352 с.

53. *Відверта* розповідь біженки з Північної Кореї про «систему, яка перетворює людей на рабів» // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27811354.html> (дата звернення: 25.02.2018).
54. *Відоменко О. О.* Міжнародні економічні відносини URL: http://lubbook.org/book_407.html. (дата звернення: 03.09.2017).
55. *Вітман К. М.* Витоки грузино-абхазького конфлікту // Віче. 2008. № 18. С. 40-43.
56. *Вітман К. М.* Глокалізація як політична модель: європейський вимір // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. міжн. наук.-практ. конф. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 187-190.
57. *Вітман К. М.* Грузинсько-абхазький етнополітичний конфлікт: причини та перспективи розв'язання // Політологічний вісник. 2007. Вип. 27. С. 254-259.
58. *Вітман К. М.* Грузія у пошуку алгоритму вирішення етнополітичних конфліктів на своїй території // Політологічний вісник. 2008. Вип. 34. С. 199-208.
59. *Вітман К. М.* Досвід Косово: висновки для української етнополітології та практичної етнополітики // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу. Т. 1. Одеса: Фенікс, 2013. С. 208-210.
60. *Вітман К. М.* Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми. Київ: Логос, 2007. 336 с.
61. *Вітман К. М.* Етнополітичні колізії навколо подвійного громадянства в Україні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2011. Вип. 3. С. 142-146.
62. *Вітман К. М.* Євроскептицизм як прояв дезінтеграційних тенденцій в ЄС // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 13. С. 8-13.
63. *Вітман К. М.* Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей // Актуальні проблеми європейської інтеграції. 2011. № 7. С. 276-279.
64. *Вітман К. М.* Зростання популярності ультраправих партій як загроза чинній моделі етнонаціональної політики України // Актуальні проблеми політики. 2011. Вип. 41. С. 10-19.
65. *Вітман К. М.* Кримські татари – національна меншіна чи корінний народ? // Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 563-571.
66. *Вітман К. М.* Кримські татари у новій етнополітичній системі координат // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 52. С. 153-163.

Список використаних джерел

67. Вітман К. М. Культурна автономія як потенційний механізм забезпечення прав національних меншин Румунії // Актуальні проблеми політики. 2007. Вип. 30. С. 394-402.
68. Вітман К. М. Культурне різноманіття як механізм нейтралізації конфліктогенного потенціалу етнічності // Держава і право. 2010. Вип. 47. С. 629-636.
69. Вітман К. М. Міжнародна законодавча база з захисту прав корінних народів: Конвенція про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2009. № 3. С.127-131.
70. Вітман К. М. Мовна політика Молдови — заручник геополітики // Трибуна. 2009. № 3-4. С. 37-39.
71. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник. Київ: Логос, 2008. 392 с.
72. Вітман К. М. Наслідки політики румунізації в Молдові // Політологічний вісник. 2009. Вип. 42. С. 166-177.
73. Вітман К. М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання // Держава і право. 2011. Вип. 53. С. 625-631.
74. Вітман К. М. Прецедент унезалеження Косово та його наслідки // Актуальні проблеми політики. 2008. Вип. 34. С. 38-48.
75. Вітман К. М. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту // Політичний менеджмент. 2008. № 4. С. 101-106.
76. Вітман К. М. Придністровський конфлікт: сучасний етап врегулювання // Актуальні проблеми політики. 2009. Вип. 37. С. 9-20.
77. Вітман К. М. Проблеми об'єднання Румунії та Молдови на основі одного етносу // Держава і право. 2008. Вип. 41. С. 636-641.
78. Вітман К. М. Русинське питання: спроби законодавчого врегулювання // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 660-665.
79. Вітман К. М. Сецесія Каталонії як невдала спроба дезінтеграції Іспанії // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 95-105.
80. Вітман К. М. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні // Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 9. С. 55-58.
81. Вітман К. М. Сучасний етап інтеграції Румунії та Молдови: дворівнева гра внутрішньої та зовнішньої політики // Порівняльно-правові дослідження. 2012. № 1/2. С. 310-317.

82. Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 20-29.
83. Вітман К. М. Трансформація політики безпеки як відповідь на глобальні виклики етнополітичній системі Європейського Союзу // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2016. № 8. С. 138-144.
84. Владимир Путин: Крым вернулся в состав России без единого выстрела. URL: <https://www.pravda.ru/news/world/21-11-2016/1318531-putin-0/> (дата звернення: 08.02.2018).
85. ВО «Свобода» из-за цвета кожи не хочет пускать Гайтану на «Евровидение» // Подробности. URL: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2012/02/22/822040.html> (дата звернення: 12.04.2012).
86. Волкер заявив, що відстоюватиме ідею місії ООН на Донбасі, попри сумніви у команді Трампа // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29166455.html> (дата звернення: 13.04.2018).
87. Володина Ю. Социальная реинтеграция детей-сирот в процессе деинституционализации // Человек и образование. 2009. № 1. С. 79-85.
88. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 37. С. 253-263.
89. Воробей Н. О. Європейський чинник врегулювання кіпрської проблеми // Зовнішня політика і дипломатія: історична ретроспектива, традиції, сьогодення. 2013. Вип. 14. С. 102-108.
90. Воронина Т. Интеграция и дезинтеграция как проявление внутренних противоречий интеграционной системы // Terra Economicus. 2013. Vol. 11. № 1-2. P. 119-123.
91. Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку. URL: <https://www.dilovamova.com/index.php?page=10&holiday=109> (дата звернення: 28.02.2018).
92. Всесвітній звіт 2016: Україна // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/uk/world-report/2016/country-chapters/284984> (дата звернення: 18.04.2017).
93. Гай-Нижник П. П. Нові виклики: Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України // Our life. URL: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html (дата звернення: 08.02.2018).

Список використаних джерел

94. *Гай-Нижник П. П.* Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину // *Гілея*. 2017. Вип. 118 (№ 3). С. 110–125.
95. *Галан В. О.* Шотландія, ЄС та Brexit: перспективи інтеграційного розвитку // *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. С. 81–86.
96. *Гарнетт Ш., Лебенсон Р.* Чи настане мир у Придністров'ї // *Політика і час*. 1999. № 5. С. 51–63.
97. *Генасамблея ООН* підтримала резолюцію по Криму. URL: <https://prm.ua/genasambleya-oon-uhvalila-ukrayinsku-rezolyutsiyu-pro-prava-lyudini-v-okupovanomu-krimu/> (дата звернення: 18.04.2018).
98. *Генасамблея ООН* схвалила оновлену резолюцію щодо Криму // *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/19/7075297/>.
99. *Генеральний секретарь* определил 12 главных направлений работы ООН в этом году // *Новости ООН*. URL: https://news.un.org/ru/story/2018/01/1321652#.Wl6lVVVI_IV (дата звернення: 18.02.2018).
100. *Георгієвський Ю.* Закон «про деокупацію»: компіляція з чинних норм і відсутність плану реінтеграції. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/27/7175921/> (дата звернення 05.04.2018).
101. *Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации. Москва: Академический Проект, 2005. 528 с.
102. *Глава ДНР* объявил о создании нового государства Малороссии // *РИА новости*. URL: <https://ria.ru/world/20170718/1498672718.html> (дата звернення: 17.02.2018).
103. *Глави Церков і релігійних організацій України* пропонують Президенту повернути до Верховної Ради «вибухонебезпечний» мовний законопроект // *Релігія в Україні*. URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/17106-glavi-cerkov-i-religijnix-organizacij-ukrayini-proponuyut-prezidentu-povernuti-do-verhovnoyi-radi-v-ibuxonebezpechnij-movnij-zakonoproekt.html?cstart=1&newsid=17106> (дата звернення 27.01.2018).
104. *Гнатівський М.* Невтручання принцип // *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
105. *Голденштейн К.* Політико-правові засади інституту автономії національних меншин в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2011. 204 с.

106. Гондаренко М. В. Дилемма глобалізації і антиглобалізації: феномен глокалізації і його наслідки для науки і суспільства // Теорія і практика суспільного розвитку. 2014. № 3. С. 54–56.
107. Гончаров В. А. Метод оптимізації: учеб. посіб. для вузів. Москва: ІД Юрайт, 2014. 191 с.
108. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Стратегічні пріоритети. 2014. № 4 (33). С. 5-12.
109. Грабовецький Б. Є. Основи економічного прогнозування: навч. посіб. Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000. 209 с.
110. Грицяк Д. І. Мова як чинник етнокультурної консолідації українського суспільства // Держава і право. 2013. Вип. 60. С. 484-491.
111. Громадська думка стосовно непідконтрольного Донбасу: що змінилось?: соціологічне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-stosovno-nepidkontrolnogo-donbasu-shcho-zminilos> (дата звернення: 20.01.2018).
112. Грушкін Д. Право народів на самоопределение: идеология и практика. Москва: Звенья, 1997. 49 с.
113. Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні в роки Другої світової війни: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 460 с.
114. Гумилев Л. Етносфера: история людей и история природы. Москва: Экспрос, 1993. 316 с.
115. Гуськов С. Спортивный маркетинг. Киев: Олимпийская литература, 1995. 296 с.
116. Дагбаева С. Б. Сущность, содержание, психологические механизмы и эффекты этнической социализации личности // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия Педагогика и психология. 2014. № 5 (58). С. 110-116.
117. Дагбаева С. Б. Этническая социализация личности: психологические эффекты и закономерности // Психология в экономике и управлении. 2015. Т. 7. № 2. С. 121-129.
118. Далявська Т. П. Нові державні утворення: науковий дискурс щодо категоріально-понятійного апарату // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. Серія 22. Спец. вип. С. 377-382.
119. Далявська Т. П. Феномен невизнаних держав: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2016. 229 с.

Список використаних джерел

120. *Дезинтеграція* // Энциклопедический словарь, Малый академический словарь. URL: dic.academic.ru (дата звернення: 15.13.2017).
121. *Декларация о ликвидации всех форм расовой дискриминации* // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/2002decl.shtml (дата звернення: 27.02.2016).
122. *Декларация о независимости Республики Молдова* // Президентура Республики Молдова. URL: <http://www.presedinte.md/rus/declaration> (дата звернення: 28.01.2018).
123. *Держава поліетнічна Українська етнографія: словник*. URL: <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/39.html> (дата звернення: 12.04.2017).
124. *Джемилев: Будущее Крыма – национально-территориальная автономия в составе Украины* // Евразийский Дом. URL: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&nic=expert&pid=1545> (дата звернення 14.05.2016).
125. *Дівак В.* Деякі проблеми реформування адміністративно-територіального устрою та регіоналізація України // *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 626-632.
126. *Дівак В.* Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія. Київ: Логос, 2010. 224 с.
127. *Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве*. URL: <http://kremlin.ru/supplement/4783> (дата звернення: 22.03.2018).
128. *Додон: об'єднання з Румунією означатиме громадянську війну в Молдові* URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/2/7076985/> (дата звернення: 08.02.2018).
129. *Додонов Р.* Закономірності розгортання збройних конфліктів у ХХІ столітті // *Вісник Донецького національного університету. Серія Філософські науки*. 2016. № 1. С. 85-94.
130. *Долішній М. І.* Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. Київ: Наук. думка, 2006. 512 с.
131. *Допомагаючи Україні, світ допомагає собі – інтерв'ю з С. Полтораком* // *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/dopomagayuchi-ukrayini-svit-dopomagaye-sobi/> (дата звернення 14.04.2018).
132. *Дорошко М. С.* Конфлікт у Придністров'ї: політичне підґрунтя // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2005. Вип. 53. Ч.2. С. 13-14.
133. *Дорошко М. С., Шпакова Н. В.* Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.

134. *Екс-депутат* Держдуми: Захоплення Криму Росією було спланованою акцією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/14/7171602/> (дата звернення: 14.02.2018).
135. *Елин Д. В.* Противоречивость процесса глобализации: локализация и глокализация // *Общество: политика, экономика, право*. 2010. № 1. С. 15–17.
136. *Етнічні процеси* // *Історичний словник термінів та понять з Історії України*. URL: <http://histua.com/slovník/e/etnichni-procesi> (дата звернення: 28.11.2017).
137. *Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна* // *Етнологія*. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesy-yih-klasyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikatyvna/> (дата звернення: 13.12.2017).
138. *Етнополітологія* // *Політологічний енциклопедичний словник* / Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук. Харків: Право, 2015. 816 с.
139. *Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посіб.* / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю. та ін. Київ: Фенікс, 2003. 179 с.
140. *Євтух В. Б.* Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. 396 с.
141. *Євтух В. Б.* Етнополітичний менеджмент // *Етносоціологія: терміни та поняття*. Київ: Фенікс, 2003. 280 с.
142. *Жиров Г. Б.* Анексія Криму, причини та наслідки // *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 45. С. 68-72.
143. *Заболотна М. Ф.* Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі // *Грані*. 2015. № 10 (1). С. 27-31.
144. *Забутий народ* обратился к Президенту Российской Федерации Владимиру Владимировичу Путину // *Руська правда*. URL: <http://www.ruska-pravda.com/novosti/34-nv-politika/24080-zabyty.html> (дата звернення 17.07.2017).
145. *Задорожній О. В.* Невтручання принцип // *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
146. *Закарпатська Народна Республіка*. Чи спроможний Кремль відхопити ще один шматок України // *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/politika/zakarpatska-narodna-respublika-chi-spromozhniy-kreml-vidhopiti-she-odin-shmatok-ukrayini-793853.html> (дата звернення 20.07.2017).
147. *Заметина Т.* Конституционные вопросы интеграции Крыма и Севастополя в социально-экономическую сферу Российской

- Федерации // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2017. № 1 (114). С. 84-91.
148. *Захарченко* заявив про інтеграцію ОРДО з Росією. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/1/7173314/> (дата звернення: 22.03.2018).
149. *Захарченко* о Малороссии: Дискуссия будет продолжена // Новости Донецкой Республики. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/41419-zaharchenko-o-malorossii-diskussiya-budet-prodolzhena.html> (дата звернення: 20.04.2018).
150. *Захарченко*: ДНР не признает закон об особом статусе районов Донбасса // РИА новости. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247111691&cat_id=244274130 (дата звернення: 22.07.2016).
151. *Заявление* Пушилина о выполнении Киевом Минских соглашений // Новости Донецкой Республики. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/40578-zayavlenie-pushilina-o-vypolnenii-kievom-minskih-soglasheniy.html> (дата звернення 05.04.2018).
152. *Зяць Н. В.* Право нації на самовизначення та глобалізація // Право і суспільство. 2015. № 4 (3). С. 19–24.
153. *Иноземцева А. В.* К вопросу о понятиях «интеграция», «дезинтеграция» и «реинтеграция» // Актуальные вопросы в научной работе и образовательной деятельности. Тамбов, 2015. С. 66-70.
154. *Иноземцева А. В.* К вопросу о формах реинтеграции незанятого населения в социум // Эволюция современной науки: сбор. стат. межд. науч.-практ. конф. Уфа. 2015. С. 317-321.
155. *Интеграция и дезинтеграция социальные* // Философская энциклопедия. URL: dic.academic.ru (дата звернення: 18.12.2017).
156. *История футбола – футбольная война между Сальвадором и Гондурасом* // Спортивно-информационный портал «Спорт-34RU». URL: <http://www.sport-34.ru/?p=17957> (дата звернення: 28.02.2016).
157. *Ідентичність етнічна* // Енциклопедія історії України в 3 Т. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3. 672 с.
158. *Ісакова Г.* Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи // Політичний менеджмент. 2007. № 3. С. 128-134.
159. *Італійське видання* позначило на карті Крим частиною РФ. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/9/7094847/> (дата звернення: 20.09.2017).
160. *Кабышев В., Заметина Т.* Принятие в Российскую Федерацию Республики Крым и города Севастополя – восстановление

- исторической справедливости: конституционно-правовой анализ // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2014. № 2 (97). С. 58-74.
161. *Кавтарадзе С. Д.* Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве. Москва: Экзамен, 2005. 223 с.
 162. *Казин Ф. А.* Взаимоотношения России с Южной Осетией и Абхазией в сравнительной перспективе // Полис. 2009. № 1. С. 130-142.
 163. *Кан Ден Сик* Кореяская проблема в контексте трансформаций мировой политической системы: монография. Киев: Изд. центр КНЛУ, 2017. 284 с.
 164. *Карасьов:* Сенси України формують патріарх Кирил і Кремль. URL: <https://www.unian.ua/politics/290824-karasov-smisli-ukrajini-formuyut-patriarh-kiril-i-kreml.html> (дата звернення: 21.03.2018).
 165. *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: наук.-навч. посіб. Київ: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. 300 с.
 166. *Картунов О. В.* Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України) // Politicus. 2017. Вип. 5. С. 157-161.
 167. *Кашин В. П.* Индия: корни регионального сепаратизма // Азия и Африка сегодня. 2010. № 7. С. 28-35.
 168. *Ким Н.* Северная и Южная Корея: история разделения // ПостНаука. URL: <https://postnauka.ru/faq/60783> (дата звернення: 05.01.2018).
 169. *Кім Чен Ин* знову наголосив на необхідності покращення міжкорейських відносин. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/7/7167680/> (дата звернення: 07.01.2018).
 170. *Кім Чжон Ин* – північнокорейський політичний діяч (біографія, фото, розповіді). // People.SU. URL: <http://www.people.su/ua/52162> (дата звернення: 28.12.2017).
 171. *Кіпр* висунув ультиматум щодо переговорів про воз'єднання острова // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/15/7077583/> (дата звернення: 24.03.2018).
 172. *Кіссе А.* Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: монографія. Київ: Логос, 2006. 380 с.
 173. *Кіссе А.* Політико-правові засади управління етнічним конфліктом: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2006. 409 с.
 174. *Клімкін:* «Росія свідомо загнала у глухий кут весь Мінський процес і хоче легалізувати російський протекторат на Донбасі» // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/3844829.html> (дата звернення: 20.02.2018).

Список використаних джерел

175. *Ключові тези виступу В. Путіна* // ТСН. URL.: <http://tsn.ua/svit/klyuchovi-tezi-vistupu-putina-sakralniy-krim-padinnya-rublya-i-grizna-armiya-395537.html> (дата звернення: 16.12.2017).
176. *Ковальський С. В. Гуманітарна діяльність ООН на Кіпрі (1960-1974)* // Записки історичного факультету. 2005. Вип. 16. С. 260-267.
177. *Ковальський С. В. Миротворчість ООН на Кіпрі: підсумки та уроки 50-ти річної операції* // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Історичні науки. 2014. Вип. 123. С. 212-217.
178. *Ковальський С. В. Північний Кіпр в міжнародних відносинах східного Середземномор'я 1960-1980-х рр.* // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Серія Історія. № 1 (114). С. 31-32.
179. *Ковальський С. В. Формування міжетнічних протиріч на Кіпрі в 1960-1963 рр.: правовий аспект* // Гуржіївські історичні читання. 2012. С. 296-298.
180. *Кожевников Н., Пашкевич Н. Глокалізація: концепції, характерні черти, практичні аспекти* // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова. 2005. № 3. Т. 2. С. 111-116.
181. *Козак Ю. Г. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях: підруч.* Київ: Центр учбової літератури, 2017. 228 с.
182. *Колесниченко В. Федеративна Україна – безальтернативна альтернатива розвитку українського государства* // Голос України. 2009. № 194. С. 5.
183. *Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності* // Соціальна економіка. 2014. № 1-2. С. 76-83.
184. *Коментарій глави ДНР относительно Указа о запрете выезда на Украину* // Новости Донецкой Республики. URL: <http://dnr-news.com/oficialno/43860-kommentariy-glavy-dnr-otnositelno-ukaza-o-zaprete-vyezda-na-ukrainu.html> (дата звернення 05.04.2018).
185. *Комплекс заходів, спрямований на імплементацію Мінських домовленостей.* URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327/> (дата звернення: 17.12.2017).
186. *Конституція Республіки Корея* // Legal Portal. URL: http://legalportal.am/download/constitutions/119_ru.pdf (дата звернення: 07.01.2018).
187. *Конфликты и войны после распада СССР* / В. Ю. Богданович, А. Я. Маначинский, Ю. В. Егоров, В. А. Муха, А. А. Бортник. Киев: Кий, 2008. 420 с.

188. *Конфлікт у Придністров'ї: Молдова констатує, що Росія не виконала зобов'язання* // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2275642-na-odesini-negoda-dodala-robotiratuvalnikam.html> (дата звернення: 05.02.2018).
189. *Концепція етнополітичних досліджень в Україні* / В. Б. Євтух, С. І. Суглобін, М. О. Молчанов. Київ: МПП «Інтелектуальна взаємодія-ІНТЕЛ», 1992. 21 с.
190. *Косюк Т. П.* Актуальні аспекти тлумачення та реалізації принципу самовизначення народів // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2014. Т. 160. С. 17-22.
191. *Котигоренко В. О.* Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? // Політичний менеджмент. 2008. № 5. С. 85-103.
192. *Котигоренко В. О.* Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні // Політичний менеджмент. 2004. № 6. С. 48-63.
193. *Коштуница: «Косово – не унікальний випадок, а небезпечний вірус»* // Regnum. URL: <http://www.regnum.ru/news/1049674.html> (дата звернення: 12.01.2018).
194. *Краткий философский словарь* / под ред. А. П. Алексева. 2-е изд. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 496 с.
195. *Кресіна І. О.* До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті // Політичний менеджмент. 2007. № 4. С. 31-40.
196. *Кресіна І. О.* Національно-культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми // Стратегічні пріоритети. Серія Політика. 2017. № 1. С. 18-23.
197. *Кресіна І. О.* Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 139-144.
198. *Кресіна І. О.* Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації // Держава і право. 2016. Вип. 73. С. 61-73.
199. *Кресіна І. О.* Статус національних меншин як фактор етнокультурного розколу України // Держава і право. 2013. Вип. 59. С. 455-462.
200. *Кресіна І. О.* Треба виробити політику української національної ідентичності // Національна безпека і оборона. 2016. № 3-4. С. 121-122.
201. *Кресіна І. О., Явір В. А.* Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації // Політологічний вісник. 2013. Вип. 70. С. 211-219.

Список використаних джерел

202. *Кривицька О.* Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації // Політичний менеджмент. 2003. № 3. С. 43-55.
203. *Кривицька О.* Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення // Політичний менеджмент. 2008. № 2 (29). С. 51-65.
204. *Крим – це російська автономія: у парламенті АРК вирішили міняти Конституцію.* URL: https://galinfo.com.ua/news/krym_tse_rosiyska_avtonomiya_u_parlament_i_ark_vyrishyly_minyaty_konstytutsiyu_153053.html (дата звернення: 08.02.2018).
205. *Крим захоплювали кількома групами осіб – Наливайченко.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/7/7170855/> (дата звернення: 14.02.2018).
206. *Кримські сепаратисти домоглися права на скасування Конституції АРК у суді* // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24454778.html> (дата звернення 15.04.2017).
207. *Крищанович Д.* Проявление расизма в спорте: современные аспекты исследования // Актуальные проблемы современной медицины и фармации 2016: сб. тез. докл. LXX междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых. Минск : БГМУ, 2016. С. 1341.
208. *Кульчицький С.* Румунія і Молдова: дві країни, одна нація // Регіональна історія України. 2013. Вип. 7. С. 85-102.
209. *Купріянович Г.* Інтеграція навколо традиції // Nad Buhom i Narwoju. URL: http://nadbuhom.pl/art_0632.html (дата звернення: 07.11.2017).
210. *Лавров* нагадав, як в РФ розуміють виконання «Мінська». URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/18/7135754/> (дата звернення: 26.03.2018).
211. *Лавров:* киевская «партия войны» хочет похоронить минские соглашения // ТАСС. URL: http://tass.ru/politika/4899302?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share (дата звернення: 28.03.2018).
212. *Лексин И.* Сецессия территориальных образований: правовые риски и механизмы защиты // Государство и право. 2012. № 2. С. 5-14.
213. *Либман А.* Модели корпоративной интеграции: региональные особенности // Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 5. С. 47-53.
214. *Либман А., Хейфец Б.* Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская Экономическая Интеграция. 2011. № 2. С. 4-18.

215. *Лихачев К. А.* Этносепаратизм в Северо-Восточной Индии: старые проблемы в новом веке // *Азия и Африка сегодня*. 2011. № 10. С. 45-49.
216. *Лойко Л. І.* Забезпечення прав національних меншин у контексті євроінтеграційних перспектив України // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 151-157.
217. *Луман Н.* Что такое коммуникация? // *Социологический журнал*. 1995. № 3. С. 114-125.
218. *Майборода О. М.* Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // *Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві*. Київ: «Фонд Європа ХХІ», 2002. С. 9-41.
219. *Майбутнє Криму: чи можлива реінтеграція? Як і коли?: загальнонаціональне і експертне опитування.* // Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2016a/maibutnepituvannya.htm> (дата звернення: 05.10.2017).
220. *Малий М.* Інформаційна політика держави: стан і стратегія розвитку // *Інститут журналістики*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1341> (дата звернення 12.05.2017).
221. *Мальшев В. В.* Методы оптимизации в задачах системного анализа и управления: учеб. пособ. Москва: МАИ-ПРИНТ, 2010. 440 с.
222. *Маляр Г.* Закон про реінтеграцію – багато галасу з нічого. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/10/5/7157432/> (дата звернення 13.10.2017).
223. *Маруховська-Картунова О.* Еволюція та сутність етнокланових режимів: етноконфліктний вимір // *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Том 173. Політичні науки. С. 61-67.
224. *Маруховська-Картунова О.* Філософсько-релігійний та політологічний виміри витоків наук про мир і врегулювання етнополітичних конфліктів // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 10-19.
225. *Мателешко Ю. П.* Вплив анексії Криму на безпеку держав Балтійсько-Чорноморського регіону // *Співпраця між Україною і Литвою в умовах російської загрози: міжн. конф.* Каунас, 2016. С. 55-61.
226. *Медведев* рассказал, почему 5 лет назад Россия бомбила Грузию // *Главред*. URL: <http://glavred.info/mir/medvedev-rasskazal-pochemu-5-let-nazad-rossiya-bombila-gruziyu-255809.html> (дата звернення: 21.03.2018).

Список використаних джерел

227. Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина // Organization for Security and Cooperation in Europe. URL: <https://www.osce.org/ru/home/123807> (дата звернення: 17.12.2017).
228. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 14.02.2018).
229. Механізми регулювання інтеграційних процесів в Україні: навч. посібник. Ужгород. Ліра, 2009. 542 с.
230. МЗС: Росія за 3 роки не виконала жодного пункту Мінських угод. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/12/7171315/> (дата звернення: 20.02.2018).
231. Міжнародний суд ООН відмовився розглядати позов Грузії до Росії // Кореспондент. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1202660-mizhnarodnij-sud-oon-vidmovivsy-a-rozglyadati-rozov-gruziyi-do-rosiyi> (дата звернення: 21.03.2018).
232. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <http://mtot.gov.ua/category/pro-ministerstvo/> (дата звернення: 28.11.2017).
233. МІП прозвітувало за результатами своєї діяльності у 2017 році. URL: <https://mip.gov.ua/news/2259.html> (дата звернення: 03.04.2018).
234. Місія ООН на Донбасі може стати гарантом досягнення миру – Порошенко. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/10/7171227/> (дата звернення: 16.02.2018).
235. Місія США в ОБСЄ: кримські санкції діятимуть до повернення півострова Україні // Крим.Реалії. URL: <https://ua.krymr.com/a/news/29013302.html> (дата звернення: 18.03.2018).
236. Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму: наук. записка / Кресіна І. О., Горбаєнко В. П., Явір В. А., Стойко О. М. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. 104 с.
237. Молдавський політолог: заявлення Президента Румунії провоцують національну нетерпимість в Молдавії. URL: <http://www.regnum.ru/news/989871.html> (дата звернення: 07.02.2018).
238. Молдова: об'єднання з Румунією як шлях до ЄС? // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/1993063-moldova->

- obednanna-z-rumunieu-ak-slah-do-es.html (дата звернення: 08.02.2018).
239. *Москаль*: На Закарпатті ФСБ як радіація. Ми їх не бачимо, а вони тут // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/26/7175785/> (дата звернення 27.03.2018).
240. *Нагорна Л.* Корінні народи // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
241. *Наконечний В. С.* Сепаратизм: поняття та підходи до тлумачення // Вестник СевГТУ. Политология. 2007. Вып. 84. С. 126-134.
242. *Наконечний В. С.* Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вып. 78. С. 95-107.
243. *Новости ООН*: расизм окутал спорт // Восьмой канал. URL: доступу: <http://www.8tv.ru/?id=6&news=1432> (дата звернення: 25.02.2016).
244. *О государственном суверенитете Абхазской Советской Социалистической Республики*: Декларация от 25 августа 1990 года. URL: <http://www.apsuara.ru/portal/book/export/html/1013> (дата звернення: 17.03.2018).
245. *О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России)* [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.). URL: [http://hai-nyzhnyuk.in.ua/doc2/2014\(01\).plan_putina.php](http://hai-nyzhnyuk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php) (дата звернення: 08.02.2018).
246. *О функционировании языков на территории Республики Молдова*: Закон Молдавской Советской Социалистической Республики от 1 сентября 1989 года № 3465-XI (В редакции от 29.05.2003 г. № 206-XV, 07.04.2011 г. № 65, 17.07.2014 г. № 153). URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3281 (дата звернення: 03.02.2018).
247. *Об утверждении Концепции национальной политики Республики Молдова*: Закон № 546 от 19.12.2003. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312846&lang=2> (дата звернення: 07.02.2018).
248. *Об'єднання Кіпру*: переговори у Женеві як новий «історичний шанс» // Hromadske International. URL: <https://hromadske.ua/posts/obednannya-kipru-perehovori-u-zhenevi-yak-novii-istorichni-shans> (дата звернення: 22.03.2018).
249. *Обушний М. І.* Етнос і нація: проблеми ідентичності. Київ: Український Центр духовної культури, 1998. 204 с.
250. *Онщенко І. Г.* Основи етнодержавознавства: навч. посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 168 с.

Список використаних джерел

251. *Онiщенко К. О.* Витоки та перші спроби застосування інституту національно-культурної автономії // *Держава і право.* 2009. Вип. 44. С. 708-715.
252. *Онiщенко К. О.* Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій // *Держава і право.* 2009. Вип. 45. С. 631-641.
253. *Онiщенко К. О.* Особливості національно-територіальної автономії в Україні: правовий аналіз статусу АРК // *Політологічний вісник.* 2008. № 37. С. 139-151.
254. *Онiщенко К. О.* Територіальна автономія як інститут забезпечення вимог національних меншин // *Держава і право.* 2010. Вип. 49. С. 712-718.
255. *Опубліковано мирний план Порошенка щодо врегулювання ситуації на Сході України.* URL: https://zaxid.net/opublikovano_mirniy_plan_poroshenka_shhodo_vregulyuvannya_situatsiyi_na_shodi_ukrayini_n1312268 (дата звернення: 22.07.2016).
256. *Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольних і непідконтрольних Україні територій Донецької області: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження //* *Національний фонд підтримки демократії и аналітический центр «Фабрика мысли «Донбасс».* Київ, 2018. 41 с.
257. *ПА ОБСЄ визнала Росію військовим агресором.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/1/7030663/> (дата звернення: 14.02.2018).
258. *Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р.* // *Інститут історії України НАН України.* URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe =Pakt_M_R (дата звернення: 02.02.2018).
259. *Пальчук В.* Децентралізація vs федералізація: аспекти українського державотворення // *Центр дослідження соціальних комунікацій.* URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=959:detsentralizatsiya&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 22.07.2016).
260. *ПАРЕ визнала Росію винною у поновленні депортації мешканців Криму //* *Європейська правда.* URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/23/7076529/> (дата звернення: 18.03.2018).
261. *Паризька книгарня вилучить з продажу глобуси з «неукраїнським» Кримом //* *Європейська правда.* URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/25/7076611/> (дата звернення: 20.04.2018).
262. *Пашуто К. П.* Сепаратистские тенденции на постсоветском пространстве и феномен failed-state: опыт Южной Осетии //

- Алтайская школа политических исследований. URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=3858> (дата звернення: 19.03.2018).
263. *Перевезій В.* Соціальна мобілізація: інтеграційний та дезінтегруючий потенціали // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. Вип. 6 (68). С. 251-261.
264. *Перепелиця Г. М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи Київ: Стилюс – ПЦ «Фоліант», 2003. 256 с.
265. *Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування* // Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/> (дата звернення: 03.02.2018).
266. *Перша* реакція Росії на закон про реінтеграцію Донбасу: вже бачать кров // Politeka. URL: <https://politeka.net/ua/news/599028-persha-reaktsiya-rosiyi-na-zakon-pro-reintegratsiyu-donbasu-vzhe-bachat-krov/> (дата звернення 05.04.2018).
267. *Плаксенко М. Л.* Роль та інтереси Росії в урегулюванні Придністровського конфлікту // Стратегічні пріоритети. 2008. № 3 (8). С. 233-239.
268. *Плиев. А.* Кавказ в современном противоречивом мире // Каспійсько-Чорноморський регіон: умови та перспективи розвитку: матер. міжнар. конф. Київ, 1998. С. 71-75.
269. *Погорілко В., Федоренко В.* Конституційне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 432 с.
270. *Пока мы боремся за Крым, он остается нашим – Георгий Логвинский* // Free Crimea. URL: http://freecrimea.com.ua/153934/2015/12/18/Poka_my_boremsya_za_Krym_on_ostayet_sya_nashim_-_Georgiy_Logvinskiy (дата звернення: 05.05.2017).
271. *Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: національна доповідь.* / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.
272. *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І., Лойко Л., Явір В., Грицяк Д., Стоєцький С. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. 155 с.
273. *Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка* / Кресіна І. О., Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Кресін О. В., Стойко О. М., Явір В. А., Лойко Л. І., Стоєцький С. В., Матвійчук Л. О. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. 144 с.
274. *Поліція готова співпрацювати з Представництвом Президента в АР Крим у справі повернення півострова* // Національна поліція. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/Informacziya/>

- policziya-gotova-spivpraczuuvati-z-predstavnicztvom-prezidenta-v-ar-krim-u-spravi-povernennya-pivostrova-v-yacheslav-abroskin/ (дата звернення: 28.03.2018).
275. *Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України затверджене постановою КМУ від 8 червня 2016 р. № 376.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF> (дата звернення: 28.11.2017).
276. *Пора розпочинати реінтеграцію Донбасу – Тука // Інтерфакс-Україна.* URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/344994.html> (дата звернення: 15.12.2017).
277. *Порошенко готовий провести референдум щодо федералізації України, але вже знає його результат / ТСН.* URL: <http://tsn.ua/politika/poroshenko-gotovy-provesti-referendum-schodo-federalizaciyi-ukrayini-ale-vzhe-znae-yogo-rezultat-416446.html> (дата звернення: 22.07.2016).
278. *Порошенко: Тактика і строки на Донбасі і в Криму – різні.* URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/01/14/7095411/> (дата звернення: 20.09.2017).
279. *Посольство Франції прокоментувало створення «представництва ДНР» в Марселі // Громадське радіо.* URL: <https://hromadskeraudio.org/news/2017/06/27/posolstvo-franciyi-prokomentovalo-stvorennya-predstavnytva-dnr-v-marseli> (дата звернення: 28.03.2018).
280. *Почепцов Г. Інформаційна політика: базові принципи // Media Sapiens.* URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyna_politika_bazovi_printsipi/ (дата звернення 10.05.2017).
281. *Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи: Роз'яснення Міністерства юстиції України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12> (дата звернення: 25.02.2018).
282. *Президент призначив Бориса Бабіна Постійним Представником в Криму.* URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-priznachiv-borisa-babina-postijnim-predstavnikom-v-42738> (дата звернення: 27.03.2018).
283. *Придністровська Молдавська Республіка // Інститут історії України НАН України.* URL: <http://resource.history.org.ua=Prydnistrovia> (дата звернення: 02.02.2018).
284. *Придністров'я: 10 уроків для України // Hromadske.* URL: <https://hromadske.ua/posts/prydnistrovia-10-urokiv-dlia-ukrainy> (дата звернення: 05.02.2018).

285. *Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18. Ст. 131.
286. *Про делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській державним адміністраціям повноважень з управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності*: Указ Президента України № 560 від 26.11.1993 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/560/93> (дата звернення: 11.12.2017).
287. *Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб*: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2015. № 1. Ст. 1.
288. *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України*: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 26. Ст. 892.
289. *Про засади державної мовної політики*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 23. Ст. 218.
290. *Про Заяву Верховної Ради України «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України»*: постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 36. Ст. 2001.
291. *Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави*: постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 15. Ст. 581.
292. *Про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах*: Конвенція МОП № 169. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_188 (дата звернення: 21.03.2018).
293. *Про національні меншини в Україні*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 529.
294. *Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей*: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2014. № 45. Ст. 2043.
295. *Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях*: пояснювальна записка до проекту Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017).
296. *Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях*: висновок комітету до проекту Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: <http://>

- w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017)
297. *Про особливості* державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях: проект Закону України № 7163 від 04.10.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62638 (дата звернення 13.10.2017).
298. *Про особливості* державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України // Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 54.
299. *Про стабілізацію* політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України: постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 545.
300. *Програма захисту українців* // ВО «Свобода». URL: http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/ (дата звернення 15.04.2017).
301. *Программа действий по осуществлению Декларации о ликвидации всех форм расовой дискриминации* // ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/program.shtml (дата звернення: 27.02.2016).
302. *Пряхин В. Ф. Региональные конфликты на постсоветском пространстве: (Абхазия, Южная Осетия, Нагорный Карабах, Приднестровье, Таджикистан)*. Москва: Гном и Д, 2002. 312 с.
303. *Путин назвал Восток Украины «Новороссией»* // Информационное агентство 112.ua. URL: <http://112.ua/politika/putin-nazval-yugo-vostok-ukrainy-novorossiey-50819.html/> (дата звернення: 20.07.2016).
304. *Путін загадав автономії для Донбасу та федералізації України* // Дзеркало тижня. URL: https://dt.ua/POLITICS/putin-zahadav-avtonomiyi-dlya-donbasu-ta-federalizaciyi-ukrayini-163569_.html (дата звернення: 20.07.2016).
305. *Р. Чубаров* объявил о начале создания национально-территориальной автономии крымскотатарского народа // УНН. URL: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1323697-r-chubarov-ogolosiv-pro-pochatok-stvorenniya-natsionalno-teritorialnoyi-avtonomiyi-krimskotatarskogo-narodu> (дата звернення: 08.02.2018).
306. *Раджабов И. Ш.* Современные концепции этнократии и их политический анализ // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-5 (207) С. 306-309.

307. *Рамкова конвенція про захист національних меншин* // Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 15.03.2018).
308. *Реакція «ЛДНР» на прийнятий закон о деокупації Донбасса* // КП в Украине. URL: <https://kp.ua/politics/598601-reaktsiya-ldnr-na-pryniatyi-zakon-o-deokkupatsyyu-donbassa> (дата звернення 05.04.2018).
309. *Реакція світу на спробу перевороту в Туреччині* // BBC. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160716_turkey_reaction_she (дата звернення: 22.03.2018).
310. *Резнікова Н. В. Інтеграційні прояви незалежності: ризики регіональної взаємозалежності в контексті протиріч глобалізації* // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 6. С. 7-11.
311. *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України А/68/L.39 (повний текст)* // Тиждень. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/106073> (дата звернення: 18.12.2017).
312. *Резолюція ПАРЄ щодо України: повний текст* // Главком. URL: <http://glavcom.ua/news/rezolyuciya-parje-shchodo-ukrajinirovniy-tekst-377488.html> (дата звернення: 20.10.2017).
313. *Реінтеграція* // Политический словарь. URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar/pol/r/reintegratsiya.html> (дата звернення: 13.12.2017).
314. *Реінтеграція жителів окупованих територій растянется на десятки лет, — Джапарова* // РБК Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/reintegratsiya-zhiteley-okkupirovannyh-territoriy-1520252699.html> (дата звернення: 07.03.2018).
315. *Рейтинг армій мира: Україна в топ-30*. URL: <https://znaj.ua/ru/society/rejtyng-armyj-myra-ukrayna-v-top-30> (дата звернення: 07.02.2018).
316. *Республіка Крим в складі Російської Федерації: рік спустя* // ВЦІОМ. 2015. URL: <http://old2.wciom.ru/fileadmin/news/sobytiya/Krblm2015.pdf> (дата звернення: 16.12.2017).
317. *Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади: підручник. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 263 с.*
318. *Рік невиконання мінських угод: що далі?* // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27546845.html> (дата звернення: 17.12.2017).
319. *Рішення Конституційного Суду України №2-р/2018 від 28.02.2018*. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf (дата звернення 27.03.2018).

Список використаних джерел

320. Рожкова Е. К., Тажиева Д. М. История и разрешение грузино-южноосетинского конфликта // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XI междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК, 2012. С. 213-227.
321. *Розчленування* // Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/rozchlenovuvaty> (дата звернення: 15.13.2017).
322. *РосЗМІ: Проект «Новоросія» офіційно закрили* URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068502/> (дата звернення: 20.07.2016).
323. *Російсько-грузинська війна: дев'яті роковини* // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28665155.html> (дата звернення: 23.03.2018).
324. *Російсько-грузинська війна: історія питання* // Поступ. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=61762> (дата звернення: 20.03.2018).
325. *Російсько-грузинська війна: на чий стороні світова спільнота?* / УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/136902-rosiysko-gruzinska-viyna-na-chijiy-storoni-svitova-spilnota.html> (дата звернення: 03.03.2018).
326. *Росія «експортує тероризм» на територію України – МЗС* // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25407275.html> (дата звернення: 11.12.2017).
327. *Росія визнала законною декларацію незалежності Криму* // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/895327-rosiya-viznala-zakonnoyu-deklaratsiyu-nezaleznosti-krimu.html> (дата звернення: 12.01.2018).
328. *Росія готувала агресію щодо України з 2012 року.* URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/24/7169378/> (дата звернення: 11.02.2018).
329. *Росія дезінтегрована – Крим деокупований* URL: <https://www.prostir.ua/?focus=rosiya-dezintehrovana-krym-deokupovanyj> (дата звернення: 21.03.2018).
330. *Росія закликає ЄС та США посприяти встановленню федеративного устрою України* // Новини України. URL: <http://uaport.net/uk/news/ua/t/1403/30/4630000> (дата звернення: 20.07.2016).
331. *Россия и ситуация в Донбассе: соцопрос* // ВЦИОМ. URL: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115834> (дата звернення: 03.10.2017).

332. РФ не проти миротворців на Донбасі – Волкер. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/3934553-rf-ne-protu-myrotvortsiv-na-donbasi-volker> (дата звернення: 18.02.2018).
333. Савченко И. А. Социокультурная интеграция и дезинтеграция современных многоэтнических сообществ: дис. ... доктора социологических наук: 22.00.06. Нижний Новгород, 2012. 377 с.
334. Самедов А. Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе. Баку: Нац. академия наук Азербайджана, Ин-т по правам человека, 2007. 191 с.
335. Саркисян Т. Геополитическая роль России в Закавказье. Москва: РИЦ ИСПИ РАН, 2005. 101 с.
336. СБУ: Спецслужби РФ планували створити в Україні ще чотири «народні республіки» // УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/society/1014227-sbu-spetsslujbi-rf-planuvati-stvoriti-v-ukrajini-sche-chotiri-narodni-respubliki-sered-yakih-kijivska.html> (дата звернення 20.07.2017).
337. Світова та європейська інтеграція: організаційні засади: навч. посіб. / за ред. Я. Й. Малик, М. З. Мальський. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2001. 402 с.
338. Скандальна промова Саакашвілі на Генасамблеї ООН // Кореспондент. URL <https://ua.korrespondent.net/world/1608366-skandalna-promova-saakashvili-na-genasambleyi-oon-povnij-tekst> (дата звернення: 18.03.2018).
339. Скасування АТО та повернення Донбасу. Що пропонується // Еспресо. URL: <https://espresso.tv/article/2017/06/20/reintegraciya-donbasu-i-skasuvannya-ato> (дата звернення 14.10.2017).
340. Скурчевський Д. Нація в дискурсі сучасної гуманітаристики. Погляд із точки зору Центрально-Східної Європи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10856/Skurchevskiy_Natsiia_v_dyskursi.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28.02.2018).
341. Смутко А. Досвід Молдови: російськомовні ЗМІ за Росію, румуномовні – за рух до ЄС. URL: http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/60662/Dosvid_Moldovy_rosijskomovni_ZMI_za_Rosiju_rumunomovni (дата звернення: 08.02.2018).
342. Совет Федерации РФ допускает введение войск в Крым // УНІАН. URL: <http://www.unian.net/politics/891526-sovet-federatsii-rf-dopускаet-vvedenie-voysk-v-kryim.html> (дата звернення: 14.02.2018).
343. Солонько О. Втома металу // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/07/29/7116226/> (дата звернення: 15.12.2017).

Список використаних джерел

344. *Соціологія*. Короткий енциклопедичний словник / за ред. Воловича В. І. Київ: Укр.центр духовної культури, 1998. 736 с.
345. *Спенсер Г.* Основные начала. Санкт-Петербург: Альфарет, 2016. 488 с.
346. *Спецпредставник ЄС по Молдові Кальман Міжеї: Придністровський конфлікт можна врегулювати* // Дзеркало тижня URL: https://dt.ua/POLITICS/spetspredstavnik_es_po_moldovi_kalman_mizheyi_pridnistrovskiy_konflikt_mozhna_vregulyuvati.html (дата звернення: 06.02.2018).
347. *СТБ показав карту України без Криму* // ТСН. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/stb-pokazav-kartu-ukrayini-bez-krimu-1125936.html> (дата звернення: 20.03.2018).
348. *Стогова О.* Сецесія територіальних утворень // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія Питання політології. 2014. Вип. 26. С. 47-51.
349. *Стойко О. М.* Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи // *Держава і право*. 2014. Вип. 65. С. 370-376.
350. *Стойко О. М.* Сепаратизм як політико-правовий феномен сучасності // *Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 6-22.
351. *Таран В. О.* Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку // *Культурологічний вісник*. 2014. Вип. 33. С. 89-97.
352. *Терлюк І. Я.* Захоплення Румунією етнічних українських земель // *Історія держави і права України*. Київ: Атіка, 2011. 943 с.
353. *Тимофейчик Т.* Дискримінація в спорті: правовий аспект // *Актуальні проблеми міжнародного публічного і міжнародного частного права*. 2014. Вип. 6. С. 27-39.
354. *Тодуа З. Д.* Россия в Молдавии: вернуть инициативу // *Россия в глобальной политике*. 2007. № 1. С. 154-162.
355. *Троніна О. В.* Кіпрський конфлікт: історико-політологічний аналіз // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 144-151.
356. *Трофимов Е. А.* Сепаратизм в контексте современных политических процессов: матер. конф. // *Сепаратизм и его роль в мировом политическом процессе*. URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=3633>. (дата звернення 13.10.2017).
357. *ТСН* від 01.02.2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6RH1X9NWTsq> (дата звернення: 02.02.2018).
358. *У Грузії з'явилось Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я* // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/>

- 869799-u-gruziji-zyavilosya-ministerstvo-primirenniya-i-gromadyanskogo-rivnopravnya.html (дата звернення: 23.03.2018).
359. У Грузії нова Концепція безпеки // УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/politics/587233-u-gruziji-nova-kontseptsiya-bezpeki.html> (дата звернення: 22.03.2018).
360. У Кремлі відмовляються брати участь в переговорах щодо деокупації Криму: питання як такого немає // NEWSru.ua. URL: <http://www.newsru.ua/arch/world/21jan2016/netvoprosov.html> (дата звернення: 07.02.2017).
361. У Лаврова твердять, що конфлікт на Сході України не вирішиться без федералізації. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/7/7021657/> (дата звернення: 20.07.2016).
362. У Румунії готуються до 100-річчя об'єднання з Молдовою, а в Молдові — до виборів // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2336185-ci-vvijde-moldova-do-skladu-rumunii-miz-ritorikou-i-neminucistu.html> (дата звернення: 08.02.2018).
363. Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства // Політика. URL: <http://www.beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/38-polityka-ukraina/4582-uhorshchyna-vymahaie-dlia-uhortsiv-na-zakarpati-avtonomii-i-podviinoho-hromadianstva> (дата звернення: 10.12.2017).
364. Україна напередодні президентських виборів, травень 2015: соціологічне опитування // ТСН. URL: <http://socs.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennja-reytnyhy-kandydativ.html> (дата звернення: 22.07.2016).
365. Україна, Молдова і Грузія підписали декларацію про перспективи євроінтеграції // УНІАН. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2414264-ukraina-moldova-i-gruzia-pidpisali-deklaraciju-pro-perspektivi-evrointegracii.html> (дата звернення: 23.03.2018).
366. Україномовний мешканець Півдня просить притулку в Цимбалука // Zaxid.net. URL: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayinomovniy_meshkanets_pivdnja_prosit_pritulku_v_tsimbalyuka&objectId=1238300 (дата звернення 14.05.2016).
367. Устїнова В. О. Міждисциплінарний підхід при структуруванні змісту гуманітарних дисциплін // Педагогіка вищої та середньої школи. 2016. Вип. 48. С. 89-92.
368. Февральские рейтинги одобрения и доверия: социологический опрос // Левада-центр. URL: <http://www.levada.ru/26-02-2015/fevralskie-reitingi-odobreniya-i-doveriya> (дата звернення: 16.12.2017).

Список використаних джерел

369. *Філософія*. Хрестоматія: навч. посіб. / за ред. Дротянко Л. Г., Матюхіної О. А., Онопрієнка В. І. Київ: Вид-во НАУ, 2009. 244 с.
370. *Філософія*: навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Київ: Вікар, 1997. 584 с.
371. *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука. 2. вид. Київ: Голов. Ред. УРЕ, 1986. 800 с.
372. *Хайндрава Г.*: «Южная и Северная Осетии: объединение — это развал России» // *Caucasus Times*. URL: <http://caucasustimes.com/ru/g-hajndrava-juzhnaja-i-severnaja-osetii-o/> (дата звернення: 20.03.2018).
373. *Хашієва Л. В.* Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства // *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 1. С. 276-283.
374. *Хецуриани Дж.* Признание Россией независимости Абхазии и Южной Осетии в контексте международного права: взгляд из Грузии // *Кавказ и глобализация*. 2008. Вып. 4. Т. 2. С. 26-37.
375. *Цимбрівський Т.* Принцип рівноправ'я та самовизначення народів у сучасному міжнародному праві // *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2 (1). С. 74-78.
376. *Цілевич Б.* Інтеграція мігрантів і меншин — яким чином це поняття тлумачать у Європі? // *Інтеграція та загальнонаціональний діалог — наукові підходи, моделі та існуючий міжнародний досвід: семінар*. Київ, 31 жовтня — 01 листопада, 2016.
377. *Ціцуашвілі Н. І.* Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності // *Політологічний вісник*. 2011. Вип. 53. С. 271-279.
378. *Ціцуашвілі Н. І.* Етнополітична роль Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні // *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 672-679.
379. *Челядинский А.* Понятие интеграции в международных отношениях: теоретический аспект // *Журнал международного права и международных отношений*. 2009. № 1. С. 29-32.
380. *Черніков Б. Ю.* Право народу на самовизначення як принцип міжнародного права // *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 708-711.
381. *Черноус В.* Реинтеграция постсоветской России: преграды и пути преодоления // *Научная мысль Кавказа*. 2013. № 4. С. 9-17.
382. *Чи буде у Шотландії другий референдум про незалежність?* // *Deutsche Welle*. URL: <http://www.dw.com/uk/чи-буде-у-шотландії-другий-референдум-про-незалежність/a-37967750> (дата звернення: 20.03.2018).

383. *Чи будуть вибори на Донбасі?* // BBC Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/press_review/2015/07/150731_ukr_press_she (дата звернення: 15.12.2017).
384. *Чи закрив Путін проект «Новоросія»?* // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26634972.html> (дата звернення: 20.07.2016).
385. *Чорновіл Т.* «Закон про реінтеграцію Донбасу»: сумніви та користь // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/2349050-zakon-pro-reintegratsiyu-donbasu-sumnivi-ta-korist.html> (дата звернення: 7.03.2018)
386. *Чотири причини конфлікту в Україні – США влучно і прямо відповіли Росії в ОБСЄ* // Голос Америки. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/prychyny-konfliktu-v-ukraini/4287440.html> (дата звернення: 11.02.2018).
387. *Чубаров* пропонує розширити Мінський процес включенням теми повернення Криму // Дзеркало тижня. URL: http://dt.ua/POLITICS/chubarov-proponuye-rozshiriti-minskiy-proces-vklyuchennyam-temi-povvernennya-krimu-197628_.html (дата звернення: 17.04.2017).
388. *Чубаров:* Російські С-400 у Криму не завадять процесу деокупації півострова. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/4/7173613/> (дата звернення: 18.04.2018).
389. *Шадже А., Карабулатова И., Хунагов Р., Жаде З.* Етнополитическая доминанта в регулировании государственной безопасности в приграничном пространстве стран Кавказско-каспийского региона // Центральная Азия и Кавказ. 2016. Т. 19. № 3. С. 73-82.
390. *Шамионов Р. М.* О проблеме этнической социализации // Человек. Сообщество. Управление. 2009. № 3. С. 66–76.
391. *Шелест Г.* Аналіз реакції світової спільноти щодо проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії: висновки для України // Чорноморська безпека. 2010. № 3 (17). С. 11-19.
392. *Шеліговський Д.* Безпека країн Балтії: загрози Росії, можливості НАТО та фактор Білорусі // Євроатлантика.UA. URL: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=11058&news_show_type=1 (дата звернення: 22.03.2018).
393. *Щегель О.* Практична транскрипція корейських імен українською мовою: порівняння, проблеми і пропозиції // Мовознавство. 2009. № 1. С. 76-87.
394. *Этническая система* // Политический словарь. URL: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6tni4eska8-sistema.html (дата звернення: 22.10.2017).

Список використаних джерел

395. Ющенко: Я великий оптиміст // УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/politics/505987-yuschenko-ya-velikiy-optimist.html> (дата звернення: 22.11.2017).
396. Явір В. А. Аналіз основних суперечностей української етнополітики // Правова держава. 2011. № 22. С. 475–482.
397. Явір В. А. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні // Ціннісний вимір політичної діяльності: сепаратизм та війна як продовження політики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2016. С. 104–109.
398. Явір В. А. Взаємозв'язок процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції у сучасному світі // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 204–210.
399. Явір В. А. Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 61–53.
400. Явір В. А. Дезінтеграція і інтеграція Кореї: особливості північно- та південнокорейського наукового осмислення // Evropský Politický a Právní Diskurz. 2018. Sv. 5. 1 v. S. 60–66.
401. Явір В. А. Дискримінація за ознакою етнічної належності в Україні та Російській Федерації в умовах етнополітичного конфлікту // Правова держава. 2015. Вип. 26. С. 470–478.
402. Явір В. А. Еволюція ідеологічного спектра партійної системи України на прикладі парламентських партій // Правова держава. 2016. № 27. С. 407–416.
403. Явір В. А. Етновеволюційний та етнотрансформаційний вплив етнополітичної дезінтеграції: міжнародні та національні політико-правові механізми протидії (на прикладі Індії) // Політичне життя. 2018. № 1. С. 164–168.
404. Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція як етнічний (етнополітичний) процес: фактори, особливості, класифікації // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 127 (№ 12). С. 333–336.
405. Явір В. А. Етнополітична дезінтеграція: пошук характеристик у визначеннях суміжних наук // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 126 (№ 11). С. 432–435.
406. Явір В. А. Етнополітичний статус Криму: передумови реінтеграції // Держава і право. 2016. Вип. 74. С. 48–59.
407. Явір В. А. Етнополітичні виклики адміністративно-територіального устрою України // Правова держава. 2013. № 24. С. 412–420.
408. Явір В. А. Етнополітичні передумови реінтеграції Криму // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії:

- матер. міжн. наук.-практ. конференції. Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2016. С. 96–102.
409. *Явір В. А.* Інституціоналізація політико-правової протидії дискримінації як механізм консолідації українського суспільства // *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 482-488.
410. *Явір В. А.* Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування // *Politicus*. 2017. № 6. С. 154-157.
411. *Явір В. А.* Кіпр як приклад дезінтегрованої держави: стан та перспективи реінтеграції // *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2018. Вип. 9. С. 88-91.
412. *Явір В. А.* Крах комуністичної ідеології в Україні: заборона КПУ // *Держава і право*. Серія Політичні науки. 2015. Вип. 70. С. 132-142.
413. *Явір В. А.* Ксенофобізація політичного процесу в Україні // *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 531–537.
414. *Явір В. А.* Ксенофобія як виклик етнополітичній безпеці України // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 119-125.
415. *Явір В. А.* Освіта мовами національних меншин в Україні: дезінтеграційні виклики // *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2017. Вип. 7. С. 29-32.
416. *Явір В. А.* Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні // *Держава і право*. 2014. Вип. 64. С. 391-398.
417. *Явір В. А.* Особливості еволюції законодавчого поля боротьби з ксенофобією та расизмом в Україні // *Правова держава*. 2010. № 21. С. 477-485.
418. *Явір В. А.* Особливості етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів: теоретико-методологічні засади дослідження // *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2018. Вип. 8. С. 55-59.
419. *Явір В. А.* Особливості та труднощі напрацювання політики реінтеграції України // *Politicus*. 2017. Вип. 5. С. 167-170.
420. *Явір В. А.* Перші кроки формування законодавчої бази реінтеграції тимчасово окупованих територій України // *Держава і право*. Серія політичні науки. 2017. Вип. 77. С. 67-79.
421. *Явір В. А.* Поліетнічність держави як фактор етнополітичної дезінтеграції // *Evropský Politický a Právní Diskurz*. 2017. Sv. 4. 6 v. S. 128-133.
422. *Явір В. А.* Права національних меншин на освіту рідною мовою в Україні: аналіз законодавчих ініціатив // *Правова держава*. 2018. № 29. С. 367-375.
423. *Явір В. А.* Протидія етнополітичній дезінтеграції України: сучасні правові механізми боротьби з сепаратизмом в Україні //

- Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: збірн. тез наук. робіт. Одеса: Причорноморський центр досліджень проблем суспільства, 2015. С. 132–135.
424. Явір В. А. Протидія ксенофобії в Україні: правові, інституційні та політичні засоби // Правова держава. 2009. Вип. 20. С. 482-489.
425. Явір В. А. Расизм і дискримінація у спорті: міжнародно-правовий досвід протидії // Держава і право. 2014. Вип. 63. С. 318-324.
426. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу: передумови та перспективи // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 7. С. 119-125.
427. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України // Правова держава. 2017. Вип. 28. С. 437-444.
428. Явір В. А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України // *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2017. Вип. 6. С. 64-67.
429. Явір В. А. Роль інформаційної політики в реінтеграції України // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 121 (6). С. 239-242.
430. Явір В. А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів // Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 69-78.
431. Явір В. А. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні // Віче. 2015. № 14. С. 18-21.
432. Язькова А. Румунія — Молдова: вместе или порознь? // *Международные процессы*. 2007. №1. С. 115 -121.
433. Як виглядає Інтернет в Північній Кореї / *Internet Space.UA*. URL: [https:// веб-студія. укр/як-виглядає-інтернет-в-північній-корей/](https://web-studija.ukr/yak-viglydaє-internet-v-pivnichnij-koreї/) (дата звернення: 07.01.2018).
434. Як румунський екс-президент в Молдові за об'єднання з Румунією агітує / *Главком*. URL: [https:// glavcom.ua/digest/yak-rumunskiy-eks-prezident-v-moldovi-za-objednannya-z-rumunijeyu-agituje-447806.html](https://glavcom.ua/digest/yak-rumunskiy-eks-prezident-v-moldovi-za-objednannya-z-rumunijeyu-agituje-447806.html) (дата звернення: 08.02.2018).
435. Яковлев А. Ю. Индия: национализм не сдаётся // *Азия и Африка сегодня*. 2011. № 2. С. 22-28.
436. Яковлев А. Ю. Этнический терроризм в индийском штате Ассам: истоки, эволюция, действующие силы // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2012. № 3 (17): в 2-х ч. Ч. I. С. 205-209.
437. Янаев Г. ГКЧП против Горбачева. Последний бой за СССР. Москва: ЭКСМО, 2010. 237 с.

438. 98% гагаузов Молдовы проголосовали на референдуме за Таможенный союз // УНИАН. URL: <https://www.unian.net/world/880383-98-gagauzov-moldovyi-progolosovali-na-referendume-za-tamojennyiy-soyuz.html> (дата звернення: 08.02.2018).
439. *Agreement on the Principles for a Peaceful Settlement of the Armed Conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova* // UN Peace Agreements. URL: <https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdnestr92> (дата звернення: 04.02.2018).
440. *Arambasa M. N. Everyday life on the eastern border of the EU – between Romanianism and Moldovanism in the border area of the Republic of Moldova and Romania* // *South-East Europe Review*. 2008. № 3. P. 355–369.
441. *Arrow and the Ascent of Modern Economic Theory* / ed. Feiwel G. Palgrave Macmillan UK, 1987. 698 p.
442. *Ashcroft B. Beyond the Nation: Post-Colonial Hope* // *Journal of the European Association of Studies of Australia*. 2009. Т. 1. № 17. P. 10–19.
443. *Bahcheli T., Bartmann B., Srebrnik H. De Facto States: The Quest for Sovereignty*. London: Routledge, 2004. 296 p.
444. *Bahcheli T., Noel S. The Quest for a Political Settlement in Cyprus: Is a Dyadic Federation Viable?* // *The Journal of Federalism*. 2014. Vol. 44. № 4. P. 659–680.
445. *Baier S., Bergstrand J., Feng M. Economic integration agreements and the margins of international trade* // *Journal of International Economics*. 2014. Vol. 93. № 2. P. 339–350.
446. *Balmaceda M. Privatization and elite defection in de facto states: The case of Transnistria, 1991–2012* // *Communist and Post-Communist Studies*. 2013. Vol. 46. № 4. P. 445–454.
447. *Berg E. Pooling Sovereignty, Losing Territoriality? Making Peace in Cyprus and Moldova* // *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. 2006. Vol. 97. № 3. P. 222–236.
448. *Berge P. van den. The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier, 1981. 301 p.
449. *Bews J. W. Human ecology*. London: London Oxford university press, 1935. 312 p.
450. *Bijlsma-Frankema K. On managing cultural integration and cultural change processes in mergers and acquisitions* // *Journal of European Industrial Training*. 2001. Vol. 25. № 2-4. P. 192–207.
451. *Blakkisrud H., Kolsto P. From Secessionist Conflict Toward a Functioning State: Processes of State and Nation-Building in Transnistria* // *Post-Soviet Affairs*. 2011. Vol. 27. № 2. P. 178–210.

452. *Bosoni A.* Who Will Exit the EU Next? // Stratfor. URL: <https://www.stratfor.com/weekly/who-will-exit-eu-next> (дата звернення: 28.04.2017).
453. *Bourdieu P.* The Genesis of the Concepts of Habitus and of Field // Sociocriticism. Theories and Perspectives. 1985. Vol. 2 (2). P. 11-24.
454. *Brass P. R.* Introduction: Discourse of Ethnicity, Communalism, and Violence // Riots and Pogroms. New York: New York University Press, 1996. P. 1-55.
455. *BREXIT 2016 Policy Analysis from the Centre for Economic Performance.* London: Centre for Economic Performance, 2016. 155 p.
456. *Brydon D.* Postcolonial Pedagogy, and Transnational Literacy // Situation Analysis. 2004. № 4. P. 70-87.
457. *Büschler K.* The «statehood» of Transnistria – an accident of history? // Nationalism in Late and Post-Communist Europe. 2008. Vol. 3. P. 204-229.
458. *Calhoun C.* Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration // Sociological Theory. 1988. Vol. 6. № 2. P. 219-241.
459. *Catus K.* Gagauzia: growing separatism in Moldova? // OSW Commentary. 2014. P. 9.
460. *Census of India 2011: Scheduled castes and scheduled tribes* // Office of the Registrar General & Census Commissioner, Government of India. URL: <http://censusindia.gov.in/2011-Common/CensusData2011.html> (дата звернення: 22.10.2017).
461. *Chamon M., Van der Loo G.* The Temporal Paradox of Regions in the EU Seeking Independence: Contraction and Fragmentation versus Widening and Deepening? // European Law Journal. 2014. V. 20. P. 613-629.
462. *Chrysostomides K.* The Republic of Cyprus: A Study in International Law // Developments in International Law. 2000. Vol. 35. P. 33-63.
463. *Ciobanu C.* Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution. Richmond, 2008. 178 p.
464. *Ciscel M. H.* A separate Moldovan language? The sociolinguistics of Moldova's Limba de Stat // Nationalities Papers. 2006. № 34 (5). P. 575-597.
465. *Ciurea C.* Moldova between West and East: which comes first, Euro-integration or conflict settlement? // International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. 2013. № 4. P. 70-82.
466. *Cohen A.* The Russian-Georgian War: A Challenge for the U.S. and the World // The Heritage Foundation. URL: <https://www.heritage.org>

- tage.org/europe/report/the-russian-georgian-war-challenge-the-us-and-the-world (дата звернення: 21.03.2018).
467. *Cojocar N.* Nationalism and Identity in Transnistria // The European Journal of Social Science Research. 2006. Vol. 19. № 3-4. P. 261-272.
468. *Colwell R., Coddington J.* Estimating terrestrial biodiversity through extrapolation // Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences. 2018. URL: <http://rstb.royalsocietypublishing.org/> (дата звернення: 10.01.2017).
469. *Community reintegration* // Webster's New World Law Dictionary. URL: <http://www.yourdictionary.com/dictionary-definitions/> (дата звернення: 13.12.2017).
470. *Constitución Española* // Página principal de la web del Senado de España. URL: <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення: 22.11.2017).
471. *Cornell St.* The variable ties that bind: Content and circumstance in ethnic processes // Ethnic and Racial Studies. 1996. Vol. 19. № 2. P. 265-289.
472. *Criado H., Herreros F., Miller L.* The Unintended Consequences of Political Mobilization on Trust: the Case of the Secessionist Process in Catalonia // Journal of Conflict Resolution. 2018. Vol. 62. № 2. P. 231-253.
473. *Declaration of Independence of the Republic of Moldova* // Presidency of the Republic of Moldova. URL: <http://www.presedinte.md/eng/declaration> (дата звернення: 04.02.2018).
474. *Deepak A., Anshu Sh.* Indigenous Herbal Medicines: Tribal Formulations and Traditional Herbal Practices. Jaipur-India: Aavishkar Publishers Distributor, 2013. 440 p.
475. *Delcour L., Wolczuk K.* Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine // Democratization. 2015. Vol. 22. № 3. P. 459-478.
476. *Denktas R.* The crux of the Cyprus problem // Perceptions. Journal of international affairs. 1999. Vol. IV. № 3. P. 49-64.
477. *Deutsch K.* Analysis of International Relations. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1968. 214 p.
478. *Deutsch K.* Analysis of International Relations. New York: Prentice Hall, 1968. 214 p.
479. *Deutsch K.* The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: The Free Press, 1963. 316 p.
480. *Devyatkov A.* Russian Policy Toward Transnistria // Problems of Post-Communism. 2012. Vol. 59. № 3. P. 53-62.
481. *Dodd S. C., Hull C. L.* Dimensions of Society // Philosophy and Phenomenological Research. 1946. № 6 (3). P. 472-473.

482. *Dunn E., Bobick M.* The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence // *American ethnologist*. 2014. Vol. 41. № 4. P. 405-413.
483. *English R.* Georgia: The Ignored History // *The New York Review of Books* URL: http://www.gab-bn.com/IMG/pdf/Ge6-_Georgia._The_Ignored_History.pdf (дата звернення: 19.03.2018).
484. *Erickson M.* Science, Culture and Society: Understanding Science in the 21st Century. Polity, 2005. 241 p.
485. *Esman M.* Ethnic Politics New York: Cornell University Press, 1994. 277 p.
486. *Ethier W., Horn H. A.* New Look at Economic Integration // *World Scientific Studies in International Economics*. 2014. Vol. 35. P. 167-189.
487. *Etzioni A.* Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965. 346 p.
488. *EU referendum: Scotland backs Remain as UK votes Leave* // *BBC News*. URL: <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-36599102> (дата звернення: 12.11.2017).
489. *European Union Politics* / ed. by Cini M., Borragan N. OUP Oxford, 2009. 520 p.
490. *FIFA to seek assurances that Russia is dealing with racism problem* // *The Guardian*. URL: <http://www.theguardian.com/football/2013/oct/28/fifa-russia-racism-world-cup-2018> (дата звернення: 25.05.2017).
491. *Final Statement and Recommendations of EU-Ukraine Parliamentary Association Committee*. 2018. 18-19 April, Strasbourg. 8 p.
492. *Fonseca A.* Reintegration. Effective approaches // *International Organization for Migration*, 2015. 35 p.
493. *Friedman T.* Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999. 394 p.
494. *Full alarm i Vadsø – noen trodde det var krig* // *NRK*. URL: https://www.nrk.no/finnmark/full-alarm-i-vadso-_noen-trodde-det-var-krig-1.13992527 (дата звернення: 14.04.2018).
495. *Garabedjan A.* The Conflict Between the Ethnic Communities in Cyprus in December 1963 and the Attempts of its Settlement // *Etudes Balkaniques*. 1992. № 2 P.10-22.
496. *Gellner E.* Culture, Identity, and Politics. Cambridge University Press, 1987. 189 p.
497. *Gheorghiu V., Nantoi O., Popescu N.* External Factors in the Transnistria Conflict Settlement: a Role for the European Union // *Journal of Foreign Policy of Moldova*. 2004. № 3. P. 17-29.

498. *Gioielli E.* Between States: the Transylvanian Question and the European Idea during World War II // *European Review of History: Revue européenne d'histoire*. Vol. 18. № 4. P. 603-606.
499. *Goltz T.* Georgia Diary: A Chronicle of War and Political Chaos in the Post-Soviet Caucasus. Taylor Francis, 2015. 262 p.
500. *Gurr T.* Why Men Rebel. New Jersey: Princeton University Press, 1970. 421 p.
501. *Haas E.* International Integration: The European and the Universal Process // *International Organization*. 1961. Vol. 15. P. 366-392.
502. *Hagemann C.* External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy // *Journal of European Integration*. 2013. Vol. 35. № 7. P. 767-783.
503. *Haokip P.* Socio-linguistic Situation in North-East India. New Delhi: Concept Publishing Company, 2011. C. 95-106.
504. *Haokip T.* Political Integration of Northeast India: A Historical Analysis // *Strategic Analysis*. 2012. Vol. 36. № 2. P. 304-314.
505. *Haokip T.* The Kukis of Northeast India: Politics and Culture. Bookwell, 2013. C. 50-64.
506. *Hay C., Rosamond B.* Globalization, European integration and the discursive construction of economic imperatives // *Journal of European Public Policy*. 2002. Vol. 9. P. 147-167.
507. *Hobsbawn E., Ranger T.* The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 191 p.
508. *Hughes J., Sasse G.* Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union. London: Imprint Routledge, 2001. 272 p.
509. *Huntington S.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon and Schuster, 1996. 367 p.
510. *Jolicoeura P., Labarre F.* The Breakup of Georgia: Fragmentation or Settlement Fringe? // *Journal of Borderlands Studies*. 2015. Vol. 30. № 1. P. 19-36.
511. *Journal of Kim Il Sung University (Social Science)*. 2014. №2.
512. *Kabachnik P.* Wounds that won't heal: cartographic anxieties and the quest for territorial integrity in Georgia // *Central Asian Survey*. 2012. Vol. 31. № 1. P. 45-60.
513. *Kapitonenko M.* Resolving post-soviet «frozen conflicts»: is regional integration helpful? // *Caucasian Review of International Affairs*. 2009. Vol. 3. № 1. P. 37-44.
514. *Karagiannis E.* The 2008 Russian-Georgian war via the lens of Offensive Realism // *European Security*. 2013. Vol. 22. № 1. P. 74-93.
515. *Kardos G.* The Culture of Conflict: Hungary's Role in Resolving Ethnic Disputes // *World Policy Journal*. 1995. Vol. 12. № 1 P. 102-106.

516. *Kaufman S., Bowers S.* Transnational dimensions of the Transnistrian conflict // *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1998. Vol. 26. № 1. P. 129-146.
517. *Kennedy R.* Moldova: Arena of International Influences // *East European Politics*. 2013. Vol. 29. № 2. P. 253-254.
518. *King C.* The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States // *World Politics*. 2014. Vol. 53. № 4. P. 524-552.
519. *Kıralp Ş.* Cyprus between Enosis, Partition and Independence: Domestic Politics, Diplomacy and External Interventions (1967-74) // *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2017. Vol. 19. № 6. P. 591-609.
520. *Koktsidis P.* Negotiating Under the Security Dilemma A Loss-Framed Approach to the Question of Cyprus // *Peace and Conflict Studies*. 2017. Vol. 24. № 1. P. 18-24.
521. *Kolsto P., Malgin A.* The Transnistrian republic: A case of politicized regionalism // *The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1998. Vol. 26. № 1. P. 103-127.
522. *Kosmarskaya N.* Russians in post-Soviet Central Asia: more «cold» than the others? Exploring (ethnic) identity under different sociopolitical settings // *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2014. Vol. 35. № 1. P. 9-26.
523. *Kramer M.* Russian Policy Toward the Commonwealth of Independent States: Recent Trends and Future Prospects // *Problems of Post-Communism*. 2008. Vol. 55. № 6. P. 3-19.
524. *Lakonishok J., Shleifer A., Vishny R.* Contrarian Investment, Extrapolation, and Risk // *The Journal of Finance*. 1994. Vol. XLIX. № 5. P. 1541-1578.
525. *Lee D.* Review of Genocidal Elements on the Human Rights Abuses in North Korea // *Journal of Peace and Unification*. 2016. Vol. 6. № 1. P. 17-39.
526. *Lincoln A.* Compromising democracy: state building in Saakashvili's Georgia // *Central Asian Survey*. 2009. Vol. 28. № 2. P. 171-183.
527. *Loizides N.* Transformations of the Greek-Cypriot and Turkish-Cypriot Right: Right-Wing Peace-Makers? // *Beyond a Divided Cyprus*. New York: Palgrave Macmillan, 2012. P. 185-200.
528. *Louie V.* Ethnicity everywhere and nowhere: a critical approach towards parsing ethnic and non-ethnic processes // *Ethnic and Racial Studies*. 2014. Vol. 37. № 5. P. 820-828.
529. *Lundberg G.* Foundations of sociology. New York: David McKay, 1964. 179 p.
530. *Marcu S.* Opening the Mind, Challenging the Space: Cross-border Cooperation between Romania and Moldova // *International Planning Studies*. 2011. Vol. 16. № 2. P. 121-132.

531. *Markedonov S., Romanenko S.* Kosovo: A Precedent or an Exception? // Security Index: a Russian Journal on International Security. 2008. Vol. 14. № 2. P. 63-72.
532. *Miri M.* Linguistic Situation in North-East India. Concept Publishing Company, 2003. 159 p.
533. *Müller D.* Ethno-demographic history of Abkhazia, 1886 – 1989. URL: <http://abkhazworld.com/aw/Pdf/d.muller.pdf> (дата звернення: 07.03.2018).
534. *Mun Yong Ho* Undying Exploits that the Great Leader Comrade Kim Il Sung Performed for Providing Favorable International Environment to National Reunification // Journal of Kim Il Sung University (Social Science). 2014. № 2. P. 3-7.
535. *Nagel J.* American Indian Ethnic Revival: Politics and the Resurgence of Identity // American Sociological Review. 1995. № 60. P. 947-965.
536. *Nantoi O.* Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova // Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus. Istanbul: Global Political Trends Center, 2013. P. 15-25.
537. *Nantoi Oazu:* Federația Rusă nu are nevoie de Transnistria, ci de toată Republica Moldova URL: <https://www.digi24.ro/opinii/oazu-nantoi-federatia-rusa-nu-are-nevoie-de-transnistria-ci-de-toata-republica-moldova-634853> (дата звернення: 07.02.2018).
538. *National Security Concept of Georgia* URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf> (дата звернення: 21.03.2018).
539. *Nations in Transit-2016: Ukraine* // Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine> (дата звернення: 15.12.2017).
540. *Nichol J.* Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests: Congressional report. Washington, 2008. 38 p.
541. *Nielsson G.* States and Nation-Groups: a Global Taxonomy New Nationalism in Developed West: towards explanation. Boston: Allen and Unwin, 1985. 310 p.
542. *Niemann A., Ioannou D.* European economic integration in times of crisis: a case of neofunctionalism? // Journal of European Public Policy. 2015. Vol. 22. № 2. P. 196-218.
543. *Nilsson N.* Georgia's Conflicts: Abkhazia and South Ossetia // Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014. P. 103-128.
544. *Nodia G.* The August 2008 war: main consequences for Georgia and its conflicts // The Journal of Nationalism and Ethnicity. 2012. Vol. 40. № 5. 722-731.

545. Nordmann A., Radder H., Schiemann G. *Science Transformed?: Debating Claims of an Epochal Break*. University of Pittsburgh Press, 2011. 232 p.
546. O'Loughlina J., Kolossov V., Toal G. Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria // *Eurasian Geography and Economics*. 2014. Vol. 55. № 5. P. 423-456.
547. *Olympic Charter* // Official website of the Olympic Movement. URL: <http://www.olympic.org/olympic-charter/documents-reports-studies-publications> (дата звернення: 28.02.2016).
548. Olzak S. *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*. Stanford: Stanford University Press, 1992. 271 p.
549. *On occupied territories: Law of Georgia* / LHG. 28. 30/10/2008.
550. *Opinion Survey 2017: Georgia*. URL: <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/publications/opinion-survey-2017-georgia> (дата звернення: 23.03.2018).
551. Pantin V. I., Lapkin V. V. *Ethnopolitical and Ethnosocial Processes in Post-Soviet Countries (Russia, Belarus, Kazakhstan and Ukraine Cases)* // *Political Studies*. 2015. № 5. P. 75-93.
552. Parmentier F. Normative Power, EU Preferences and Russia. Lessons from the Russian Georgian War // *European Political Economy Review*. 2009. № 9. P. 49-61.
553. Parsons T. *Social system? Social system and the evolution of action theory*. New York: Free Press, 1977. 420 p.
554. Pettifor A. *Brexit and its Consequences* // *Globalizations*. 2017. Vol. 14. № 1. P. 127-132.
555. Popescu N. «Outsourcing» de facto Statehood. Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova // *CEPS Policy Briefs*. 2006. № 109. P. 8.
556. Popescu N. The EU in Moldova – Settling conflicts in the neighbourhood // *Journal of Foreign Policy of Moldova*. 2005. № 22. P. 12-62.
557. Popkov Y. Ethnosocial processes and ethnosocial policy // *Herald of the Russian Academy of Sciences*. 2012. Vol. 82. № 6. P. 407-413.
558. Prina F. Linguistic Justice, Soviet Legacies and Post-Soviet Realpolitik: The Ethnolinguistic Cleavage in Moldova // *Ethnopolitics*. 2015. Vol. 14. № 1. P. 52-71.
559. *Protesters tear N. Korean flags, leader's photos in Seoul* // Yonhap News Agency. URL: <http://english.yonhapnews.co.kr/news/2018/02/10/0200000000AEN20180210005000315.html> (дата звернення: 23.03.2018).
560. Protsyk O. *Moldova's Dilemmas in Democratizing and Reintegrating Transnistria* // *Problems of Post-Communism*. 2006. Vol. 53. № 4. P. 29-41.

561. *Putin Quietly Detaches Ukraine's Rebel Zones as U.S. Waffles* // Bloomberg Politics. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-20/putin-quietly-detaches-ukraine-s-rebel-zones-as-u-s-waffles> (дата звернення: 22.03.2018).
562. *Ratifications of C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169)* // International Labor Organization. URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11300:0::NO::P11300_INSTRUMENT_ID:312314 (дата звернення: 24.10.2017).
563. *Resolution 13/27 «A World of Sports Free From Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance»* adopted by the Human Rights Council // ООН. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/130/28/PDF/G1013028.pdf?OpenElement> (дата звернення: 26.02.2016).
564. *Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture (Theory, Culture & Society Series)*. SAGE Publications, 1992. 211 p.
565. *Rodon T. When the context matters: Identity, secession and the spatial dimension in Catalonia* // Political Geography. 2018. Vol. 63. P. 75-87.
566. *Roper S. Chinn J. Territorial autonomy in Gagauzia* // The Journal of Nationalism and Ethnicity. 1998. Vol. 26. № 1. P. 87-101.
567. *Roper S. Regionalism in Moldova: The Case of Transnistria and Gagauzia* // Regional & Federal Studies. 2001. Vol. 11. № 3. P. 101-122.
568. *Roper S. The politicization of education: Identity formation in Moldova and Transnistria* // Communist and Post-Communist Studies. 2005. Vol. 38. № 4. P. 501-514.
569. *Rothschild J. Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press, 1981. 290 p.
570. *Sanchez A. The «Frozen» Southeast: How the Moldova-Transnistria Question has Become a European Geo-Security Issue* // The Journal of Slavic Military Studies. 2009. Vol. 22. № 2. P. 153-176.
571. *Second Opinion on Ukraine* // Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities/ukraine> (дата звернення 27.01.2018).
572. *Sengupta Ch., Corbridge S. Democracy, Development, and Decentralization in India: Continuing Debates*. Routledge, 2013. 410 p.
573. *Shtyrkov S. The Fight between Ases and Devas Runs through Our Whole Existence: The Conspirological Imaginary of North Ossetian Intellectuals and the Search for Meaning in National History* // Forum for Anthropology & Culture. 2016. № 12. 230-252 p.

574. *Sionaidh D.* Can Scotland remain in the EU after Brexit? // *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentis-free/2016/jun/29/scotland-remain-eu-brexiteuropean-union-scotland-england-wales> (дата звернення: 20.03.2018).
575. *Smith A.* *The Ethnic Origin of Nation*. Oxford: Basil Blackwell, 1986. 312 p.
576. *Soysal M.* Political Parties in the Turkish Republic of Northern Cyprus and their Vision of «the Solution» // *Cyprus*. London: Palgrave Macmillan, 1992. P. 39-43.
577. *Spinner M.* Civil War and Ethnic Conflict in Post-Soviet Moldova – the Cases of Gagauzia and Transnistria compared: Research Paper (postgraduate). 2003. 29 p.
578. *State Ministry for Reconciliation and Civic Equality of Georgia*. URL: <http://smr.gov.ge/> (дата звернення: 23.03.2018).
579. *Tajani:* En Europa nadie va a aceptar la independencia de Cataluña // *Radio Cope*. URL: http://www.cope.es/noticias/herrera-cope/tajani-europa-nadie-aceptar-independencia-cataluna_160569 (дата звернення: 20.12.2017).
580. *The Great Power (mis)Management. The Russian-Georgian War and its Implications for Global Political Order / ed. by Astrov A.* London: Routledge, 2011. 206 p.
581. *Tolstrup J.* Studying a negative external actor: Russia's management of stability and instability in the «Near Abroad» // *Democratization*. 2009. Vol. 16. № 5. P. 922-944.
582. *Trenz H.* *Narrating European Society: Toward a Sociology of European Integration*. London: Lexington Books, 2016. 186 p.
583. *Tudoroiu T.* The European Union, Russia, and the Future of the Transnistrian Frozen Conflict // *East European Politics and Societies*. 2012. Vol. 26. № 11. P. 135-145.
584. *UA:* Перший показав карту України без Криму // URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/17/7174933/> (дата звернення: 20.03.2018).
585. *Una miniconstitución para dos días después del 1-O* // *El País*. URL: https://elpais.com/csa/2017/09/07/catalunya/1504780420_505960.html (дата звернення: 22.12.2017).
586. *Vieytes E., Kallonen M.* Territorial Autonomy and European National Minorities: South Tyrol, the Basque Country and the Aland Islands // *European Yearbook of Minority*. 2002. Vol. 2. № 1. P. 247-281.
587. *Vural Y., Peristianis N.* Beyond ethno-nationalism: emerging trends in Cypriot politics after the Annan Plan // *Nations and Nationalism*. 2017. Vol. 14. № 1. P. 39-60.

588. *Vyjádření Mšmt K Udělení Schvalovacích Doložek Atlasů // MŠMT.* URL: <http://www.msmt.cz/vyjadreni-msmt-k-udeleni-schvalovacich-dolozek-atlasu> (дата звернення: 20.04.2018).
589. *Walker L., Andzenge D. Nigerian Unity: Integrative Processes and Problems // Journal of Developing Societies.* 1989. Vol. 5. P. 218-235.
590. *Weiner M. Political Integration and Political Development // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science.* URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271626535800107> (дата звернення: 28.01.2018).
591. *Wolff S. A resolvable frozen conflict? Designing a settlement for Transnistria // The Journal of Nationalism and Ethnicity.* 2011. Vol. 39. № 6. P. 863-870.
592. *Zabarah D. Opportunity structures and group building processes: An institutional analysis of the secession processes in Pridnestrovie and Gagauzia between 1989 and 1991 // Communist and Post-Communist Studies.* 2012. Vol. 45. № 1-2. P. 183-192.
593. *Zabrodskaja A., Ehala M. Inter-ethnic processes in post-Soviet space: theoretical background // Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 2014. Vol. 35. № 1. P. 1-8.
594. *Zartman W. Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority.* Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995. 304 p.
595. *Zou T. Emergent Micro-National Communities: The Logic of Kuki-Chin Armed Struggle in Manipur // Strategic Analysis.* 2012. Vol. 36. № 2. P. 315-327.
596. *김강녕 북한의 핵실험과 러시아의 한반도 정책 // 통일전략.* 2006. 제6권. 제2호. P. 53-88.
597. *김계동 한반도 분 쟁에 대한 주변국의 정책 - 세력균형이론을 분석틀로 // 한국정치학회보.* 2001. 제35집. 제1호. P. 345-363.
598. *김연수, 김경규 북한붕괴 시 한국의 선택과 대응책 // 전략연구.* 2009. 제46호. P. 147-186.
599. *김용해 한반도의 분단체제와 그 극복 // 사회와 철학.* 2012. 제23호. P. 57-84.
600. *김일성종합대학 // Kim Il Sung University.* URL: <http://www.ryongnamsan.edu.kp/univ/switchlang?lang=ko> (дата звернення: 2018년 12월 28일).
601. *김일성종합대학학보 (철학, 경제, 역사, 법률, 어문학, 자연과학).* URL: <http://www.ryongnamsan.edu.kp/univ/pub/journal>. (дата звернення: 2018년 1월 11일).
602. *김창희 한반도 분단 형성과정과 남북한 정부수립 // 통일전략.* 2014. 제14권. 제1호. P. 9-45.

603. 남성욱, 이가영, 채수란, 배진 북한 여성과 통일한국의 양성평등 과제 // 통일전략. 2017. 제17(3)호. P. 165-173.
604. 민족대단결이자 조국통일이요 통일강국이다 // 우리 민족끼리. URL: <http://www.uriminzokkiri.com/m/index.php?ptype=gisa&ateg=36&no=1133014> (дата звернення: 2018년 1월 1일).
605. 민족의 태양이시며 조국통일의 구성이신 // 우리 민족끼리. URL: <http://www.uriminzokkiri.com/index.php?ptype=igisa2&no=121803> (дата звернення: 2018년 1월 1일).
606. 박명수 «중앙집권화 된 행정부»와 한반도의 분단 - 해방 전후 미국에 대한 정책에 대한 재 고찰 // 歷史와實學. 2017. 第62輯. P. 221-267.
607. 박민철 한반도 분단극복과 생태주의의 결합 - «통일-생태철학» 정립을 위한 하나의 시론 // 西江人文論叢. 2017. 第48輯. P. 187-219.
608. 북한의 평창 올림픽 참가에 주목할 점 3 가지 // BBC. URL: <https://www.bbc.com/korean/news-42550107> (дата звернення: 2018년 3월 1일).
609. 안승태 분단 구조와 분단 의식 극복을 위한 통일교육의 과제 // 통일인문학논총. 2012. 제54집. P. 147-170.
610. 양동안 한반도 분단의 정확한 원인 규명 //정신문화연구. 2007. 제30권. 제4호. P. 139-175.
611. 엄상윤한반도 통일의 이론적 모색 - 지역적 양극체제와 약소국의 분단/통일 // 통일인문학. 2016. 제68집. P. 35-62.
612. 유나영 월츠의 세 가지 이미지와 한반도 분단의 원인에 관한 연구 - 탈냉전 이후 해체문헌에 대한 분석을 기초로 // 국제정치논총. 2015. 제55집. 2호 P. 7-43.
613. 유팔무 한국전쟁과 문화변동 // 아시아문화. 2000. 제16호. P. 213-235.
614. 전태국 사회통합을 지향한 한국통일의 개념전략: 변화를 통합 접근// 한국사회학회. 2007. 제41권. 제6호. P. 204-239.
615. 정경환 한반도분단체제의 성격과 통일전략의 방향 // 통일전략. 2014. 제14권. 제1호. P. 99-125.
616. 정영훈 한반도 분단의 민족내적 원인 // 정신문화연구. 1998. 제21권. 제2호. P. 131-160.
617. 주봉호 남북관계의 과제: 화해와 협력 //전략연구. 2014. 제17권. 제2호. P. 193-217.
618. 주봉호 한반도 분단의 대내외적 원인에 관한 연구 // 통일전략. 2014. 제14권 제1호. P. 47-97.
619. 주봉호 한반도 분단의 성격: 대내외적 요인 // 전략연구. 2010. 제10권. 제3호. P. 321-354.
620. 최영진 민주화 이후 국방안보 담론투쟁과 미래지향적 발전방향// 전략연구. 2017. 제24권. 제3호. P. 225-259.

621. 평양과학기술대학 // Pyongyang University of Science and Technology (PUST). URL: <https://pust.co/index.php/academics/> (дата звернення: 2018년 12월 30일).
622. 평창 올림픽: 선수단 한반도기에 독도가 없고, 응원단 한반도기에 있다? // BBC. URL: <https://www.bbc.com/korean/news-42742358> (дата звернення: 2018년 3월 12일).
623. 金槩東 한반도 분단과 전쟁 과정에서의 유엔의 역할 // 군사지. 2008. 제 67호. P. 29-54.

Наукове видання

Явір Віра Анатоліївна

**ЕТНОПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ
У СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ**

Монографія

Підписано до друку 26.04.2018. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Antiqua». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 27, 20. Обл.-вид. арк. 26,4.
Наклад 300 примірників.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві «ЛОГОС» із оригіналів автора.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01031, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10. Тел. 235-6003